

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

K

11793

319970746

COBISS •

CVIRN

TRDNJAVSKI TRIKOTNIK

Janez Cvrin

TRDNJAVSKI TRIKOTNIK

Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem
(1861-1914)

Založba Obzorja Maribor
1997

Copyright © 1997 by Janez Cvirn

Knjiga je izšla z denarno pomočjo Ministrstva za kulturo, Ministrstva za znanost in tehnologijo, Znanstvenega inštituta pri Filozofski fakulteti v Ljubljani in Mestnih občin Maribor, Celje, Ptuj

11793

N 01 -10- 1997 / 746.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Univerzitetna knjižnica Maribor

94(497.4 Spodnja Štajerska):32(497.4=112)"1861/1914"

CVIRN, Janez

Trdnjavski trikotnik : Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem (1861-1914) / Janez Cvirn. - Maribor : Obzorja, 1997

ISBN 961-230-012-7

COBISS-ID 41507585

Kazalo

Predgovor	7
Uvod	9
V obrambo ustave	20
Liberalna ofenziva	39
Nemško-slovenski odnosi	53
Nemško-nacionalne ideje	62
Krizno obdobje	76
Prehod v nacionalizem (1879-1885)	87
Proč od Dunaja	107
Na razpotju (1885-1887)	116
Prizadevanje za nemško Avstrijo	121
Schönererijanski prodor 1885-1888	126
Razcep Nemškega kluba	132
Razvoj nemške nacionalne politike (1887-1893)	148
Celjski program	161
Celjsko gimnazijsko vprašanje (1893-1895)	170
Radikalizacija nemške politike (1895-1901)	193
Boj proti Badenijevim jezikovnim naredbam	203
Vsenemštvo	231
Los von Rom	237
Vrnitev k realni politiki (1901-1905)	242
Shoda zaupnikov v Mariboru in Radgoni 1901	249
Državnozborska volilna reforma (1905-1907)	275
Boj za štajersko Podravje (1907-1914)	295
Jugoslovansko vprašanje (1908-1914)	315
Priloga I: Naklada časopisja na Štajerskem v letih 1886-1894 in 1901-1911 (po kvartalih)	335
Priloga II: Biografije nekaterih spodnještajerskih nemških politikov.	355
Zusammenfassung	377

Predgovor

Za večino slovenskih in nemških del, ki so od razpada Austro-Ogrske sem obravnala problematiko nemško-slovenskih odnosov na Spodnjem Štajerskem, je značilno, da so (ne)zavestno pristajala na stereotipe, ki sta jih proizvedla nemška in slovenska politična publicistika druge polovice 19. stoletja. Slovenska stran se je tako osredotočala na prikazovanje nemškega zatiranja Slovencev, načrtne germanizacije, gradnje nemškega mostu na Jadran v službi velikonemške imperialistične politike ter dokazovanje kontinuitete med (veliko)nemško politiko iz časa pred razpadom dvojne monarhije in poskusom nacističnega genocida nad Slovenci, nemška (avstrijska) pa - zlasti v času med obema vojnama - v dokazovanje (pra)nemškega značaja Spodnje Štajerske in krivic, ki so jih bili deležni spodnještajerski Nemci po razpadu monarhije. Pri tem sta obe strani dramatični nacionalni spopad s konca prejšnjega stoletja praviloma projicirali v obdobja, ko nacionalno še ni bilo v ospredju, hkrati pa povsem zanemarili tako širši avstrijski politični kontekst kot tudi razlike v nacionalnem razvoju med različnimi spodnještajerskimi območji.

Pri prikazu (večinske) nemške politike na Spodnjem Štajerskem od obnove ustavnega življenja do izbruha prve svetovne vojne sem zato posebno pozornost namenil predvsem dvema vprašanjem. Na eni strani me je zanimala splošna dinamika razvoja prevladujoče politične usmeritve spodnještajerskih Nemcev, na drugi strani pa vprašanje, v kolikšni meri so bile spremembe in razlike v politični usmeritvi večine spodnještajerskih Nemcev zgolj odsev razmer s tistih prizorišč mednacionalnega bojev, ki so obuladovala notranjeavstrijsko politično sceno (npr. Češka), koliko pa so koreninile zgolj v domači situaciji: že v izhodišču različnem položaju nemštva na mariborskem, ptujskem in celjskem območju in spreminjanju njegovega položaja hkrati s krepitvijo slovenskega nacionalnega gibanja.

Čeprav sem se pri iskanju odgovorov na zastavljena vprašanja lahko oprl na številne arhivske in časopisne vire, mi je prav pisana

množica virov povzročala največje težave. Ker se sem v želji po sintetičnem, kar se da lapidarnem prikazu (postopnega) spreminjanja in naraščajočih se razlik v nemški politiki na Spodnjem Štajerskem zavestno odločil za "izpustitev" vseh tistih dogodkov, ki so bili zgolj posledica že doseženega stanja, sem moral zanemariti velik del sicer bogatega, toda na posamezne dogodke vezanega arhivskega gradiva iz Štajerskega deželnega arhiva v Gradcu. (S posebno obravnavo posameznih ekscesnih dogodkov, kakršni so bili npr. ptujski leta 1908, bi rokopis narasel vsaj za tretjino, ne bi pa bistveno prispeval k boljšemu razumevanju problematike). Pri časopisnih virih (pregledal sem več kot 150 letnikov različnih nemških in deloma slovenskih časnikov), na katerih sem gradil pričujočo študijo, pa sem se - ob obilici virov za Maribor in Celje - otepal s pomanjkanjem virov za Ptuj in zlasti za druga spodnještajerska mesta in trge. Zato prikaz spreminjanja politične orientacije spodnještajerskih Nemcev v posameznih časovnih obdobjih ni povsem uravnotežen.

Knjigo, ki je deloma nastala v okviru projekta Nemci na Slovenskem pod vodstvom prof. dr. Nečaka, sem lahko dokončal le s pomočjo inštitucij, ki so finančno podprle moje raziskovalno delo v Avstriji. Delo v Štajerskem deželnem arhivu in deželni knjižnici v Gradcu mi je omogočilo več štipendij v okviru Mednarodnega kulturnozgodovinskega simpozija Modinci/Mogersdorf, delo v Avstrijski nacionalni knjižnici pa dve štipendiji - Jirečkova in inštitutska - Avstrijskega inštituta za vzhodno in jugovzhodno Evropo na Dunaju. Še pomembnejša je bila strokovna pomoč številnih kolegov in prijateljev, ki so me pri delu vsestransko podpirali. Posebno zahvalo sem dolžan prof. dr. Vasiliju Meliku, prof. dr. Francetu Rozmanu, prof. dr. Petru Vodopivcu, doc. dr. Stanetu Grandi, doc. dr. Igorju Grdini, dr. Andreju Studenu, dr. Feliksu J. Bistru, dr. Walterju Lukanu, mag. Vlasti Stavbar in Branku Goropevšku. Zahvaljujem pa se tudi založbi Obzorja, ki je delo sprejela v svoj založniški program.

Celje, 15. 1. 1997

Dr. Janez Cvirn

Uvod

*Kak' srečni smo mi brati
In schöner Steiermark!
Nam hud'ga ni se bati,
Die Einheit macht uns stark.*

Če se je na Spodnjem Štajerskem do srede prejšnjega stoletja in še dlje govorilo o Nemcih in Slovencih, potem so bili Slovenci (razen v Apaški kotlini) zmeraj podeželsko in Nemci mestno oziroma trško prebivalstvo. Czoernigova etnografska statistika iz leta 1846 navaja, da se slišijo „nemški glasovi“ v večini večjih spodnještajerskih krajev južno od nemško-slovenske jezikovne meje¹. Tudi Joseph Hain, ki se je v svoji knjigi Handbuch der Statistik des österreichischen Kaiserstaates (1852) oprl na Czoernigove podatke, pravi, da živijo v „vseh večjih krajih“ mariborskega okrožja, kakor tudi „v Celju, Ormožu, Št. Lenartu, Marenbergu, Žalcu i. t. d. med Slovenci tudi Nemci“².

Seveda pri tem ne gre za „pranemška mesta“, ki da so jih na ruševinah antičnih mest zgradili nemški kolonisti, potem pa so znala ohraniti svoj „nemški značaj“ vse do začetka modernih nacionalnih gibanj, kot sta rada poudarjala nemška politična publi-

¹ „Ueberhaupt hört man in den meisten grösseren slovenischen Orten in Kärnthen (Kappel, Bleiburg sammt Umgegend u.v.a.) und Süd-Steiermark (Schönstein, Windisch-Feistritz, Pulsgau, Pettau, Friedau, Gonobitz, Cilli, Tüffer, Windisch-Landsberg, Rann u.a.m.) und selbst zum Theile in Krain (Lak, Stein, Laibach, Gurkfeld) mehr oder minder auch deutsche Laute bei gemischter Bevölkerung, und in der Grafschaft Görz hat die Gemeinde Deutsch-Ruth von Tiroler Abkunft noch ihre deutsche Sprache bewahrt, sowie auch die deutsche Bevölkerung der Hauptstadt Görz über ein Achttheil der Einwohner beträgt“. (Karl von Czoernig, Ethnographie der Oesterreichischen Monarchie, I. Band, Erste Abtheilung, Wien 1857, str. 33).

² Prim. Janko Mačkovšek, Jezikovna meja na Štajerskem l. 1846, v: Ljubljanski zvon 1918, str. 300.

cistika in zgodovinopisje³. „Nemški značaj“ spodnještajerskih mest in trgov se je namreč kazal le v obliki tradicionalnih jezikovnih razmerij. Nemški občevalni jezik v mestih je bil namreč zunanji simbol meščanstva proti okoliškemu kmetstvu, ki je bilo po svojem jeziku (z redkimi izjemami) izključno slovensko, in tudi slovensko govoreče osebe, ki so prišle v mestno okolje, so hitro privzele mestnemu okolju primeren nemški jezik⁴. Seveda pa so meščani mest in trgov, ki so znotraj svojega življenjskega področja kot občevalni jezik uporabljali nemščino, morali vsaj za silo obvladati tudi krajevno slovensko narečje, da bi lahko kot trgovci, rokodelci in obrtniki komunicirali s svojo slovensko okolico in da bi lahko preživeli⁵.

V Mariboru je bilo sredi prejšnjega stoletja življenje v glavnem nemško, čeprav je velika večina mariborskih meščanov po potrebi obvladala tudi slovensko⁶. Franz Xaver Hlubek, ki je leta 1844 v *Augsburger Allgemeine Zeitung* opisoval slovensko-nemško etnično mejo na Štajerskem, je jezikovne razmere v Mariboru opisal takole: „Maribor, sedež okrožja in gimnazije, tvori nemški jezikovni otok. Šetajoč se med ličnimi hišami prijaznega mesta, čujemo vsenaokolo nemške glasove, slovenščino slišimo vmes le iz ust nižjih stanov, kajti služabništvo in prebivalstvo nekaterih predmestnih ulic je še slovensko; zato se tudi slovensko propoveduje v predmestju pri Sv. Magdaleni, dočim je sicer v Mariboru

³ Prim. Fran Zwitter, *Nemci na Slovenskem*, v: Fran Zwitter, *O slovenskem narodnem vprašanju*, Ljubljana 1990, str. 32-34, in tam navedena literatura.

⁴ Josip Vošnjak je ta proces opazil, ko je decembra 1861 prišel v Slovensko Bistrico: „Prvotne mestne ali trške rodbine ali izumrjejo ali gmotno tako oslabe, da morajo pustiti svoje domovje. Na njihovo mesto stopijo navadno rodbine s kmetov in to bi za nas Slovence bilo dobro, ko bi ti novi naseljenci ohranili svojo prvotno narodnost. Toda večina se pogubi in postane indiferentna ali celo protivna v narodnem oziru“. Josip Vošnjak, *Spomini*, Ljubljana 1982, str. 96.

⁵ Fran Zwitter, *Nemci na Slovenskem*, str. 34-35; prim. tudi Andrej Moritsch, „Slovenci“ in „Nemci“ v koroških mestih 1850-1940, *ZČ*, letnik 46, 1992, št. 1, str. 13-31.

⁶ Prim. Franjo Baš, *Maribor v avstrijski ustavni dobi*, v: Franjo Baš, *Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije*, Maribor 1989, str. 152-153; Viktor Vrtnjak, *Narodnopolitična podoba Maribora z okolico v sredi 19. stoletja*, v: *Grafenauerjev zbornik*, ur. Vincenc Rajšp, ZRC SAZU, Ljubljana 1996, str. 531.

le nemška služba božja; ob sebi umevno je tudi šola nemška, kajti ubogi slovenski otrok se mora po vsi deželi navaditi na nemške knjige, črkovati nemške besede, truditi se z nemškimi čitankami, čeprav ne razume nobene besede tujega mu jezika. Sčasoma se seveda navadi na nevadne mu glasove, si prisvoji posamezno besedo in se mora naučiti v tujem jeziku celo vzvišene verske resnice. Vse knjige, ki jih dobi v šoli v roki, so spisane v nemškem jeziku in z nemškimi črkami, le katekizem, ki ga mora znati pri skušnjah po nemško, ima tudi prestavo. Šele nekaj let sem si upajo poučevati slovanski patriotje otroke slovenščino, da ne ostane narodu njegov materni jezik popolnoma tuj.⁷ Tri leta kasneje je gimnazijski profesor Rudolf Puff mariborske razmere opisal takole: „Življenje v Mariboru je vseskozi nemško, dasiravno je mesto sredi med Slovenci. Skoraj vsi Mariborčani razumejo nemški in slovenski jezik. Posli se nauče nemškega jezika večidel koj v prvem letu, ko so v mesto došli. Posli so skoraj vseskozi Slovenci...“⁸

Podobne jezikovne razmere so vladale tudi v Celju, čeprav se zdi, da je bila v mestecu ob Savinji vloga slovenskega jezika v predmarčnem obdobju večja kot denimo v Mariboru. O tem nam poroča Jurij pl. Martens, član württenberskega poljedelskega društva in bavarske botanične družbe iz Regensburga, ki si je na svojem popotovanju skozi slovenske dežele 1818 prav v Celju srečal z dejstvom, da se samo z nemščino ne da vsega opraviti in si je bil - zaradi velikih težav z jezikom - prisiljen kupiti (Šmigovčevo) slovensko slovnico.*

Tudi v manjših spodnještajerskih trgih, ki so se le malo razlikovali od svoje podeželske okolice, je bilo prebivalstvo več ali manj dvojezično, čeprav je bila nemščina nekakšen zunanji znak „jare gospode“. Dr. Josip Sernec je jezikovne navade v svoji družini v

⁷ Franz Xaver Hlubek, Die deutsche Sprachgränze im Südosten der Steiermark, v: Augsburger Allgemeine Zeitung, priloge k številkam 270, 271 in 276, z dne 26. in 27. 9. ter 2. 10. 1844; prevod citiran po: Janko Mačkovšek, Jezikovna meja od Spielfelda do Monoštra leta 1844, v: Ljubljanski zvon 1917, str. 333.

⁸ Rudolf Puff, Marburg in der Steiermark, I. Theil, Graz 1847, str. 259; slovenski prevod po Josip Pajek, Črtice iz duševnega žitka štajerskih Slovencev, Ljubljana 1884, str. 257.

* Fran Ilešič, Poročilo o slovenskih deželah iz l. 1818, v: ČZN XIV, 1918.

Slovenski Bistrici opisal z besedami: „Moj oče je govoril prav gladko slovenski, mati je tudi znala naš jezik, vendar je rada mešala v našo govorico germanizme, kakor je bilo to pri Mariborčankah tiste dobe navadno. Doma z otroki pa so starši govorili nemški. Slovenski smo se učili toliko, kolikor je bilo to mogoče pri občevanju z družino in s šolskimi kmetiškimi tovariši.“⁹ Na las podobne jezikovne razmere so bile tudi v družini Josipa Vošnjaka v Šoštanju: „V naši hiši smo med seboj navadno nemško govorili, toda znali smo tudi slovensko. Čutili pa se nismo ne za Nemce ne za Slovence, ker se za narodnost sploh nikdo ni menil do l. 1848.“¹⁰

Kljub znanilcem različnih inovativnih nadregionalnih ideologij, kakršna je nedvomno bila nacionalna, je bila v času pred marčno revolucijo 1848 prevladujoča identiteta večine prebivalstva na Spodnjem Štajerskem še vedno izrazito lokalna in regionalna. Stari Mariborčan, Celjan ali Ptujčan je (ne glede na objektivni izvor) v prvi vrsti Štajerc, poleg tega pa še zaveden meščan in lokalpatriot, ki govori po vsakdanji potrebi nemško in slovensko, a je do nemštva in slovenstva nevtravno razpoložen, ker se novega narodnostnega vprašanja še ne zaveda. Če zanemarimo odgovore Davorina Trstenjaka na pisanje Schreinerja in Hlubeka v *Augsburger Allgemeine Zeitung*¹¹, ni na Spodnjem Štajerskem v predmarčnem obdobju zaznati nikakršnih nacionalnih konfliktov. Prehod od starejših oblik identifikacije, povezane z mestom in deželo, v smeri identifikacije z lastno jezikovno in v nadaljnjem z „narodno“ skupino v modernem smislu, dobi tako odločilno vzpodbudo šele po izbruhu marčne revolucije 1848., ko v reakciji na nemško združevanje formulirajo svoje nacionalne zahteve tudi vsi ostali narodi monarhije.

Čeprav se spodnještajersko nemško meščanstvo - podobno kot Slovenci - odzove na revolucionarni preobrat z mešanimi občutki in deljeno, je velika večina prepričana, da lahko čisti „nacionalni princip“, kot ga poskušajo uveljaviti nacionalna gibanja po vsej srednji Evropi, privede do razpada države. V tem okviru nasprotu-

⁹ Josip Sernec, *Spomini*, Ljubljana 1927, str. 2.

¹⁰ Vošnjak, *Spomini*, str. 16.

¹¹ Prim. J. A. Glonar, Davorin Trstenjak (1817-1890), *Slovan* XV, 1917.

je programu zedinjene Slovenije s povsem enakimi argumenti kot npr. zahtevam po združitvi Italije ali Poljske - in ne s pozicij nemškega hegemonizma. Zdi se mu, da moderno nacionalno načelo ne more čez noč nadomestiti stare, v vsej Evropu uveljavljene ureditve, ki stoji na trdnih historično-političnih temeljih. Zato je tudi v odnosu do vprašanja nemške združitve - seveda z redkimi izjemami - izrazito avstrijsko usmerjeno. Avstrija mu očitno pomeni več kot Nemčija.

Če se pred volitvami v frankfurtski parlament velika večina spodnještajerskih nemških meščanov zavzame za nemško združitev, je to v glavnem posledica dejstva, da je volitve razpisala vlada. Ko 22. 4. 1848 Cillier Wochenblatt¹² objavi oklic „na slovenske brate“, v katerem neznani dopisnik z Dunaja (podpisan s kratico V. S...k.) Slovence svari pred vključitvijo v nemško državo in jih poziva, naj vztrajajo pri programu zedinjene Slovenije¹³, mu celjski odvetnik dr. Mathias Foregger odgovori, da je v danem političnem položaju združena Nemčija potrebna iz političnih razlogov. Prepričan je, da bodo lahko Slovenci prej in bolje kot v gospodarsko in politično šibki zedinjeni Sloveniji svoje nacionalne interese uresničili v mogočni, demokratični in vsem narodom pravični Nemčiji. Morebitna politična povezava zedinjene Slovenije s sosednjo Hrvaško pa bi po njegovem mnenju bila civilizacijski korak nazaj: „Kranjska in slovanski del Štajerske sta v primerjavi z inponiranimi sosednjimi ozemlji očitno prešibki za politično samostojnost in jima preostaja samo priključitev k Hrvaški ali Nemški zvezi. Prvo bi pomenilo silno nespametno nazadovanje. In kdo sploh hoče svojo narodnost povezati z narodnostjo, ki so jo

¹² List Cillier Wochenblatt (Zeitschrift zur Belehrung und Vertretung des Bürger- und Bauernstandes) je začel izhajati v Celju 1. aprila 1848 pod uredništvom prof. Vincenza Prascha in J. E. Ganserja. Časnik je v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu odkril dr. Stane Granda in mi ga dal na razpolago, za kar se mu na tem mestu iskreno zahvaljujem.

¹³ Med drugim neznani pisec pravi: „Vereinigen wir Slovenen uns zu Einem großen Bunde! Führen wir in allen unseren Schulen und in allen Ämtern unsere Muttersprache ein; lassen wir uns nicht dem deutschen Bunde einverleiben, dieß wäre unser Todesstoß; als freies, selbstständiges Volk wollen wir dem Deutschen unsere Hand zum ewigen, unverbrüchlichen Bunde reichen, aber einverleiben dem deutschen Bunde lassen wir uns nicht!“

celo Madžari postavili pod vprašaj, še posebno sedaj, ko nam svobodomiselná ustava zagotavlja tiste prednosti, brez katerih, če jih ne bi bilo, bi lahko bila priključitev k Hrvaški celo vabljiva. Priključitev k Nemški zvezi, v skupnost nemško-avstrijskih provinc z varstvom in upoštevanjem slovanskih narodnosti in jezika, pa ponuja vsem možnost za trajno, srečno prihodnost in s tem naj bi bili interesi germanistov in slavistov v glavnem popolnoma skladni.¹⁴

Zavzemanje za sodelovanje na volitvah v frankfurtski parlament, agitacija za močno, demokratično združeno Nemčijo, v okviru katere si bodo Nemčija in Avstrija, Germani in Slovani zagotovili lepšo prihodnost¹⁵, nikakor ne pomenita, da bi spodnještajersko nemštvo Nemčijo postavljalo pred Avstrijo. Nasprotno. Večina spodnještajerskih Nemcev se zavzema le za takšno Nemčijo, v kateri bo Avstrija še naprej ohranila svojo vodilno vlogo, vse druge politične variante pa odločno odklanja. Tako poskuša dr. Friedrich Pongratz, ki kandidira na frankfurtskih volitvah v konjiškem volilnem okraju¹⁶, s posebno - tudi v slovenskem jeziku natisnjeno - okrožnico svoje volilce prepričati, da so očitki o nezvestobi do Avstrije in cesarja, ki se pojavljajo v agitaciji zoper Frankfurt, povsem neutemeljeni: „V Frankfurtu bo šlo samo za to, kako naj bi se ožje povezali z drugimi nemškimi deželami, ki ne pripadajo našemu cesarstvu, da bi se s tem lahko bolj učinkovito in močnejše zoperstavili zunanjim sovražnikom. Zato se tej misiji nikdar ne gre postavljati po robu, še manj pa se bati, da nam bodo v Frankfurtu vzeli našega priljubljenega cesarja in nas

¹⁴ Foregger meni, da bi Slovenci morali poslati svoje poslance v Frankfurt že zaradi tega, ker so tudi slovenske dežele del Nemške zveze, še bolj pa zaradi obrambe lastnih nacionalnih interesov. Cillier Wochenblatt, 22. 4. 1848.

¹⁵ Tako Foregger v odgovoru zapiše: „Lassen wir daher allen Zank bei Seite, reichen wir uns brüderlich die Hand, und arbeiten wir mit vereinten Kräften an dem großen Aufbaue, unter dessen schirmenden Dache Deutschland und Oesterreich, Germanen und Slaven einer schönen Zukunft entgegen sehen, wo der Unterschied der Nationalität nicht das Gefühl des Haßes und der Feindschaft sondern die Brüderlichkeit in die Herzen unserer Nachkommen wecken wird“. Cillier Wochenblatt, 22. 4. 1848.

¹⁶ Dr. Friedrich Pongratz je v predvolilnem proglasu poudaril, da se bo v Frankfurtu zavzemal tudi za slovenske interese. Prim. Cillier Wochenblatt, 22. 4. 1848.

Cillier Wochenblatt.

Zeitschrift zur Belehrung und Vertretung des
Bürger- und Bauernstandes.

Nro. 1.

Motto: Licht, Recht, Wahrheit.

Samstag am 1. April 1848.

Verantwortliche Redaction: Vincenz Praß, k. k. Professor. — J. E. Ganser.

Programm.

Bei dem unendlichen Jubel, der in allen Provinzen unserer Monarchie erschallt, hervorgerufen durch die zur Zeit noch unerreichlichen Geschenke, mit welchen und die Huld unseres gütigen Monarchen beglückt, bei der neuen Gestaltung aller Verhältnisse unseres Staatslebens, geizt es sich nicht, die Hände müßig in den Schooß zu legen, sondern nach Kräften mitzuwirken zu dem großen Baue, den wir in nächster Zukunft aufzuführen wollen. Diese Ansicht hat uns geleitet, da wir, den vielseitigen Wünschen entgegen kommend, die Herausgabe einer Zeitschrift unternahmen, welche sich zur Hauptaufgabe macht, unter Vabrug der deutschen Nationalität, in einer gem einsaßlichen Sprache die großen und wichtigen Fragen der Gegenwart mit Freimuth und Wahrhaftigkeit zu erörtern, Belehrung und wahre Aufklärung unter die sogenannten mittleren und niederen Stände zu verbreiten, insbesondere die Zustände des **Bürger- und Bauernstandes** zu beleuchten, und diese in den Stand zu setzen, durch richtigen Gebrauch der ihnen gewordenen Zugeständnisse ihre Angelegenheiten nach Recht und Gesetz zu vertreten. Es scheint uns für diese große Aufgabe nicht hinlänglich zu sein, daß diese neuesten Ereignisse bloß in den Blättern der Hauptstadt besprochen werden, sondern es thut auch noth, daß man wisse, was in den Kreisen des Landes vorgehe, und daß die bezüglichlichen Wünsche und Bedürfnisse zum Ausdruck kommen. Ahtbare Mitarbeiter haben uns bereits ihre Beihilfe zugesichert, und wir stellen an jeden Freund der Wahrheit die offene Bitte, uns durch Beiträge in der Ausführung unseres Zweckes zu unterstützen.

Das **Hauptblatt** unserer Zeitschrift wird eine kurz gefaßte Uebersicht der wichtigsten Begebenheiten des Auslandes und eine getreue Darstellung der Ereignisse des Inlandes enthalten, wobei wir naturgemäß die Verhältnisse unseres und der benachbarten Kreise insbesondere berücksichtigen wollen. Diesem werden wir in Original-Aufsätzen leitende Artikel über die Interessen jener Stände folgen lassen, deren Vertretung wir uns zur Pflicht machen.

Der **Anhang**, welcher eigentlich als Ergänzung des Hauptblattes dienen soll, wird interessante Notizen aus dem Bereiche des Kreises, die bestehenden Marktpreise, Erscheinungen im Gebiete der Landwirtschaft, das Verzeichniß der im Pomorio der Stadt Cilli Verstorbenen und der angekommenen Fremden enthalten; das **Beiblatt** aber wird verschiedene Inserate, Verlautbarungen von Dominien und Parteien gegen Entrichtung der üblichen Gebühr aufnehmen.

Das **Cillier Wochenblatt** erscheint im Verlage der Kreisbuchdruckerei des J. B. Jeretin zu Cilli, und zwar vorläufig wöchentlich einmal in der Ausdehnung von $\frac{1}{2}$ bis $\frac{3}{4}$ Druckbogen. Der voraus zu erlegenden und portofrei an die Redaction einzusendende Betrag ist für Cilli und nächste Umgebung bei Selbstabholung vierteljährig 15 fr. C.M. Auswärtige wollen sich an die zunächst gelegenen k. k. Postämter wenden.

Das Redactions-Bureau befindet sich in der Graßergasse Nr. 77.

Prva številka lista Cillier Wochenblatt

oropali na novo doseženih pravic... Kdor meni drugače, zadeve ali ne razume ali pa vas hoče zavesti v zmoto.“¹⁷

Izrazito avstrijsko stališče povsem prevlada v Društvu za posredovanje med slovansko in nemško narodnostjo (Verein zur Vermittlung der slavischen und deutschen Nationalität)¹⁸, ki ga sredi maja 1848. ustanovijo v Celju na pobudo dr. Mathiasa Foreggerja¹⁹. Društvo, ki si zada za cilj spravo med obema narodoma, se v svojem programu zavzame za močno in enotno Avstrijo, v kateri bodo vsi narodi popolnoma enakopravni: „Pred vsem pa je seveda zedinjenje vsega nasprotujočega v Avstriji, kar je potrebno za utrditev, lahko tudi rečemo, za stvaritev Avstrije, kajti ideja domovine Avstrije je rojena popolnoma na novo in je pravzaprav zaživela šele v zadnjih nekaj tednih. - Zedinjenje mora biti zato cilj našega energičnega stremljenja, biti mora tehtnica naših besed, usmerjevalka naših dejanj. Enakopravnost narodov je velika duhovna sila, ki edina vodi k zedinjenju, in ki bo postavila državi Avstriji neminljiv oltar v srcih vseh nemških in slovanskih prebivalcev. - In sedaj z besedo in dejanjem v boj za vzvišeni namen: Povzdignjenje Nemcev in Slovanov v Avstriji na podlagi načela ‚enake pravice za obe narodnosti‘. Da bi za ta namen lahko delovali z najboljšimi, četudi šibkimi močmi, smo ustanovili društvo, ki si je zadalo predvsem nalogo, da bo narodnosti spravilo med seboj, da bo na svetlo postavilo in združilo prave interese, da bo posredovalo pri nasprotjih, uredilo napačna stališča in še posebno, da se bo s silo postavilo po robu prizadevanjem vsake strani, ki bi poskusila karkoli storiti zgolj za svoje, enostranske koristi.“²⁰

Celjski nemški list, ki se s 1. 7. 1848 preimenuje v Cillier Zeitung, s podnaslovom Zeitschrift für Stadt und Land, mit besonderer Rücksicht auf deutsche und slavische Interessen²¹, se kot organ

¹⁷ Cillier Wochenblatt, 4. 5. 1848.

¹⁸ Cillier Wochenblatt, 18. 5. 1848.

¹⁹ Podobno društvo so ustanovili tudi v Mariboru. Prim. Viktor Vrbnjak, Narodno-politična podoba Maribora z okolico v sredi 19. stoletja, str. 533.

²⁰ Program je objavljen kot priloga k Cillier Wochenblatt, 18. 5. 1848.

²¹ Izhajal je dvakrat tedensko (ob torkih in petkih) pod uredništvom Vinzenza Prascha. Zadnja številka je izšla 22. 12. 1848.

novega društva dosledno zavzema za njegov osnovni programski cilj²², za močno, demokratično, na nacionalni enakopravnosti temelječo Avstrijo, čeprav objavlja tudi stališča, ki so z njim v popolnem nasprotju. Tako uredništvo nedvoumno zavrne razmišljanja dr. Juliusa Galba, ki se konec julija 1848 v članku Oesterreich und seine Verfassung (v duhu idej Ludviga Löhnerja) zavzame za federalizacijo monarhije na podlagi nacionalnega principa²³. V komentarju članka istega avtorja z naslovom Das nationale Prinzip, v katerem se Galba - iz razlogov pravičnosti²⁴ - zavzame za prepustitev Lombardije in Benečije Italiji ter za dosledno upoštevanje nacionalnega načela, pa uredništvo poudari: „Pravi kozmopolitski poklic cesarstva lahko tiči samo v enakopravnosti provinc, v načelu bratstva; katere tendence pa bomo sledili pod hinavsko krinko narodnosti, ki bo po tej cesti vodila domovino

²² Cillier Zeitung, 4. 7. 1848. „Als Organ des Vereines zur Vermittlung der deutschen und slavischen Interessen wird unsere Zeitschrift die beiderseitigen Nationalitäten zu wahren und Versöhnung anzubahnen trachten, jedem Separatismus aber mit aller Kraft entgegen arbeiten“.

²³ Galba je zapisal, da pri takšni množici narodov in narodičev centralizirana Avstrija ne bi bila smiselna: „Das Zusammenpressen verschiedener Nationalitäten mit widersprechenden Bedürfnissen in eine einzige Staatsform ist wider-natürlich, das gemeinsame Fürstenhaus ist oft das einzige schwache Band, und die Bedrohung durch äußere Feinde gibt erwünschte Gelegenheit sich von dem gehaßten Verbande loszureißen. - Österreich wird daher nur dann die Wohlfahrt seiner Völker auf die Dauer begründen, wenn es den gemeinsamen Reichstag in Wien nur über die wahrhaft gemeinsamen Angelegenheiten wie Handel, Münze, Maß und Gewicht, Heerwesen und die Vertretung nach Außen entscheiden läßt, dagegen die Gesetzgebung über jene Angelegenheiten wie die Kirchen und Schulformen, die Gerichtsverfassung, die Besteuerung, die Ablösung der Urbarmalien bedingt sind, besonders Nationalparlamenten in Prag, Lemberg, Wien, Laibach, Agram und Pest einräumt“. Na koncu je med drugim zapisal: „Würde Österreich als Bundesstaat nach dem nationalen Prinzipie constituirt, so müßten Steiermark und Kärnten durchgeschnitten werden. Der nördlich von der Drau gelegene Theil Steiermarks und Kärntens müßte sich mit Ober- und Niederösterreich und dem größeren Theile Tirols, der südlich von der Drau gelegene Theil Steiermarks und Kärntens dagegen müßte sich mit Krain und dem Küstenlande vereinigen, weil der Draufluß die durchschnittliche Gränze der deutschen und slovenischen Bevölkerung bildet“. Cillier Zeitung, 28. 7. 1848.

²⁴ Galba je med drugim zapisal: „Ich liebe als Deutscher mein Vaterland aus der Fülle meines Herzens, aber noch höher achte und liebe ich die Gerechtigkeit“. Cillier Zeitung, 1. 9. 1848.

proti prepradu, dokazujejo s krvjo prepojena polja Srema in žal še mnoga druga.²⁵

Čeprav spodnještajerski Nemci - predvsem iz strahu pred razpadom države - nasprotujejo absolutnemu nacionalnemu principu in se zavzemajo za enotno, močno in pravično Avstrijo, se vseeno dobro zavedajo, da pri novi državnopravni ureditvi ne bo šlo brez rešitve nacionalnih problemov. Ko 9. 8. 1848 štajerski deželni zbor potrdi (tudi z večino slovenskih glasov) sklep o nedeljivosti dežele Štajerske²⁶, je večina spodnještajerskih Nemcev prepričana, da bi bila najboljše sredstvo za doseg nacionalne enakopravnosti nacionalno oblikovana okrožja²⁷. Tako celjski poslanec dr. Mathias Foregger na seji deželnega zbora nedvoumno poudari: „Politična razdelitev se bo morala ujemati z nacionalnim življenjem; reke in gore bodo morale kot meje... v notranjosti dežele stopiti v ozadje in zato bo zaživela politična razdelitev po narodnostih.“²⁸ Ob koncu jeseni 1848, ko je pozornost spodnještajerskega nemškega meščanstva usmerjena v delo kromeriškega parlamenta, pa takšna politična opcija povsem prevlada. Na začetku decembra 1848 tako Cillier Zeitung objavi program stranke (nemškega) centra, ki si v kromeriškem parlamentu prizadeva za centralizirano, vendar interese posameznih dežel in narodov upoštevajočo Avstrijo²⁹, Avstrijo, ki ne bo nobenemu narodu mačeha. Zato ne preseneča, če v revolucionarnem letu spodnještajerski Nemci odločno zavračajo vse (pre)radikalne (ultranacionalne) ideje, in se iskreno zavzemajo za nacionalno enakopravnost ter ohranitev prednacionalne koeksistence.

Tako kot v času revolucije 1848 nacionalno vprašanje še ni problem, ki bi v večji meri razdvajal prebivalce naših mest in

²⁵ Ibidem.

²⁶ Peter Burian, Die Nationalitäten in 'Cisleithanien' und das Wahlrecht der Märzrevolution 1848/49. Zur Problematik des Parlamentarismus im alten Österreich, Graz-Köln 1962, str. 126; proti nedeljivosti dežele - členu 1 deželne ustave - je naknadno protestiral le slovenski poslanec Kreft. Prim. tudi Cillier Zeitung, 14. 8. 1848.

²⁷ Burian, Die Nationalitäten in 'Cisleithanien', str. 127.

²⁸ Burian, Die Nationalitäten in 'Cisleithanien', str. 127.

²⁹ Cillier Zeitung, 5. 12. 1848. Programm des Centrums.

trgov, tudi v obdobju neoabsolutizma - v času, ko je orožnik edina oseba, ki „si upa pokazati na cesti svojo samozavest“³⁰ -, ne igra večje vloge. Obsežna policijska poročila o političnem razpoloženju ljudstva govorijo predvsem o splošnem nezadovoljstvu prebivalstva z absolutizmom in policijskim režimom, nacionalne problematike pa se skorajda ne dotikajo³¹. Kljub v letu 1848 prebujeni moderni slovenski in nemški nacionalni zavesti, ostajajo slovensko-nemška nacionalna razmerja tudi v petdesetih letih podobna tistim iz predmarca. In tudi jezikovne razmere ostajajo več ali manj takšne, kakršne so bile pred revolucijo. V mestih in trgih na Spodnjem Štajerskem je občevalni jezik „gospode in boljših meščanov“ skoraj izključno nemški - čeprav jih seveda večina obvlada tudi slovensko -, zunanja podoba urbanih naselbin je skoraj popolnoma nemška.

Do odločilne faze v narodnostni diferenciaciji tako pride šele v času po obnovi ustavnega življenja, ko se je meščanstvo v mestih in trgih na Spodnjem Štajerskem prisiljeno nacionalno opredeliti. Čeprav se na začetku mnogi ne morejo (ali ne želijo) prav odločiti in poskušajo hierarhično vzdrževati nemško in slovensko identiteto, postaja takšno stališče vedno bolj nevzdržno. Kmalu po obnovi ustavnega življenja se tako tudi na Spodnjem Štajerskem ob slovenski oblikuje tudi nemška (ustavoverna) stranka.

³⁰ Josip Mal, *Zgodovina slovenskega naroda*. Najnovejša doba, Celje 1928, str. 944-945.

³¹ Za razmere v Mariboru prim. Viktor Vrtnjak, *Narodnopolitična podoba Maribora z okolico v sredi 19. stoletja*, str. 529-549.

V ogrambo ustave

*Napredek je vedno bolj v oči
bijoče vodilo našega časa.*

Po desetletju absolutističnega sistema, ki je s silo onemogočal vsakršno izražanje liberalnih in nacionalnih idej, se je tudi meščanstvo na Spodnjem Štajerskem iskreno razveselilo obnove ustavnega življenja. Sicer so si prebivalci spodnještajerskih mest in trgov že v petdesetih letih dajali duška in tudi na javnih mestih kritizirali črni absolutizem, nosili sumljive demokratske brade in zahtevali korenitih sprememb (zlasti Maribor si je v tem obdobju pridobil sloves republikanskega mesta)¹, toda šele obnova ustavnega življenja in razpis občinskih ter deželnozborskih volitev sta prinesla opaznejši prodor liberalnih nazorov, kajti, kot so marca 1861 ugotavljale Novice, „vse... je postalo... na vrat na nos liberal, tudi najtrdnjši stebri Bachovega in družih enacih sistemov“².

Iz uradnih poročil o občinskih volitvah na Spodnjem Štajerskem, ki so jih štajerskemu namestništvu morali pošiljati okrajni uradi februarja in marca 1861³, lahko sklepamo, da so zlasti po mestih in trgih prišli v ospredje liberalno usmerjeni in za ustavni razvoj zavzemajoči se možje. Tudi na deželnozborskih volitvah konec marca 1861 volilci niso izvolili veliko konservativnih kandidatov. Med izvoljenimi poslanci so prevladovali ljudje zmernih liberalnih nazorov, ki so sicer trdno stali na tleh ustave in ustavnih svoboščin, vendar niso bili radikalni. Radikalnejše kandidate - kot uradnika Wrenigga pri okrajnem uradu v Šmarjah pri Jelšah - je

¹ Prim. Viktor Vrbnjak, Narodnopolitična podoba Maribora z okolico v sredi 19. stoletja, str. 529-552.

² Novice, 20. 3. 1861.

³ Poročila so zbrana v: Steiermärkisches Landesarchiv (Stmk. LA), Statt. Prä. 25-1141-1859, fol. 1118 sl.

vlada namreč že pred volitvami onemogočila⁴. Nacionalno vprašanje pri volitvah ni igralo skoraj nobene vloge⁵, zato te prve volitve po obnovi ustavnega življenja tudi niso potekale v obliki boja med nemško in slovensko stranko, kot je bilo pravilo že od nadomestnih deželnozborskih volitev leta 1862. Čeprav so v predvolilnem boju vsi kandidati brez izjeme poudarjali, da se bodo v deželnem (in državnem) zboru zavzemali tudi za enakopravnost slovenskega jezika (na kar so mnogi kasneje pozabili)⁶, v predvolilnem obdobju nacionalno ni prišlo v ospredje. Tako je bil edini „ultraslovenski kandidat“ na volitvah dr. Radoslav Razlag, ki pa je v ljutomerskem podeželskem volilnem okraju prejel le 39 glasov, medtem ko je zmagal okrajni predstojnik Anton Globočnik⁷.

Čeprav je mariborski list *Correspondent für Untersteiermark* že maja 1862 ugotavljal, da je v Mariboru tudi „stranka“, ki se navdušuje nad ideali pruskih junkerjev, „ki živi in umira za prusko *Kreuz-Zeitung*“ in vidi celo v klerikalnem *Vaterlandu* liberalno glasilo⁸, je bila večina mariborskega in spodještajrskega meščanstva v času Schmerlingove vladavine zmerno liberalno usmerjena (seveda v skladu s tedaj prevladujočim razumevanjem pojma „liberalizma“)⁹. V novi stvarnosti se večina spodnještajrskega nem-

⁴ Prim. Janez Cvirn, Deželnozborske volitve 1861 na Štajerskem, v: ZČ, letnik 48, 1994, št. 3, str. 329-333.

⁵ Vasilij Melik, Volitve na Slovenskem 1861-1918, Ljubljana 1965, str. 206.

⁶ Npr. ptujski poslanec vitez Josef Waser, ki je podpisal slovensko peticijo Schmerlingu in poudarjal svoj slovenski rod, ter celjski poslanec dr. Johann Mörtl, ki je na predvolilnih zborovanjih obljubljal, da se bo potegoval za slovenščino. Prim. Melik, Volitve na Slovenskem, str. 206.

⁷ Janez Cvirn, Deželnozborske volitve 1861 na Štajerskem, v: ZČ, letnik 48, 1994, št. 3, str. 332.

⁸ *Correspondent für Untersteiermark*, 4. 5. 1862.

⁹ Prim. Leopold Kammerhofer, *Enleitung*, v: Leopold Kammerhofer, *Studien zum Deutschliberalismus in Zisleithanien 1873-1879* (=Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie 25) Wien 1992, str. 9-22; Karl Vocelka, *Verfassung oder Konkordat? Der publicistische und politische Kampf der österreichische Liberalen um die Religionsgesetze des Jahres 1868* (=Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie 17), Wien 1978, str. 43-46. Tipična je definicija liberalizma, ki jo je 11. 1. 1864 v gosposki zbornici podal grof Anton Auersperg (Anastasius Grün): „Liberalismus, ein elastisches Wort, unter dem man sich denken kann, was man eben will, ein Wort, mit dem großer Mißbrauch getrieben wird, ein Begriff auch, dem viel aufgelastet wird,

škega meščanstva oprime načela, „da sta ustavnost in liberalizem novi napredni gonilni sili vseh avstrijskih narodov, ki omogočata napredno reševanje vseh vprašanj, in da se jima zaradi njune naprednosti morajo podrediti vse druge težnje, med njimi tudi jezikovno vprašanje oziroma enakopravnost slovenščine in nemščine“¹⁰. Zato zlasti na začetku jasno podpira Schmerlingovo vlado, čeprav meni, da bi bilo potrebno ustavno življenje v monarhiji še izpopolniti, in je nekoliko skeptično do centralistične, iz časa neoabsolutizma podedovane vladne politike. Največ simpatij kaže do usmeritve nemških avtonomistov z Moritzem von Kaiserfeldom na čelu; le-ti se zavzemajo za takšno avtonomijo posameznih kraljestev in dežel, ki ne bo v nasprotju s temeljnim principom enotnosti Avstrije (ter njene vloge kot evropske vele-sile), rešitev notranjepolitične krize v državi pa vidijo v priznanju čim večje samostojnosti Ogrske¹¹. Seveda pa je spodnještajersko nemštvo soglasno tudi z velikonemško politiko krone, ki si priza-deva za prevlado monarhije v Nemški zvezi in na drugi strani za prevlado Nemcev v Avstriji. V tem oziru se drži gesla: „Ni Nemčije brez Avstrije, ni Avstrije brez Nemčije“¹² in poudarja pripadnost Spodnje Štajerske, a tudi Kranjske ter ostalih slovenskih dežel k Nemčiji¹³.

Takšna orientacija spodnještajerskega nemštva je opazna že iz adrese, ki jo avgusta 1862 - na predlog barona Ferdinanda Rasta (s pesniškim imenom Hilarius) - pošlje mariborsko meščanstvo poslancu Bartolomäusu von Carneriju, v zahvalo za njegovo kritiko

was er eigentlich nicht zu vertreten hat. Die Definition desselben ist schwer, sie wird schwieriger durch die ebenso elastische Devise: 'Freiheit und Fortschritt'. Nach meiner Anschauung ist ein Mann liberaler Gesinnung derjenige, welcher redlich und ehrlich das Recht ehrt, wo er es findet, dort, wo er es nicht zu finden glaubt, es ebenso ehrlich sucht, und wo er es gefunden hat, es tatsächlich zu verwirklichen strebt.“

¹⁰ Prim. Franjo Baš, Maribor v avstrijski ustavni dobi, v: Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije, str. 166.

¹¹ O programu avtonomistov glej: Franz von Krones, Moritz von Kaiserfeld. Sein Leben und Wirken. Beitrag zur Staatsgeschichte Oesterreich in den Jahren 1848 bis 1884, Leipzig 1888, str. 174-177; prim. tudi Hans Hartmeyer, Die führenden Abgeordneten des Liberalismus in Österreich, rkp. dis., Dunaj 1949, str. 19-20.

¹² Correspondent für Untersteiermark, 25. 5. 1862.

¹³ Correspondent für Untersteiermark, 21. 8. 1862.

Bartholomäus von Carneri

Tomanovih besed v mariborski Čitalnici 3. avgusta 1862, ko naj bi Toman izjavil, da Slovenci ne bodo nikoli priznali, da je Maribor nemško mesto¹⁴: „Članek ‚Dr. Toman v Mariboru‘, ki je izšel izpod

¹⁴ Toman je v napitnici rekel: „Ko vas gledam tako navdušene in vnete, mi prihaja na misel pripovedka o onih grških bratih, ki so se dali na meji svoje domovine pokopati. Tako se mi zdi, da ste tudi vi pripravljeni za blagor svojega naroda, za njegove pravice vsakršne žrtve prinesiti, katere bi terjal...“ Nemško časopisje pa je Tomanu pripisalo stavek: „Die Slowenen werden sich eher unter den Mauern Marburgs begraben lassen, bevor sie zugeben, daß diese Stadt eine deutsche sei“. Tomana je najostreje napadel B. von Carneri, ki je v Grazer Tagespost 13. 8. 1862 objavil članek z naslovom: Dr. Toman in Marburg. V njem se je na splošno zavzel za načelo paritete v nacionalnih odnosih, vendar je hkrati poudaril, da vsaka pravica temelji na moči. (Prim. Janko Glazer, Prvi slovenski koncert v Mariboru in njegove posledice. K proslavi sedemdesetletnice, v: Janko Glazer, Razprave, članki, ocene, Maribor 1993, str. 984-986; Franjo Baš, Maribor v avstrijski ustavni dobi, v: Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije, str. 165; Hugo Suetterle, Der nationale Kampf in der Südsteiermark, München 1936, str. 6).

vašega spretnega peresa v Tagesposti št. 185, je v srcih tukajšnjega prebivalstva na splošno imel popoln uspeh in požel najsrečnejše priznanje. - Vaša odprta nemška beseda je izraz notranjega prepričanja vsakega poštenega Mariborčana, ki je zvest svoji domovini in svojemu cesarju. - Mesto Maribor bo ne glede na bojevite grožnje gospoda dr. Tomana možato in krepko jamčilo s svojim posestvom in življenjem ne samo za neokrnjene meje miroljubne Štajerske, temveč še posebno tudi za trajnost in močnejšo povezavo tisočletne zveze z Nemčijo. A tista stranka, ki si bo namesto miru in sloge prizadevala med skupaj v miru živeče Nemce in Slovence razstrositi seme prepira in nesloge, bo kot zaslužen plaz požela vsesplošno zaničevanje.¹⁵ Še bolj pa velikonemški pogled veje iz številnih političnih brošur viltuškega graščaka Carnerija, ki vse do končne izločitve Avstrije iz Nemčije dosledno zagovarja rešitev nemškega vprašanja v velikonemškem duhu¹⁶.

Zmerna liberalna orientacija spodnještajerskega nemštva prihaja do izraza pri presojanju vseh političnih in gospodarskih vprašanj. Zahteve v stilu „več luči“, kar naj bi bilo geslo v Celju načrtovanega političnega časopisa za južno Štajersko¹⁷, in brezmejno zaupanje v napredek na vseh področjih družbenega življenja¹⁸, sta opazna tako na sejah spodnještajerskih občinskih odborov, kot tudi v delovanju spodnještajerskih deželno- in državnozborskih

¹⁵ Correspondent für Untersteiermark, 21. 8. 1862.

¹⁶ Že v knjižici Neu-Oesterreich. Ein Wort über ächten und falschen Konstitutionalismus, Wien 1861, je Carneri ostro kritiziral „malonemce“, ker Avstrije ne štejejo med nemške dežele. V pesniški zbirki Pflug und Schwert, Wien 1862, jih je - v sonetu Die Kleindeutschen - okrcal z besedami:

„Wollt Ihr's nicht glauben, daß der Weg sich finde,
Ost'reich und Deutschland dauernd zu vereinen,
Dann nennet Ihr mit Recht Euch als die Kleinen,
Ihr in der Liebe Reich unheilbar Blinde...“

Carneri je bil sicer prepričan, da lahko pride do nemške združitve le „od zgoraj“, s soglasjem vseh nemških knezov (Neu-Österreich, str. 34), toda hkrati je menil, da mora nemško ljudstvo kneze prisiliti k združitvi. V brošuri Zum Fürstentag. Ein Aufruf an die deutschen Völker, Graz 1863, je zato apeliral na nemške kneze, naj se končno odločijo za enotnost. (Glej Carnerijevo biografijo v prilogi).

¹⁷ Correspondent für Untersteiermark, 3. 3. 1862.

¹⁸ Correspondent für Untersteiermark je 12. 2. 1863 zapisal: „Fortschritt' ist das immer gewaltiger hervortretende Motto unserer Zeit“.

poslancev, ki se v Gradcu in na Dunaju zavzemajo za uveljavitev in razširitev ustavnih svoboščin, za večjo osebno, društveno in zborovalno svobodo, za zmanjšanje davkov in državnih izdatkov za vojsko, za razvoj šolstva in za zakonodajo, ki naj na vseh področjih družbenega življenja omogoči razvoj in napredek, v glavnem pa poskušajo vestno zastopati predvsem gospodarske interese prebivalstva v okrajih, kjer so izvoljeni. Pri tem so precej kritični do posledic svobodne trgovine, kot jih je uveljavil zakon o obrtni svobodi 1859, še zlasti pa do trgovske pogodbe Avstrije s carinsko zvezo in drugimi evropskimi državami¹⁹.

V mariborski kmečki kuriji izvoljeni Alois von Feyrer npr. v deželnem zboru nastopi proti gradnji filialnih cerkva, se zavzame za ustanovitev višje realne šole v Mariboru in za oprostitev davkov na novogradnje v Mariboru²⁰. V isti kuriji izvoljeni Mathias Löschnigg se eksponira zlasti v debati okoli novega štajerskega deželnega občinskega reda; v njej se odločno zavzame za povečanje delokroga občin in za večjo javno varnost²¹. Za široko avtonomijo občin se v štajerskem deželnem zboru poteguje tudi v celjski kmečki kuriji izvoljeni dr. Johann Mörtl, ki do odložitve mandata 1864 v deželnem zboru največjo pozornost posveča predvsem različnim gospodarskim vprašanjem. V dunajskem državnem zboru pa si pridobi ugled zaradi predloga po „osvoboditvi advokatur“ (12. 2. 1862), ki ga utemelji z mislijo, da je „svoboden odvetniški stan zahteva časa in postulat pravne države“²².

Najbolj pa je zmernost opazna v tem, da nemški ustavoverni tabor v prvih letih po obnovi ustavnega življenja ne načenja svetovnonazorskih vprašanj s takšno ostrino kot v času boja proti konkordatu. Po desetletju neoabsolutizma velja prva skrb javnemu obravnavanju javnih problemov po načelu: „V luči javnosti mora vse in vsakdo zdržati ognjeni krst splošne sodbe, in kar ne more

¹⁹ Npr. Correspondent für Untersteiermark, 4. 1. 1863: Ein Quadrenium; Correspondent für Untersteiermark, 29. 5. 1864: Zur Industriegeschichte Oesterreich's.

²⁰ Marburger Zeitung, 17. 1. 1866.

²¹ Marburger Zeitung, 17. 1. 1866.

²² Janez Cvirn, Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861-1907. Zbirka Zgodovinskega časopisa 5, Ljubljana 1988, str. 10.

zdržati, je že vnaprej obsojeno.²³ Pri vprašanjih, ki se nanašajo na odnos med cerkvijo in državo, pa je ustavoverni tabor več kot previden, celo ravnodušen. Načelno se sicer zavzema za dosledno ločitev katoliške cerkve in države ter za odpravo privilegiranega položaja katoličanov (to se kaže tudi v zavzemanju za emancipacijo Židov, ki ji nekateri graški trgovsko-obrtni krogi močno nasprotujejo)²⁴, vendar pri tem vprašanju ni preoster in napadalen. Tako Correspondent für Untersteiermark pisanje nekaterih graških listov zoper „klerikalne gimnazije“ in zahtevo, naj na gimnazijah ne bi več poučevali duhovniki, komentira s stališčem, da bi bila reforma šolstva sicer res potrebna, vendar da gre pri njej veliko manj za učitelje (duhovnike), kot za potrebo spremembe učnih načrtov²⁵. Tudi v odnosu do lavantinske duhovščine ne opazimo presovražnega razpoloženja in Correspondent für Untersteiermark objavi izredno korekten in pozitiven nekrolog ob smrti škofa Antona Martina Slomška²⁶. Šele po izidu ostre Carnerijeve kritike papeževe enciklike *Quanta cura* in znamenitega seznama napak (mednje je uvrščen tudi liberalizem)²⁷ v knjižici z naslovom *Oesterreich und die Enzyclia*, lahko opazimo nekoliko drugačen odnos do cerkvenih vprašanj²⁸.

Zmernost in previdnost pri presojanju političnih problemov časa sta seveda v veliki meri tudi posledica dejstva, da Schmerlingov sistem nikakor ne omogoča razvitega političnega življenja, zato so zahteve po javnem obravnavanju javnih problemov („več javnosti“) v glavnem omejene na lokalni, občinski nivo. Nikakor

²³ Correspondent für Untersteiermark, 12. 3. 1863.

²⁴ Correspondent für Untersteiermark, 8. 2. 1862.

²⁵ Correspondent für Untersteiermark, 19. 2. 1863.

²⁶ Correspondent für Untersteiermark, 28. 9. 1862. Ob Slomškovem grobu pojejo skupaj slovenski in nemški pevci ter nato skupaj obhajajo sedmino. Prim. Janko Glazer, Prvi slovenski koncert v Mariboru in njegove posledice, v: Janko Glazer, Razprave, članki, ocene, str. 985.

²⁷ Papež Pij IX. je 8. 12. 1864 katoliškim škofom skupaj z encikliko *Quanta cura* poslal tudi Syllabus, v katerem je v osemdesetih tezah obsodil različne „zmote časa“. V zadnji, osemdeseti tezi, je papež ostro obsodil tudi brezbožni liberalizem. Prim. Karl Vocelka, Verfassung oder Konkordat? str. 45.

²⁸ Februarja 1865 je Carnerijevo brošuro podrobno predstavil tudi Marburger Korrespondent: 19. 2. 1865; 22. 2. 1865; 24. 2. 1865.

ni naključje, da se prvi spodnještajerski (nemški) list po obnovi ustavnega življenja, *Correspondent für Untersteiermark*, ki ga začne marca 1862 izdajati mariborski tiskar Eduard Janschitz, dolgo časa noče ukvarjati s politiko, temveč se omejuje na poročanje o delovanju spodnještajerskih občinskih odborov in o družabnem (društvenem) življenju: „*Correspondent für Untersteiermark* ima kot list, ki politiko izključuje iz kroga svojih sporočil, dolžnost, da se izogiba opredelitvam o kakšni politični tendenci. Biti hoče predvsem publicistično glasilo za štajerske občinske odbore.“²⁹ Tudi ko se s 1. aprilom 1863 spremeni v politični časnik z geslom: „Enake pravice za vse“ (uredništvo pa prevzame Franz Zistler)³⁰, aktualne politične probleme obravnava v glacié rokavicah. Šele ob koncu leta 1864 in spomladi 1865, ko se zaradi notranjepolitične krize (zlasti ogrskega vprašanja) in zapletenega zunanjepolitičnega položaja (stopnjevanje spora s Prusijo) proti Schmerlingu začenja obračati tudi ustavoverna stranka, začenja list obravnavati politične probleme časa z večjo pozornostjo. Vendar se vse do novembra 1865, ko prevzame uredništvo *Marburger Korrespondent*a (kot se časopis imenuje od 1. 1. 1865) Franz Wiesthaler³¹, list v glavnem ne spušča v komentiranje dogajanja, temveč o njem veliko bolj poroča.

Takšna usmeritev *Correspondent*a je gotovo posledica stroge vladne kontrole tiska (tudi nov zakon o tisku iz 1863 je bil vse prej kot liberalen), a tudi političnega zatišja, ki vlada v spodnještajerskih trgih in mestih. Po desetletju absolutizma se meščanstvo

²⁹ *Correspondent für Untersteiermark*, 30. 3. 1862. Prim. Janko Glazer, Iz zgodovine slovenskih tiskarn. Zgodovina mariborskih tiskarn, v: Janko Glazer, Razprave, članki, ocene, str. 556; isti, Prvi mariborski časopisi, v: Janko Glazer, Razprave, članki, ocene, str. 645-646. Kot tiskar, založnik in odgovorni urednik je podpisan Eduard Janschitz, čeprav je prvih 40 številk uredil gimnazijski profesor Adalbert Swoboda. Swoboda je nato odšel za urednika graške *Tagespost*, kjer je - kot je znano - odkril Petra Roseggerja.

³⁰ *Correspondent für Untersteiermark*, 22. 3. 1863; 29. 3. 1863. Zistler je bil urednik lista le do konca novembra 1863.

³¹ Od 1. 12. 1863 do začetka avgusta 1864 je opravljal funkcijo urednika lista kar založnik in tiskar Eduard Janschitz. Od 7. 8. 1864 pa se kot urednik navaja Julius Seeliger. Franz Wiesthaler je uredništvo lista prevzel s 1. 11. 1865 in ob tem napovedal (*Marburger Korrespondent*, 3. 11. 1865), da bo časnik urejal v duhu „odločnega ustavnega napredka“.

le postopoma privaja na ustavno življenje in ga politika še vedno ne zanima preveč. Vošnjak se spominja „malomestnega življenja“ v Slovenski Bistrici na začetku šestdesetih let takole: „Obrtniki in trgovci so radi veliko zasluževali, ne da bi se preveč napenjali pri delu. Za javne zadeve, najsi bo v političnem ali narodnem oziru, se velika večina (pravi Herdentier) ni brigala. V krčme dopoldne na ‚Gabelfrühstück‘, zvečer na večerjo, po kosilu v kavarne na črno kavo in karte so vsi radi hodili. Časnike prebirat ni jim bilo mar. Največja zabava je bila, ako se je prigodil kak škandalček, o katerem se je potem govorilo, dokler ga ni kak nov škandalček izpodrinil“³². Če se že ukvarja s politiko, potem ga v prvi vrsti zanimajo lokalni interesi, šele na drugem mestu visoka politika.

Prevladujoč interes za lokalne probleme se kaže tudi v težnjah mariborske in celjske občine, da bi postali občini z lastnim statutom, s čimer bi se njune pristojnosti precej povečale³³. Vendar tudi lokalna politika nima vedno prednosti pred vsakdanjimi opravili. Drugače si ne moremo razlagati zadrege mariborskega župana, ki je brezuspešno sklical sejo občinskega odbora, ker je večina odbornikov raje šla obdelovat svoje vinograde v mestni okolici³⁴.

Politično mrtvilo in patriarhalno vzdušje se jasno kaže tudi na nacionalnem področju. Čeprav se kmalu po obnovi ustavnega življenja tudi na Spodnjem Štajerskem izoblikujeta slovenska (narodna) in nemška (ustavoverna) stranka, med njima v času Schmerlingove vladavine ne prihaja do večjih spopadov³⁵. Ustavoverni tabor je tudi pri nacionalnem vprašanju povsem v okvirih doktrinarnega značaja nemškega liberalizma dobe, zato nikakor ni „nacionalno nemški“. Tudi v sedemdesetih letih, ko se začenja organizirati nemško nacionalno gibanje v Avstriji ni v njegovih prvih vrstah. Voditelji ustavoverne stranke stalno poudarjajo, da njeno socialno-

³² Vošnjak, Spomini, str. 98.

³³ Correspondent für Untersteiermark, 15. 2. 1863. Celjska občina je deželnemu zboru poslala še peticijo z zahtevo, da bi mesto Celje samo volilo enega deželnozborskega poslanca.

³⁴ Franjo Baš, Gospodarske in kulturne slike Maribora iz zadnjih 100 let, v: Mariborske slike, Maribor 1934, str. 18.

³⁵ Za Maribor prim. Janko Glazer, Maribor pred dvema generacijama, v: Janko Glazer, Razprave, članki, ocene, str. 974-979.

politično zaledje ni nacionalno homogeno in so med njenimi privrženci in volilci tudi Slovenci. S svojimi nazori in stališči se ustavovorni tabor očitno obrača na tisti del štajerskega prebivalstva, ki še vzporedno in hierarhično združuje slovensko in nemško oziroma prednacionalno regionalno zavest.

Seveda s tem ne mislimo trditi, da je v obravnavanem obdobju nacionalno sožitje povsem brezkonfliktno. Nasprotno. Razmere se v bistvu začenjajo spreminjati že kmalu po obnovi ustavnega življenja. Neznani celjski dopisnik Correspondenta že leta 1863 ugotavlja, da postaja tudi družabno življenje vse bolj v znaku nacionalizma: „Družabne razmere so pri nas sploh malce močnejše nacionalno obarvane in skaljene - časi nenevarne domačnosti in domačne nenevarnosti, v katerih so si ljudje v vinogradih ne samo zaradi okajenosti, temveč prav od srca nazdravljali z ‚Živeli, na zdravje!‘, obstajajo le še v sporadičnih reminiscencah. Časi se spreminjajo in ljudje z njimi“.³⁶ Vendar pa je na drugi strani očitno, da se tako nemška kot tudi slovenska stran iskreno trudita, da se nacionalna koeksistenca ne bi podrla. Že omenjeni celjski dopisnik ocenjuje, da so razmere vseeno ugodne, saj v obeh taborih prevladujejo zmerni ljudje, ki si ne želijo nepotrebnega nacionalnega prepira³⁷.

V času, ko si večina prebivalcev mest in trgov želi, da bi se po desetletju črnega absolutizma v Avstriji uveljavilo predvsem resnično ustavno življenje, je izogibanje ostrejšim nacionalnim spopadom več kot razumljivo. Proti nacionalnemu razdoru nastopata uradna politika in uradništvo, a tudi povsem navadni ljudje. Prve besede, ki jih slovenjebistriški okrajni predstojnik nameni dr. Josipu Vošnjaku, ko decembra 1861 nastopi službo okrajnega zdravnika, se glasijo: „Prihajate iz Tomanije. Tukaj na Štajerskem noče ljudstvo nič vedeti za take prenapetosti“³⁸. Tudi slovenjebistriški župan ga opozarja, da vlada v kraju mir, „katerega naj ne izkušam motiti s kako narodno agitacijo“³⁹. Želja po nacionalnem

³⁶ Correspondent für Untersteiermark, 16. 8. 1863.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Vošnjak, Spomini, str. 99.

³⁹ Ibidem.

sožitju pa je prisotna tudi pri politično aganžiranih ljudeh. Zato se tudi občasni nacionalni izpadi, ki jih povzročajo nekoliko predirektni in bolj nestrpni posamezniki, hitro zgledajo.

Ko dr. Lovro Toman v govoru na proslavi prve obletnice mariborske Čitalnice (domnevno) izjavi, da se dajo Slovenci raje zakopati pod mariborske zidove, kot da bi priznali, da je Maribor nemško mesto⁴⁰, je prva nemška reakcija izredno ostra. Najprej okrca Tomanovo predrznost v graški Tagespost viltuški graščak in poslanec Bartholomäus von Carneri, ki v članku poudari, da je Maribor „slovensko mesto“ le v geografskem oziru (kot upravno središče okrožja, kjer živijo večinoma Slovenci)⁴¹, potem pa se nadenj spravi še baron Ferdinand Rast, mariborski lokalni poet s pesniškim imenom Hilarius, ki Carneriju na čast spesni kar dvojne pesmic in sestavi tudi zahvalno adresno, ki jo podpiše precejšnje število nemških Mariborčanov⁴². Vendar pa se spor hitro zgleda, k čemur prispeva tudi neznani slovenski narodnjak iz Laškega, ki v Correspondentu objavi pomirljiv dopis; v njem poudari, da To-

⁴⁰ Glej op. 14.

⁴¹ Grazer Tagespost, 13. 8. 1863. Dr. Toman in Marburg. Na Carnerijevo trditev, da bi lahko Maribor imeli za slovensko mesto le v geografskem oziru, reagira neznani (F. F.) dopisnik iz Ljubljane (Correspondent für Untersteiermark, 21. 8. 1862), ki pravi, da tako matematična kot tudi fizikalna geografija nimata ničesar opraviti z nacionalnostjo, s stališča politične geografije pa je jasno, da tako Štajerska kot tudi Kranjska spadata k Nemčiji. Tako ostane le še antropogeografija. Po njegovem mnenju bi lahko Maribor označili za slovensko mesto le zaradi večinskega izvora njegovega prebivalstva. Vendar pa ta moment odpade, ker je razmere spremenila kultura. Večina prebivalcev je Nemcev, Tomanove besede pa so zgolj navadna fraza.

⁴² Correspondent für Untersteiermark, 21. 8. 1862. Še pred adresno je baron Rast - Hilarius v Correspondentu (17. 8. 1862) objavil pesem z naslovom Erwiderung auf B. v. Carneri's: Dr. Toman in Marburg, v kateri beremo med drugim naslednje verze:

„Doch sucht die Slava hier nach falschen Lichte,
Nach geist'ger Bildung nicht allein für wahr,
Sie sucht für sich ein Reich und macht Geschichte,
Nur Lebt das Ländchen heut' noch im Gedichte,
Was Toman abgegrenzt und seine Schaar, -
Doch dessen Erdreich trägt der Zwietracht Früchte“.

Hkrati z adresno je Hilarius v Correspondentu (21. 8. 1862) objavil tudi pesem: Nachruf an den 3. August 1862 zu Marburg, v kateri je pozival k ohranitvi stoletne sloge med Nemci in Slovenci ter bičal vsiljive lažne preroke.

manovih besed ne gre jemati dobesedno, temveč le kot izraz njegovega globokega nacionalnega čustvovanja⁴³.

Podobno je tudi v Celju. Tu postane tarča napadov redkih nemških prenapetežev slovenska Čitalnica⁴⁴, ki ji očitajo, da se peča tudi s politiko. Vendar pa policijska prijava, ki jo konec 1862 pošlje štajerskemu namestništvu dr. Štefan Kočevar⁴⁵, omenja med njimi le učitelja na glavni šoli Franza Fassla in gimnazijskega profesorja Antona Fichna, medtem ko so očitana dejanja takšna, da jih ne moremo šteti kot dokaz za večje nacionalne prepire⁴⁶. Še toliko bolj, ker je iz iste pritožbe razvidno, da so se že na eni izmed prvih sej Čitalnice nemški in slovenski člani dogovorili, da ne bodo dovolili nacionalnega hujskanja, konec leta 1862 pa so celo razmišljali o združitvi Čitalnice s Kazino⁴⁷. Tako se je razburjenje kmalu poglelo „in v vseh prihodnjih letih vlada v Celju narodno sporazumljenje in sloga. Med člani prvih let najdemo poleg slovenskih rodoljubov iz Celja in okoliša imena kakor Traun, Kreuzberger, Herzman, Regula, Costa, Wambrechtsamer, Stibenegg, Wogg, Mathes, Schmidl, Mörtl, Ferjen, Perisich, Zanger, Zottl, Egersdorfer...“⁴⁸

⁴³ Correspondent für Untersteiermark, 21. 8. 1862. Deutsche und Slaven in Marburg zur Verständigung.

⁴⁴ O začetnem delovanju celjske čitalnice glej: Bruno Hartman, Prvo leto celjske čitalnice, Celjski zbornik 1958; prim. tudi Ivan Prekoršek, Prispevki k zgodovini društvenega življenja celjskih Slovencev, Nova doba 7. 5. 1921.

⁴⁵ Stmk. LA, Statt. Präs. 5-3710/1862, prijava Čitalnice z dne 17. 12. 1862.

⁴⁶ Ibidem. (Franz Fassel in Anton Fichna naj bi čez Čitalnico stalno zabavljala in jo prikazovala kot državi in Nemcem nevarno društvo. Franz Fassel naj bi že kmalu po ustanovitvi Čitalnice na javnih mestih kazal karikature njenih članov, kako spijo, nekemu celjskemu meščanu, ki se je sprehajal s psom in zato ni mogel iti v Kazino, pa naj bi svetoval, naj medtem ko gre v Kazino, pošlje svojega psa v Čitalnico. Podobno kot učitelj Franz Fassel pa da si želi zaprtja Čitalnice tudi gimnazijski prof. Anton Fichna. Tudi on o društvu razširja razne laži in zlasti napada prof. Antona Hluščika in Gustava Lindnerja, po rodu Čeha. Označuje ju za panslavista in velika sovražnika Nemcev. Ona dva naj bi bila tista, ki sta na seji odbora Čitalnice 8. 11. 1862 preprečila predlagano združitev Čitalnice s Kazino. Prim. tudi Ivan Prekoršek, Prispevki k zgodovini društvenega življenja celjskih Slovencev, Nova doba, 7. 5. 1921.

⁴⁷ Ibidem. Čeprav predloga o združitvi niso sprejeli, je iz virov razvidno, da prof. Anton Hluščik seji sploh ni prisostvoval, medtem ko se je prav prof. Gustav Lindner najbolj zavzemal za združitev s Kazino.

⁴⁸ Ivan Prekoršek, Prispevki k zgodovini društvenega življenja celjskih Slovencev, Nova doba, 7. 5. 1921

Politično mrtvilo in patriarhalno vzdušje, ki ga od časa do časa zmoti kakšen ekscesni dogodek - kot že omenjeni Tomanov nastop ob prvi obletnici mariborske čitalnice 3. avgusta 1862 -, se začenjata spreminjati šele sredi šestdesetih let, ko postaja očitno, da je potrebno razrešiti permanentno politično krizo v monarhiji. V tem kontekstu se začenja tudi spodnještajersko nemštvo postopoma obračati proti Schmerlingu⁴⁹ in njegovi politiki čakanja, ki poleg tega ni prinesla željenih reform in nadaljnje izgradnje ustave⁵⁰. V času tretje sešije parlamenta (od 12. 12. 1864 do 27. 7. 1865) se spodnještajersko nemštvo vse bolj strinja s kritičnimi toni tistih ustavovernih poslancev, ki zahtevajo sprejem zakona o odgovornosti ministrov, odpravo člena 13 februarске ustave⁵¹, po katerem Schmerling posega vedno bolj pogosto, revizijo gospodarske pogodbe med Avstrijo in Nemško carinsko zvezo, ki potiska Avstrijo v podrejen položaj in zlasti rešitev ogrskega vprašanja⁵². Po mnenju Marburger Korrespondenta je prav rešitev ogrskega vprašanja osnovni pogoj za nadaljnji obstoj monarhije. Vlada bi pač morala priznati, da je Ogrska leta 1848 imela svojo ustavo in bi se morala sporazumeti z ogrsko opozicijo. Avstrijska in ogrska polovica bi morali imeti skupno vojsko in finance, ter, če je mogoče, trgovino in promet, vse ostalo pa si naj urejajo samostojno⁵³.

Do padca Schmerlingove (27. 7. 1865) in nastopa Belcredijeve „vlade brez programa“ je spodnještajersko nemštvo bolj ali manj ravnodušno. Nekateri celo vidijo v pomanjkanju programa dober znak. Postopoma pa „brezprogramskost“ nove vlade postaja ved-

⁴⁹ Tako je npr. Carneri v pismu Brinzu (16. 2. 1864) zapisal: „...Schmerling ist nicht ein Führer, wie ich mir einen eigentlichen Führer denke...“ Paul Molisch, *Briefe zur deutschen Politik in Österreich von 1848 bis 1918*, Wien und Leipzig 1934, str. 11.

⁵⁰ Prim. Friedrich Engel-Janosi, *Die Krise des Jahres 1864 in Österreich*, v: *Historische Studien. A. F. Pflibram zum 70. Geburtstag dargebracht*, Wien 1929, 141-195.

⁵¹ Člen 13 februarске ustave iz leta 1861 (podobno kot člen 14 decembrске ustave iz leta 1867) daje vladi pravico, da v času, ko parlament ne zaseda, sama razglašá nujne zakone.

⁵² Marburger Korrespondent je tako 2. 4. 1865 upravičeno ugotavljal, da ima Schmerlingova vlada vedno več nasprotnikov med ustavoverci.

⁵³ Marburger Korrespondent, 8. 2. 1865. *Die ungarische Frage*.

no bolj nevzdržna in ustavoverni tabor je do nje vedno bolj kritičen; še toliko bolj, ker v njej ni ustrezno zastopano meščanstvo in tudi Nemci imajo v njej le šibko predstavništvo⁵⁴. Po mnenju spodnještajerskega nemštva, ki je pod vplivom izjav in nastopov Moritza von Kaiserfelda (zlasti njegovega govora, ki ga je imel konec avgusta na Ptuju)⁵⁵, naj bi bila prva in edina naloga novega ministrskega predsednika rešitev državnopravnih zmešnjav. Vendar pa bi morala nova vlada problem rešiti znotraj ustave, ker bi izvenustavna rešitev pomenila pravni prelom⁵⁶.

Po septembrskem patentu, s katerim Belcredi sistira ustavo, pa se razpoloženje v trenutku obrne proti vladi. Marburger Korrespondent je ostro razpoložen do nove vlade in do sistema, ki je Avstrijo zopet privedel v sfere neustavnosti. Povsem se strinja s politiko štajerskih avtonomistov, ki zahtevajo takojšnjo obnovo ustavnega življenja in sporazum z Madžari⁵⁷. Zaradi okrepljenega upanja slovanskih narodov, da bo Belcredi izvedel federalizacijo države, kar se kaže tudi v nastajanju federalističnih programov, je seveda spodnještajersko nemštvo trdno odločeno braniti februarško ustavo. Zato naleti na negativen sprejem slovenski mariborski program iz septembra 1865⁵⁸, ki ga Marburger Korrespondent predstavi dokaj podrobno, komentira pa ga zgolj z besedami: „Takšne bolestne, razkrajajoče ideje posameznikov ne morejo koreniniti v jedru slovenskega ljudstva in še manj v srcih naših slovenskih bratov. Prepričani smo, da se bodo patriotski voditelji štajerskih Slovencev odrekli temu programu, ki v svojih konsekvencah pomeni razpad Avstrije.“⁵⁹ Še ostreje pa spodnještajersko nemštvo presoja delovanje obeh slovenskih poslancev (Radoslava Razlaga in Mihaela Hermanna) v štajerskem deželnem zboru, ki

⁵⁴ Krones, Moritz von Kaiserfeld, str. 227-228.

⁵⁵ Krones, Moritz von Kaiserfeld, str. 228.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Marburger Korrespondent, 6. 10. 1865: Die Autonomisten. (Moritz von Kaiserfeld je na začetku oktobra 1865 predstavil program avtonomistov tudi v mariborski Kazini).

⁵⁸ Prim. Franjo Baš, Mariborski program, v: Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije, str. 212-218.

⁵⁹ Marburger Korrespondent, 11. 10. 1865: Ein Programm der Slovenen.

odločno nasprotujeta namenu nemške ustavoverne večine, da bi deželni zbor sprejel posebno adresu zoper septembrski patent⁶⁰.

V neustavnosti vidi Marburger Zeitung tudi vzrok za to, da Avstrija ni sposobna rešiti nemškega vprašanja. Ko se spomladi 1866 zaostri odnos med Prusijo in Avstrijo, list sicer napada Bismarckovo „roparsko“ politiko, ki da se želi na silo okoristiti na račun Avstrije in drugih nemških držav, vendar obenem predlaga, naj Avstrija najprej razreši svojo notranjo krizo, obnovi ustavnost in potem po ustavni poti reši nemško vprašanje⁶¹. Pod ustavno rešitvijo nemškega vprašanja pa list razume sklic nemškega državnega zbora na podlagi volilnega zakona iz leta 1849⁶².

Neposredno pred izbruhom vojne Marburger Zeitung predlaga, naj se Avstrija čimprej sporazume z Italijo glede Benečije. Po mnenju lista bi bilo najboljšje, če bi Avstrija Benečijo prepustila Italiji, ta pa naj bi zato prevzela del avstrijskega državnega dolga. Benečija namreč ni „življenjski pogoj“ Avstrije, medtem ko Nemčija je; zato bi morala Avstrija svoje sile usmeriti predvsem na ustvaritev nove Nemške zveze. Seveda pa bi pred sklicem nemškega

⁶⁰ Dne 23. novembra 1865 je začel štajerski deželni zbor svojo 4. sesijo (do 16. 2. 1866). Na zasedanju je poskušala ustavoverna večina zavzeti stališče proti septembrskemu patentu, medtem ko je slovensko-nemška federalistična manjšina v septembrskem patentu videla izhodišče za preureditev monarhije. Kaiserfeld je 23. 11. 1865 predlagal ustanovitev odbora 9 poslancev, ki naj poda mnenje o septembrskem patentu, v utemeljitvi pa je izjavil, da je s sistiranjem „der Boden unserer Verfassung aufs tiefste erschüttert“. (Krönes, Moritz von Kaiserfeld, str. 232). Na 5. seji odbora (2. 12. 1865) je slovenski poslanec Razlag nastopil proti sprejemu adrese in predlagal prehod na dnevni red. Podobnega mnenja je bil tudi Hermann, zato je Kaiserfeld slovenska poslanca napadel, češ da zastopata federalistične in protiliberalne ideje, ki jih želim uresničiti na stroške Nemcev in svobode. (Krones, Moritz von Kaiserfeld, str. 234). Seveda je večina spodnještajerskih nemških poslancev glasovala za addresso, to pa je sprožilo negodovanje slovenske stranke. Zaradi tega je decembra 1865 250 slovenskih volilcev iz mariborske kmečke kurije podpisalo nezaupnico poslancema Aloisu von Feyrerju in Mathiasu Löschniggu, češ da da sta v deželnem zboru delovala proti cesarskemu manifestu z dne 20. 9. 1865 in da sta pristaša tistih ljudi in sistema, „welches durch fünf Jahre wie ein Alp auf uns gelegen und uns bedrückt hat“. (Marburger Zeitung, 17. 1. 1866). Slovenski tekst nezaupnice je objavljen v Einspielerjevem Slovencu, 10. 1. 1866.

⁶¹ Marburger Zeitung, 28. 3. 1866.

⁶² Marburger Zeitung, 13. 5. 1866.

državnega zbora na podlagi volilnega zakona iz 1849 morala obnoviti ustavnost in doseči sporazum z Madžari ter se opreti na tiste nemške države in liberalne sile, ki nasprotujejo Bismarckovi politiki⁶³.

Tudi po začetku vojne se list zavzema za korenito reformo države, po prvih vesteh o umikanju Benedekovih čet pred Prusi na Češkem, pa vidi edino rešitev za Avstrijo v organizaciji ljudske vojske. Le ljudstvo lahko zaustavi Pruse, seveda pa mora biti na avstrijski zastavi napisano: ljudske pravice in svoboda⁶⁴. Tudi po koncu vojne je list prepričan, da poraz pri Kraljevem Gradcu ni toliko posledica slabega vodenja vojske, temveč veliko bolj posledica slabega političnega vodenja države. Že zdavnaj bi Avstrija morala Benečijo odstopiti Italiji in doseči sporazum z Madžari. Morala bi tudi priznati nemško ustavo iz leta 1849 in oborožiti ljudstvo. Toda vlada ni storila nič takšnega, zato so lahko Prusi zmagali celo na avstrijskem ozemlju⁶⁵.

Vendar pa Marburger Zeitung v vojaškem porazu ne vidi le slabih strani. Prepričan je namreč, da je bila Avstrija militaristična država prav zaradi Benečije, zdi se mu, da je šele izguba dežele, ki so jo obvladovali zgolj z vojsko in policijo, ustvarila potreben predpogoj za korenite državnopravne reforme. Po mnenju lista naj bi bila najpomembnejša naloga Avstrije po vojni čimprejšnja obnova ustavnega življenja, ukinitve redne vojske, uvedba splošne vojaške obveznosti in ureditev ljudske brambe (Volkswehr)⁶⁶.

Od septembra 1866 se Marburger Zeitung vse bolj navdušuje za dualizem, za katerega se poleg avtonomistov vedno bolj zavzemajo tudi ostale ustavoverne frakcije. Na sestanku nemških avtonomistov v Ausseeju (9. in 10. septembra 1866) sprejeti „avtonomistični“ program, ki se jasno zavzame za dualistično preobrazbo monarhije in za vodilno vlogo Nemcev v deželah tostran Leithe⁶⁷,

⁶³ Marburger Zeitung, 23. 5. 1866: Die venetianische Frage. (Identična stališča zagovarja tudi prvak štajerskih avtonomistov Moritz von Kaiserfeld. Glej: Kronen, Moritz von Kaiserfeld, str. 244, 247).

⁶⁴ Marburger Zeitung, 4. 7. 1866.

⁶⁵ Marburger Zeitung, 8. 7. 1866: Wer ist bei Königgrätz unterlegen?

⁶⁶ Marburger Zeitung, 14. 7. 1866.

⁶⁷ Prim. Kronen, Moritz von Kaiserfeld, str. 254-255. .

se zdi tudi Marburger Zeitung edina rešitev za Nemce v monarhiji⁶⁸; zato ga večkrat podrobno predstavi⁶⁹.

Za „sporazum z Madžari“ se zavzema tudi viltuški graščak in poslanec Bartholomäus von Carneri. Oktobra 1866 izda knjižico z naslovom Oesterreich nach der Schlacht bei Königgrätz (Ein freies Wort den Deutschen in Österreich gewidmet)⁷⁰, v kateri se jasno zavzame za dualistično preobrazbo monarhije. Po njegovem mnenju naj bi ležal edini razlog za popoln vojaški poraz v dejstvu, da „policijska država Avstrija“ ni znala mobilizirati nemškega prebivalstva. Toda poraza nikakor ne gre obžalovati, saj bi morebitna zmaga Avstrije državo spet privedla v staro mizerijo. Po Carnerijevem mnenju je postalo jasno, da je treba državo temeljito preurediti, šele po vojaškem porazu. Šele poraz v vojni je okrepil spoznanje, da je treba državo razdeliti na dve polovici, ki naj bosta čim bolj samostojni. Seveda pa je po Carnerijevem mnenju treba doseči dualistično preobrazbo monarhije po ustavni, parlamentarni poti, čemur nasprotuje edinole vlada. Zato bi za izvedbo potrebnih reform Avstrija potrebovala novo vlado; vlado, ki bo trdno stala na tleh parlamentarizma in bo - v interesu združitve z Nemčijo - avstrijsko ustavo spravila v sklad s frankfurtsko ustavo iz leta 1849. Kajti: „Avstrija bolj kot kdajkoli prej nujno potrebuje združitev z Nemčijo.“⁷¹

Tudi na zborovanju nemških deželnozborskih poslancev v Gradcu 16. 11. 1866 zborovalci potrdijo avtonomistični program⁷² in se v celoti strinjajo z izvajanjem glavnega govornika (in sklicatelja zborovanja) Moritza von Kaiserfelda, ki avstrijske narode, zlasti pa Nemce poziva, da s skupnimi močmi preprečijo nevarnost razpada Avstrije.

Kaiserfeld je prepričan, da mora monarhija v interesu lastnega obstoja kar najhitreje rešiti vprašanje svoje državnopravne ure-

⁶⁸ Marburger Zeitung, 14. 9. 1866.

⁶⁹ Marburger Zeitung, 10. 10. 1866: Der Partei Kaiserfeld.

⁷⁰ Prim. Marburger Zeitung, 28. 10. 1866.

⁷¹ Ibidem; glej tudi Molisch, Briefe zur deutschen Politik, str. 33, pismo Karla Reichbauerja Carneriju z dne 3. 11. 1866.

⁷² Marburger Zeitung, 21. 11. 1866: Die Verfassungsfrage und die Partei Kaiserfeld.

ditve. Na zunanjepolitičnem področju bi morala biti Avstrija še naprej povezana z nemškim narodom v Nemčiji. (Te odnose je treba negovati, ne da bi nasprotovali upravičenim željam nemškega naroda do združitve in ne da bi bili nezvesti Avstriji). Na notranjepolitičnem področju pa bi se morala temeljito preobraziti. Po Kaiserfeldovem mnenju je namreč nadaljnji obstoj monarhije odvisen predvsem od tega, ali se bodo avstrijski narodi znali sporazumeti o skupnem cilju. Ta cilj pa so lahko le osebne, državljanske in politične svoboščine ter takšna ureditev države, ki bo te svoboščine ustvarila in jih varovala. Po Kaiserfeldovem mnenju je mogoče interese posameznih narodov zadovoljiti že s samoupravo občin, okrožij in dežel. Seveda pa je najprej treba obnoviti ustavni red in vzpostaviti državni parlament na podlagi direktnih volitev. Potem pa je treba - po parlamentarni poti - doseči državnopravno ločitev med ogrskimi deželami in deželami na tej strani Leithe.

Kaiserfeldov program, edini sončni žarek v sicer temačni Avstriji (kot je program označil dunajski Wanderer), je mariborski list odločno podprl. Označil ga je za državniškega, nemškega in avstrijskega, skratka za program, ki da nudi najboljšo podlago za potrebno preobrazbo države⁷³. Tudi po mnenju Marburger Zeitunga je lahko vezno tkivo Avstrije le svoboda na vseh področjih družbenega življenja, enako kot je bilo nekoč obramba krščanskega sveta pred turškimi napadi. Svoboda naj bi bila edino sredstvo za preprečitev razpada države, hkrati pa pozitivna osnova za vnaprejšnji obstoj Avstrije. Le svoboda lahko prepreči, da nacionalna različnost ne bo pripeljala do razpada države. Le svoboda lahko omogoči resnično enakopravnost narodov.

Kaiserfeldov program, ki ga večinsko podpira tudi nemštvo na Spodnjem Štajerskem, pride do polnega izraza tudi v adresi štajerskega deželnega zbora, ki ostro kritizira septembrsko politiko sistiranja ustave in zavrača udeležbo v izrednem državnem zboru⁷⁴.

Štajerska ustavoverna stranka se sicer odloči za udeležbo na volitvah, vendar nasprotuje sklicu izrednega državnega zbora⁷⁵. Koordinacijo volilne agitacije prevzame centralni vodilni odbor v

⁷³ Marburger Zeitung, 23. 11. 1866.

⁷⁴ Prim. Krones, Moritz von Kaiserfeld, str. 260-262.

⁷⁵ Marburger Zeitung, 6. 1. 1867; 9. 1. 1867.

Mariborski župan Andreas Tappeiner

Gradcu, ki naj bi preko podružnic povezal in poenotil Zgornjo in Spodnjo Štajersko, agitacija pa poteka na podlagi programa štajerskih avtonomistov in adres, ki jih je štajerski deželni zbor naslovil na cesarja. Volilni odbor agitira za izvolitev mož, ki priznavajo februarско ustavo in ki spoznavajo nujnost, da imajo dežele na tej strani Leithe svoj lasten državni zbor; može, ki so prepričani, „da je nagodba z Ogrsko življenjsko vprašanje za vse dele monarhije“⁷⁶.

V Mariboru ustanovijo 12. 1. 1867 poseben volilni odbor za Spodnjo Štajersko, na čelu katerega je mariborski župan Andreas

⁷⁶ Marburger Zeitung, 11. 1. 1867.

Tappeiner. Ta odbor poskuša uskladiti predvolilne aktivnosti v skladu z navedenim programom, vendar pride do zapletov glede kandidatur v kmečki kuriji Maribor - Slovenska Bistrica - Št. Lenart, ko poskušata tam kandidirati Friedrich Brandstetter in Andreas Tappeiner⁷⁷. Tudi zaradi nemške nesloge dosežejo Slovenci na teh volitvah velik uspeh, saj zmagata slovenska kandidata dr. Josip Vošnjak in dr. Ferdinand Dominkuš tudi v mariborski kmečki kuriji⁷⁸. Kandidati nemške ustavoverne stranke tako prodrejo le v mestnih volilnih okrajih. V mariborski mestni kuriji zmaga mariborski župan Andreas Tappeiner, ki ga kot edinega kandidata potrdijo mariborski volilci na poskusnih volitvah 26. 1. 1867⁷⁹. V celjski mestni kuriji zmaga dr. Josef Neckermann, v slovenjegraški Josef Sonns, v ptujski pa dr. Josef Waser⁸⁰.

Liberalna ofenziva

Šele v zadnjih mesecih boja proti Belcredijevem režimu, zlasti pa v času deželnozborskih in občinskih volitev v začetku 1867, se spodnještajerski ustavoverni tabor dokončno profilira, v ospredje njegove politične akcije pa namesto lokalnih problemov stopijo večja in bolj aktualna politična vprašanja časa. Boj za obnovo ustavnega življenja je po Belcredijevem padcu (7. 2. 1867) in sklicu

⁷⁷ Marburger Zeitung, 16. 1. 1867; 18. 1. 1867. Zaplet okoli dvojne nemške kandidate v mariborski kmečki kuriji je v dopisu na volilce (An die Herren Wähler) poskušal predstaviti Friedrich Brandstetter.

⁷⁸ Marburger Zeitung, 23. 1. 1867. Vošnjak je prejel 123 glasov in Dominkuš 95 glasov. Mariborski župan Tappeiner je prejel 70 glasov, von Freyer 48 in Brandstetter 35 glasov. Glej tudi: Melik, Volitve na Slovenskem, str. 390; Suette, Der nationale Kampf, str. 7.

⁷⁹ Marburger Zeitung, 30. 1. 1867. Dne 26. 1. 1867 so bile v Kartinovi hiši poskusne volitve, na katerih so mariborski volilci odločali o kandidatu za volitve v mariborski mestni kuriji. Med tremi kandidati (Tappeiner, Wiesthaler in Brandstetter) je dobil največ glasov (45) mariborski župan Tappeiner, Brandstetter in Wiesthaler pa sta jih prejela vsak po 9.

⁸⁰ Melik, Volitve na Slovenskem, str. 384-386.

rednega državnega zbora sicer končan, vendar pa se - kot ugotavlja Marburger Zeitung - šele tedaj začenja boj za spremembo ustave in svobodni razvoj ustavnega življenja. Ustavnost in svobodomiselnost sta po mnenju lista namreč enako pomembna⁸¹. Ustavnost sama še zdaleč ni dovolj, treba jo je tudi spremeniti in izpopolniti. Prepored Avstrije je namreč enako odvisen od nagodbe z Ogrsko kot od spremembe ustave v duhu svobode in napredka⁸².

Spodnještajersko nemštvo se tako identificira s parlamentarnim bojem nemške ustavoverne stranke, ki poskuša v zameno za pristanek na dualizem izsiliti čim več liberalnih svoboščin in pravic, kar je še posebej opazno pri vprašanju konkordata⁸³. Marburger Zeitung nadvse podrobno spremlja polemiko v adresni debati, kjer se med ustavovernimi nasprotniki konkordata izoblikujeta dve stališči. Manjšina podpira predlog Eugena von Mühlfelda, ki predlaga sprejem kompleksnega zakona o verskih skupnostih in popolno ukinitvev konkordata⁸⁴, večina pa predlog voditelja ustavovercev dr. Eduarda Herbst, ki predlaga delno revizijo konkordata v obliki treh zakonov; le-ti naj v skladu z duhom časa uredijo odnos med cerkvijo in državo na šolskem področju, na področju zakonske zveze in medkonfesionalnih odnosov⁸⁵.

Čeprav dobi v parlamentu večinsko podporo Herbstov predlog, se spodnještajersko nemštvo bolj zavzema za popolno ukinitvev konkordata. Za enostavno ukinitvev osovraženega konkordata se zavzema tako Marburger Zeitung⁸⁶, kot tudi številni spodnještajerski občinski odbori, ki preko štajerskih poslancev na poslansko in kasneje gosposko zbornico naslavljajo ostre protikonkordatne peticije. Prve se začenjajo pojavljati po adresi avstrij-

⁸¹ Marburger Zeitung, 20. 2. 1867.

⁸² Marburger Zeitung, 24. 2. 1867.

⁸³ Na splošno o tem: Karl Vocelka, *Verfassung oder Konkordat? Der publicistische und politische Kampf der österreichischen Liberalen um die Religionsgesetze des Jahres 1868* (=Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie 17), Wien 1978.

⁸⁴ Karl Vocelka, *Verfassung oder Konkordat?* str. 54-56.

⁸⁵ Karl Vocelka, *Verfassung oder Konkordat?* str. 56-58; prim. tudi Vasilij Melik, *Slovenci in „nova šola“, v: Osnovna šola na Slovenskem 1869-1969*, Ljubljana 1970, str. 34.

⁸⁶ Npr. Marburger Zeitung, 31. 5. 1867; 2. 6. 1867.

skih škofov na cesarja v začetku oktobra 1867⁸⁷. Prvo peticijo z zahtevo po ukinitvi konkordata naslovi na poslansko zbornico 8. 10. 1867 mariborski občinski odbor⁸⁸, v oktobru in novembru 1867 pa pošlje podobne peticije v poslansko zbornico tudi večina ostalih spodnještajerskih mestnih in trških občin z ustavoverno večino. V mariborskem okraju sprejme protikonkordatne resolucije tudi cela vrsta podeželskih občin (z večinskim slovenskim prebivalstvom). Veliko kmečkih občin pa podpre tudi posebno tozadevno adreso na državni zbor, ki jo je sestavil Konrad Seidl⁸⁹.

Kmalu po sprejemu decembrske ustave 1867. se spodnještajerski ustavovorni tabor tudi politično organizira. Če do sprejema novega zakona o društvih izhaja politična aktivnost ustavovernega tabora v prvi vrsti iz občinskih odborov, že 14. februarja 1868 v Mariboru ustanovijo Politično-gospodarsko društvo Napredek (Politisch-volkswirtschaftliches Verein „Fortschritt“), ki igra vse do srede sedemdesetih let izredno pomembno vlogo v političnem življenju Maribora in celotne Spodnje Štajerske⁹⁰. Po njegovem vzoru ustanovijo avgusta 1868 Ustavno društvo (Verfassungsverein) tudi v Celju⁹¹, ki mu v letih 1869-1870 sledijo še „ustavoverna“ društva v Laškem, na Ptuj, v Brežicah, Marenbergu, Konjicah in Slovenski Bistrici⁹². Vsa ta društva razvijejo relativno

⁸⁷ Karl Vocelka, *Verfassung oder Konkordat?* str. 113-119. Adreso je podpisal tudi lavantinski škof Maximilian Stepischnegg.

⁸⁸ Marburger Zeitung, 11. 10. 1867.

⁸⁹ Marburger Zeitung, 10. 11. 1867.

⁹⁰ Marburger Zeitung, 16. 2. 1868. Na ustanovnem zboru so za načelnika društva izvolili Franza Rödlinga, tajnik je postal prof. Rieck, arhivar pa urednik Marburger Zeitung Franz Wiesthaler. Po statutih je bil namen društva, ki je že sredi aprila 1868 štel 128 članov, naslednji: „Der Zweck des Vereines ist die politische und volkswirtschaftliche Bildung seiner Mitglieder zu fördern und von allen gesetzlichen Mitteln für die freiheitliche, volkswirtschaftliche und verfassungsmässige Entwicklung Gebrauch zu machen“. (Glej tudi Marburger Zeitung, 17. 1. 1868).

⁹¹ Ustavno društvo v Celju so ustanovili 23. 8. 1868 na pobudo usnarja Antona Lassnigga in gimnazijskega profesorja Antona Fichne, štajersko namestništvo pa mu je statute potrdilo 28. 9. 1868. Prvi člen pravil je namen društva opredelil takole: „Der Zweck des Vereines ist, die politische Bildung im Allgemeinen zu fördern und von allen gesetzlichen Mitteln für die Wahrung und Weiterbildung der Verfassung Gebrauch zu machen“. Prim. Stmk. LA, Verejne und Gennossenschaften, B67b, Verfassungsverein in Cilli, 53-12192/1868.

⁹² Prim. Suetie, *Der nationale Kampf*, str. 19.

živahno dejavnost, prireajo redna mesečna zborovanja, sprejemajo resolucije in v državni zbor pošiljajo peticije, organizirajo predvolilno agitacijo, njihovi člani pa v skladu s stališči društva delujejo tudi v občinskih odborih in drugih predstavniških telesih.

Peticije spodnještajerskih občinskih odborov in ustavovernih društev kažejo, da poskuša spodnještajersko nemštvo zavzemati stališča do vseh aktualnih problemov časa, pri čemer sledi splošnim tendencam v ustavoverni stranki.

Ureditev, kakršno je uveljavila decembrska ustava, je spodnještajerskemu ustavovernemu taboru edina osnova za razvoj ustavnega življenja v monarhiji, zato ostro zavrača vse poskuse spremembe obstoječe državnopravne ureditve v smislu federalizma. Odločno nasprotovanje federalizmu pride do polnega izraza med adresno debato v štajerskem deželnem zboru septembra 1868, v kateri slovenska poslanca Mihael Hermann in dr. Josip Vošnjak nasprotujeta želji deželnozborske večine, da bi deželni zbor poslal cesarju zahvalo za novo decembrsko ustavo, ker se jima zdi preveč centralistična⁹³. Še bolj pa je razvidno iz reakcije na knjigo Adolpha Fischhofa *Oesterreich und die Bürgschaften seines Bestandes*⁹⁴, ki jo *Marburger Zeitung* odločno zavrne⁹⁵. Po mnenju lista je Fischhofova želja, da bi spravil narode med seboj in na podlagi nacionalne enakopravnosti Avstrijo naredil spet močno in enotno, sicer lepa, vendar njegov načrt nikakor ne more pripeljati do cilja. Dvodomni sistem z nacionalnimi kurijami, ki ga Fischhof predlaga za vsa predstavniška telesa, ne more prinesti ugodnih rezultatov, lahko pa privede še do nadaljnjih cepitev, na Štajerskem celo do razdelitve dežele. Napačno je namreč, če želi Fischhof Avstrijo preurediti po švicarskem vzoru, kjer različni narodi živijo v bratovski slogi in miru. Tam je vezivo, „ki vse drži skupaj, svoboda in zavest, da si lahko samo v njej močan in krepek“, v Avstriji

⁹³ Vošnjak, *Spomini*, str. 257 sl; prim. tudi Suetter, *Der nationale Kampf*, str. 16-17.

⁹⁴ Adolph Fischhof, *Oesterreich und die Bürgschaften seines Bestandes*. Politische Studie, Wien 1869; o Fischhofu in njegovih idejah glej: Dragotin Lončar, *Adolf Fischhof*, v: Veda II, 1912; Richard Charnatz, *Adolph Fischhof. Das Lebensbild eines österreichischen Politikers*, Stuttgart 1910.

⁹⁵ *Marburger Zeitung*, 10. 12. 1869; 12. 12. 1869. Dr. Fischhofs Broschüre.

pa nacionalci paktirajo s tistimi silami, ki so v popolnem nasprotju s svobodo⁹⁶.

Zavzemanje za centralistično urejeno, močno in enotno Avstrijo, se kaže v zavračanju zahtev Čehov po priznanju češkega zgodovinskega prava⁹⁷, še zlasti pa v ostrih reakcijah na program zedinjene Slovenije, ki ga v letih 1868-71 ponovno reafirmirajo slovenski tabori⁹⁸. V boju proti tej slovenski zahtevi se ustavovorni tabor sklicuje na štajersko regionalno zavest, opozarja na gospodarske posledice združitve Spodnje Štajerske s siromašno Kranjsko in poudarja, da je zedinjena Slovenija le krinka za resnični namen slovenskih političnih voditeljev, namreč za ustanovitev velike (jugo)slovanske države pod ruskim jarmom. Kmalu zatem, ko pride z nastopoma Mihaela Hermanna in dr. Josipa Vošnjaka v adresni debati septembra 1868 zahteva po zedinjeni Sloveniji tudi v štajerski deželni zbor⁹⁹, začenja spodnještajerski ustavovorni tabor z načrtno agitacijo proti programu zedinjene Slovenije in njegovim tvorcem, proti „kasti“, ki ovira napredek in svobodo v Avstriji. Celjski občinski odbor pošlje že 25. 9. 1868 (neposredno po drugem slovenskem taboru v Žalcu) deželnemu zboru odločen protest zoper poskuse slovenske stranke, da bi razbila Štajersko¹⁰⁰, oktobra 1868 pa začenja ustavovorni tabor organizirati pošiljanje peticij občinskih odborov na deželni zbor zoper zedinjeno Slovenijo ter zoper Vošnjakovo interpelacijo glede uresničitve enakopravnosti slovenskega jezika v šolah in uradih¹⁰¹. Agitacija za in

⁹⁶ Ibidem.

⁹⁷ Peticije zoper „sporazum s Čehi“ so zlasti številne v času po sprejemu „temeljnih členov“ leta 1871. Celjska občina tako sprejme protest zoper zahteve po priznanju češkega državnega prava že na seji 2. 10. 1871. Prim. Thomas Fürstbauer, Cilli 1867-1892. Fünfundzwanzig Jahre selbständigen Gemeindewesens, Celje 1892, str. 12.

⁹⁸ Prim. Vasilij Melik, Slovensko narodno gibanje za časa taborov, v: ZČ, letnik 23, 1969, št. 1-2, str. 75-88.

⁹⁹ Vošnjak, Spomini, str. 252-265; prim. tudi Suetie, Der nationale Kampf, str. 16-17.

¹⁰⁰ Fürstbauer, Cilli 1867-1892, str. 10.

¹⁰¹ Na seji mariborskega okrajnega zastopa 10. 10. 1868 so se na predlog stotnika Konrada Seidla odločili za organiziran boj proti programu zedinjene Slovenije, ki pomeni začetek peticijskega gibanja proti programu zedinjene Slovenije. Na omenjeni seji je Seidl poudaril, da je edini cilj slovenske stranke razpad Avstrije, na ruševinah katere bi se naj zgradila velika slovanska država pod vodstvom Rusije. Prim. Marburger Zeitung, 11. 10. 1868; 14. 10. 1868.

proti zedinjeni Sloveniji je jeseni 1868 tako močna, da novembra v dogajanje poseže tudi štajerski deželni odbor, ki na spodnještajerske Slovence naslovi oklic s pozivom, naj se izjasnijo o namerah „ločitvene“ stranke¹⁰². Boj proti nameram „ločitvene stranke“ je povsem v ospredju tudi na nadomestnih deželnozborskih volitvah v celjski in mariborski kmečki kuriji februarja 1869. Ko v Mariboru proti slovenskemu kandidatu dr. Dominkušu zmaga stotnik Konrad Seidl, je ustavoverni tabor prepričan, da je zadan zedinjeni Sloveniji od Špilja do Trsta odločilen udarec, saj naj bi volilna zmaga za večno prestavila severno mejo Slovenije od Špilja do Konjic¹⁰³. Boj proti zedinjeni Sloveniji je tudi glavna točka nemških ustavnih dni v Slovenski Bistrici, Celju in Radvanju leta 1869, ki jih ustavoverni tabor organizira proti slovenskim taborom¹⁰⁴. Vrhunec tega boja pa je časnik Slobodni Slovenec, ki od septembra do konca novembra 1870 izhaja kot priloga Tagesbote für Untersteiermark, potem pa do januarja 1871 samostojno¹⁰⁵. V bistvu gre za prvi štajercijanski časnik, ki v vsaki številki biča lažne preroke in

¹⁰² Marburger Zeitung, 25. 11. 1868; 27. 11. 1868.

¹⁰³ Marburger Zeitung, 5. 3. 1869. Na seji Politično-gospodarskega društva Napredek v Mariboru neposredno po volitvah so pomen volilne zmage, za katero so se aganzirali številni ustavoverni možje, ocenili takole: „Durch das Zusammenwirken dieser Männer sei es möglich geworden, die Nordgrenze Sloveniens einstweilen von Spielfeld bis nach Gonobitz zu verlegen. Daß unsere Gesinnungsgenossen in Cilli diesmal unterlegen, müsse denselben zur Warnung dienen: sobald die Verfassungspartei in Cilli ähnlich vorgehe wie wir, darf sie auf einen ähnlichen Erfolg rechnen“. Prim. tudi Suette, Der nationale Kampf, str. 18.

¹⁰⁴ Prim. Janez Cvirn, Nemški tabori na Slovenskem (1869), v: ZČ, letnik 46, 1992, št. 2, str. 175-185; Suette, Der nationale Kampf, str. 12-14.

¹⁰⁵ Na sestanku spodnještajerskih ustavovercev v Mariboru 6. avgusta 1870 so sklenili, da se Marburger Zeitung s 1. septembrom 1870 spremeni v dnevnik Tagesbote für Untersteiermark (Organ der liberalen Partei). Vendar je novi list izhajal le do konca novembra 1870, s 1. decembrom pa je spet spremenil ime v Marburger Zeitung in izhajal trikrat tedensko. Kot sobotna priloga Tagesbote für Untersteiermark pa je od 10. 9. 1870 izhajal tudi Slobodni Slovenec („Po domače pisana priloga k Tagesbote für Untersteiermark“), ki ga je urejal E. Janžič. Po preimenovanju Tagesbote für Untersteiermark v Marburger Zeitung je list postal samostojen in izhajal do januarja 1871. Vsega skupaj je izšlo 13 števil. Glej: Franjo Baš, K zgodovini narodnega življenja na Spodnjem Štajerskem (Slomšekov spomenik v Mariboru), v: Franjo Baš, Prispevki za zgodovino severovzhodne Slovenije, str. 60, op. 157.

„v domačem jeziku“ opozarja, da obljubljeni dežele Slovenije ni in je tudi nikoli ne bo¹⁰⁶.

Zaradi nevtralizacije abstinence federalistov (zlasti Čehov) se spodnještajersko nemštvo zavzema tudi za direktne volitve v državni zbor. Že na seji štajerskega deželnega zbora 12. 10. 1869 spodnještajerski poslanci brez izjeme podprejo zahtevo dr. Karla Rechbauerja po takojšnji uvedbi direktnih volitev v dunajski parlament¹⁰⁷. Zahteva postane še posebej aktualna marca 1870, ko poskuša ministrski predsednik dr. Leopold von Hasner dobiti potrebno dvotretjinsko večino za uvedbo direktnih volitev¹⁰⁸. Politično-gospodarsko društvo Napredek na svojem zborovanju 11. 3. 1870 (pred odhodom slovenskih poslancev z Dunaja) sprejme peticijo z zahtevo po volilni reformi in jo preko poslanca dr. Karla Rechbauerja naslovi na državni zbor¹⁰⁹. V njej v interesu razrešitve politične krize v Avstriji zahteva uvedbo direktnih in tajnih volitev v državni zbor, s tem, da pride po 1 poslanec na vsakih 50.000 prebivalcev in da poslanski mandat ne traja več kot 4 leta. Zanimivo pa je, da mariborsko Politično-gospodarsko društvo Napredek v peticiji predlaga neposredne volitve le v mestni kuriji, medtem ko naj bi bile v kmečki kuriji še vedno posredne volitve (preko volilnih moč)¹¹⁰. Že iz tega je razvidno, da so zahteve spodnještajerskih ustavovercev glede volilne reforme povsem v

¹⁰⁶ V prvi številki Slobodnega Slovenca (Tagesbote für Untersteiermark, 10. 9. 1870) je namen lista definiran takole: „Naš namen ni drugi kakor ta, da Avstrija mogočna in neokrnjena ostane, da naša rodna domovina Štajarska cela nerazdeljena ostane in vedno cvete, da se poljedelstvo, kupčija in obrtnija povzdigne, da se šole pomnožijo, z eno besedo, da se sreča in zadovoljnost v naši deželi dolgovečno ustanovi...“

¹⁰⁷ Marburger Zeitung, 15. 10. 1869.

¹⁰⁸ Po prestolnem govoru 13. 12. 1869 je večina ministrov v vladi (Plener, Hasner, Giskra, Herbst, Brestel) dne 18. 12. 1869 cesarju izročila memorandum, v katerem je svarila pred popuščanjem federalistom, se zavzela za večjo centralizacijo in predlagala uvedbo direktnih volitev v državni zbor. Manjšina (npr. Taaffe, Potocki, Berger) pa je s posebnim memorandumom 26. 12. 1869 zavrnila direktne volitve. Po demisiji vlade je cesar 1. 2. 1870 za novega ministrskega predsednika imenoval Hasnerja, toda tudi Hasnerjeva vlada ni uspela dobiti podpore za uvedbo direktnih državnozborskih volitev. Prim. Rudolf Wierer, *Das Böhmisches Staatsrecht und der Ausgleichsversuch des Ministeriums Hohenwart-Schäffle*, v: *Bohemia*, Band IV., 1963, str. 93-94.

¹⁰⁹ Marburger Zeitung, 16. 3. 1870.

¹¹⁰ Ibidem.

skladu s težnjami doktrinarnega avstrijskega liberalizma po popolni prevladi nemškega meščanstva v Cislajtaciji. Še bolj pa pride omejenost zahtev po „demokratizaciji“ volilnega sistema do izraza pri zavračanju zahtev delavskega gibanja po uvedbi splošne in enake volilne pravice. Kajti največ, kar je ustavovorni tabor pripravljen ponuditi delavstvu v zameno za sodelovanje proti „skupnemu sovražniku“, so delavske zbornice. A tudi ta ponudba, ki jo izreče mariborski poslanec Brandstetter na delavskem zborovanju avgusta 1871 v Mariboru¹¹¹, verjetno ni mišljena iskreno, saj so reakcije spodnještajerskega nemštva na volilno reformo 1873 preveč evforične. Zahvalni adresi celjskega in mariborskega občinskega odbora cesarju in vladi ob razglasitvi nove volilne zakonodaje aprila 1873 namreč kažeta¹¹², da je uvedba direktnih volitev v državni zbor na podlagi starega kurijalnega sistema spodnještajerskemu nemštvu pisana na kožo.

Seveda pa se spodnještajerski ustavovorni tabor zavzema tudi za nekatere druge politične zahteve časa, zlasti za svobodo tiska. V tem oziru je zlasti pomembno stališče, ki ga v več peticijah zavzame do izгона urednika graškega lista *Die Freiheit* Ludwiga Richarda Zimmermanna¹¹³. Na sejah Politično-gospodarskega društva Napredek 8. 2. 1871 in Društva nemških nacionalcev (*Verein der Deutschnationalen*) v Mariboru 13. 2. 1871 sprejmejo resoluciji zoper Zimmermannov izgon iz Avstrije¹¹⁴. V isti zadevi 4. 3. 1871 mariborski poslanec Konrad Seidl na notranjega ministra naslovi interpelacijo z zahtevo, da se odlok štajerskega namestnika z dne 24. 1. 1871 o izgonu Zimmermanna iz države sistira¹¹⁵. Celjsko Ustavno društvo pa aprila 1871 izreče nezaupnico svojemu deželno-zborskemu poslancu Franzu Tomschitschu, ki si v zadevi Zimmermann ni upal podpisati Seidlove interpelacije¹¹⁶.

¹¹¹ Marburger Zeitung, 23. 8. 1871; prim. tudi Franc Rozman, *Socialistično delavsko gibanje na slovenskem štajerskem*, Maribor 1979, str. 52-54.

¹¹² Marburger Zeitung, 13. 4. 1873; 16. 4. 1873.

¹¹³ O Ludwigu Richardu Zimmermannu (1839-1879) glej: Marburger Zeitung, 31. 12. 1879.

¹¹⁴ Marburger Zeitung, 10. 2. 1871; 17. 2. 1871.

¹¹⁵ Marburger Zeitung, 10. 3. 1871.

¹¹⁶ Slovenski narod, 8. 4. 1871.

Lies Aufgabesen!

Da mein überaus dankbares an das Herausgeber gütig,
bald Antwort ist, Ihren Wunsch aufzugeben, von
mir bereits ihres Bestimmung übergeben worden,
dan.

Dank ich für das mir durch Frau Auf-
trag zugewandte Vertrauen, durch welches ich
mir sehr großem Glück, meinen wärmsten und
bindlichsten Dank abgeben, habe ich die Frau
mit dem Ausdruck des vorzüglichsten Gesells-
chaft zu danken

Lies Aufgabesen

Wien. 31. März 1868.

gegeben

Antona Auersperg

Vse do leta 1873 je glavna točka zanimanja spodnještajerskega ustavovernega tabora problem uveljavitve decembrske ustave, ki ga seveda - kot nemški ustavoverci nasploh - postavlja zlasti v obliki vprašanja: ustava ali konkordat. Osnovni pogoj za dokončno uveljavitev ustave, ki je v nekaterih členih zakona o temeljnih državljskih pravicah že anulirala določila konkordata, je po mnenju spodnještajerskih ustavovercev zakonska ureditev odnosov med državo in cerkvijo. Konkordat, ki privilegira katoliško cerkev in katoličane, je v mnogokonfesionalni državi, kakršna je Avstrija, v nasprotju z ustavnim načelom enakosti državljanov ne glede na nacionalno in versko pripadnost. Zaradi tega se spodnještajersko nemštvo tudi po prvem protikonkordatnem valu (oktobra in novembra 1867) več kot aktivno vključuje v kulturni boj. Kako budno spremlja protikonkordatni boj nam priča že podatek, da celjski občinski odbor le nekaj ur po glasovanju v gosposki zbornici 21. 3. 1868, s katerim propade poskus konservativne manjšine, da bi onemogočila revizijo konkordatne pogodbe, pošlje zgornjemu domu (preko grofa Antona Auersperga) vzhičeno zahvalno adreso¹¹⁷, po sprejemu vseh treh konfesionalnih zakonov pa se gosposki zbornici zahvali tudi mariborski občinski odbor.¹¹⁸ Ko se maja 1868 postavi vprašanje, ali bo cesar zakone sankcioniral, pošlje 12. maja 1868 mariborsko Politično-gospodarsko društvo Napredek državnemu zboru (preko poslanca Rechbauerja) peticijo, v kateri od ustavovernih poslancev zahteva, naj ne gredo v razpravo o finančnem predlogu, dokler ne bodo sprejeti konfesionalni zakoni¹¹⁹. Klerikalna gonja proti majskim zakonom, na čelu katere je linški škof Franz Joseph Rudigier, zlasti pa papeževa alokucija, s katero je Pij IX. 22. junija označil nove konfesionalne zakone za „ostudne“, ponovno sprožita celo vrsto peticij za popolno ukinitvev konkordata. Celjski občinski odbor že 8. 7. 1868 pošlje vladi zahtevo, da ostreje nastopi proti klerikalni agitaciji proti majskim zakonom¹²⁰. Mariborski občinski odbor ostro

¹¹⁷ Fürstbauer, Cilli 1867-1892, str. 9.

¹¹⁸ Marburger Zeitung, 5. 4. 1868.

¹¹⁹ Marburger Zeitung, 17. 5. 1868.

¹²⁰ Fürstbauer, Cilli 1867-1892, str. 9.

zavrne papeževu alokucijo na seji 16. 7. 1868¹²¹, mariborsko Politično-gospodarsko društvo Napredek pa jo napade na seji 19. 7. 1868; v resoluciji zahteva popolno ukinitvev konkordata, uvedbo obvezne civilne poroke in vodenja matičnih knjig s strani državnih oblasti¹²². Na papeževu alokucijo ostro reagira tudi poslanec Bartholomäus von Carneri, ki na seji mariborskega okrajnega zastopa napade klerikalno „Vaterlandspartei“ (po listu Vaterland), češ da imajo njeni pristaši domovino v Rimu, in opozarja, da je religija le plašč za dosego svobodi nasprotnih namenov¹²³.

Ko privede odpor proti majskim zakonom do organiziranja katoliškega tabora v Avstriji in se začenja organizirati tudi katoliški tabor na Štajerskem¹²⁴, spodnještajersko nemštvo stopnjuje napade na konkordat in klerikalce. V znaku ostrega „liberalno-klerikalnega boja“ so že deželnozborske volitve februarja 1869, na katerih doseže nemška ustavoverna stranka zmago v mariborski kmečki kuriji, volilni rezultat pa komentira kot zmago združene slovensko-nemške stranke napredka proti nazadnjaški klerikalni stranki¹²⁵. Klerikalno-liberalni spopad se iz meseca v mesec krepi, saj začenja že decembra 1868 slovenjebistriški kaplan Josip Šuc ustanavljati katoliška društva¹²⁶. Zlasti od aprila 1869, ko izide brošura dr. Ferdinanda Dominkuša *Die nationalen Bestrebungen der Slovenen*¹²⁷, v kateri na volitvah poraženi kandidat slovenske stranka odločno zavrača oznako, da je narodna stranka klerikalna, zaostri spodnještajersko nemštvo svojo gonjo proti slovenski „papeški stranki“ do skrajnosti¹²⁸. Ostrino napadov najbolje izraža

¹²¹ Marburger Zeitung, 17. 7. 1868.

¹²² Marburger Zeitung, 22. 7. 1868.

¹²³ Marburger Zeitung, 24. 7. 1868.

¹²⁴ Po podatkih Marburger Zeitung (3. 3. 1871) naj bi bilo na začetku marca 1871 na Štajerskem registriranih kar 79 katoliško-konservativnih in le 25 svobodomiselnih društev.

¹²⁵ Marburger Zeitung, 10. 3. 1869.

¹²⁶ Prim. Vasilij Melik, *Klerikalno-liberalna trenja in konec taborov*, v: ČZN n. v., 1969, str. 519-520.

¹²⁷ Ferdinand Dominkuš, *Die nationalen Bestrebungen der Slovenen. Ein Rückblick auf die Marburger Landtagswahl vom 27. Februar 1869*, Graz 1869; prevod knjižice je objavljen v Slovenskem narodu 20., 22. in 24. aprila 1869.

¹²⁸ Marburger Zeitung že 23. 4. 1869 ostro napade Dominkuševo brošuro. V članku *Die Bestrebungen der pfäffisch-slovenischen Partei* (Marburger Zei-

reakcija mariborskega meščanstva na prvi necerkveni pogreb ključavničarja Emanuela Bürgermeisterja 14. 4. 1869, ko Marburger Zeitung zapiše: „14. april je bil za Maribor dan zmage svobodnega, čistega človeštva nad cerkvijo.“¹²⁹

Do ponovnega protikonkordatnega vala pride po sprejemu osnovnošolskega zakona, ki v skladu z zakonom iz maja 1868 podreja osnovno šolstvo državnemu nadzoru. Zaradi klerikalnega odpora ustavoverni tabor znova radikalno postavi zahtevo po popolni ukinitvi konkordata. Brezpogojno ukinitvev konkordata zahteva od vlade na začetku julija mariborski občinski odbor¹³⁰, 16. avgusta 1869 se za ukinitvev samostanov in meniških redov izrečejo na ljudskem zborovanju pod vodstvom Franza Wiesthalerja v Mariboru¹³¹, Politično-gospodarsko društvo Napredek na Ptujū že na svojem prvem zborovanju septembra 1869 zahteva ukinitvev vseh romanj zaradi brezkoristnega zapravljanja časa¹³², o vprašanju, ali je konkordat združljiv s pravno državo pa razpravljajo tudi trije ustavni dnevi spodnještajerskih ustavovercev v Slovenski Bistrici (30. 5. 1869), Celju (8. 8. 1869) in Radvanju (5. 10. 1869), ki v resolucijah zahtevajo popolno ukinitvev konkordata in še zlasti ukinitvev samostanov¹³³.

Jeseni 1869 za nekaj časa preneha protikonkordatni boj, saj vedno bolj prihajajo v ospredje drugi in bolj pomembni politični problemi. Od objave resolucije ljubljanskega Konstitucionalnega društva z dne 14. septembra 1869, ki zahteva ukinitvev konkordata, podreditev vseh religioznih združenj društvenemu zakonu, ukinitvev jezuitskega reda in obnovitev dvornega dekreta iz leta 1781, ki je prepovedoval direktno občevanje samostanov z Rimom¹³⁴, se Marburger Zeitung le redko ukvarja s problemi dokončne ureditve

tung, 25. 4. 1869; 28. 4. 1869) pa urednik Franz Wiesthaler preko Dominkuševe brošure grobo napade „slovenske klerikalce“. Prim. tudi Suette, Der nationale Kampf, str. 23.

¹²⁹ Marburger Zeitung, 18. 4. 1869.

¹³⁰ Marburger Zeitung, 14. 7. 1869.

¹³¹ Marburger Zeitung, 18. 8. 1869.

¹³² Suette, Der nationale Kampf, str. 21.

¹³³ Janez Cvirn, Nemški tabori na Slovenskem (1869), v: ZČ, letnik 46, 1992, št. 2, str. 175-185; Suette, Der nationale Kampf, str. 12-14.

¹³⁴ Marburger Zeitung, 19. 9. 1869.

odnosa med katoliško cerkvijo in državo. Seveda stalno napada klerikalce in njihovo organizacijo na Štajerskem (julija 1870 se ustanovi tudi katoliško Konservativno društvo v Mariboru, na čelu katerega je grof Brandis)¹³⁵, vendar pa se vedno bolj ukvarja z nacionalnim vprašanjem, ki ga potencira tudi nemško-francoska vojna. Ko sprejme prvi vatikanski koncil dogmo o papeževi nezmotljivosti, kar avstrijska vlada izkoristi za odpoved konkordatne pogodbe, Marburger Zeitung sicer pozdravi vladin sklep, vendar dodaja, da bi konkordat morala ukiniti že veliko, veliko prej¹³⁶. List pozdravlja pojav starokatoliškega gibanja, ki je v bistvu reakcija na dogmo o papeški nezmotljivosti (prva sta iz katoliške cerkve izstopila baron Ferdinand Rast in njegov sin Max¹³⁷, brežiško Konstitucionalno društvo pa pošlje celo zahvalo Josipu Juraju Strossmayerju v Rim, ker je odločno nastopil zoper jezuite¹³⁸. Vendar pa so oči spodnještajerske nemške javnosti prvenstveno uprte v nemško-francoski spopad, ki privede do ustanovitve nemškega rajha.

Ob podrobnem spremljanju vojnih dogodkov, ki zaradi nemških zmag in ustanovitve nemškega rajha privedejo tudi do delne revizije politične orientacije spodnještajerskega nemštva v smeri nacionalizma (le nekaj dni pred izbruhom vojne ustanovijo v Mariboru Društvo nemških nacionalcev - Verein der deutschnationalen in Marburg)¹³⁹, vse do jeseni 1871 vprašanje odnosa med cerkvijo in državo ni aktualno. Pod vplivom kulturnega boja v nemškem rajhu pa seveda oživi tudi proticerkveni topos v monarhiji in na Spodnjem Štajerskem. Uvod v nov val napadov na katoliško cerkev pomenijo resoluciji ustavovernih društev v Mariboru in Konjicah iz aprila in maja 1871¹⁴⁰ ter adresa mariborskega Društva nemških nacionalcev iz maja 1871 Ignazu Döllingerju, ki v celoti podprejo upornega borca proti papeštvu (ter z njim iden-

¹³⁵ Marburger Zeitung, 20. 7. 1870.

¹³⁶ Marburger Zeitung, 2. 8. 1870.

¹³⁷ Marburger Zeitung, 3. 8. 1870.

¹³⁸ Suetie, Der nationale Kampf, str. 21.

¹³⁹ Marburger Zeitung, 17. 7. 1870. Ustanovnega občnega zbora Društva nemških nacionalcev (Verein der Deutschnationalen) v Mariboru se je udeležilo le 10 ljudi.

¹⁴⁰ Suetie, Der nationale Kampf, str. 23.

tičnim romanizmom) in zagovornika svobode raziskovanja na znanstvenem, socialnem in religioznem področju¹⁴¹. Od konca leta 1871 pa sledi agitacija za sprejem podobnih zakonov, kot so jih sprejeli v nemškem rajhu.

V začetku novembra 1871 ustanovljeno Nemško društvo (Deutscher Verein) v Celju¹⁴² že na svoji tretji seji predlaga uvedbo kazenskih sankcij zoper zlorabo duhovniškega poklica v politične namene¹⁴³. Peticijo podobne vsebine sprejme (na predlog barona Rasta) 10. januarja 1872 tudi mariborski okrajni zastop in jo pošlje na oba doma parlamenta¹⁴⁴. Decembra 1871 in januarja 1872 pa se o zlorabi prižnic razpiše tudi Marburger Zeitung, ki v članku Gegen den Mißbrauch des Priesteramtes¹⁴⁵ izraža upanje, da bo sprejem tozadevnih zakonov v nemškem rajhu vplival tudi na Avstrijo (še toliko bolj, ker so jih sprejeli celo na Bavarskem, ki je bila prej trdnjava ultramontanizma). V tem oziru se list popolnoma strinja z izvajanjem dr. Adolfa Schafferja, ki je na proslavi obletnice decembrske ustave v Ljubljani poudaril, da je načelo „svobodna cerkev v svobodni državi“, ki so si ga izmislili Cavourjevi svetovalci, protislovno. Svobodna država namreč ne more trpeti svobodne cerkve, saj dve svobodi z istimi pravicami ne moreta živeti druga poleg druge. Svobodna cerkev pomeni nazadovanje svobodne države, zato bi morala vlada nastopiti proti cerkvi tako, kot so začeli nastopati v Nemčiji¹⁴⁶.

V boju proti katoliški cerkvi ustavoverni tabor poudarja, da podpira starokatoliško gibanje, saj v njem vidi korak k polnemu, pravemu človeštvu, za katerega se zavzema tudi svobodomiseln

¹⁴¹ Marburger Zeitung, 21. 5. 1871.

¹⁴² Marburger Zeitung, 8. 11. 1871; 15. 11. 1871; Suetie, Der nationale Kampf, str. 26. Na ustanovnem občnem zboru so za predsednika celjskega Nemškega društva izvolili gimnazijskega prof. Wenzla Marecka, v društveni odbor pa celjskega župana dr. Josefa Neckermanna, odvetnika dr. Johanna Hiegerspergerja, Josefa Rakuscha, barona Brucka in odvetnika dr. Eduarda Glantschnigga. Društvo, ki je ob ustanovitvi štel 39 članov, je na ustanovnem občnem zboru sprejelo resolucijo, s katero so priznali velike zasluge grofa Beusta za Avstrijo.

¹⁴³ Marburger Zeitung, 13. 12. 1871; Suetie, Der nationale Kampf, str. 27.

¹⁴⁴ Marburger Zeitung, 12. 1. 1872.

¹⁴⁵ Marburger Zeitung, 31. 12. 1871.

¹⁴⁶ Marburger Zeitung, 29. 12. 1871.

stranka¹⁴⁷. Pod vplivom dogajanja v Nemčiji pa kmalu postane najbolj aktualno jezuitsko vprašanje. Jezuiti, v katerih moči in organizaciji liberalni tisk že v času boja proti konkordatu vidi nekakšno hrbtenico klerikalne organizacije, imajo v protiklerikalni propagandi ustavovernega tabora podobno funkcijo kot prostozidarji v očeh klerikalnega¹⁴⁸. Oni so tisti, ki naj bi imeli odločilen vpliv na škofo in samega papeža, s tem pa tudi odločilen vpliv na posvetno politiko. Zaradi tega se marca in aprila 1872, ko postane aktualno vprašanje, ali bodo iz Nemčije izgnani jezuiti prišli v Avstrijo, spodnještajersko nemštvo odločno zavzame za prepoved prihoda jezuitov v Avstrijo, za popolno prepoved jezuitskega reda in za izgon vseh jezuitov, ki nimajo domovinske pravice v Avstriji¹⁴⁹. Celjsko Nemško društvo sprejme protijeziško resolucijo že konec aprila 1872 (na zborovanju društva ostro nastopijo tudi proti lazaristom na celjskem Jožefovem hribu)¹⁵⁰, mariborsko Politično-gospodarsko društvo Napredek pa v začetku junija¹⁵¹. Nekaj dni zatem se proti prihodu tujih jezuitov v Avstrijo in za ukinitvev jezuitskega reda izreče še mariborski občinski odbor¹⁵². S tem pa je za spodnještajersko nemštvo kulturni boj več ali manj končan, saj zlasti po zlomu dunajske borze leta 1873 stopijo v ospredje predvsem gospodarska in socialna vprašanja, ki jih je dotlej več ali manj zanemarjalo. Zato tudi ne preseneča, če konfesionalni zakoni iz maja 1874 v javnosti ne vzbudijo večjih odmevov.

Nemško-slovenski odnosi

V času liberalne ofenzive se začenjajo spreminjati tudi odnosi med nemško (ustavoverno) in slovensko stranko. Prve večje razpoke v „tisočletnem sožitju“ Nemcev in Slovencev, o katerem

¹⁴⁷ Marburger Zeitung, 18. 2. 1872.

¹⁴⁸ Karl Vogelka, Verfassung oder Konkordat? str. 132.

¹⁴⁹ Npr. Marburger Zeitung, 21. 4. 1872.

¹⁵⁰ Marburger Zeitung, 1. 5. 1872.

¹⁵¹ Marburger Zeitung, 7. 6. 1872.

¹⁵² Marburger Zeitung, 21. 6. 1872; 26. 6. 1872 (s tekstom peticije).

še leta 1864 navdušeno piše Franz Wiesthaler¹⁵³, se začenjajo kazati šele po letu 1867, ko se politično življenje v monarhiji na sploh razživi. Radikalizacija slovenske politike, ki se zaradi oportunitizma slovenskih poslancev v državnem zboru ponovno oprime programa zedinjene Slovenije, je najbolj opazna prav na štajerskem. Taborso gibanje, odločnejše zahteve slovenskih poslancev v štajerskem deželnem zboru in organizirani nastopi slovenske stranke na volitvah, pa seveda sprožijo reakcijo nemškega ustavovernega tabora, ki se ob vedno močnejši podpori programu zedinjene Slovenije in vedno glasnejših zahtevah po popolni enakopravnosti slovenskega jezika v šolah, uradih in v javnem življenju počuti vedno bolj ogroženega.

Do konca leta 1871, ko se položaj spet začinja postopoma umirjati in se kmalu približa stanju, kakršno je vladalo do leta 1867, nacionalni problemi povsem zasenčijo druga politična vprašanja, čeprav jim nemški ustavoverni tabor ne priznava prvenstva. Da bi zameglil občutljivost nemško-slovenskih odnosov, nastopa kot stranka svobodnih in naprednih Nemcev in Slovencev, ki se prvenstveno bore proti klerikalnim mračnjakom in na jasno postavljene slovenske nacionalne zahteve odgovarja s poudarjanjem (nekdanje) nacionalne sloge in sklicevanjem na regionalno štajersko zavest, ki je v tem času gotovo še vedno precej močna. Gre za staro taktično nastopanje, ki pride prvič jasno do izraza že v reakciji na omenjene Tomanove besede v mariborski Čitalnici, ko Hilarius v svojih pesniških stvaritvah svari pred vsiljivimi tujci, ki vnašajo nacionalni razdor med „v miru drug zraven drugega živeče Nemce in Slovence“¹⁵⁴.

Povsem v ospredje ustavovernega političnega besednjaka pa pride v letih 1868-1871, ko se politični boji med nemško in slovensko stranko bijejo v celotnem obravnavanem obdobju z največjo ostrino. V peticijah občinskih odborov in okrajnih zastopov ter na nemških ustavnih dnevih, ki jih leta 1869 organizira proti slovenskim taborom, nemška ustavoverna stranka poudarja, da bi s priključitvijo Spodnje Štajerske h Kranjski naredila dober posel pred-

¹⁵³ Marburger Zeitung, 5. 10. 1864: In den Strassen Marburg's.

¹⁵⁴ Correspondent für Untersteiermark, 21. 8. 1862.

vsem obubožana Kranjska, saj bi moralo spodnještajersko prebivalstvo predvsem plačevati veliko višje davke kot doslej. Na slovensko prebivalstvo se obrača z retoričnim vprašanjem: „Ali želite postati Kranjci“?, kar ima ob močni regionalni zavesti precej podoben učinek kot strah pred visokimi davki. Namesto nacionalnega prepira predlaga skupen nemško-slovenski boj za svobodo in napredek. Na slovenske zahteve po enakopravnosti slovenskega jezika odgovarja, da jim nikakor ne nasprotuje, vendar obenem poudarja koristnost znanja nemškega jezika za slovensko prebivalstvo, še toliko bolj, ker slovenski knjižni jezik zaenkrat ne obstaja. Posebej pa opozarja tudi na (južno)slovansko komponento v slovenski politiki in na prikrito željo slovenskih voditeljev po izločitvi iz Avstrije in ustanovitvi velikega (južno)slovanskega kraljestva¹⁵⁵.

Vsi omenjeni argumenti so lepo razvidni iz govora stotnika Konrada Seidla na seji mariborskega okrajnega zastopa 10. oktobra 1868, na kateri sprejmejo peticijo zoper delitev Štajerske. Načelnik okrajnega zastopa in kasnejši deželni - in državnozborski poslanec že v uvodu direktno obtoži voditelje slovenske stranke, da je njihov glavni namen razbitje Avstrije in ustvaritev velike (jugo)slovanske države pod ruskim jarmom. „To mi je jasno povedal eden izmed voditeljev te stranke, s katerim sem pred iznajdbo nacionalnih golgfij (mit dem ich vor Erfindung des Nationalitätenschwindels) živel v prijateljskih odnosih“¹⁵⁶. Po njegovem mnenju so že od nekdaj živeli Slovenci in Nemci na Štajerskem v prijateljskih odnosih, vse dokler z zahoda niso uvozili besede narodnost. Proti razvoju slovenskega jezika nima nihče pomislekov (v šolah in uradih je slovenščina tako in tako dovolj upoštevana), vendar pa nemščine ne morejo kar takoj izstisniti. (Slovenski knjižni jezik še ni izdelan, novoslovenskega jezika pa skoraj nihče ne razume)¹⁵⁷. Nacionalni prepir, ki ga vzpodbujajo slovenski politiki, pa je seveda voda na mlin reakciji. Zato se je treba zavedati, da

¹⁵⁵ Prim. Janez Cvirn, *Nemški tabori na Slovenskem* (1869), v: ZČ, letnik 46, 1992, št. 2, str. 175-185; Suetie, *Der nationale Kampf*, str. 12-14.

¹⁵⁶ *Marburger Zeitung*, 14. 10. 1868.

¹⁵⁷ *Ibidem*. („Ich frage Sie, meine Herren, die Sie doch zum größten Theil geborene Slowenen sind, verstehen Sie die neue Sprache?“).

„svoboda ni nemška, ne slovenska, ne ogrska in ne češka; svoboda nima nacionalnosti, obstaja samo ena sama svoboda“¹⁵⁸.

V istem duhu poteka tudi agitacija ustavovernega tabora na deželnozborskih volitvah 1869, 1870 in 1871 v mariborski kmečki kuriji, kjer redoma zmagujejo kandidati nemške stranke. Čeprav poskuša Politično-gospodarsko društvo Napredek, ki vodi volilni boj ustavovernega tabora, na vseh volitvah dokazovati, da gre v prvi vrsti za boj principov, v katerem se bo združena slovensko-nemška stranka napredka in svobode spopadla z nazadnjaki in klerikalci¹⁵⁹, pa v enaki meri poudarja tudi potrebo sloge med narodoma in skrb za obstoj Avstrije in nerazdeljene Štajerske. Pred nadomestnimi deželnozborskimi volitvami februarja 1869 v mariborski kmečki kuriji kandidat „slovensko-nemške napredne in deželi zveste stranke“ Konrad Seidl v dvojezičnem volilnem proglasu nasprotni nacional-klerikalni stranki še posebej očita protidržavne namene in sejanje nacionalnega prepira: „Trganje in razpor je seme, ki ga sejejo med ljudstvo, ki je do nekaj leti brez ozira, alj nemci, alj slovinci, v nemočeni prijaznosti živelo... S podpihovanjem nenaturnega sovraštva hočejo naši sovražniki, kakor njihovi družniki v drugih pokrajinah naše lepe Avstrije, dodelovanje naše deželne uredbe nemogoče storiti, razpad Avstrije namreč, vtemeljenje velikega južnoslovanskega kraljestva je njihov zadnji namen, akoravno naj poprej le o ‚slovenskem kraljestvu‘ govorre“¹⁶⁰. Po zmagi nemškega kandidata Seidla pa lokalni poet Hilarius spet evforično zapoje štajerski enotnosti¹⁶¹:

O, Styria, wie schön bist Du!
Du Königstochter aus dem Norden,
Die südwärts Zwillinge gebär,
Du Frau, die Mutter da geworden

¹⁵⁸ Ibidem.

¹⁵⁹ Se pa nemški ustavovorni tabor dobro zaveda tudi nacionalnega pomena volitev, saj že na sestanku Politično-gospodarskega društva Napredek 3. 2. 1869 prisotni menijo, da mora društvo aktivno poseči v volilni boj zoper namene „ločitvene stranke“ (Losreißungspartei). Glej: Marburger Zeitung, 5. 2. 1869.

¹⁶⁰ Marburger Zeitung, 24. 2. 1869.

¹⁶¹ Hilariusova pesem je bila natisnjena na posebnem lističu, ki je bil dodan Marburger Zeitung kot priloga.

*Von einem edlen Kinderpaar,
Indem Du Deutsche nährst Slovenen,
Für beide Lächeln hast und Thränen,
O, Styria, wie schön bist Du!*

Tudi na deželnozborskih volitvah leta 1870 in 1871 kandidati ustavovernega tabora v kmečki kuriji v predvolilnem boju nastopajo z geslom: „Hočemo ostati Štajerci, nočemo postati Kranjci!“¹⁶² V dvojezičnih volilnih proglaših opozarjajo na nevarnosti, ki jih v sebi nosi nacionalni prepir. Seidl in Brandstetter pred deželnozborskimi volitvami leta 1871 poudarjata, da je najvišji cilj ustavoverne stranke „ohranitev združenja ljubega miru, ki že sto in sto let med Slovenci in Nemci biva“ in da „naša lepa štajarska dežela kot biser avstrijske krone vladarske nerazdeljena ostane!“¹⁶³. S podobnim programom nastopa na volitvah v celjski kmečki kuriji dr. Wretschko, v ptujsko-rogaškem volilnem okraju pa ptujski notar dr. Franc Rodošek, ki v volilnem proglasu grmi: „Odcepiti hočejo Nemce od Slovencev, če ravno živita oba naroda že dolga stoletja v miru in spravi med seboj, eden poleg drugega. Poskuša se, zadrževati vas, da ne bi se učili nemščine, ne vi, ne vaši otroci... Ali bi vaši sinovi zamogli postati duhovni, doktorji, advokati, sodniki itd., ko bi ne bili se naučili nemškega jezika? Brez znanja nemščine marsikdo izmed nas ne bi zamogel svoje vino i žito v nemška mesta drago prodati... Še več! Namerava se, ločiti nas od dežele Štajerske, razsekati našo lepo deželo ter nje južni del prilimati sosednji Krajski! Ali je res to naša volja! Gotovo ne! Tudi mi tega nočemo. Mi hočemo si svojo domovino, prelepo našo deželo Štajersko nerazdeljeno ohraniti in obdržati...“¹⁶⁴

V ostrih političnih bojih, ki se bijejo v nemirnem obdobju 1868-1871, ustavoverni tabor veliko bolj od svarila „ne hodite pod jarem mešnikov in zlahtnikov“ volilcem in potencialnim pristašem kliče: „Za večno nerazdeljena Štajerska“ in poudarja pomen nacionalnega sožitja med obema narodoma, ki da ga motijo zaradi lastnih koristi le redki, od duhovščine naščuvani posamezniki.

¹⁶² Npr. Marburger Zeitung, 17. 6. 1870.

¹⁶³ Npr. Marburger Zeitung, 25. 8. 1871.

¹⁶⁴ Marburger Zeitung, 28. 8. 1871.

*Mariborski deželno- in državnozborski poslanec
Friedrich Brandstetter*

Volilni proglesi in resolucije na deželni zbor, ki opozarjajo, da je „neskaljena sloga med Nemci in Slovenci v spodnji deželi edino sredstvo za podporo duhovne in materialne blaginje posameznika kot tudi skupnosti“, vsebujejo vse elemente ideologije štajercijanstva, ki ostaja pomembno orožje nemške stranke v boju proti slovenskim zahtevam vse do razpada monarhije. V tem prvem obdobju pomeni višek štajercijanstva že omenjeni „po domače pisani“ list Slobodni Slovenec, ki - kot rečeno - izhaja od septembra do decembra 1870 kot priloga dnevnika Tagesbote für Untersteiermark, „organa liberalne stranke“ na Spodnjem Štajerskem, potem pa do januarja 1871 samostojno.

List, ki si prizadeva, „da Avstrija mogočna in neokrnjena ostane, da naša rodna domovina Štajarska cela nerazdeljena ostane in

vedno cvete, da se poljedelstvo, kupčija in obrtnija povzdigne, da se šole pomnožijo, da se davki polajšajo, z eno besedo, da se sreča in zadovoljnost v naši deželi dolgovečno ustanovi¹⁶⁵, poskuša predvsem parirati „nacional-klerikalni“ stranki, ki da s sanjami o slovenskem kraljestvu seje prepir med naroda. Slobodni Slovenec zlasti opozarja, da ne gre verjeti obljubam narodnjakov, češ da v zedinjeni Sloveniji „med in mleko teče in vinska terta tako veliko grozdje rodi, da samo en grozd komaj dva velikana nese-ta“¹⁶⁶ in stalno svari pred južnoslovansko komponento v slovenski politiki. Zato tudi ostro reagira na jugoslovansko konferenco v Ljubljani (1870), na kateri sodelujejo tudi nekateri štajerski politiki: „Kdo pa jim je dovoljenje dal? Ljudstvo spodnje Štajerske ne, kajti ono še ima tako zdravo pamet, da se ne bo za ruski korobač poganjalo“¹⁶⁷. V Ljubljani sprejeti jugoslovanski program pa list predstavi takole: „Prvega decembra se je bilo v Ljubljani nekoliko ‚zvutih‘ južnoslovanskih politikov zbralo, ki so strašno vetren program na dan spravili. Tri cele dni so si ti modri možje nad tem programom glavo belili, ali pri vsem temu se je bati, da se zna tako razkaditi kakor votla miljna pena. Ja, cele tri dni so ti možje nad tem programom tuhtali, tako da bi lahko mislili, Bog ve kaj da bojo na svitlo spravili, ali glej, temu ni tako; to početje je bilo tako zvito in program tako umetno sestavljen, da se ves pameten svet smeji... Ti manifest (razglas) južnoslovanski je zato posebne pazljivosti vreden, ker okoli nekterih reči tako hodi kakor mačka okrog vrelega mleka. Zakaj pa ti preroki, ki ljudem prihod ‘nebeške Slovenije’ pridigajo, samo od habsburške monarhije govorijo, imena Avstrije pa se ogibljejo... Takih programov že imamo mnogo; eden izmed teh programov je ono tužno dete ‘Slovenija’, ki bo šla najbrž v tisti kot, kamor vse druge nerabljive ropotije pridejo; namesto tega deteta pa pride drugo na svet z imenom Južna Slavija’. Kakor vidite, so si ti otročiči po imenu jako podobni in razloček je ti, da se je eno na talarju rodilo, drugo pa v Ljubljani... V njihovem manifestu nekaj o edinosti jugoslovanske

¹⁶⁵ Slobodni Slovenec, 10. 9. 1870.

¹⁶⁶ Slobodni Slovenec, 10. 12. 1870.

¹⁶⁷ Slobodni Slovenec, 17. 12. 1870.

zgodovine in jezika kvantajo, o ti žareči preroki-! Al niso to različni narodi, ki jih hočete v edinost zgodovine in jezika uverstiti?"¹⁶⁸

Čeprav ostaja štajercijanstvo tudi po prenehanju izhajanja Slobodnega Slovence ena izmed najpomembnejših političnih komponent nemškega tabora vse do razpada monarhije, pa postaja že v šestdesetih in sedemdesetih letih, ko se končuje proces nacionalne diferenciacije, takšno prikazovanje slovensko nemških razmerij vse bolj neprepričljivo. Nemški ustavoverni tabor, ki poskuša s pozivanjem k slogi med obema narodoma in sklicevanjem na deželno zavest razširiti svojo socialno bazo tudi na slovensko podeželje, mora namreč kmalu spoznati, da samo pozivanje k bratovski slogi brez priznavanja elementarnih nacionalnih (jezikovnih) pravic Slovencev ne more več zadovoljiti. Čeprav tudi v tem času nenehno poudarja, da je pripravljen na sodelovanje s slovensko svobodomiselnno stranko (nikakor pa ne s klerikalci), njegovi pozivi niso iskreni, saj v zameno ne ponuja niti drobnih koncesij na jezikovnem področju. Nasprotno. Novo osnovnošolsko zakonodajo večina občinskih odborov z nemško večino izkoristi za vpeljavo nemščine kot izključnega učnega jezika (glavne šole so bile večinoma utrakvistične), slovenske zahteve po izpolnitvi jezikovne enakopravnosti v šolah, uradih in javnem življenju (kakršna je bila npr. Vošnjakova interpelacija v štajerskem deželnem zboru 19. septembra 1868)¹⁶⁹, pa odločno zavrača¹⁷⁰. Ko na sestanku spodnještajerskih ustavovercev 31. julija 1869 v Mariboru, ki se ga udeleži tudi večje število mariborskih (mlado)slovencev z Josipom Jurčičem na čelu, razpravljajo o ustanovitvi demokratične stranke za Spodnje Štajersko, se večina prisotnih zavzame, da bi se stranka imenovala Nemška demokratična stranka¹⁷¹. Predlog notarja Högelsbergerja na nemškem ustavnem dnevu v Celju 8. avgusta 1869, da bi ustavoverci priznali upravičenost slo-

¹⁶⁸ Ibidem.

¹⁶⁹ Vošnjak, Spomini, str. 253.

¹⁷⁰ Politično-gospodarsko društvo Napredek na Ptujju je npr. že na svoji prvi seji septembra 1869 zahtevalo „uvedbo nemškega jezika v slovenske šole“. Prim. Suetie, *Der nationale Kampf*, str. 21.

¹⁷¹ Janez Cvirn, *Slovenska politika na Štajerskem ob koncu šestdesetih let 19. stoletja*, v: ZČ, letnik 47, 1993, št. 4, str. 528.

venskih zahtev po vpeljavi slovenskih vzporednic na gimnazijah in se povezali z slovensko nacional-liberalno stranko v skupnem boju proti reakciji, zborovalci odločno zavrnejo¹⁷². Zoper Vošnjakovo interpelacijo po ustanovitvi slovenske nižje gimnazije v Mariboru, ki jo v posebni spomenici podprejo tudi slovenski gimnazijski profesorji Janez Majciger, Janko Pajk, Josip Šuman in Franc Žagar, pa spodnještajersko nemštvo nadvse odločno reagira¹⁷³.

S krepitvijo nemško nacionalnega gibanja po nemško-francoski vojni in ustanovitvi nemškega rajha, se v spodnještajerskem ustavovernem taboru nacionalna nota za kratko še okrepi, po letu 1873 pa tudi na nacionalnem področju ni opaziti večjih premikov.

Seveda je treba poudariti, da tudi v času najhujših nacionalnih spopadov med nemško ustavoverno in slovensko stranko v letih 1868-1873, na nivoju vsakdanjega življenja nacionalna koeksistenca ni porušena. Vse do občinskih volitev 1867 najdemo v večini spodnještajerskih mestnih in trških občinskih odborov tudi slovenske odbornike, ki so - kot dr. Štefan Kočevar v Celju in dr. Ferdinand Dominkuš v Mariboru - pri obravnavi lokalnih problemov izredno aktivni. V večini nepolitičnih društev je članstvo vse do konca sedemdesetih let dvonacionalno, družabno in vsakdanje življenje sploh še zdaleč ni ostro ločeno po nacionalnem ključu, ali v takšni meri, kot na prelomu stoletja. Karel Slanc se spominja svojih celjskih gimnazijskih let takole: „V času taborov smo bili gimnazijci, bili smo za svojo narodnost navdušeni fanti, ali živeli smo vendar z Nemci, ki so prišli iz nemških krajev, ali z rojaki, ki so se šteli Nemce, v najlepši kolegialnosti in solidarnosti“¹⁷⁴. Matija Murko, ki se je jeseni 1872 vpisal v prvi razred nižje realne gimnazije na Ptuj, opisuje svoja ptujska gimnazijska leta z besedami: „Ptujsko realno gimnazijo so šteli med tiste srednje šole, kjer so od

¹⁷² Janez Cvirn, *Nemški tabori na Slovenskem (1869)*, v: ZČ, letnik 46, 1992, št. 2, str. 180.

¹⁷³ Prim. Vošnjak, *Spomini*, str. 343-345; Franjo Baš, *Maribor v avstrijski ustavni dobi*, v: Franjo Baš, *Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije*, str. 178; Suetter, *Der nationale Kampf*, str. 24-25. Mariborski občinski šolski svet je to zahtevo zavrnil z argumentacijo, da slovenščina ni dovolj izoblikovana. Ker pa je na omenjeni seji poročevalec Walter menil, da Maribor leži v „slovenskem delu dežele“, je bil deležen ostrih napadov Društva Nemških nacionalcev.

¹⁷⁴ *Narodni dnevnik*, 1. 12. 1910.

tretjega razreda poučevali grščino ali francoščino... Na Ptuju nismo toliko čutili nasprotja med Slovenci in Nemci kakor med 'Francozi' in 'Grki'; med temi so se vodile resnične bitke¹⁷⁵. Podoben vtis dobimo tudi iz spominov dr. Josipa Serneca. V času, ko je bil odvetniški koncipient v Brežicah (1870-1873), so „vsi prebivalci, slovenski in nemški, prijazno občevali med seboj“, izmenično prirejali slovenske in nemške gledališke predstave, ob odhodu pa so mu skupaj pripravili pristrčno odhodnico¹⁷⁶. Po prihodu v Maribor (s 1. oktobrom 1873 je nastopil službo v odvetniški pisarni svojega brata dr. Janka Serneca) se je takoj vključil v tedanjo višjo meščansko srenjo, „občeval... v najboljših slovenskih in nemških krogih“ in kot mnogi drugi Slovenci redno zahajal v Kazino¹⁷⁷. Tudi v Celju, kjer je s 1. novembrom 1876 odprl odvetniško pisarno, se je takoj včlanil v Čitalnico in Kazino, „ker so bili tudi drugi Slovenci člani obeh društev“¹⁷⁸.

Nemško-nacionalne ideje

Na vojaški poraz pri Kraljevem Gradcu reagira spodnještajersko nemštvo (kot nemštvo v monarhiji sploh) z mešanimi občutki¹⁷⁹. Sprva prevlada stališče, ki vidi v ukinitvi Nemške zveze in izločitvi Avstrije iz Nemčije nekaj začasnega (predpogoj za povrnitev avstrijskega položaja v Nemčiji mnogi vidijo v demokratizaciji države in v sporazumu z Madžari), kmalu pa postane večini jasno, da je Avstrija dokončno izrinjena iz Nemčije.

V času, ko je nemško vprašanje sicer še vedno odprto, se v monarhiji postopoma krepijo nemško-nacionalne ideje, ki najdejo

¹⁷⁵ Matija Murko, Spomini, Ljubljana 1951, str. 18.

¹⁷⁶ Sernec, Spomini, str. 22.

¹⁷⁷ Ibidem.

¹⁷⁸ Ibidem.

¹⁷⁹ Prim. Ingeborg Winkler, Die deutschnationalen Bestrebungen und der Gedanke des Anschlusses der Deutschösterreicher an das Deutsche Reich von 1870/71 bis 1907, rkp. dis., Dunaj 1974, str. 28 sl.

odmev tudi na Spodnjem Štajerskem. Pri krepitvi nemško nacionalnih tendenc med spodnještajerskimi Nemci igra izredno pomembno vlogo Gradec, kjer že 17. marca 1869 ustanovijo Društvo nemških nacionalcev (Verein der deutschnationalen in Graz), ki nasproti liberalnemu Demokratičnemu društvu poudarja nemško nacionalno stališče in poskuša svoje ideje razširiti tudi na Spodnje Štajersko¹⁸⁰.

Društvo nemških-nacionalcev v, katerega vodilna osebnost je jurist Emil Strohal, „utemeljitelj državi zvestega nemškega nacionalizma“¹⁸¹, se zavzema za odločno varovanje nemških interesov v nekdanjih nemških zveznih deželah Avstrije¹⁸², edino možno pot za doseg svojega cilja pa vidi v posebnem položaju Galicije in v priključitvi Dalmacije k Hrvaški¹⁸³. Za razliko od Kricklovega kroga na Dunaju¹⁸⁴ ima graško društvo pozitiven odnos do Avstrije. Že pred ustanovnim občnim zborom društva (17. marca 1869) izdani proglas na someščane je izrazito avstrijsko usmerjen. V njem je rečeno, da si bo društvo prizadevalo samo za krepitev nemško nacionalnega duha med avstrijskimi Nemci nasproti aspiracijam drugih narodov monarhije. Po mnenju društva je bila izključitev Avstrije iz Nemčije nujna, saj je bilo rivalstvo med Avstrijo in Prusijo preveliko, Avstrija pa zaradi svoje mnogonacionalne strukture ni mogla prevzeti vodstva v Nemški zvezi. V tem kontekstu program društva ocenjuje vojno leta 1866 kot pomemben korak k nemški združitvi, čeprav obžaluje, da se je to moralo zgoditi na stroške avstrijskih Nemcev. Vendar pa v njem vseeno vidi nujno žrtev, ki so jo avstrijski Nemci prispevali v korist obstoja monarhije in Nemčije, s čimer so indirektno pripomogli k uresničitvi nemške enotnosti.

¹⁸⁰ Klaus Berchtold, *Österreichische Parteiprogramme 1868-1966*, Wien 1967, str. 71; Winkler, *Die deutschnationalen Bestrebungen*, str. 122-123.

¹⁸¹ Albert Fuchs, *Geistige Strömungen in Österreich 1867-1918*, Wien 1984 (Nachdruck der Ausgabe 1949), str. 186; prim. tudi Winkler, *Die deutschnationalen Bestrebungen*, str. 122-123.

¹⁸² Paul Molisch, *Geschichte der deutschnationalen Bewegung in Österreich von ihren Anfängen bis zum Zerfall der Monarchie*, Jena 1926, str. 75.

¹⁸³ Berchtold, *Österreichische Parteiprogramme*, str. 71.

¹⁸⁴ Berchtold, *Österreichische Parteiprogramme*, str. 179-180; Winkler, *Die deutschnationalen Bestrebungen*, str. 119-120.

Pod vplivom graškega društva nemških nacionalcev se ob koncu šestdesetih let postopoma krepi nemško nacionalni duh tudi na Spodnjem Štajerskem. Graško društvo se namreč zaveda, da bi moral Gradec vsestransko podpirati nemštvo v mestih in trgih na Spodnjem Štajerskem: „Gradec je nemško obmejno mesto nasproti južnim slovanskim plemenom. Kot takšno ima v naših časih nepogrešljivo dolžnost, da krepko in dostojanstveno zastopa nemštvo in da podpira Nemcem prijazna mesta in trge, ki ležijo na slovenskem ozemlju. Te namene naj bi zasledovali in jih dosegli predvsem preko dnevnega tiska in društev.“¹⁸⁵ V boju proti spodnještajerskim Slovencem, ki želijo slovenizirati Nemce in njihove otroke, bi se morali aganžirati vsi avstrijski Nemci. Glavno vlogo v boju proti fanatikom med Slovenci, ki grozijo z Rusijo, pa mora imeti Gradec s svojim tiskom¹⁸⁶.

Nemški nacionalni tabor, ki vidi celo v zagovarjanju miru in sprave v nacionalno mešanih področjih - kar je pomemben del politične taktike ustavovernega tabora - nekakšen „kriptoslavizem“, ni pripravljen v ničemer popuščati Slovencem. Zanj so Slovenci pač „narodni drobec“ (ein Volkssplitter) in kot takšni „so vredni toliko, kot drobci diamantov. Pri enako plemeniti snovi odloča o njeni vrednosti masa. Vzrok leži na dlani. Potrebno je mnogo milijonov ljudi, da bi vedno imeli na zalogi potrebno količino talentov (in zraven tega še nekaj genijev) za napredek človeškega mišljenja in človeških dejanj. Narod, ki šteje samo milijon ljudi, pa ni niti sposoben, da bi z lastnimi razumniki ustanovil pošteno visoko šolo.“¹⁸⁷

Že spomladi 1870 so ideje, ki jih zagovarja graško društvo nemških nacionalcev, vedno bolj prisotne tudi na Spodnjem Štajerskem, še zlasti v Mariboru. Marburger Zeitung že konec marca 1870 zapiše, da je končno napočil trenutek, ko se morajo nemški Avstrijci spremeniti v nemške nacionalce. Avstrijski Nemci, ki so se po obnovi ustavnega življenja najdlje oprijemali specifične avstrijske zavesti in žrtvovali lastno nacionalno zavest avstrijski

¹⁸⁵ Marburger Zeitung, 9. 2. 1870: Graz und seine nationale Haltung.

¹⁸⁶ Ibidem.

¹⁸⁷ Marburger Zeitung, 18. 2. 1870.

državni identiteti, bi se morali končno razglasiti za Nemce in začeti boj za nemške interese proti Slovanom. Po mnenju lista nudi najboljšo osnovo za krepitev nemških pozicij v monarhiji prav program nemških nacionalcev iz Gradca, ki ga list podrobno predstavi v članku *Die Deutschen in Oesterreich* 27. marca 1870, torej več kot mesec in pol pred njegovo prvo objavo v graški *Tagespost*¹⁸⁸. Program nemških nacionalcev iz Gradca zahteva v skladu z nemškimi interesi revizijo decembrske ustave (poseben položaj Galicije in priključitev Dalmacije k Hrvaški). Zlasti z izločitvijo Galicije bi se iz ožje zveze nemško-slovanskih dežel izključil heterogen element, nevtralizirala bi se poljska opozicija in preprečila možna aliansa med Čehi, Poljaki in Slovenci. V deželah nekdanje Nemške zveze pa bi bilo potrebno dosledno zavarovati nemške interese proti aspiracijam Slovanov. Pri tem se je treba zavedati, da širjenje deželnih avtonomij ali dajanje jezikovnih koncesij nikoli ne bo pomirilo Čehov in Slovencev. Čehi bi bili namreč zadovoljni šele s skupnim deželnim zborom za Češko, Moravsko in Šlezijo, Slovenci pa z zedinjeno Slovenijo. Interese avstrijskih Nemcev bi bilo treba zavarovati tudi s politiko sodelovanja med Avstrijo in Nemčijo, kajti vsaka aliansa Avstrije z Nemčijo sovražnimi državami bi pomenila izdajo nemškega naroda.

Program društva nemških nacionalcev v Gradcu, ki je na Spodnjem Štajerskem znan že poldrugi mesec pred objavo njegove končne verzije v graški *Tagespost*, pa ne naleti na takojšnjo in nedeljeno podporo spodnještajerskega nemštva. Še več. Mnogim se zdi preveč nemško-nacionalističen tudi program, ki ga 22. maja 1870 sprejmejo na prvem nemško-avstrijskem strankinem dnevu ustavovercev na Dunaju¹⁸⁹. Friedrich Brandstetter, ki se udeleži

¹⁸⁸ Program je objavljen v: Berchtold, *Österreichische Parteiprogramme*, str. 180-183.

¹⁸⁹ Program, ki so ga nemški ustavoverci sprejeli na prvem nemško-avstrijskem strankinem dnevu na Dunaju 22. maja 1870, je v prvi točki zahteval popolno solidarnost vseh Nemcev v monarhiji, v drugi pa poudaril, da je decembrska ustava 1867 edina pravna podlaga za nadaljnji ustavni razvoj države v duhu svobodomiselnega napredka. V tretji točki je program odločno zavnil možnost kakršnekoli federalistične preobrazbe monarhije in še posebej poudaril, da Nemci ne bodo nikoli priznali „češkega državnega prava“, ker bi z ustanovitvijo skupnega deželnega zbora za Češko, Moravsko in Šlezijo tamkajšnje

dunajskega zborovanja, neposredno po vrnitvi z Dunaja na seji Politično-gospodarskega društva Napredek odločno nasprotuje, da bi društvo v celoti sprejelo program, ker je po njegovem mnenju preveč nacionalističen. Brandstetter sicer zavrne program prvega nemško-avstrijskega strankinega dne iz povsem pragmatičnih razlogov - kot je poudaril, bo na bližajočih se volitvah kandidiral v mariborski kmečki kuriji, kjer tak program ne bi bil uspešen -, vendar njegovo stališče sprejme večina članov društva¹⁹⁰.

Nezaupljivost do poudarjenega nacionalnega stališča se kaže tudi na junijskih volitvah 1870 v mariborski mestni kuriji, ko dr. Ferdinanda Duchatscha, ki v predvolilnem boju zagovarja program prvega nemško-avstrijskega strankinega dne, do nog potolče „liberalni kandidat meščanske stranke“ (Politično-gospodarskega društva Napredek) Karl Reuter¹⁹¹. In tudi ustanovnega občnega zbora Društva nemških nacionalcev v Mariboru, ki je prevzelo pravila in program istoimenskega društva v Gradcu, se udeleži le 10 ljudi¹⁹².

Kmalu po junijskih volitvah 1870 pa se začenjajo zadeve hitro spreminjati. Izbruh vojne med Nemčijo in Francijo namreč na Spodnjem Štajerskem v hipu okrepi nemško nacionalne ideje. Že

Nemce ločili od Nemcev v ostalih deželah monarhije in jih s tem prepustili na milost in nemilost slovanske večine. Iz enakih razlogov je program odločno zavrnil slovensko zahtevo po zedinjeni Sloveniji („Aus den gleichen Gründen werden wir jederzeit den Ansprüchen slovenischer Wortführer auf Zerreißung der verfassungsmäßig gewährleisteten Integrität einzelner Länder auf das entschiedenste entgegentreten“), bil je pa pripravljen privoliti v poseben položaj Galicije. V četrti točki se je program izrekel zoper spremembo zakona z dne 11. decembra 1867 o skupnih zadevah države, v peti točki pa se je zavzel za direktne volitve v državni zbor. V šesti točki je zahteval popolno ukinitve konkordata, v zadnji, sedmi točki, pa zmanjšanje vojaškega proračuna in reformo davčne zakonodaje v smislu enakomernje porazdelitve davkov. Program je objavljen v: Leopold Kammerhofer (Hrsg.), Studien zum Deutschliberalismus in Zisleithanien 1873-1879, str. 245-247; Diethild Harrington-Müller, Der Fortschrittsklub im Abgeordnetenhaus des österreichischen Reichsrats 1873-1910 (=Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie 11) Wien-Köln-Graz 1972, str. 157-159.

¹⁹⁰ Marburger Zeitung, 3. 6. 1870.

¹⁹¹ Marburger Zeitung, 29. 6. 1870. Na volitvah je Karl Reuter prejel 248, dr. Ferdinand Duchatsch pa le 114 glasov.

¹⁹² Marburger Zeitung, 17. 7. 1870.

27. julija 1870 Marburger Zeitung objavi poziv mariborskim meščanom, da bi začeli z zbiralno akcijo za ranjene nemške vojaške. Poziv podpišejo vsi najuglednejši mariborski politiki (Brandstetter, Reuter, prof. Rudolf Reichel)¹⁹³. Okrepljen nemško nacionalni duh se kaže tudi iz poročil Marburger Zeitunga o dogajanjih na bojiščih, v katerih je opazno očitno „navijanje“ za Pruse. Do polnega izraza pa pride na zborovanjih spodnještajerskih ustavovercev in nemških nacionalcev, ki sta bili ločeno v Mariboru 6. avgusta 1870.

Na zborovanju spodnještajerskih ustavovercev, ki se ga udeležijo tudi vsi spodnještajerski ustavoverni deželni poslanci¹⁹⁴, se končno odločijo pristopiti k dunajskemu programu prvega nemško-avstrijskega strankinega dne z 22. maja 1870, hkrati pa sprejmejo resolucijo, v kateri od Avstrije zahtevajo, naj bo v nemško-francoski vojni nevtralna, v primeru, da se tudi sam vmeša v vojno, pa naj se pridruži Nemčiji¹⁹⁵. Skoraj identično resolucijo sprejme tudi zborovanje Društva nemških nacionalcev: „Nemško-nacionalno društvo v Mariboru vidi v sedanjí vojni dejanje pravične samoobrambe nemškega naroda proti predrznim posegom francoske vlade in z ozirom na sedanje razmere v Avstriji od vlade zaenkrat zahteva samo najstrožje upoštevanje neoborožene nevtralnosti; v primeru zmage Francije, s katero bi lahko bila postavljena pod vprašaj nedotakljivost nemškega ozemlja in sedanja politična ureditev v Nemčiji, pa naj zaradi samoohranitve Avstrije stopi na stran Nemčije.“¹⁹⁶

Okrepljeni nemško nacionalni duh se kaže tudi v uspešnem zbiranju denarja in materialnih prispevkov (zlasti vina) za ranjene nemške vojaške ter v bučnem proslavljanju prvih nemških vojaških zmag¹⁹⁷. Marburger Zeitung redno objavlja izkaze o zbranih prispevkih za nemške ranjence in že v petem poročilu se pohvali, da

¹⁹³ Marburger Zeitung, 27. 7. 1870.

¹⁹⁴ Povabljen je bil tudi dr. Dragotin Dežman, ki pa se zborovanja ni mogel udeležiti. Marburger Zeitung, 8. 8. 1870; Suetie, Der nationale Kampf, str. 26.

¹⁹⁵ Marburger Zeitung, 8. 8. 1870; 9. 8. 1870; Suetie, Der nationale Kampf, str. 26.

¹⁹⁶ Marburger Zeitung, 8. 8. 1870. Na zborovanju so sklenili pristopiti k akcijskemu programu Društva nemških nacionalcev v Gradcu.

¹⁹⁷ Marburger Zeitung, 22. 8. 1870; Suetie, Der nationale Kampf, str. 26.

so mariborski meščani zbrali 178 gld in 20 kr¹⁹⁸. Odbor za pomoč nemškim ranjencem pa 1. septembra 1870 v časopisu pozove Mariborčane, naj vsak prispeva vsaj 10 kr¹⁹⁹.

Nemško zmago pri Sedanu spodnještajersko nemštvo navdušeno pozdravi²⁰⁰. Celjsko moško pevsko društvo priredi koncert, katerega čisti izkupiček gre za ranjene nemške vojake²⁰¹. Podoben „dobrodelni“ koncert priredita v Mariboru Turnarsko in Moško pevsko društvo; na njem pevci navdušijo občinstvo zlasti z *Wacht am Rhein*²⁰², izkupiček s prireditve (570 gld in 74 kr) pa organizatorji pošljejo na uredništvo lista *Gartenlaube* v Leipzig²⁰³.

Komentarji k francoskemu vojaškemu porazu so bolj ali manj enozvočni. Prof. Wenzel Mareck na redni mesečni seji celjskega Ustavnega društva 8. oktobra 1870 evforično vzklika, da je na začetku 19. stoletja Francija podlegla združeni Evropi, sedaj pa le združeni Nemčiji²⁰⁴. *Tagesbote für Untersteiermark* pa v francoskem porazu vidi začetek vzpona germanstva v Evropi: „Francoska hegemonija je zlomljena; romanski narodi so v zatonu, na njihovo mesto stopajo germanska plemena.“²⁰⁵

Pri presojanju novonastalega političnega položaja pa je seveda najbolj aktivno Društvo nemških nacionalcev v Mariboru, ki 15. septembra na predlog svojega načelnika prof. Rudolfa Reichla sprejme posebno resolucijo o nemško-francoski vojni. V njej je rečeno, da je vojna končni rezultat več kot dvestoletne roparske politike Francije nasproti svojemu nemškemu sosеду. Zmagoviti nemški narod mora Francijo spraviti v položaj, da ne bo več motila evropskega miru. K temu spada ponovna vzpostavitev nacionalnih, zgodovinskih in naravnih meja, t. j. priključitev Alzacije in Lotaringije. Društvo nemških nacionalcev v resoluciji izraža pričako-

¹⁹⁸ Marburger Zeitung, 24. 8. 1870.

¹⁹⁹ Tagesbote für Untersteiermark, 1. 9. 1870.

²⁰⁰ Prim. Tagesbote für Untersteiermark, 5. 9. 1870. „Der deutsche Sieg erregte in allen Schichten der hiesigen Bevölkerung das lebhafteste Interesse“.

²⁰¹ Tagesbote für Untersteiermark, 9. 9. 1870.

²⁰² Tagesbote für Untersteiermark, 12. 9. 1870; Suetie, *Der nationale Kampf*, str. 26.

²⁰³ Tagesbote für Untersteiermark, 24. 9. 1870; Suetie, *Der nationale Kampf*, str. 26.

²⁰⁴ Tagesbote für Untersteiermark, 12. 10. 1870; Suetie, *Der nationale Kampf*, str. 26.

²⁰⁵ Tagesbote für Untersteiermark, 26. 9. 1870.

vanje, da bo v interesu evropskega miru in pravice do samoodločbe nemškega naroda to željo podprla tudi Avstrija. Samo z javno politiko sprave lahko Avstrija popravi politične napake, ki jih je zagrešila v Nemški zvezi (v času po dunajskem kongresu), napake, ki so končno privedle do avstrijsko-pruske vojne. Po mnenju mariborskega društva pa lahko le povezava Avstrije z novo, združeno Nemčijo omogoči in zagotovi evropski mir²⁰⁶. 19. oktobra 1870 sprejme Društvo nemških nacionalcev v Mariboru novo resolucijo, ki (enako kot resolucija Društva nemških nacionalcev iz Gradca) poudarja, da se mora nemška združitev izvršiti z brez-pogojnim vstopom južnonemških držav v Severnonemško zvezo²⁰⁷. Mesec dni kasneje pa isto društvo na predlog barona Rasta sprejme še eno resolucijo o nemški združitvi, ki se glasi: „Možnost, da bi brez vmešavanja tujine ustanovili novo državo Nemčijo, je najpomembnejša posledica sedanje žrtev polne vojne. Nemčija ima zaradi svojega žrtvovanja posesti in krvi pravico zahtevati, da vsa nemška plemena in vladarji za blagor vseh pristanejo na vse, kar bo - ne da bi uničili upravičene posebnosti plemen - neizogibno potrebno, če naj na mesto dosedanje ohlapne zveze držav stopi zvezna država z močno centralno vlado.“ Resolucija zahteva, da se Avstrija kar najtesneje poveže z Nemčijo, vlado pa svari pred morebitno vojno z Rusijo, čeprav je Rusija prekršila člen 15 pariške mirovne pogodbe iz leta 1856²⁰⁸. Proti avstrijsko-ruski vojni s posebno resolucijo nastopi tudi mariborsko Politično-gospodarsko društvo Napredek²⁰⁹.

V dneh 14. in 15. januarja 1871 mariborsko Društvo nemških nacionalcev organizira tudi strankin dan nemških nacionalcev Avstrije, ki razpravlja o enotni organizaciji stranke, o vprašanju posebnega položaja Galicije in o odnosu Avstrije do Nemčije. Udeležijo se ga vodilni nemškonacionalni politiki z Dunaja, iz Prage, Linza, Gradca, Celovca in drugih, zlasti (spodnje)štajerskih

²⁰⁶ Tagesbote für Untersteiermark, 17. 9. 1870.

²⁰⁷ Tagesbote für Untersteiermark, 21. 10. 1870.

²⁰⁸ Prim. Tagesbote für Untersteiermark, 21. 11. 1870: Die Wehrzeitung und die Pontusfrage; Tagesbote für Untersteiermark, 22. 11. 1870: Die Entneutralisierung des Schwarzen Meeres.

²⁰⁹ Tagesbote für Untersteiermark, 21. 11. 1870.

mest, ki po živahnih debatah o vseh navedenih vprašanjih sprejmejo posebne resolucije, znane pod imenom „Mariborski program“²¹⁰.

V resoluciji o galicijskem vprašanju - formuliral jo je dr. Emil Strohal - so prisotni odločno zahtevali, da se Galicija s separatno pogodbo izloči iz Cislajtanijske. Po mnenju zborovalcev bo šele s posebnim položajem Galicije izločen heterogen element iz ožje zveze, ki jo tvorijo zahodnoavstrijske dežele. Šele takrat se bodo lahko le-te tesneje povezale med seboj. „Kompromis s Poljaki“ je torej sredstvo za doseg cilja. Interesom Nemcev v Avstriji bi še bolj odgovarjalo, če bi Galicijo izločili iz zahodne polovice in jo priključili k Ogrski polovici države. Takšna rešitev je bila možna leta 1867, ko bi lahko ustavoverna stranka Madžarom za dualizem postavila pogoj, da sprejmejo v svojo polovico tudi Galicijo. Sedanji položaj popolne izključitve Galicije iz Cislajtanijske ne omogoča, vendar vseeno dopušča delno izločitev Galicije iz cislajtanskega državnega organizma, kot jo zahtevajo Poljaki. Seveda pa je pri vprašanju Galicije potrebno upoštevati naslednje:

1. nemško področje pred Bialo je treba od Galicije odcepiti in ga pridružiti k nemški Avstriji;
2. predstavniki Galicije ne smejo sodelovati v državnem zboru pri vseh tistih zadevah, ki se ne dotikajo Galicije;
3. tudi spremembe ustave, ki se ne tičejo Galicije, so v pristojnosti ožjega državnega zbora;
4. stroške samostojne galicijske deželne uprave si naj Poljaki krijejo sami.

Resolucija o odnosu Avstrije do Nemčije - predložil jo je dr. Moosdorfer iz Celovca - je zahtevala čim tesnejšo zvezo Avstrije z združeno Nemčijo in pozdravila državno združenje Nemčije pod vodstvom Prusije kot največji politični uspeh nemškega naroda. Vendar je hkrati izrazila prepričanje, da v trenutnem političnem položaju državnopravna povezava Avstrije z Nemčijo ni možna, „ker Avstrija zajema strnjeno nemško pleme, toda v svojem bistvu ni nemška država.“

²¹⁰ Berchtold, Österreichische Parteiprogramme, str. 72-73; Suetter, Der nationale Kampf, str. 26.

Baron Max Rast je na zborovanju predlagal tudi resolucijo o Dalmaciji. Ta resolucija je poudarila, da z izločitvijo Dalmacije iz Cislajtanijske in njeno priključitvijo k Hrvaški ne bi bili oškodovani nemški interesi v Avstriji, z njo bi se nasprotno dosegla večja homogenost zahodne državne polovice²¹¹.

Mariborski program nemških nacionalcev je v javnosti naletel na glasen, čeprav deljen odmev. Po poročilih v Marburger Zeitungu naj bi zlasti Grazer Volksblatt pisal kar o nemško-nacionalni izdaji Avstrije, medtem ko naj bi Laibacher Tagblatt program ocenjeval veliko bolj zmerno in trezno²¹². Nad njim ni bilo preveč navdušeno niti mariborsko Politično-gospodarsko društvo Napredek. Na seji društva konec januarja 1871 je namreč Friedrich Brandstetter poudaril, da se mariborski program v bistvu ne razlikuje od programa prvega nemško-avstrijskega strankinega dne z dne 22. maja 1870, ki so ga podprli tudi spodnještajerski ustavoverci. Hkrati je menil, da mariborski program ni uresničljiv, da zlasti izločitev Dalmacije iz Cislajtanijske ni potrebna. Tudi drugi člani društva se niso strinjali z resolucijami in so zlasti nasprotovali federalističnim načelom, ki da so vsebovani v njih²¹³. Na takšno stališče Politično-gospodarskega društva Napredek pa je seveda takoj reagiralo Društvo nemških nacionalcev, ki je na seji 28. januarja 1871 zavrnilo podtikanja, da gre pri mariborskih resolucijah za zagovarjanje federalizma. Baron Max Rast je še posebej poudaril, da glede vprašanja Dalmacije mnogi pozabljajo, da je tudi dalmatinski deželni zbor 3. septembra 1870 sprejel adreso, v kateri je izrazil željo, da bi svoje poslance pošiljal v Zagreb in ne na Dunaj²¹⁴.

Nasprotja med Politično-gospodarskim društvom Napredek in Društvom nemških-nacionalcev pa so se že kmalu pomirila, saj se spričo novega političnega položaja, ko je na čelo vlade prišel „ultramontanski“ grof Karl Sigmund Hohenwart, oboji strinjajo, da je potrebna popolna nemška enotnost. Tako na seji Politično-gos-

²¹¹ Marburger Zeitung, 18. 1. 1871: Der Deutschnationale Parteitag.

²¹² Prim. Marburger Zeitung, 25. 1. 1871.

²¹³ Marburger Zeitung, 27. 1. 1871.

²¹⁴ Marburger Zeitung, 1. 2. 1871.

podarskega društva Napredek soglasno sprejmejo predlog Juliusa Pfrimerja, naj člani društva bodisi privatno bodisi na javnih zborovanjih sodelujejo z nemškimi nacionalci²¹⁵.

Nemško nacionalne ideje na Spodnjem Štajerskem so bile v letu 1871 še vedno izredno močne. Najbolj aktivno je bilo Društvo nemških nacionalcev v Mariboru, ki je 24. marca 1871 organiziralo veliko proslavo ob nemški zmagi - Siegesfeier²¹⁶, maja 1871 pa je poslalo Ignazu Döllingerju posebno zahvalno listino²¹⁷. Tudi celjski nemški meščani so konec marca 1871 pozdravili ustanovitev nemškega rajha in zmage nemškega orožja s kresovanjem²¹⁸, celjsko Turnarsko društvo pa je poslalo navdušen pozdrav slavnostnemu odboru splošnega nemškega turnarskega slavlja v Bonnu.²¹⁹

Čeprav so 4. novembra 1871 ustanovili Nemško društvo tudi v Celju²²⁰, se je ob koncu leta 1871 nemška nacionalna plima že začela spreminjati v oseko. Že leta 1872 v časopisju zasledimo le malo poročil o delovanju obeh spodnještajerskih nemških nacionalnih društev, poskus barona Maxa Rasta, da bi v Mariboru ustanovil novo Nemško društvo, ki naj bi skrbelo za poživitev nemškega duha v Mariboru in krepilo občutek duhovne in materialne povezanosti z nemškimi brati v rajhu, pa je zaradi nezainteresiranosti Mariborčanov propadel²²¹. Seveda pa je dramatična nemška združitev okrepila nemško nacionalnega duha v okviru

²¹⁵ Marburger Zeitung, 15. 2. 1871.

²¹⁶ Marburger Zeitung, 26. 3. 1871.

²¹⁷ Marburger Zeitung, 21. 5. 1871.

²¹⁸ Winkler, Die deutschnationalen Bestrebungen, str. 64.

²¹⁹ „Aus dem Süden Deutschösterreichs, aus der grünen Steiermark, begrüßen wir deutsche Turner von Cilli Euch in Bonn versammelte Stammesbrüder und Gesinnungsgeossen zu Eurem schönen nationalen Feste auf das herzlichste. Geniesst und vervollkommet die kostbaren Güter, die Eures Geistes Kraft und Eure Waffen Euch errungen und seid versichert, das auch wir, obwohl durch ein politisches Machtgebot staatlich von Euch geschieden, in der Hochhaltung und Verbreitung deutscher Gesinnung eines der edelsten Ziele sehen und es unverrückt im Auge behalten werden. Ein freudiges herzliches Gut Heil Euch deutschen Turnern, ein begeistertes Hoch dem Deutschen Reich!“ Prim. Ferdinand Porsche, Geschichte des Turnvereines Cilli, v: Deutsche Wacht, 22. 3. 1906.

²²⁰ Marburger Zeitung, 8. 11. 1871; 15. 11. 1871.

²²¹ Marburger Zeitung, 21. 4. 1872. V posebnem oklicu sp baron Max Rast, dr. Roman Sonns, Ludwig pl. Bitterl, dr. Alexander Miklautz in Joseph Demmel bralce seznanili, da je štajersko namestništvo 22. 2. 1872 potrdilo statute

Celjski državnozborski poslanec dr. Richard Foregger

starega ustavovernega tabora. Razlike med nemškimi nacionalci in liberalnimi ustavoverci vse bolj izginjajo, v spodnještajerskem ustavovernem taboru prihajajo v ospredje „mladi“, ki jim doktrinarni liberalizem ne zadošča več²²². Na volilnem zborovanju poslanca Karla Reuterja aprila 1872 tako volilci sprejmejo resolucijo o

Nemškega društva v ustanavljanju in da bo namen društva naslednji: „Zweck des Vereines ist die Pflege des deutschen Geistes innerhalb unserer Stadt, des Sinnes für die Zusammengehörigkeit auf geistigem und materiellem Gebiete mit unseren Stammbrüdern im deutschen Reiche, mit denen wir einst enger geeinigt durch Jahrhunderte Freude und Leid getheilt haben“. Vendar do ustanovnega občnega zbora društva verjetno ni prišlo.

²²² Razcep v nemškem ustavovernem taboru dobi obliko generacijskega konflikta, v katerem „mladi“ postavljajo nacionalizem pred liberalizem. Prim. Carl E. Schorske, *Generacijska napetost i kulturna promjena: razmatranja na slučaju Beča*, v: *Gordogan*, god. 9, 1987, br. 23-24, str. 4.

potrebi posebnega položaja Galicije in uvedbi direktnih volitev v državni zbor²²³, kar je v skladu s programom drugega nemško-avstrijskega strankinega dne iz 26. februarja 1871²²⁴. Resolucija je sprejeta enoglasno, čeprav nekdanji predsednik društva nemških nacionalcev v Mariboru prof. Rudolf Reichel meni, da bi morali Bialo izločiti iz Galicije in jo priključiti k Šleziji. Vendar je Reichel s svojim stališčem osamljen²²⁵. Tudi poslanca Seidl in Brandstetter na zborovanju poudarita, da enako kot Reuter stojita na programu „mladih“ s Karlom Pickertom na čelu²²⁶.

V znaku programa „mladih“, ki ga sprejme tretji nemško-avstrijski strankin dan na Dunaju 27. aprila 1873²²⁷, pa potekajo tudi prve direktne državnozborske volitve leta 1873. Mariborsko društvo Napredek nemudoma potrdi omenjeni program²²⁸, Marburger Zeitung pa volilce opozarja, naj ne volijo nobenega „upravnega svetnika“, kar je naperjeno proti „starim“²²⁹. V skladu s sklepi tretjega nemško-avstrijskega strankinega dne se poskuša nemški ustavoverni tabor držati stroge strankarske discipline²³⁰, vendar na volitvah vseeno pride do „bratskega“ boja. V celjski mestni kuriji se za mandat potegujeta deželni šolski inšpektor Wretschko in odvetnik dr. Richard Foregger. Čeprav oba v predvolilnih nastopih prisegata na program tretjega nemško-avstrijskega strankinega dne, celjski volilci na poskusnih volitvah 28. sep-

²²³ Marburger Zeitung, 3. 5. 1872.

²²⁴ Program je objavljen v: Leopold Kammerhofer (Hrsg.), Studien zum Deutsch-liberalismus in Zisleithanien 1873-1879, str. 249-251; Harrington-Müller, Der Fortschrittsklub im Abgeordnetenhaus, str. 159-161.

²²⁵ Marburger Zeitung, 3. 5. 1872. Reichla je najprej zavrnil Karl Reuter, ki je poudaril, da minister Unger ne bo dovolil poseganja v zgodovinski obseg posameznih dežel in opozoril na nevarnost, ki jo vsebuje takšna zahteva. Če bi namreč Bialo izločili iz Galicije, potem bodo podobne zahteve začeli postavljati tudi klerikalci in narodnjaki na Štajerskem. Zaradi tega bi po Reuterjevem mnenju sporazum s Poljaki o posebnem položaju Galicije moral vsebovati le garancije o zaščiti nemškega prebivalstva.

²²⁶ Marburger Zeitung, 3. 5. 1872.

²²⁷ Program je objavljen v: Leopold Kammerhofer (Hrsg.), Studien zum Deutsch-liberalismus in Zisleithanien 1873-1879, str. 257-259; Harrington-Müller, Der Fortschrittsklub im Abgeordnetenhaus, str. 161-163.

²²⁸ Marburger Zeitung, 30. 5. 1873.

²²⁹ Marburger Zeitung, 18. 5. 1873.

²³⁰ Prim. Marburger Zeitung, 11. 6. 1873: Parteidisziplin.

tembra 1873 kot kandidata potrdijo dr. Foreggerja²³¹ (čeprav mu nekateri očitajo, da je eden izmed tistih, ki so krivi za borzni polom)²³², ki v svojih nastopih bolj poudarja nemško nacionalno stališče²³³.

Tudi v Mariboru, kjer ob Karlu Reuterju kandidira še Friedrich Brandstetter (kandidat Politično-gospodarskega društva Napredek), oba kandidata poudarjata, da stojita na programu tretjega nemškega strankinega dne, vendar na volitvah zmagata Brandstetter, ki ga podpira tudi Društvo nemških nacionalcev²³⁴.

Ne le v Mariboru in Celju, kjer je dr. Foregger volilce šarmiral z besedami: „Nemec sem z dušo in telesom in menim, da mora biti politika Avstrije nemška, ker so Nemci ustanovili cesarstvo, ker ga ohranjajo. Nemštvo in svoboda je v Avstriji eno in isto. Kdor je naklonjen nemštvu, je tudi prijatelj svobode in napredka...“²³⁵, tudi drugod po monarhiji pridejo v ospredje „mladi“. Foregger, Brandstetter (in po njegovem izstopu iz parlamenta 1875 Duchatsch) ter

²³¹ Marburger Zeitung, 3. 10. 1873.

²³² Suetter, Der nationale Kampf, str. 29.

²³³ Marburger Zeitung, 17. 9. 1873: Ein politisches Glaubensbekenntniss.

²³⁴ V predvolilnem obdobju sta se Friedrich Brandstetter in Karl Reuter spopadla z vso silo. Reuterjevo kandidaturo so mariborski volilci potrdili na javnem zborovanju 25. 5. 1873 (Marburger Zeitung, 5. 7. 1873), kljub temu pa se junija kot kandidat pojavil še Friedrich Brandstetter, ki je pred sprejemom volilne reforme izjavil, da ne misli več kandidirati. Dne 14. junija 1873 je Brandstetter sklical volilno zborovanje, na katerem je predstavil svoj program (program prvega, drugega in tretjega nemško-avstrijskega strankinega dne) in na katerem so volilci izvolili dvanajstčlanski volilni odbor (Marburger Zeitung, 18. 6. 1873). Že naslednji dan se je Društvo nemških nacionalcev v Mariboru, ki je podpiralo Brandstetterjevo kandidaturo, s posebnim dopisom „zahvalilo“ do tedanjemu poslancu Karlu Reuterju za njegovo politično delovanje in mu na ta način dalo na znanje, da ne podpira njegove kandidature (Marburger Zeitung, 22. 6. 1873). Brandstetter pa je 5. julija 1873 sklical novo volilno zborovanje, na katerem je prišlo do tako ostrih spopadov med pristaši Reuterja in Brandstetterja, da je vladni komisar razpusil zborovanje (Marburger Zeitung, 9. 7. 1873). Brandstetterjevi pristaši so na Reuterja naslovili več kot protislovne očitke, glavna zamera pa je verjetno izhajala iz njegove pripravljenosti sodelovati s slovenskimi liberalci. (Med tistimi, ki so ga podpirali proti Brandstetterju, je bil tudi dr. Janko Serbec). Čeprav je Reuter vse očitke zavrnil, je na volitvah zmagal Friedrich Brandstetter. Na volitvah je prejel 531, Reuter, pa le 266 glasov (Marburger Zeitung, 24. 10. 1873).

²³⁵ Marburger Zeitung, 17. 9. 1873.

v mariborski kmečki kuriji izvoljeni Konrad Seidl²³⁶, so vse do leta 1879 člani Naprednega kluba in v njegovem okviru tudi dokaj aktivni. Na splošno pa v tem času nemško-nacionalne ideje izgubijo na moči. Okrepijo se šele ob koncu sedemdesetih let, ko pride po dolgoletni vladavini liberalizma do spremembe razmerja med političnimi silami.

Krizno obdobje

Če je v obdobju 1867-1873 spodnještajerski ustavoverni tabor izredno aktiven in poskuša zavzemati stališča do vseh aktualnih problemov časa, pa po letu 1874 zapade v precejšnjo letargijo. Večina spodnještajerskih ustavovernih in drugih društev popolnoma zaspi, nekdanj cvetočega političnega življenja ne prebudijo iz zimskega spanja niti pomembni in aktualni politični problemi. Po mnenju neznanega dopisnika Marburger Zeitunga je položaj še posebej kritičen v Celju, kjer je društveno življenje popolnoma ohromljeno. Prof. Wenzel Mareck se kot načelnik odbora splošnega uradniškega društva zaman trudi, da bi na sklepčni seji ustanovili hranilnični in posojilnični konzorcij, v Kazini se nič ne dogaja „in tudi sam župan baje komaj skliče sklepčno sejo - vsakič mora s pomočjo občinskih slug zbobnati občinske svetnike iz gostiln.“²³⁷ Tudi Cillier Zeitung²³⁸, ki ga začenja aprila 1876. izdajati tiskar Johann Rakusch, v prvih letnikih stalno opozarja na pomanjkanje politične zavesti med celjskim meščanstvom. Vendar politična apatija ni le celjska posebnost. Marburger Zeitung maja 1875 v članku Ein ernstes Wort in ernster Zeit²³⁹ resignirano ugotavlja, da

²³⁶ Zanimivo je, da je Seidl na svojem predvolilnem zborovanju 24. 9. 1873 napadal le klerikalce in Pravno stranko, medtem ko je mladoslovence označil za enako liberalne kot so nemški ustavoverci. Glej: Marburger Zeitung, 26. 9. 1873.

²³⁷ Marburger Zeitung, 2. 5. 1875. Vereinsleben in Cilli.

²³⁸ Poskusna številka Cillier Zeitung je izšla 26. 4. 1876, prva številka pa 30. 4. 1876. Leta 1879 je imel list 300 izvodov naklade.

²³⁹ Marburger Zeitung, 5. 5. 1875; 7. 5. 1875.

tudi v Mariboru ni več političnega življenja, kakršno se je razvilo po sprejemu decembrske ustave. Mariborsko Politično-gospodarsko društvo Napredek obstaja le na papirju (o njegovem delovanju ni ne duha ne sluha že več kot leto dni) in tudi vsa druga društva v Mariboru spijo spanje pravičnega. Po mnenju lista manjka ljudem politične izobrazbe in pravega razumevanja skupnih interesov, kajti politično izobraženi državljani bi morali vedeti, da nasproti državi nimajo samo dolžnosti (plačevanje davkov), temveč tudi pravice. Dolžnost vsakega državljana pa je, da svoje pravice tudi izrablja in da zastopa lastne interese: „Tako je naloga in celo dolžnost vsakega pravega patriota, da po najboljših močeh podpira dejavnost društvenega življenja, če hoče biti vreden imena državljana ustavne države.“²⁴⁰

Organiziranega političnega življenja se s takšnimi in podobnimi pozivi nikakor ne da oživiti, čeprav je leta 1874 na Spodnjem Štajerskem registriranih kar 41 (nemških in slovenskih) političnih društev²⁴¹. Glavni razlog leži v strogi cenzuri tiska, nadzoru političnih zborovanj in pritisku na uradništvo, ki ga prakticira meščanska Auersperg-Lasserjeva vlada. Politični indiferentizem je med spodnještajerskim nemškim meščanstvom vse do nastopa Taaffejeve vlade tako močan, da propadejo tudi vsi poskusi oživljanja delovanja političnih društev²⁴². Seveda od časa do časa to ali ono društvo priredi kakšno zborovanje ali se zbere vsaj na občnem zboru, da si izvoli novo vodstvo (že leta 1874 je edino aktivno ptujsko Politično-gospodarsko društvo Napredek, ki priredi nekaj zborovanj v ptujski okolici)²⁴³, na splošno pa je v drugi polovici sedemdesetih let politično mrtvilo temeljna značilnost

²⁴⁰ Marburger Zeitung, 7. 5. 1875.

²⁴¹ Marburger Zeitung, 28. 5. 1875. V okrajnem glavarstvu Maribor je bilo leta 1874 registriranih kar 13 političnih društev (od tega 4 v Mariboru). V okrajnem glavarstvu Celje sta bili 2 društvi (obe v mestu Celju), v okrajnem glavarstvu Lipnica 14, v okrajnem glavarstvu Ljutomer 1, v okrajnem glavarstvu Ptuj 3, v okrajnem glavarstvu Radgona 3, v okrajnem glavarstvu Brežice 2 in v okrajnem glavarstvu Slovenj Gradec 3. Poleg tega je bilo leta 1874 registriranih še 105 nepolitičnih društev, od tega kar 40 v Mariboru in 15 v Celju.

²⁴² Za poskus oživitve Ustavnega društva v Celju prim. Cvim, Boj za Celje, str. 16-20.

²⁴³ Npr. Marburger Zeitung, 17. 7. 1874; 16. 8. 1874; 27. 9. 1874.

spodnještajerskega vsakdana, kar se pokaže tudi na deželnozborskih volitvah 1878.

Še najbolj odločno stališče zavzame spodnještajerski nemški ustavoverni tabor do zunanjepolitične usmeritve vlade. Tako vsi spodnještajerski nemški poslanci podpišejo t. i. interpelacijo „stodvanajsterice“²⁴⁴, ptujsko Politično-gospodarsko društvo Napredek pa se izreče zoper aneksijo Bosne in Hercegovine že konec julija 1876²⁴⁵. V obeh spodnještajerskih nemških listih (Marburger Zeitung, Cillier Zeitung) se pojavljajo članki, ki odločno nasprotujejo okupaciji Bosne in Hercegovine²⁴⁶, nemški poslanci pa v državnem zboru in v delegaciji svarijo pred „ekstenzivnim širjenjem“ države in velikanskimi stroški za vojsko²⁴⁷.

Če k temu dodamo še tradicionalno zavzemanje za večjo tiskovno svobodo²⁴⁸ in za demokratizacijo političnega življenja ter dosego pravičnejše razdelitve izdatkov za skupne zadeve med Avstrijo in Ogrsko²⁴⁹, lahko rečemo, da so po polomu dunajske borze 1873 v ospredju zanimanja spodnještajerskega nemškega meščanstva predvsem gospodarski problemi.

Seveda s tem ne želimo trditi, da se nemški ustavoverni tabor z gospodarskimi vprašanji ni pečal že prej. Tudi v šestdesetih in na začetku sedemdesetih let so zanj vprašanja gospodarskega razvoja izredno pomembna. In čeprav med nemškimi ustavoverci na Spodnjem Štajerskem prevladuje stališče, ki vidi predpogoj za gospodarski razcvet v nevmešavanju države v gospodarstvo, se nekateri ob „prosti trgovini“ zavzemajo tudi za zaščito obrti pred industrijsko konkurenco in varovanje kmetijstva pred cenejšimi kmetijskimi pridelki iz Ogrske in tujine. Obrt in trgovina z domačimi

²⁴⁴ Prim. Harrington-Müller, Der Fortschrittsklub im Abgeordnetenhaus, str. 84.

²⁴⁵ Suetie, Der nationale Kampf, str. 29.

²⁴⁶ Npr. Marburger Zeitung, 13. 1. 1878; 16. 1. 1878; 14. 6. 1878; 17. 7. 1878.

²⁴⁷ Cillier Zeitung, 19. 2. 1878. Celjski poslanec dr. Richard Foregger je na zasedanju avstrijske delegacije odločno poudaril: „Avstro-ogrška monarhija je dovolj velika, da ne potrebuje nobenega ozemelskega širjenja“.

²⁴⁸ Celjski poslanec dr. Richard Foregger je na seji državnega zbora 10. 3. 1877 predlagal izdajo novele k zakonu o tisku; v predlogu se je zavzel za zmanjšanje konfiskacij, za ukinitve kavcije in za svobodnejše ustanavljanje časopisov. Prim. Cillier Zeitung, 11. 3. 1877: Die „Pressefreiheit“ im Reichsrathe.

²⁴⁹ Prim. Suetie, Der nationale Kampf, str. 29.

kmetijskimi pridelki sta namreč tradicionalno torišče gospodarskega udejstvovanja spodnještajerskega meščanstva, ki mu proces industrializacije in svobodna trgovina ne prinašata zgolj koristi. Seveda pa je svobodna trgovina, kljub težavam, ki jo prinaša zlasti obrti, vrednota, ki je pomemben sestavni del nazorov spodnještajerskega nemškega meščanstva.

S polomom dunajske borze, ki so ga po mnenju lista Marburger Zeitung s špekulacijami povzročili tudi skorumpirani poslanci ustavoverne stranke (v državnem zboru naj bi namreč sedelo kar 46 upravnih svetnikov, ki da zasedajo 128 upravnih mest)²⁵⁰, pa pridejo gospodarska vprašanja povsem v ospredje, kar se izrazi že na prvih direktnih državnozborskih volitvah 1873. Tako kandidat v celjski mestni kuriji dr. Richard Foregger na zborovanju v Celju poudari, da se bo - če bo izvoljen - v državnem zboru potegoval predvsem za najstrožje varčevalne ukrepe države, za preprečitev zlorab v prometu z delnicami, za načrtno gradnjo železnic in cest, ki so potrebne za razvoj industrije in trgovine ter za zdravo finančno in pravično davčno politiko.²⁵¹

Z zaostrovanjem krize gospodarska vprašanja popolnoma prevladajo. V nemškem časopisju od sprejema majskih zakonov 1874 ne najdemo več člankov s proticerkveno vsebino, zato pa se vrstijo razmišljanja o potrebnih ukrepih za omilitev gospodarske krize. Pri presojanju poti za reševanje katastrofalnega gospodarskega stanja v državi in z njim povezanih socialnih problemov, pa se vse bolj krepijo nasprotniki manchestrskega liberalizma. Že septembra 1874 Marburger Zeitung zahteva carinsko zaščito pred

²⁵⁰ Marburger Zeitung, 18. 5. 1873.

²⁵¹ „Ich betrachte es als die Hauptaufgabe eines Volksvertreters, für die größte Sparsamkeit im Staatshaushalte einzustehen, darauf zu dringen, daß die Auswüchse des Aktienwesens beseitigt werden, daß die Wiederkehr des Gründungsschwinds durch gesetzliche Vorkehrungen hintangehalten werde, daß Eisenbahnen und Straßen entsprechend den Bedürfnissen des Verkehrs, der Industrie und des Handels gebaut werden, daß die fiskalischen Plackereien einer gesunden Finanzpolitik Platz machen und daß die Steuern nicht nur gerecht und ohne Benachteiligung irgend einer Klasse der Bevölkerung vertheilt, sondern auch vernünftig und zum Nutzen des Staates verwendet werden. Gewiß, es sind große Aufgaben, wichtige Reformen, welche das direkt gewählte Parlament erwarten.“ Marburger Zeitung, 17. 9. 1873.

žitom iz Romunije in Rusije²⁵² in odločno nasprotuje namenu vlade, da bi za 45 milijonov gld naročila topove v tujini. Po mnenju lista tudi avstrijska težka industrija izdeluje dovolj kvalitetno jeklo za topove. V času, ko se avstrijska industrija bori za preživetje, je z gospodarskega vidika takšno naročilo več kot nepremišljeno. Po mnenju lista bi moral parlament sprejeti poseben zakon, ki bi določal, da lahko vlada v tujini naroča le tisto blago (in še to le do določene višine sredstev), ki ga ni mogoče dobiti na avstrijskem tržišču²⁵³.

Podobno stališče zagovarja na volilnem zborovanju 14. avgusta 1875 v Mariboru tudi poslanec Konrad Seidl, ki se v državnem zboru ukvarja skoraj izključno z gospodarskimi vprašanji²⁵⁴. Po njegovem mnenju Avstrija predvsem ne sme popustiti pred madžarskimi zahtevami po spremembi kvote pri obnovitvi pogodbe (1877), saj že sedaj plačuje 70% za skupne stroške. Če Ogrska ne bo pristala na upravičene avstrijske zahteve, potem je po Seidlovem mnenju bolje uvesti čisto personalno unijo, kot pa sprejeti še večje obremenitve že tako obubožane Avstrije: „Posebej za nas na Spodnjem Štajerskem, ki se ukvarja z vinogradništvom, bi bila personalna unija koristna. Priznati moramo: ta unija nam prinese izboljšanje naših gospodarskih razmer“²⁵⁵. Posledica personalne unije bodo po Seidlovem mnenju tudi carinske omejitve, tako da na avstrijskem tržišču ne bo več toliko slabega hrvaškega vina in tudi manj ogrskega²⁵⁶.

Glede carin je Seidl mnenja, da je bila avstrijska gospodarska politika že od Metternichovega časa povsem napačna. Metternich se ni hotel priključiti nemški carinski zvezi, s čimer je bila Avstrija izgnana iz Nemčije. Ko pa se je leta 1853 želela priključiti nemški carinski zvezi, jo vanjo niso hoteli sprejeti. Vlada je potem s carinsko zvezo sklenila pogodbo v smislu svobodne trgovine, s tem pa je žrtvovala pomembne interese države (obljubili so ji, da bo čez

²⁵² Marburger Zeitung, 4. 9. 1874.

²⁵³ Marburger Zeitung, 6. 9. 1874.

²⁵⁴ Marburger Zeitung, 20. 8. 1875; 22. 8. 1875; Suetie, Der nationale Kampf, str. 29.

²⁵⁵ Marburger Zeitung, 22. 8. 1875.

²⁵⁶ Ibidem.

12 let sprejeta v carinsko zvezo). Ta pogodba s carinsko zvezo je bila posledica političnih in ne gospodarskih interesov. Leta 1865 je vlada ponovno sklenila trgovinsko pogodbo s carinsko zvezo v smislu svobodne trgovine in ta pogodba je bila še bolj neugodna za Avstrijo. Tudi pri njej so bili v ospredju politični motivi, saj je Avstrija menila, da se bo povečal njen vpliv v Nemčiji. To se seveda ni zgodilo, je pa škodovalo avstrijski industriji. To je tudi eden izmed vzrokov, da avstrijska industrija še vedno ni življenjsko sposobna in da Avstrije še vedno ne moremo imenovati industrijska država. Avstrija je namreč tudi za blago, ki ga je na avstrijskem tržišču dovolj, uvedla izredno nizke uvozne carine. Denar se je tako stekal v tujino, domača industrija pa je propadala. To je še posebej očitno pri uvozu surogatov kave, še bolj pa je nerazumljiv uvoz železa in vina, ki sta izrednega pomena za Štajersko. Avstrija je postala glavno tržišče za nemško železarstvo, medtem ko domača težka industrija propada. Avstrija pa je izgubila svoja tržišča tudi v Rusiji in v poljskih območjih, kjer sedaj kupujejo le še nemško železo. Tudi pri vinu je podobno. Avstrija ima svojega kvalitetnega vina več kot dovolj, pa ga vseeno uvaža. Uvozna carina na vino je izredno nizka, medtem ko je izvozna carina visoka. Po Seidlovem mnenju bi morala Avstrija prekiniti vse carinske pogodbe z drugimi državami. To Avstrije nikakor ne bi izoliralo, kot menijo nekateri. Namesto carinskih pogodb naj država sklene trgovinske pogodbe, carine pa naj si uredi v skladu s svojimi potrebami. Tam, kjer je možna svobodna trgovina, naj ne uvaja carin, za ostalo blago pa naj uvede zaščitne carine. Zagovorniki svobodne trgovine želijo, da bi država carine povsem ukinila ali pa da bi bile carine kar se da nizke. Zagovorniki zaščitnih carin pa bi želeli uvesti carine na vse blago iz tujine, tudi na takšnega, ki ga država potrebuje. Po Seidlovem mnenju bi bilo treba ubrati srednjo pot in carine uvajati le tam, kjer so v resnici potrebne²⁵⁷.

Zahteve po reviziji carinskih pogodb in uvedbi zaščitnih carin za domačo industrijo, kakršno je novembra 1875 poslalo državnemu zboru ptujsko Politično-gospodarsko društvo Napredek²⁵⁸, se

²⁵⁷ Ibidem.

²⁵⁸ Marburger Zeitung, 19. 11. 1875.

od srede sedemdesetih let vse bolj krepijo. V polemiki med zagovorniki svobodne trgovine in zaščitnih carin se spodnještajersko nemštvo vse bolj nagiba na stran slednjih, čeprav so zagovorniki svobodne trgovine še vedno močni. Med spodnještajerskimi poslanci se za svobodno trgovino najbolj zavzema celjski poslanec dr. Richard Foregger, ki se prav okoli gospodarskih vprašanj konec leta 1875 na volilnem zborovanju v Laškem zaplete v ostro polemiko z znanim avstrijskim nacionalnim ekonomom Lorenzom von Steinom, lastnikom zdravilišča Laško²⁵⁹. Vendar pa z zaostrovanjem gospodarske krize svobodna trgovina nima več tiste privlačne moči, kot v desetletju pred krizo. „Stališče čistega individualizma, svobodne trgovine, je torej v številnih primerih v protislovju s splošno gospodarsko blaginjo in ne sme biti za državo, ki ji je zaupana skrb za omenjeno blaginjo, edino odločilno merilo.“²⁶⁰ Vprašanje: ali svobodna trgovina ali zaščitne carine, po mnenju lista ni principiелno vprašanje, temveč je treba iskati odgovore nanj v vsaki državi na različne načine.²⁶¹ Obe teoriji sta namreč stari, vsaka pa ima svoje dobre in slabe strani.²⁶² Vendar spada v današnjem trenutku sistem zaščitnih carin v sfero „praktične politike“²⁶³.

To stališče pride do izraza tudi pri pogajanjih o obnovi trgovinske pogodbe z nemškim rajhom, ko Marburger Zeitung obžaluje, da v avstrijski politiki še vedno prevladujejo zagovorniki svobodne trgovine: „Naša trgovinska politika, ki je doslej koristila le drugim, nam pa je prinašala skoraj izključno zgolj škodo, naj bi in tudi mora končno dobiti bolj ‚egoističen‘ priokus.“²⁶⁴ Seveda pa je proti uvajanju uvoznih carin na blago, ki ga Avstrija ne proizvaja, kar se pokaže v reakciji na poskus vlade, da poviša carino na kavo: „Kava ni samo poživilo, ki se mu lahko poljubno odrečemo; navada pitja kave nam je prišla v kri in je glede na ceno drugih živil postala nepogrešljiva.“²⁶⁵

²⁵⁹ Marburger Zeitung, 1. 9. 1875; 8. 9. 1875; Suetie, Der nationale Kampf, str. 29.

²⁶⁰ Marburger Zeitung, 15. 8. 1875.

²⁶¹ Ibidem.

²⁶² Marburger Zeitung, 1. 10. 1875; 3. 10. 1875: Zollfrage, Politik und Wirtschaftsleben.

²⁶³ Marburger Zeitung, 6. 10. 1875: Zum Kämpfe der Schutzzöhlner und Freihändler.

²⁶⁴ Marburger Zeitung, 24. 6. 1877.

²⁶⁵ Marburger Zeitung, 18. 11. 1877.

Ob gospodarskih vprašanjih pa nemški ustavoverni tabor po letu 1873 namenja nekoliko več pozornosti tudi socialnim problemom²⁶⁶, čeprav za njihovo reševanje nima pravega posluha. Tako kot je v času velike gospodarske konjunktore (1867-1873) prepričan, da bo samoregulativa prostega trga, za katerega se zaveza, slej ali prej privedla do socialne harmonije, se tudi v času velike depresije po krachu 1873 pretirano ne ukvarja z iskanjem potrebnih ukrepov za omilitev socialne bede nižjih slojev²⁶⁷. Predpogoj za rešitev socialnih problemov namreč vidi v izboljšanju gospodarskih razmer v državi, zato se zadovoljuje z opozarjanjem na socialne razsežnosti krize. Zlasti po letu 1873 se tisk nekoliko bolj razpiše o dramatičnih socialnih razmerah med delavstvom v Avstriji, vendar je v komentarjih poglavitnih teženj socialističnega delavskega gibanja več kot zadržan. Rešitev problemov vidi v zakonski omejitvi izkoriščanja delavcev, v skrbi za delavsko izobrazbo in v takšni politiki države, ki bo preprečevala brezposelnost: „Skrb države mora biti usmerjena predvsem v to, da bo ljudstvo dobilo delo. Država ne sme dopustiti, da bi zmanjkalo poštenega dela za ljudstvo.“²⁶⁸

Podoben je odnos ustavovernega tabora do delavskega gibanja. Franz Wiesthaler, ki poskuša po svoji vrnitvi iz Švice svoje demokratične ideje promovirati v mariborskem Politično-gospodarskem društvu Napredek, mora kmalu spoznati, da med spodnještajerskim meščanstvom niso dovezetni za (social)demokratske nazore. Kot urednik Marburger Zeitunga nenehno opozarja, da je rešitev delavskega vprašanja „stvar kulture in humanosti“²⁶⁹ in se v številnih člankih ter na javnih zborovanjih zavzema za uvedbo splošne in enake volilne pravice, za ukinitve redne vojske, za pomoč države pri reševanju nakopičenih socialnih vprašanj, za popolno demokratizacijo ustavnega življenja itd., vendar s svojimi

²⁶⁶ Na splošno o tem: Wilhelm Wadl, *Liberalismus und soziale Frage in Österreich. Deutschliberale Reaktionen und Einflüsse auf die frühe österreichische Arbeiterbewegung (1867-1879)*, (=Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie 23), Wien 1987.

²⁶⁷ Prim. Harrington-Müller, *Der Fortschrittsklub im Abgeordnetenhaus*, str. 144.

²⁶⁸ Marburger Zeitung, 21. 1. 1877.

²⁶⁹ Marburger Zeitung, 3. 6. 1868.

pogledi med spodnještajerskim meščanstvom nikakor ne more prodreti²⁷⁰. Čeprav sodeluje pri ustanovitvi Politično-gospodarskega društva Napredek in si v njegovem okviru zlasti prizadeva za organizacijsko in idejno povezavo štajerskega svobodomiselnega tabora v enotno štajersko demokratično Ljudsko stranko²⁷¹, njegova stališča ne najdejo dovolj velike podpore. Na deželnozborskih volitvah 1867, 1870 in 1871 neuspešno kandidira v mariborski mestni kuriji, saj ne dobi podpore mariborskega meščanstva. Zaradi svojega delovanja v mariborskem Delavsko izobraževalnem društvu, ki ga ustanovi že poleti 1868²⁷², pa prihaja v vedno ostrejšo konfrontacijo z vodstvo mariborskega društva Napredek, ki ne zavrača le njegovih socialdemokratskih idej, temveč tudi koncept federalistične preobrazbe Avstrije po švicarskem zgledu²⁷³. Zaradi tega aprila 1871 izstopi iz društva Napredek in se posveča le še organizaciji delavstva.

Čeprav so Wiesthalerjevi nazori (nekakšna mešanica demokratičnih idej iz leta 1848 in zgodnjih socialdemokratskih idej) za spodnještajersko meščanstvo preradikalni - zlasti zahteva po splošni in enaki volilni pravici -, pa obstaja nekaj skupnih področij, kjer se interesi delavskega in liberalnega tabora prekrivajo. Najprej na področju boja proti cerkvi²⁷⁴. V zmagi nad katoliško cerkvijo, ki je tradicionalen nosilec absolutne oblasti, vidi tudi delavsko

²⁷⁰ O Wiesthalerjevem delovanju v Mariboru glej: Franc Rozman, *Socialistično delavsko gibanje*, str. 85 sl.

²⁷¹ Že 20. 1. 1867 se Wiesthaler v *Marburger Zeitung* v članku *Was die Volkspartei will!* zavzame za ustanovitev Ljudske stranke in natančno predstavi njen program. V članku *Die Ziele der Volkspartei* (*Marburger Zeitung*, 3. 6. 1868) se zavzame za tesno sodelovanje med Ljudsko stranko in delavskim gibanjem, ki da ju združuje isti cilj: poplemenitenje človeka. V obsežnem članku *Zur Bildung einer steiermärkischen Volkspartei* (*Marburger Zeitung*, 18. 9. 1868 in 20. 9. 1868) pa idejo konkretizira in predlaga, da bi se morala vsa štajerska svobodomiselna in napredna društva politično povezati v enotno štajersko Ljudsko stranko (po vzoru na Jakobyjevo Nemško ljudsko stranko), ki si bo z vsemi silami prizadevala za izgradnjo ustave na podlagi potreb ljudstva. To idejo pa propagira tudi na nemških ustavnih dnevih 1869.

²⁷² *Marburger Zeitung*, 27. 8. 1868; Rozman, *Socialistično delavsko gibanje*, str. 30.

²⁷³ *Marburger Zeitung*, 19. 5. 1871.

²⁷⁴ Rozman, *Socialistično delavsko gibanje*, str. 35; Wadl, *Liberalismus und soziale Frage in Österreich*, str. 122.

gibanje prvi korak k demokratizaciji družbe, zato je mariborsko delavsko izobraževalno društvo v boju proti cerkvi enako aktivno in radikalno kot ustavoverci²⁷⁵. Drugo skupno področje pa je boj proti militarizmu in vojaškemu kompleksu, ki požira ogromna sredstva in pomeni oviro za demokratizacijo in gospodarski razvoj države²⁷⁶. V tem boju se zlasti angažira Franz Wiesthaler, ki vse od avstrijsko-pruske vojne 1866 v časopisu objavi celo vrsto člankov zoper redno vojsko (namesto nje predlaga uvedbo splošne ljudske oborožitve)²⁷⁷, seveda pa so njegove ideje preradikalne za štajerske ustavoverce²⁷⁸.

Pred volitvami 1871, ko je na čelu Avstrije konservativna Hohenwartova vlada, pride celo do taktične povezave med ustavoverci in delavci. Na zborovanju Delavskega društva v Mariboru 20. avgusta 1871 se Wiesthaler in Brandstetter zavzameta za skupen boj liberalcev in delavcev proti fevdalno-klerikalni stranki, pri čemer govorci jasno poudarjajo, da gre za taktično povezavo, kajti ko bo skupen sovražnik poražen, bosta liberalna in delavska stranka spet šli vsaka svojo pot: prva na desno, druga na levo²⁷⁹. Liberalci sprejmejo delavsko zahtevo po uvedbi delavskih zbornic, ki naj bi bile prvi korak k uvedbi splošne in enake volilne pravice, delavci pa se strinjajo z zahtevami ustavovercev, ki se zavzemajo za odpravo posrednih davkov in uvedbo novega enotnega davka

²⁷⁵ Npr. že na velikem ljudskem zborovanju pod vodstvom F. Wiesthalerja (16. 8. 1869) so navzoči sprejeli resolucijo o ukinitvi samostanov in duhovniških redov, ki da so v nasprotju z naravnimi zakoni in pravno državo. (Marburger Zeitung, 18. 8. 1869). Na shodu 6. 6. 1870 pa je mariborsko Delavsko izobraževalno društvo sprejelo resolucijo, ki je zahtevala prekinitev diplomatskih odnosov med Rimom in Dunajem, nepriznanje dogme o papeški nezmotljivosti, civilni zakon, odpravo celibata, sekularizacijo cerkvenih posestev ter nekonfesionalne šole. (Rozman, Socialistično delavsko gibanje, str. 39).

²⁷⁶ Wadl, Liberalismus und soziale Frage in Österreich, str. 122.

²⁷⁷ Npr. Marburger Zeitung, 4. 1. 1867; 10. 5. 1867; 29. 1. 1868; 31. 1. 1868; 2. 2. 1868; 1. 3. 1868, itd. Oktobra 1870 pa je Wiesthaler v samozaložbi izdal še drobno knjižico z naslovom Stehendes Heer oder Volkswehr.

²⁷⁸ Je pa na splošnem delavskem zborovanju 20. avgusta 1871 v Mariboru Brandstetter poudaril, da je skrajna levica, ki ji tudi sam pripada, v državnem zboru delovala za največje možno znižanje „krvnega davka“. Prim. Marburger Zeitung, 23. 8. 1871.

²⁷⁹ Marburger Zeitung, 23. 8. 1871; Rozman, Socialistično delavsko gibanje, str. 52-54.

na dohodke, obrtni zakon, ki bo urejal odnose med delavci in delodajalci, uvedbo delavskih zbornic in ustanovitev posebne sekcije za delavska vprašanja pri trgovinskem ministrstvu²⁸⁰. Seveda ta povezava koristi predvsem ustavovercem in že na državnozborskih volitvah leta 1873 mariborsko delavstvo ni več pripravljeno na sodelovanje z liberalci²⁸¹. Glavni razlog je seveda bistveno različno presojanje volilne reforme, ki razen uvedbe direktnih volitev ohranja star sistem „zastopstva interesov“ in širokim delavskim množicam ne daje volilne pravice²⁸². Od tega časa dalje ne prihaja več do taktičnih povezav med nemškim liberalnim meščanstvom in delavskim gibanjem.

²⁸⁰ Ibidem.

²⁸¹ Rozman, Socialistično delavsko gibanje, str. 55.

²⁸² Marburger Zeitung, 10. 9. 1873. Na delavskem zborovanju v Götzovi pivnici 31. 8. 1873 so prisotni sprejeli resolucijo z zahtevo po uvedbi splošne in enake volilne pravice.

Prehod v nacionalizem (1879-1885)

*Tako kot so se namenili naši nasprotniki
slovenizirati Spodnjo Štajersko, bomo mi
zdaj poskušali germanizirati.*

Čeprav se v okviru spodnještajerskega ustavovernega tabora na začetku sedemdesetih let okrepijo nemško nacionalne ideje in se spodnještajersko nemštvo identificira s programi mladih, ki so jih sprejeli na treh nemško-avstrijskih strankinih dneh (1870, 1871 in 1873), je prevladujoča ideološko-politična orientacija nemštva vse do konca sedemdesetih let še vedno liberalna. Plima nemškega nacionalizma, ki ga v življenje priključijo ustanovitve nemškega rajha, se že kmalu sprevrže v oseko, v politični apatiji druge polovice sedemdesetih let pa zopet prevladajo klasična liberalna načela, čeprav na vseh področjih prihajajo v vedno večje nasprotje s stvarnostjo.

Prevladujočo orientacijo spodnještajerskega nemštva v drugi polovici sedemdesetih let lahko ponazorimo z neuspehim poskusom reorganizacije celjskega Ustavnega društva po smrti dolgoletnega predsednika Antona Lassnigga (1876). V polemiki okoli političnega profila novega Ustavnega društva, ki naj bi v interesu oživitve političnega življenja v Celju nastalo z združitvijo Nemškega in Ustavnega društva (po starem načelu: "Einheit macht stark - Uneinigkeit entzweit und schwächt"), namreč prevlada stališče, da naj se novo Ustavno društvo bori predvsem za resnico, pravico in najvišjo svobodo v zakonih ter se loteva tudi vseh drugih vprašanj (socialnih, gospodarskih itd.), kakor pač vsaka lojalna liberalna stranka. Nekateri sicer zagovarjajo drugačna, bolj nacionalno obarvana stališča, vendar z njimi ne morejo prodreti, zato se tudi poskus združitve ponesreči¹.

¹ Cvirn, Boj za Celje, str. 16-19.

Šele Taaffejeva politika "sporazuma in sprave"² pospeši že v prejšnjem obdobju začeto notranjo diferenciacijo v nemškem liberalnem taboru. Stari liberalizem vse bolj peša, krepijo pa se nemške nacionalne sile, ki narodnost postavljajo pred svobodo, na vsa politična vprašanja pa gledajo le skozi prizmo nemških interesov.

Spremembe v prevladujoči politični orientaciji spodnještajerskega nemštva pridejo do izraza že v času priprav na državnozborske volitve leta 1879, ko se ustavoverna stranka razcepi na dva sovražna si tabora, ki si stojita nasproti zlasti pri vprašanju okupacije Bosne in Hercegovine, imata pa tudi glede nekaterih drugih vprašanj precej različna stališča³. V tem položaju, ki je seveda bistveno drugačen kot ob prvih direktnih državnozborskih volitvah leta 1873, ko sta si stali nasproti le dve stranki z diametralno nasprotnima programoma (na eni strani ustavoverna stranka, na drugi pa njeni nasprotniki: klerikalci, nacionalklerikalci, fevdalci in pravna stranka)⁴, se mora spodnještajersko nemštvo v kratkem času jasno opredeliti in premagati oportunistem in politični indiferentizem v lastnih vrstah.

V predvolilnem boju, ki poteka v znaku močnih nasprotij med "mladimi" in "starimi" v ustavoverni stranki, se spodnještajersko nemštvo jasno opredeli za opozicijsko Napredno stranko (Fortschrittspartei) in njen program: "Napredna stranka je naša stranka, njen program je naša zastava."⁵ Še z večjim navdušenjem pozdravi ustanovitev posebne Štajerske napredne stranke (Steirische Fortschrittspartei) z baronom Robertom Walterskirchnom na čelu⁶, ka-

² Na splošno o Taaffejevem obdobju glej: William A. Jenks, *Austria Under the Iron Ring*, Charlottesvile 1965.

³ *Cillier Zeitung*, 18. 5. 1879. *Politische Rundschau*.

⁴ *Cillier Zeitung* je 8. 6. 1879 med nasprotnike ustavovercev uvrstil naslednje: "Die Föderalisten, welche kein Reich, sondern nur Provinzen haben wollen, die Feudalen und Reaktionäre, welche sich nach den Zeiten der Robot zurücksehen, die Klerikalen, welche ihre Befehle von Rom empfangen, und Arm in Arm mit ihnen die liberalisierenden Jungslowenen, welche die Kronländer zerreißen und ein Neuslowenien gründen wollen, das sind unsere Gegner". Prim. tudi Suetter, *Der nationale Kampf*, str. 39.

⁵ *Cillier Zeitung*, 22. 5. 1879. *Unsere Partei*.

⁶ *Ibidem*.

tere "eminentno avstrijski, nemški in patriotski"⁷ program je radikalnejši od programa Napredne stranke v Avstriji, saj vsebuje zahtevo po odpravi kurijalnega volilnega sistema, delegacij in temeljiti spremembi državnopravnih in gospodarskih odnosov med Avstrijo in Ogrsko⁸.

Na podlagi programa Štajerske napredne stranke na državno-zborskih volitvah 1879 kandidirata tudi dr. Richard Foregger v celjski in dr. Ferdinand Duchatsch v mariborski mestni kuriji. Zato je razumljivo, da v predvolilnih nastopih zagovarjata skoraj identične ideje.

Izhodišče Foreggerjevega⁹ in Duchatschevega volilnega programa¹⁰ so obsežne reforme na vseh področjih družbenega življenja. Oba kandidata izhajata iz stališča, da bi bilo najprej potrebno spremeniti sistem delegacij, ki je nepravilen do Cislajtanije in favorizira Madžare. Prav tako se zavzema za naprednejšo in bolj demokratično društveno in zborovalno zakonodajo, za reformo zakonodaje o tisku v svobodomiselnem smislu, za nadaljnji razvoj šolstva in za enakopravnost vseh narodov monarhije. Program meni, da mora k intenzivnemu gospodarskemu razvoju prispevati tudi država, in sicer s tem, da pokrije svoj deficit z varčevanjem (manj uradništva, centralnih organov in vojske). Avstro-Ogrska se pač ne more igrati velesile in trošiti ogromnih sredstev za svojo zgrešeno zunanjo politiko. Zaradi tega bi morala država zaščititi domače delo z uvoznimi carinami. Na področju socialne politike se program zavzema za davčno reformo v smislu pravičnejše porazdelitve davkov (progresivna obdavčitev), za spremembo obrtnega reda v korist malega obrtnika, za ustanavljanje produktivnih zadrug in posojilnic, ki naj jih podpira država ter za izboljšanje položaja uradništva. Glede nacionalnega vprašanja pa poudarja

⁷ Cillier Zeitung, 12. 6. 1879.

⁸ Program Štajerske napredne stranke je objavljen v: Leopold Kammerhofer (Hrsg.), Studien zum Deutschliberalismus in Zisleithanien 1873-1879, str. 283-285. Glej tudi Cillier Zeitung, 12. 6. 1879. Der Parteitag der steirischen Fortschritts-Partei.

⁹ Cillier Zeitung, 12. 6. 1879; Foreggerjev program je objavljen kot priloga k 47. številki lista.

¹⁰ Marburger Zeitung, 27. 6. 1879.

solidarnost vseh Nemcev v monarhiji, še vedno pa se zavzema tudi za enakopravnost vseh narodov in njihovih jezikov¹¹.

Potek volilnih zborovanj, ki jih pred volitvami intenzivno prirejata Foregger in Duchatsch, kaže, da je večina spodnještajerskega nemštva soglasna s programom "stodvanajsterice"¹² in Štajerske napredne stranke, čeprav posamezniki, ki pa so v izraziti manjšini, zagovarjajo tudi drugačna stališča. Duchatschev protikandidat v mariborski mestni kuriji, urednik Marburger Zeitung Franz Wiesthaler, se zavzema za uvedbo personalne unije z Ogrsko¹³, za uvedbo častnih razsodišč za reševanje nacionalnih sporov v deželah z mešanim prebivalstvom (t. j. za uveljavitev člena 113 kromeriške ustave)¹⁴, za uvedbo progresivne obdavčitve in uveljavitev olajšav pri plačevanju davkov (možnost plačila davkov v naturi ali v obliki dela), za prepolovitev stroškov za državni zbor, za ukinitve vseh odvečnih ministrstev (zlasti mesta "ministra rojaka" za Galicijo) in visokih uradniških mest, za ukinitve redne ("stoječe") vojske in uvedbo ljudske oborožitve, za poenostavitev civilnega procesnega reda, za zaščito domačega dela preko carin, za državne investicije na področju industrije in obrti, za takojšen konec okupacije Bosne in Hercegovine ter za neposredno udeležbo prebivalstva v zakonodaji v obliki referendumskega izjasnjevanja o najpomembnejših zakonih¹⁵. Drugačna stališča od

¹¹ Foregger je v volilnem oklicu neposredno pred volitvami ostro napadel Pravno stranko s Hohenwartom na čelu: "Wähler bedenket! Hohenwart und Genossen sind in Anzug. Unter dem Scheine nationaler Versöhnung wollen sie deutscher Kultur und Sitte den Krieg auf Leben und Todt erklären... Die Verfassung ist in Gefahr!". Ta oklic je v glavnem naperjen proti konservativnemu kandidatu vitezu Hugu Berkso, proti kateremu uprizori Cillier Zeitung pravo gonjo. Prim. Cillier Zeitung, 29. 6. 1873; 3. 7. 1879.

¹² Gre za t. i. "majski program" oz. "program stodvanajsterice" (Programm der Hundertzwölf), ki ga je pred volitvami podpisalo vseh 112 nasprotnikov Berlinske pogodbe. Program je objavljen v: Leopold Kammerhofer (Hrsg.), Studien zum Deutschliberalismus in Zisleithanien 1873-1879, str. 272-274; glej tudi Harrington-Müller, Der Fortschrittsklub im Abgeordnetenhaus, str. 33, 84-85.

¹³ Wiesthaler pred volitvami ostro napade Moritza von Kaiserfelda kot enega izmed tvorcev dualizma in se odločno zavzame za uvedbo personalne unije z Ogrsko. Prim. Marburger Zeitung, 21. 5. 1879.

¹⁴ Marburger Zeitung, 6. 6. 1879; 29. 6. 1879.

¹⁵ Marburger Zeitung, 29. 6. 1879.

Duchatscha zagovarja tudi baron Max Rast, ki na Duchatschevem volilnem zborovanju v Mariboru odločno zavrača program Štajerske napredne stranke, češ da ni ne svobodomiseln, ne avstrijski in ne nemški. Po Rastovem mnenju gre za stari program centralizma, ki pozablja, da Avstrija ni nemška dežela, saj tvorijo Nemci v njej le 35,5 % prebivalstva. "Kdor želi v Avstriji zasledovati avstrijsko politiko, se ne bi smel enostransko postaviti na nemško stališče, ampak na stališče, ki zadovolji Nemce in Slované." Zato bi se morali Nemci povezati s Slovani, da bi lahko enotno nastopili proti Madžarom, ki v monarhiji v resnici vladajo¹⁶.

Seveda pa sta Franz Wiesthaler in baron Max Rast s svojimi (sicer nasprotujočimi si) stališči precej osamljena. Zlasti Rastova zahteva po zadovoljitvi nacionalnih želja Slovanov je v popolnem nasprotju z večinsko orientacijo spodnještajerskega nemštva, ki vidi v geslu "nacionalne pomiritve", kot jo zagovarja Hohenwartova Pravna stranka, vojno napoved nemški kulturi in nemštvu v celoti. Za razliko od volitev v šestdesetih in prvi polovici sedemdesetih let (a tudi deželnozborskih volitev 1878), ko nemški ustavovni kandidati naslavljajo svoje pozive na svobodomiselno usmerjene Nemce in Slovence in poudarjajo pomen ohranitve stoletnega nacionalnega sožitja, Foregger in Duchatsch, ki sicer še vedno operirata z geslom nacionalne in jezikovne enakopravnosti, na predvolilnih zborovanjih poudarjata nemško solidarnost v Avstriji. Tudi Wiesthaler, ki v volilnem programu zagovarja uvedbo častnih razsodišč za posredovanje v nacionalnih sporih, je nasprotnik slovenskih zahtev, zlasti zahteve po zedinjeni Sloveniji, ki jo zavrne v članku Ein Königreich Slovenien?! prav v teku predvolilne agitacije. Po njegovem mnenju je lahko državnemu zboru vseeno, "če se južna Štajerska združi s Kranjsko, da le spada nova kronovina k Avstriji. Le nam Nemcem v ogroženem delu dežele Štajerske in Slovencem, ki hočejo živeti in se razvijati z nemškimi Štajerci, prekine ta delitev večstoletne razmere, ki so se nam priljubile, in sicer za ceno, ki je ta žrtev ne more odtehtati. Nasproti klerikalni reakcionarni večini v lastnem deželnem zboru, nam ostane le ena

¹⁶ Marburger Zeitung, 27. 6. 1879.

prihodnost - državni zbor, in če se tudi poslanska zbornica prepiše nasprotni stranki, bi mi lahko izostali, dokler bi ta večina še vlada-la v deželi in državi. Z vsem orožjem ustave in zakona se bomo borili s to stranko. Razbitje naše dežele bo močna spodbuda, da se ne odpovemo nobenemu sredstvu. Po porazu nasprotnikov se bo porušilo tudi njihovo delo in ponovna združitev z deželo našega hrepenenja, naših pesmi, se bo izvršila v kratkem času. Zato zves-to vztrajamo na svojih mestih, zato trdno držimo in visoko dviga-mo zeleno belo zastavo in tako kot nekoč visoko zgoraj v Severni marki Holstein kličemo tudi mi globoko spodaj na jugu: Za zmeraj nerazdeljeni!"¹⁷

Čeprav že v predvolilnem boju v okviru nemškega ustavover-nega tabora vse bolj prevladujejo zagovorniki odločnejše nemške nacionalne politike, pa v času, ko je po padcu Auersperga (15. 2. 1879) na čelu avstrijske vlade liberalni Stremayr in še vedno obsta-ja možnost, da se bo vlada po volitvah naslonila na ustavoverno stranko, ne pride do opaznejšega zasuka v nacionalizem. Ko pa po državnozborskih volitvah, na katerih nemški ustavoverci izgube precej mandatov, pride na čelo vlade grof Eduard Taaffe (12. 8. 1879), se začenjajo razmere hitro spreminjati. V tem oziru se raz-mere na Spodnjem Štajerskem ne razlikujejo od splošnih razmer v monarhiji. Vendar pa pride znotraj nemškega tabora na Spodnjem Štajerskem do opazne spremembe. Če je v šestdesetih in sedemde-setih letih dajalo ton spodnještajerski nemški politiki mariborsko nemštvo, sedaj vedno bolj prevzemajo iniciativo Nemci v Celju, ki vedno prvi in najbolj radikalno reagirajo na odločitve vlade¹⁸.

Spodnještajersko nemštvo sprejme Taaffejev prihod na oblast z deljenimi občutki. Če Franz Wiesthaler v Marburger Zeitungu takoj po spremembi vlade Taaffeja označi za izrazitega reakcionarja¹⁹, je Cillier Zeitung v svojih prvih ocenah nove vlade veliko bolj za-

¹⁷ Marburger Zeitung, 28. 5. 1879; slovenski prevod po Rozman, Socialistično de-lavsko gibanje, str. 88.

¹⁸ To je verjetno posledica dejstva, da slovenska stranka v Celju iz dneva v dan pridobiva na pomenu - kot je zapisal v anonimnem dopisu v Cillier Zeitung "ein die nationale Versöhnung freudig begrüßender Slawe". Prim. Cillier Zei-tung, 26. 10. 1879.

¹⁹ Marburger Zeitung, 17. 8. 1879.

držan. List komentira Taaffejev prihod na krmilo države z besedami: "Kaj hoče, kaj more novo ministrstvo, to lahko odgovori samo prihodnost"²⁰. Zato tudi odobrava politiko Štajerske napredne stranke, ki se noče udeležiti konference predstavnikov frakcij Ustavoverne stranke v Linzu (31. avgust - 1. september 1879), na kateri naj bi se nemški liberalci dogovorili za enoten nastop v parlamentu in zavzeli enotno stališče do novega kabineta²¹. Za razliko od Wiesthalerja, ki poziva k enotnosti vseh ustavovernih poslancev²², Cillier Zeitung meni, da je mogoče izoblikovati pravičen odnos do nove vlade šele po prestolnem govoru²³.

Tako kot odnos nove vlade do ustavoverne stranke na začetku ni povsem jasen²⁴, tudi odnos spodnještajerskega nemštva do nove vlade v prvih mesecih njenega vladanja ni povsem enoznačen²⁵.

²⁰ Cillier Zeitung, 17. 8. 1879.

²¹ Cillier Zeitung, 31. 8. 1879; na konferenci so liberalni poslanci odločno zavrnilo novo vlado. Poslanec dr. Russ je celo izjavil: "Es gibt keine Koalition zwischen der Verfassungspartei und dem Kabinette, in welchem Graf Falkenhayn und Dr. Prazak sitzen". (Prim. Richard Charnatz, Österreichs innere Geschichte von 1848 bis 1907, II., Zweite Auflage, Leipzig 1912, str. 16). Na konferenci v Linzu so ustavovorni poslanci (31. avgusta 1879) sprejeli naslednjo resolucijo: "Die staatsrechtlichen Grundlagen des Reiches, wie die in der Verfassung und ihren Ausführungsgesetzen begründeten culturellen und freiheitlichen Institutionen sind unversehrt zu erhalten. Nur in diesem Rahmen kann den Forderungen nach erweiterter Befriedigung der nationalen Wünsche stattgegeben werden. Die Ordnung im Staatshaushalte ist durch Sparsamkeit in allen Zweigen der Verwaltung, vor Allem aber durch die mit der Wehrfähigkeit des Reiches vereinbarliche Herabminderung des Heeresaufwandes ernstlich anzustreben, den während der Wahlbewegung in Stadt und Land erhobenen Forderungen nach Maßregeln der Gesetzgebung und Verwaltung, sowie solche eine Besserung der wirtschaftlichen Lage herbeizuführen vermögen, auch durch Initiativ-Anträge sofort Rechnung zu tragen. Von dieser Überzeugung geleitet, beauftragen die Versammelten das Comité, beim Zusammentritte des Reichsrathes sämtliche, der Verfassungspartei angehörige Abgeordnete einzuberufen, um in dieser Richtung ein einheitliches Vorgehen herbeizuführen". Resolucija je objavljena v: Leopold Kammerhofer (Hrsg.), Studien zum Deutschliberalismus in Zisleithanien 1873-1879, str. 285-286.

²² Marburger Zeitung, 17. 8. 1879.

²³ Cillier Zeitung, 4. 9. 1879; grof Taaffe je imel prestolni govor 7. 10. 1879. V njem je poudaril, da je njegov osnovni cilj splošna sprava in razumevanje. Molisch, Geschichte der deutschnationalen Bewegung, str. 112.

²⁵ Vendar je treba vseeno poudariti, da na (Spodnjem) Štajerskem ni bilo mnogo pristašev politike desnega krila ustavoverne stranke (t. i. "bosanske levice"), ki si ni želela porušiti vseh mostov do Taaffejeve vlade. Prim. Lothar Höbelt, Kom-

Seveda pa se začenja vidno spreminjati že v naslednjem letu, ko začne vladna večina s prvimi poskusi revizije ustave v konservativnem smislu in ko so za Čehi²⁶ deležni nekaterih koncesij tudi Slovenci²⁷.

Februarja in marca 1880 se spodnještajersko nemštvo vrže v odločen boj zoper predlog poslanca Georga Lienbacherja po skrajšanju obveznega šolanja z 8 na 6 let, saj meni, da so obstoječe šolske postave "najizvrstnejše, najgotovejše poroštvo resnične, blagor ljudstva utemeljujoče in človeštvo pospešujoče narodne prosvete"²⁸. Mestna občina Celje na seji 5. 3. 1880 sprejme posebno resolucijo, v kateri zavrača vsakršno spreminjanje šolske zakonodaje: "Občinski odbor Celja vidi v novem zakonu o ljudski šoli najizvrstnejše in najgotovejše poroštvo za dosego resnične, ljudsko blaginjo utemeljujoče in humanost podpirujoče ljudske izobrazbe; zato bi vsako krnitev, ki bi jo lahko doživel zakon v reakcionarnem smislu, razumel kot hudo oškodovanje najvišjih interesov ljudstva in jo pobijal z vsemi zakonsko dovoljenimi sredstvi."²⁹ Za celjskim občinskim odborom sprejmejo peticije v podporo osemletni šolski obveznosti še občinski odbori Ptuja, Maribora, Radgone, Laškega, Slovenske Bistrice in Marenberga³⁰.

Še ostreje pa spodnještajersko nemštvo reagira na sprejetje dveh resolucij, s katerima je februarja 1880 v proračunskem odseku slovenske zahteve definiral dr. Josip Vošnjak³¹, saj jih šteje

blume und Kaiseradler. Die deutschfreiheitlichen Parteien Altösterreichs 1882-1918, Wien/München 1993, str. 21.

²⁶ Za vrnitev v dunajski državni zbor so bili Čehi deležni številnih koncesij. Prvo večjo pridobitev na jezikovnem področju so pomenile t. i. Taaffe-Stremayrjeve jezikovne naredbe za Češko in Moravsko z 19. aprila 1880, ki so uveljavile češčino kot zunanji uradovalni jezik tudi na večinsko nemških področjih obeh dežel. Prim. Berchtold Sutter, *Die Badenische Sprachenverordnungen von 1897, ihre Genesis und ihre Auswirkungen vornehmlich auf die innerösterreichischen Alpenländer*, Graz-Köln 1960, I., str. 84, 273; Molisch, *Geschichte der deutschnationalen Bewegung*, str. 113; Friedrich Prinz, *Geschichte Böhmens 1848-1948*, Frankfurt/Berlin, Ullstein 1991, str. 158.

²⁷ Na splošno o tem glej: Vasilij Melik, *Slovenska politika v Taaffejevi dobi*, ZČ, letnik 39, 1975, št. 1-2, str. 109-118.

²⁸ Slovenski gospodar, 11. 3. 1880.

²⁹ Cillier Zeitung, 7. 3. 1880; Fürstbauer, str. 25.

³⁰ Marburger Zeitung, 26. 3. in 11.4.1880.

³¹ Prim. Ivan Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina*, knj. 5, Ljubljana 1966, str. 64.

za poskus popolne slovenizacije osnovnega in srednjega šolstva na Kranjskem in na Spodnjem Štajerskem. Zoper ta poskus slovenizacije spet prvo reagira nemštvo v Celju. Cillier Zeitung že med generalno debato o proračunu v začetku aprila 1880 zapiše, da priznava pravične zahteve vsakega naroda po varovanju svoje narodnosti, vendar obenem dodaja: "Toda dovoljujemo si, preden smo Slovenci ali Nemci, biti Avstrijci, in zato zahtevamo tudi od vsakega Slovenca, da je najprej Avstrijec. In kot Avstrijci pravimo: ne le Slovenec, tudi Nemec na Štajerskem in Kranjskem ima pravico do pouka v svojem maternem jeziku."³² Celjski občinski odbor na seji dne 9. 4. 1880 sprejme posebno peticijo, ki jo naslovi na oba doma državnega zbora; v njej zavrne "poskus slovenizacije srednjih šol" kot strašen korak nazaj, škodljiv ne le nemškimi, ampak tudi slovenskim interesom.³³ Več kot teden dni za celjskim sprejmeta vsebinsko enaki resoluciji tudi občinska odbora v Mariboru³⁴ in na Ptuju³⁵ (potem pa še občinski odbori Laškega, Slovenske Bistrice in Marenberga),³⁶ pri čemer je zanimivo, da v mariborskem občinskem odboru resoluciji ostro nasprotuje baron Max Rast. Hilariusov sin, ki je v primerjavi z začetkom sedemdesetih let očitno precej spremenil svoj odnos do Slovencev, se zavzame za ustanovitev slovenskih paralelk na spodnještajerskih gimnazijah in svari pred slepim posnemanjem Celjanov. V interesu nacionalnega miru, ki ga Avstrija še kako potrebuje, se zavzame za uresničitev slovenskih zahtev, vendar pri tem naleti na gluha ušesa ostalih občinskih odbornikov. Johann Girstmayer mu npr. odgovori, da je Maribor nemško mesto, gimnazijski ravnatelj Gutscher in predlagatelj resolucije Duchatsch pa poudarjata, da je slovenščina še

³² Cillier Zeitung, 8. 4. 1880.

³³ "Der Gemeinde-Ausschuß muß jeden Versuch, die Mittelschulen des steirischen Unterlandes zu slovenisieren, als einen ungeheuren Rückschritt in allen Zweigen des Unterrichtes bezeichnen, er muß in einem solchen Versuche einen Angriff auf die vitalen Interessen nicht bloß der Stadt und der Deutschen, sondern auch der Slovenen erblicken und müßte mit allen gesetzlichen Mitteln diesem Versuche entgegenzutreten". Prim. Cillier Zeitung, 11. 4. 1880; Marburger Zeitung, 14. 4. 1880; Suetie, Der nationale Kampf, str. 41; Fürstbauer, str. 26.

³⁴ Marburger Zeitung, 21. 4. 1880; Suetie, Der nationale Kampf, str. 41.

³⁵ Marburger Zeitung, 23. 4. 1880; Suetie, Der nationale Kampf, str. 41.

³⁶ Suetie, Der nationale Kampf, str. 41.

vedno premalo razvita, da bi bila lahko učni jezik na srednjih šolah³⁷.

Po sprejemu obeh Vošnjakovih resolucij v državnem zboru dne 23. 4. 1880 pride med spodnještajerskim nemštvom še do ostrejših reakcij, pri čemer so zopet najglasnejši Celjani. Cillier Zeitung že dva dni po glasovanju zapiše, da kaže sprejem slovenskih zahtev žalostno resnico, da ni v Avstriji ničesar več nemogoče ("svetleče sonce nemške kulture naj bi zamenjali z embrionalnimi slovenskimi iznajdbami"), za vladino politiko sprave, ki samo krepi nacionalna nasprotja, pa pravi, da je na škodo najbolj kulturnega naroda upoštevala nacionalne utopije in s tem dosegla stagnacijo v splošnem razvoju³⁸. S podobnimi argumenti zavrne sprejem resolucij tudi dr. Foregger, ki z dolgim govorom v državnem zboru natančno definira gledanje celjskega in spodnještajerskega nemštva na slovenske zahteve in na Slovence. Po njegovem mnenju slovenskega vprašanja nikakor ne gre zamenjevati s češkim, "kajti pri Čehih je stvar popolnoma drugačna. Čehi so narod (Nation), ki si lahko s polno pravico lasti to ime. Oni so narod, ki tudi v sedanjosti ustvarjalno posega v kulturno življenje, ki lahko kaže na bogato preteklost. Kdor zahteva, da se ga šteje za polnoveljavni narod, mora pokazati na samosvoje nacionalno delo, nacionalne pridobitve, na prispevke h kulturnemu razvoju. Čehi to zmorejo. Slovenci pa lahko pokažejo le na svoj lasten jezik. Vendar pa je jezik le znamenje, ne pa pridobitev ali delo nekega naroda. Bolj kot pri posamezniku se značaj naroda izraža skozi to, kar je storjenega, in narod, ki ne more pokazati originalnih prispevkov k razvoju kulture, nima pravice do priznanja narodne samostojnosti (volksthümliche Selbstständigkeit). S tem ničesar ne očitam slovenskemu narodu, ne zasramujem ga zaradi tega, ker ni v srečnem položaju, da bi lahko pokazal takšne lastnosti, ki bi mu zagotavljale samostojen, trajen narodni značaj (Volkspersönlichkeit). Podlegel je pač naravnemu zakonu, ki ga je Julius Braun izrazil z naslednjimi besedami: Vsak narod kopira od svojega kulturno naprednejšega sosedu kolikor le more, vendar originalna

³⁷ Marburger Zeitung, 21. 4. 1880.

³⁸ Cillier Zeitung, 25. 4. 1880; Suetie, Der nationale Kampf, str. 41.

kultura nikoli ne more nastati tam, kjer je poleg nje že druga bolj razvita. Tako je bilo pred tisočletji in tako bo tudi v prihodnosti. Nauki zgodovine govorijo o tem povsem jasno. Tako je bilo v obdobju preseljevanja ljudstev in tako je bilo do današnji dni. Kje so Bretonci, Irci, Baski in druga ljudstva, ki so nekoč igrala veliko vlogo? Kaj je nastalo iz severnoameriških Indijancev, ki so se stopili pod dihom belega človeka? Kaj je ta dihljaj drugega kot moč kulture? In, gospoda moja, da to ponazorim na slovanskem primeru: kaj je nastalo iz tistega velikega plemena Vendov, ki so pred stoletji gospodovali celotnemu področju do Rena, na začetku srednjega veka kot trgovci obhodili celo Evropo in bili eno izmed najmočnejših ljudstev Evrope? Pred 25 leti jih je bilo v Lužicah le še 200. 000 in so imeli svojo izvirno narodnost; danes, po 25 letih, kaj so postali? Obstaja le še več malih rudimentov, obstaja komaj 30. 000 ljudi, ki se ukvarjajo s kmetijstvom in drobno obrtjo". Po Foreggerjevem mnenju so tudi Slovenci produkt mešanja: "Slovenci niso sprejeli od nemškega kulturnega naroda le fizičnih elementov, temveč zlasti nemško omiko. To je pač usoda tega naroda, da se ne more izogniti in se ne bo mogel izogniti neizprosному zakonu. Končno gre le za to: narod, ki je močnejši, bolj zdrav in kulturno sposobnejši, bo drugega brezpogojno pogoltnil". Zato je po Foreggerjevem mnenju treba gledati na nacionalno vprašanje v Avstriji in še posebej na slovensko nacionalno vprašanje, prav s tega zornega kota: "Ne sprašujem se torej samo, ali je upravičeno dajati nekemu jeziku več ali manj pomoči, temveč tudi, ali bo kulturni razvoj s tem pridobil ali trpel". In če nacionalno (slovensko) vprašanje presojamo s tega izhodišča, postane popolnoma jasno, da bi bila slovenizacija srednjih šol "velikanski korak nazaj"³⁹.

Foreggerjev govor je imel očitno velik vpliv na marenberški okrajni zastop, ki je 22. 5. 1880 gosposki zbornici poslal peticijo proti slovenizaciji srednjih šol. Peticija poudarja, da se vsak

³⁹ Cillier Zeitung, 9. 5. 1880; 13. 5. 1880. Gre za v tem času močno razširjen pogled na "nezgodovinske" narode, ki ga je - zlasti pod vplivom Darwina - do skrajnosti razvil zgodovinar Julius Lippert; prim. Jana Mandlerová, *Methodologische Erwägungen in der deutschböhmisches Historiographie am Ende der Habsburgermonarchie*, v: *Die böhmische Länder in der deutschen Geschichtsschreibung seit dem Jahre 1848*, I. Teil, Ústí nad Labem 1996, str. 36-39.

mali narod, ki živi v bližini velikega, naučiti njegovega jezika. Trdi, da je nemški jezik svetovni jezik, medtem ko je slovenščina v rabi na izredno majhnem teritoriju, česar da se zavedajo tudi Slovenci, ki si nikakor ne želijo izгона nemščine iz srednjih šol. Takšne zahteve da postavlja samo kler in od njega izvoljeni poslanci, saj je znano, da je večji del slovenskega prebivalstva neizobražen in o političnih zadevah sam ni sposoben sprejemati odločitev⁴⁰.

Sprejem Vošnjakovih resolucij, vedno nove slovenske zahteve po enakopravnosti slovenskega jezika v šolah in uradih in pa udarci nemštvu na Češkem in Kranjskem⁴¹, vse to sproži ostre napade na vlado, ki po mnenju Cillier Zeitunga s svojo politiko sprave in podeljevanja koncesij Slovanom samo povečuje njihove appetite⁴². Tako se pospeši tudi diferenciacija v spodnještajerskem nemškem ustavovernem taboru, ki vse bolj zapušča klasična liberalna načela in vsa politična vprašanja začenja presojati skozi prizmo nemških nacionalnih interesov.

Okrepljen nemško nacionalni duh pride do izraza že na nadomestnih državnozborskih volitvah oktobra 1880. v mariborski mestni kuriji, kjer se po Duchatschevi odložitvi mandata za poslansko mesto potegujejo Karl Reuter, Franz Wiesthaler in dr. Josef Schmiderer. Čeprav Reuter in Schmiderer kandidirata na podlagi programa Walterskirchnove Štajerske napredne stranke, Wiesthaler pa z enakim programom kot na volitvah 1879, ni med kandidati nobenih razlik ko poudarjajo "nemško-nacionalno stališče"⁴³. Enotne so tudi reakcije spodnještajerskega nemštva na četrti nemško-avstrijski strankin dan na Dunaju, čeprav na njem spodleti poskus Heinricha Friedjunga, da bi se ustavoverni tabor organi-

⁴⁰ Marburger Zeitung, 16. 6. 1880.

⁴¹ Zlasti Cillier Zeitung pozorno spremlja dogodke na Kranjskem in ob vsaki slovenski pridobitvi napada vlado. Razmeram na Kranjskem je posvečenih več uvodnikov in nešteto krajših poročil, ki opisujejo "terorizem" Slovencev in nazadovanje kranjskega, zlasti ljubljanskega nemštva. Od avgusta 1880, ko postane Laibacher Tagblatt tednik, se zlasti okrepijo napadi na kranjskega deželnega predsednika Andreja Winklerja, ki je po mnenju časopisa glavni krivec za neugodne spremembe.

⁴² Cillier Zeitung, 15. 8. 1880.

⁴³ Marburger Zeitung, 22. 9. 1880.

ziral v stranko na nemško nacionalni podlagi⁴⁴. Strankinega dne na Dunaju se udeležita močni delegaciji celjskih⁴⁵ in mariborskih Nemcev⁴⁶, neposredno po njihovi vrnitvi pa celjski⁴⁷ in mariborski⁴⁸ občinski odbor soglasno potrđita sklepe dunajskega zborovanja. Resolucijama celjske in mariborske občine decembra 1880. sledi še resolucija okrajnega zastopa Marenberg⁴⁹.

Oživljeni nemško nacionalni duh po četrtem nemško-avstrijskem strankinem dnevu se kaže v obnovitvi dela večine spodnještajerskih nemških političnih društev, relativno hitrem širjenju krajevnih skupin leta 1880 na Dunaju ustanovljenega nemškega šulferajna (Deutscher Schulverein) in vedno bolj nacionalističnem pisanju obeh nemških listov. V Celju tako po dolgoletnem premoru obnovi delovanje Nemško društvo⁵⁰, ki že na svojem prvem zborovanju sprejme dve pomembni resoluciji. S prvo izraža svoje strinjanje s sklepi nemško-avstrijskega dne na Dunaju (to izrazi tudi s podelitvijo častnega članstva dr. Eduardu Sturmju, dr. Franzu Schmeykalu in dr. Josefu Koppju, ki so sklicali zborovanje), z drugo pa kot ustanovni član pristopi k nemškemu šulferajnu⁵¹. (Mestna občina Celje je k šulferajnu pristopila kot ustanovni član že julija 1880.)⁵² V naslednjem letu ustanovijo krajevne skupine nemškega šulferajna v številnih krajih po Spodnjem Štajerskem⁵³, junija 1881 pa je na Ptujju veliko potujoče zborovanje graškega

⁴⁴ Friedjungov program je objavljen v: Berchtold, Österreichische Parteiprogramme, str. 189-192; prim. tudi Molisch, Geschichte der deutschnationalen Bewegung, str. 110-111.

⁴⁵ Cillier Zeitung, 7. 11. 1880.

⁴⁶ Marburger Zeitung, 5. 12. 1880.

⁴⁷ Cillier Zeitung, 12. 12. 1880.

⁴⁸ Marburger Zeitung, 5. 12. 1880; 15. 12. 1880; Suetie, Der nationale Kampf, str. 71.

⁴⁹ Marburger Zeitung, 24. 12. 1880.

⁵⁰ Cillier Zeitung, 16. 12. 1880; Suetie, Der nationale Kampf, str. 71; po statutu je bil namen društva naslednji: "Der Deutsche Verein erstrebt die Belebung und Pflege des nationalen Geistes unter der deutschen Bevölkerung in Österreich, sowie die freiheitliche Entwicklung auf politischem, religiösem und volkswirtschaftlichem Gebiete". (ZAC, Zbirka dr. Brenčiča, pravila Nemškega društva v Celju, 1886, 1. člen).

⁵¹ Cillier Zeitung, 16. 12. 1880; Marburger Zeitung, 22. 12. 1880.

⁵² Marburger Zeitung, 21. 7. 1880.

⁵³ Suetie, Der nationale Kampf, str. 83.

Nemškega društva, ki se ga udeleži okoli 300 nemških nacionalcev iz večine spodnještajerskih mest in trgov. Na zborovanju sprejmejo resolucijo, ki v interesu "državne enotnosti" zavrača kakršnokoli omejevanje položaja nemškega jezika, zlasti tam, kjer skupaj živijo Nemci in Slovenci, in zahteva, da postane nemščina državni jezik⁵⁴. Še lepše kot resolucija kažejo prevladujočo orientacijo spodnještajerskega nemštva nekatere izjave udeležencev. Glavni govornik, prof. Hanns von Zwiedineck-Südenhorst iz Gradca, ob velikem navdušenju zborovalcev izjavi: "Avstrijski Nemci želijo ohranitev velike države, ki so jo ustanovili s Habsburško dinastijo. S šibkim federalističnim konglomeratom Nemci nočejo imeti opravka... Mi ne želimo zatirati, ampak voditi." Dr. Johann Mihe-litsch s Ptuja pa z besedami: "Mi Nemci smo akceptirali novo Avstrijo, toda pri tem stališču hočemo ostati" opozori, da bi lahko protinemška politika vlade avstrijske Nemce pripravila do odkritega iredentizma⁵⁵.

Stopnjujoče se nezadovoljstvo z vladino politiko sporazuma in sprave, ki s pomočjo "železnega obroča" obvladuje parlament in daje koncesije Slovanom (zlasti Čehom)⁵⁶, že sredi leta 1881 utrdi spodnještajersko nemštvo v prepričanju, da je končno nastopil trenutek, ko morajo tudi Nemci začeti voditi odločnejšo nacionalno politiko. Marburger Zeitung v uvodniku z naslovom Unterschied in der Betonung des nationalen Standpunktes⁵⁷ ugotavlja, da za razliko od vseh ostalih narodov Nemci v Avstriji nikoli niso poudarjali svojega nemštva, temveč so bili predvsem dobri Avstrijci in kar nekakšni kozmopoliti, ki so si iskreno želeli sožitja z ostalimi narodi monarhije. Vendar dodaja, da so se razmere v zadnjih letih tako spremenile, da morajo nujno poudariti svoje nacionalno stališče, če hočejo preživeti. "Za nas", zapiše Cillier Zeitung 24. 11. 1881, "obstaja v Avstriji le nemška politika. Bodimo enotni, nemški in zvesti, saj pripada prihodnost naši rasi", potrebo po dosledni nacionalni politiki pa utemelji z besedami: "Misel na paktiranje z

⁵⁴ Marburger Zeitung, 24. 6. 1881.

⁵⁵ Ibidem; Suetete, Der nationale Kampf, str. 72.

⁵⁶ Prim. Jenks, Austria Under the Iron Ring, str. 51 sl.

⁵⁷ Marburger Zeitung, 18. 9. 1881.

našimi nasprotniki naj bo zapisana v knjigo basni. Od njihovega fanatizma ne moremo pričakovati nobene obzirnosti in prizanašanja, zato jim tudi javno in častno pokažimo, da se jih ne bojimo. Samo močno poudarjanje našega nemškega stališča lahko naredi konec neutrudnemu rovarjenju". Še natančneje opredeli novo politično orientacijo celjskega nemštva dr. Richard Foregger na volilnem zborovanju v Laškem, ko govori o dveh glavnih nalogah Nemcev: "Pred nami sta dve nalogi. Mi, in predvsem vi, moja gospoda, imate kot volilci nalogo stati kot sklenjena falanga izurjenih orožnikov za našimi poslanci. Kot Nemci pa moramo izpolniti še drugo nalogo. Izjasnimo se za Nemce; recimo: nemštvo je za nas isto kot napredek; nemštvo je življenjski pogoj Avstrije; odpad od tega nazora je zločin proti državi; povejmo: kot Avstriji moramo biti Nemci in nismo dobri Avstrijci, če nismo dobri Nemci (als Österreicher müssen wir deutsch sein, und wir sind keine guten Österreicher, wenn wir nicht gute Deutsche sind). Tesno se združimo in izobesimo prapor nemške nacionalnosti. Slovani na jugu in severu si na svoj prapor niso zapisali ne svobode ne napredka ne katerekoli druge politične pridobitve, temveč le svoje slovanstvo; zapišimo tudi mi na svojo zastavo nemški materni jezik, nemško besedo in nemško čast, in zmagali bomo. Kajti nemštvo pomeni pravičnost in pravičnost ter lepe nemške navade so vedno zmagale!"⁵⁸

Nova politična orientacija spodnještajerskega nemštva pride do polnega izraza ob koncu leta 1881, v polemikah glede političnega profila nove, enotne stranke, v katero naj bi se združile vse frakcije Ustavoverne stranke⁵⁹. Na volilnem zborovanju mariborskega državnozbornega poslanca Josefa Schmidererja dne 12. 11. 1881 na Ptujju sprejmejo zborovalci resolucijo, v kateri zahtevajo ustanovitev Nemškega kluba, ki bo vsa politična vprašanja presojal skozi prizmo nemških nacionalnih interesov in stal v odločni opoziciji proti konservativni Taaffejevi vladi⁶⁰. Podobno razmišljajo tudi v Celju. Ko Cillier Zeitung, ki se od vsega začetka zavzema za reor-

⁵⁸ Cillier Zeitung, 28. 7. 1881.

⁵⁹ Npr. Marburger Zeitung, 18. 11. 1881.

⁶⁰ Ibidem.

ganizacijo stare Ustavoverne stranke, govori o političnem profilu bodoče stranke, meni, da bi to morala biti stranka na izključno nemški podlagi. Zato ostro napada Eduarda Herbst, ki je na volilnih zborovanjih v svojem volilnem okraju na Češkem izjavljal, da bo tudi nova stranka ostala na istih principih, kot stoji že dvajset let. Cillier Zeitung se ob tem sprašuje, kako lahko Herbst sploh govori o rekonstrukciji Ustavoverne stranke, če ne misli spremeniti njenega programa, in poudarja, da sprememba strankinega imena ne pomeni spremembe, če program ostane isti: "Če torej pravi dr. Herbst, da se lahko Ustavoverna stranka postavi na nemško stališče, ne da bi morala spremeniti svoj program in dosedanje vedenje, je to le sofistika tajnega svetnika, nič več in nič manj. Če želi Ustavoverna stranka postati resnično nemško nacionalna, mora svoje dosedanje vedenje spremeniti, svoj program pa mora predvsem razširiti in v več točkah popolnoma reformirati"⁶¹. Cillier Zeitung meni, da bi moral novi program obvezno vsebovati tudi zahtevo po personalni uniji z Ogrsko, administrativni samostojnosti Galicije in trgovski uniji z Nemčijo. Na koncu članka vzneseno zakliče: "Bodočnost pripada nemškim nacionalcem"⁶².

Po ustanovitvi nove stranke Združene levice (Vereinigtes Linke) 19. 11. 1881, ki jo dunajski dopisnik Cillier Zeitung najavi kot pomembno zmago v zgodovini parlamentarizma in nemštva v Avstriji⁶³, med spodnještajerskim nemštvom že na samem začetku opazimo globoko razočaranje. Marburger Zeitung v poročilu o ustanovitvi Združene levice konstatira, da pri njenem oblikovanju ni prišel v ospredje nemško nacionalni duh⁶⁴, Cillier Zeitung pa obžaluje, da se nova stranka ni osnovala na podlagi nemštva in napredka, ampak je le nekakšen kompromis, s katerim želi opozicija vreči Taaffejevo vlado. Celjski list sicer meni, da se "naš dunajski dopisnik ni preveč zmotil, ko je v svojem zadnjem telegramu označil združenje opozicije kot pomemben in zmage obetajoč dogodek", vendar tudi opozarja, da je (čeprav se je

⁶¹ Cillier Zeitung, 16. 10. 1881.

⁶² Ibidem.

⁶³ Cillier Zeitung, 20. 11. 1881.

⁶⁴ Marburger Zeitung, 23. 11. 1881.

položaj opozicije nasproti vladi in federalistično-klerikalni državno-zborski večini izboljšal) nespametno slaviti združitev opozicije kot nekakšno zmago, saj se je s tem zbrala komaj vojska⁶⁵. Časopis meni, da je treba na novo stranko gledati tudi z drugega zornega kota: "S stališča, ki ga zavzemamo (in prepričani smo, da smo v polnem soglasju z našimi bralci), se tudi to združenje kaže čisto drugače, kot so ga velikokrat razumeli. Za nas ni bilo pomembno samo to, da do združenja sploh pride, ampak je bilo važno, na kakšni osnovi pride do njega. Ta osnova naj bi bila nacionalna in napredna, organizacija novega kluba pa urejena tako trdno, da v odločilnih trenutkih beg izpod zastave sploh ne bi povzročal skrbi. V obeh teh smereh daje Združena levica le najskromnejši minimum, na čelu nosi preveč jasen pečat kompromisa in žal je bilo združitev mogoče speljati prav na škodo načel Napredne stranke"⁶⁶.

Razočaranje z novo stranko⁶⁷, v kateri obdržijo po mnenju Cillier Zeitung vodilne pozicije stare sile ("spolitizirani profesorji in politični doktrinariji"), se že kmalu sprevrže v odkrito nezadovoljstvo. Cillier Zeitung začenja že v prvih številkah leta 1882 z ostrimi napadi na Združeno levico, ki še vedno vztraja pri starem programu "liberalizma", s tem pa škoduje nemškemu narodu. Celjski nemški list meni, da je prav oportunistična politika nove (stare) stranke glavni krivec za dejstvo, da je glavni cilj vlade, s pomočjo klerikalcev in demokratov za vedno uničiti prejšnjo moč liberalcev, že skoraj uresničen. Vendar pa v nacionalnih zadevah, tako Cillier Zeitung, ne sme biti nobenega oportunizma, da se tudi "pri nas" ne ponovijo žalostni dogodki s Češkega ali Ljubljane.

Strah pred "ponovitvijo" češkega in kranjskega scenarija, ki se ob ponavljajočih se slovenskih zahtevah po uveljavitvi jezikovne enakopravnosti na spodnještajerskih šolah in sodiščih iz meseca v mesec krepi⁶⁸, odločilno vpliva na uveljavljanje radikalnih nacio-

⁶⁵ Cillier Zeitung, 24. 11. 1881.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Razočaranje z novo stranko kaže tudi resolucija celjskega Nemškega društva z dne 3. 12. 1881, ki poziva novi parlamentarni klub, naj v vsakem primeru odločno brani nemške nacionalne interese. (Cillier Zeitung, 4. 12. 1881).

⁶⁸ Suette, Der nationale Kampf, str. 42.

nalnih stališč. Člani celjskega Nemškega društva se pred občinskimi volitvami februarja 1882 obvežejo, da bodo na volitvah glasovali izključno za nemško nacionalno usmerjene ljudi⁶⁹. Marburger Zeitung maja 1882 odločno obračunava s kozmopolitizmom, ki da še vedno prevladuje v Združeni levici in nasproti njemu izpostavi pomen nacionalnega principa, ki temelji na naravnem zakonu. Seveda je res, poudarja list, da se tam, kjer sta prisotna močan nacionalni občutek in nacionalni ponos, pojavi tudi nacionalno sovražstvo. Vendar le-to ni tako obžalovanja vredno, kot se navadno misli, saj v bistvu varuje narod, da ne bi zaspal, drži ga v napestosti in budnosti⁷⁰.

V skladu s tem spodnještajersko nemštvo zavrača kakršnokoli politiko sprave z vlado in nacionalnimi nasprotniki, kar pride še posebej do izraza ob poskusu ustanovitve Nemške ljudske stranke (Deutsche Volkspartei), ki sta jo leta 1882 poskušala priklicati v življenje dr. Adolph Fischhof in baron Robert Walterskirchen. Cillier Zeitung že v prvem poročilu o porajajoči se stranki in njenem programu sprave zapiše, da program vsebuje le malo dobrega in novega. (Vendar pa: kar je novega, ni dobro, in kar je dobrega, ni novo.) Tudi Marburger Zeitung zavrača politično usmeritev porajajoče se stranke, saj meni, da je Taaffejeva politika sporazuma in sprave samo še zaostрила nacionalni boj v državi⁷¹.

Po neuspešnem zborovanju 18. 7. 1882 na Dunaju, na katerem naj bi se nova stranka konstituirala⁷², pa postajajo kritike na račun Ljudske stranke vedno ostrejša, saj po mnenju spodnještajerskega nemštva nova stranka le cepi že tako razdrobljene nemške sile. Pod udar nemškega časopisja pride zlasti baron Walterskirchen, nekdANJI vodja Štajerske napredne stranke, ki je na ustanovnem zborovanju izjavil: "Zadovoljimo najprej vse jezikovne in druge nacionalne želje Slovanov v Avstriji, pa si bomo pridobili zveste zaveznike proti ultramontancem in fevdalcem. Avstrija bo tako dobila sicer federalistično, toda liberalno vladavino"⁷³. Cillier Zei-

⁶⁹ Marburger Zeitung, 27. 1. 1882.

⁷⁰ Marburger Zeitung, 10. 5. 1882.

⁷¹ Marburger Zeitung, 18. 6. 1882.

⁷² Cillier Zeitung, 20. 7. 1882.

⁷³ Cillier Zeitung, 24. 8. 1882.

tung meni, da je napačna vsaka koncesija federalizmu in slovanstvu, saj oboje vodi k slovenizaciji "naših vasi, trgov in mest"⁷⁴, Franz Wiesthaler pa v Marburger Zeitungu opozarja, da izhajata tvorca Ljudske stranke iz napačnega prepričanja, da tudi pri nemških nacionalnih nasprotnikih obstajajo svobodomiselni ljudje. Tudi na Spodnjem Štajerskem smo nekoč mislili, zapiše Wiesthaler, da je možno sodelovanje med mladoslovenci in nemškimi svobodomisleci. Vendar se je ta čas že zdavnaj iztekel. Mladi so podlegli starim in nadaljujejo delo klerikalcev in fevdalcev⁷⁵. Podobnih misli je načelnik Gospodarsko-političnega društva Napredek v Laškem Larisch, ki na zborovanju, na katerem sprejmejo resolucijo proti Ljudski stranki, izjavi, da liberalni Slovenci sploh ne obstajajo in da besed liberalizem in svoboda še ni bilo slišati iz slovenskih ust⁷⁶.

Spodnještajersko nemštvo pa ne zavrača le ideje o zadovoljitvi nacionalnih teženj Slovanov, kot sta jo predlagala Fischhof in baron Walterskirchen, temveč vedno ostreje kritizira tudi Združeno levico, v kateri še vedno prevladujejo stari, doktrinarni liberalci, ki so brez posluha za nacionalno. Po ustanovitvi Združene levice nemško časopisje vztrajno agitira za ustanovitev Nemškega kluba, ki bi moral povezati nemške svobodomiselne poslance na izključno nacionalni podlagi in se v boju proti konservativni državnozborni večini posluževati tudi tako skrajnih korakov, kot je abstinenca. Za razliko od Združene levice, ki je po mnenju Marburger Zeitung postavila nemške nacionalne interese šele v drugi plan, bi se moral novi, Nemški klub - poleg dosledne nemško-nacionalne politike - zavzemati tudi za napredek, izobrazbo, resnico in svobodo, še zlasti pa za rešitev nakopičenih socialnih problemov, saj je Združena levica stranka velekapitala, ki si ne želi spreminjati obstoječega stanja⁷⁷. Mariborski in zlasti celjski nemški list, ki se s 1. 1. 1883 preimenuje v Deutsche Wacht, od konca leta 1882 zagovarjata ideje, ki so vsebovane v t. i. Linškem programu

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ Marburger Zeitung, 6. 10. 1882.

⁷⁶ Cillier Zeitung, 24. 8. 1882; 25. 8. 1882.

⁷⁷ Marburger Zeitung, 27.8.1882: Der deutsch-nationale Idee.

(Linzer Programm)⁷⁸. Program, ki naj bi postal osnova za združitev različnih nemško nacionalnih skupin v enotno organizacijo, zahteva v prvem delu personalno unijo z Ogrsko (v njen okvir naj prideta Bosna in Hercegovina ter Dalmacija), poseben položaj Galicije in Bukovine v Cislajtaniji, uveljavitev nemškega značaja v deželah, ki so nekoč spadale v Nemško zvezo (nemščina naj bo državni jezik), oblikovanje enotnega carinskega področja z nemškim rajhom in tesno naslonitev na Nemčijo v obliki meddržavne pogodbe, pri čemer v bistvu ponavlja večino zahtev, za katere se je zavzemalo graško društvo nemških nacionalcev na začetku sedemdesetih let. Poleg tega pa Linški program vsebuje celo vrsto demokratičnih zahtev: razširitev volilne pravice, uvedbo progresivne obdavčitve in davka na luksuz, demokratizacijo zborovalne, društvene in tiskovne zakonodaje, zaščito domačega dela, uvedbo normalnega delavnika, omejitev ženskega in otroškega dela, državno pomoč obrti in zavarovanje kmečkega stanu.

Oba nemška lista v duhu tega programa priobčita celo vrsto člankov, ki govorijo o potrebi po rešitvi delavskega vprašanja, zvišanju mezd, uvedbi progresivnega obdavčenja, izboljšanju položaja malega obrtnika, trgovca in uradnika ter ureditvi kmečkega vprašanja. V člankih, ki se lotevajo nacionalne in socialne problematike, se od leta 1882 kaže močan vpliv idej Georga von Schönererja in zlasti Cillier Zeitung objavlja (bodisi v celoti ali v izvlečkih) precej njegovih govorov zoper politiko Združene leveice in se z njimi tudi strinja⁷⁹. Celjski list meni, da ima Schönerer natančen politični program, ki je odločno nacionalen in svobodomiseln (deutsch und freisinnig), medtem ko sta nacionalizem in svobodomiselnost Združene leveice preveč omejena z oportunist-

⁷⁸ Program je objavljen v: Berchtold, Österreichische Parteiprogramme, str. 198-203; Herwig (Eduard Pichl), Georg Ritter von Schönerer, Wien 1940, str. 319-322; prim. tudi Molisch, Geschichte der deutschnationalen Bewegung, str. 118-122; Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 27-29.

⁷⁹ Cillier Zeitung je npr. 5. 3. 1882 objavil celoten Schönererjev govor v državnem zboru, v katerem je med drugim dejal: "Für uns Deutschnationalen kommt zuerst das nationale Interesse des deutschen Volkes; wir gravitieren nicht nach Wien, sondern überallhin, wo Deutsche wohnen". Prim. Suetter, Der nationale Kampf, str. 72.

mom⁸⁰. Vendar je na drugi strani evidentno, da se spodnještajersko nemštvo - razen redkih izjem - ne strinja ne s Schönererjevim antisemitizmom ne z njegovim škiljenjem v nemški rajh. Oba nemška lista vprašanje antisemitizma vse do srede osemdesetih let bolj ali manj ignorirata, ko pa se zaradi schönererijanske agitacije morata opredeliti, antisemitizem povsem nedvoumno zavrnete. Na zahteve po državnopравни povezavi (združitvi) z nemškim rajhom pa spodnještajersko nemštvo odgovarja z besedami: "Mi si želimo le Avstrijo pod nemškim vodstvom"⁸¹.

Proč od Dunaja

Zaradi nezadovoljstva z "anacionalno" politiko Združene leveice in spričo aktivne slovenske politike se med spodnještajerskim nemštvom že na začetku osemdesetih let okrepi ideja o samostojni, od Dunaja neodvisni radikalni nacionalni politiki, ki lahko edina zaustavi napredujočo slovenizacijo. Kot sudetski so tudi spodnještajerski Nemci razočarani nad nenemško politiko Združene leveice in odvrčajo pogled od Dunaja, ki je za njih samo lepa kozmopolitska prestolnica monarhije. "Od kakega nacionalnega gibanja najdete na Dunaju komaj kakšno sled, Dunajčan je popolnoma indiferenten, v nacionalnem kot tudi v političnem oziru... Dunaj v resnici ni nemško mesto, njegovo prebivalstvo je skozinskoz prepojeno z romanskimi in slovanskimi elementi, in le po naključju, ali če hočete zaradi starega običaja je na Dunaju nemščina edini občevalni jezik."⁸² Od Dunaja ni mogoče ničesar pričakovati, zato se je treba v boju z nacionalnimi sovražniki opreti na lastne sile. V obrambi pred brutalnimi slovenskimi naleti pa spodnještajersko nemštvo ne sme ostati pasivno, temveč mora preiti v odločen napad, ki lahko edini prinese rezultate. Kajti "ni

⁸⁰ Cillier Zeitung, 16. 4. 1882.

⁸¹ Npr. Deutsche Wacht, 4.9.1884.

⁸² Cillier Zeitung, 6. 11. 1881.

dovolj le nemško čustvovati, nemško misliti in pri pivski mizi rezonirati o politiki; ni dovolj izobešati ob posebnih priložnostih črno-rdeče-zlate zastave. Vse to ni dovolj v naši situaciji. Ne smemo ravnodušno gledati, kako Slovenci neutrudno širijo svoje gospostvo, ne smemo podcenjevati pomena nasprotnikove agitacije, ne smemo se omejevati na obrambo, če nočemo korak za korakom izgubiti pozicij, ki jih danes še imamo. Obstaja star pregovor, ki pravi: v življenju moraš biti kladivo ali nakovalo! Bodimo torej mi kladivo! Na plan, nemški Mihel, iz spanja! Ne bomo se oboroževali za obrambo, temveč za napad. Vsakdo izmed nas ve, da obstaja slovenska propaganda. Seveda se moramo proti njej boriti. Toda storimo več: nasproti ji postavimo nemško. Tako kot so se namenili naši nasprotniki slovenizirati Spodnje Štajersko, bomo mi zdaj poskušali germanizirati»⁸³.

Opiranje na lastne sile in deviza, da je najboljša obramba napad, prideta najprej do izraza pri relativno hitrem širjenju krajevnih skupin nemškega šulferajna⁸⁴, ki jih spodnještajersko nemštvo ustanavlja tudi v krajih z večinskim slovenskim prebivalstvom⁸⁵. Spomladi 1882, ko doseže slovenska akcija pošiljanja peticij za

⁸³ Cillier Zeitung, 11. 12. 1881: Wacht Auf! (I.)

⁸⁴ Prim. Werner Drobesh, Der Deutsche Schulverein 1880-1914. Ideologie, Binnenstruktur und Tätigkeit einer nationalen Kulturorganisation unter besonderer Berücksichtigung Sloweniens, v: Geschichte und Gegenwart, 12, 1993/4, str. 195-212; isti, Deutscher Schulverein. Njegova ideologija, notranja struktura in delovanje s posebnim ozirom na Slovenijo, ZČ 46, 1992/2, str.187-196.

⁸⁵ Zaradi tega je slovenski poslanec Franc Radej 30. junija 1882 v štajerskem deželnem zboru vložil interpelacijo, v kateri je med drugim poudaril: "Der Deutsche Schulverein verfolgt nach seinen Statuten den Zweck der Wahrung und Verteidigung des deutschen Volkstums. Dieser Zweck wäre an sich, die Veranlassung zu einer Verteidigung vorausgesetzt, ein vollberechtigter. Unter der Aegide der Wahrung der eigenen Nationalität darf jedoch nicht in die Rechtssphäre einer anderen Nationalität eingegriffen werden. Nach den natürlichen Rechtsgrundsätzen und nach dem Staatsgrundgesetz vom 21. Dezember 1867 müßte sich demnach die Tätigkeit des Deutschen Schulvereins auf die Kinder deutscher Nationalität beschränken. Die vom Deutschen Schulverein in den letzten Jahren im slowenischen Teil der Steiermark entwickelte Tätigkeit verletzt jedoch vielfach die eben markierte Grenzlinie; der eigentliche Zweck, welchen derselbe verfolgt, ist nicht die Wahrung der eigenen Nationalität, sondern die Germanisierung der Slowenen". Prim. Suette, Der nationale Kampf, str. 83-84.

utrakvizicijo nižjih gimnazij na Spodnjem Štajerskem svoj višek, pa predlagajo celjski Nemci tudi ustanovitev enotne (spodnje)štajerske stranke na nacionalni podlagi, kakršna je obstajala pred ustanovitvijo Združene levice, stranke, ki je na Spodnjem Štajerskem ustvarila samo zmedo. Cillier Zeitung 26. marca 1882 objavi oklic na Nemce Spodnje Štajerske, v katerem predlaga sklic nemškega strankinega dne in ustanovitev samostojne spodnještajerske Napredne stranke, ki naj z organiziranim političnim nastopanjem na svobodomiselni in nemško nacionalni podlagi zaustavi napredujočo slovenizacijo⁸⁶. Na seji celjskega občinskega odbora 3. aprila 1882 sklenejo, da se je treba slovenskim peticijam za slovenizacijo srednjih šol, uradov in sodišč zoperstaviti s pošiljanjem protipeticij in zlasti s politično organizacijo spodnještajerskega nemštva. Deset dni kasneje (13. aprila 1882) pa Cillier Zeitung objavi tudi osnutek dnevnega reda strankinega dne⁸⁷, ki vidi glavno nalogo bodoče stranke v penetraciji na slovensko podeželje in nevtralizaciji vpliva slovenske ("klerikalne") stranke na kmečko prebivalstvo.

Pobuda Celjanov naleti na glasen odmev v Mariboru, na Ptuj in v Gradcu, a tudi v manjših spodnještajerskih trgih, kot npr. v

⁸⁶ Suette, Der nationale Kampf, str. 73.

⁸⁷ "1. Zusammenfassung der deutschen Partei des Unterlandes und Organisation derselben. 2. Erweiterung über die bisher der deutschen Partei ergebenen Männer hinaus, also Eindringen in Orte mit klerikal-nationaler Mehrheit. 3. Versuch, die Landbevölkerung zu gewinnen, die an der wendischen Nationalität hängt, jedoch die deutsche Kultur der zweifelhaften des eigenen kleinen Volksstammes vorzieht(!); dazu seien unter der Landbevölkerung Männer zu suchen, die vor einer Opposition gegen die Kapläne nicht zurückschrecken. 4. Im Zusammenhang damit wäre die Landbevölkerung zu überzeugen, daß es zwischen österreichischer und deutscher Kultur keinen Unterschied, sondern daß es eben nur eine deutsche Kultur gäbe, ferner, daß die Schulfrage nur in deutsch-fortschrittlichem Sinn zu lösen wäre. 5. Da aber zur Gewinnung von Bundesgenossen unter den Landleuten der Parteitag und seine Resolutionen nicht genügen, müßte die Partei von den hohen Zinnen solcher Kundgebungen herabsteigen (!) und durch unmittelbaren Verkehr mit der Landbevölkerung deren Bestimmung suchen und finden. Zu diesem Zweck seien an verschiedenen Orten des Unterlandes Besprechungen der Parteigenossen zu veranstalten, welchen Vertrauensmänner der Landbevölkerung beizuziehen wären. Unsere Partei hat es nicht nötig, zu dem Kampfmittel allgemein zugänglicher Volksversammlungen zu greifen". Prim. Cillier Zeitung, 13. 4. 1882; Suette, Der nationale Kampf, str. 73.

Rogatcu⁸⁸. Na dobro obiskanem sestanku celjskega Nemškega društva 13. aprila 1882 ustanovijo petčlanski odbor za organizacijo nemškega strankinega dne v Celju, najjužnejšem nemškem mestu v monarhiji, in sklenejo, da bodo organizacijo finančno podprli z društvenimi sredstvi⁸⁹. Konec aprila 1882 ustanovijo posebne agitacijske odbore, ki naj zagotovijo čim večjo udeležbo na strankinem dnevu še v Mariboru, na Ptuju in v Gradcu⁹⁰. Vendar se zadeva zaplete, ker Slovensko društvo napove velik slovenski protitabor v Celju⁹¹. Zato štajersko namestništvo v interesu nacionalnega miru prepove tako slovensko kot tudi nemško zborovanje (napovedano za 16. julij 1882), s čimer se ponesreči poskus ustanovitve Spodnještajerske napredne stranke⁹².

Reakcija spodnještajerskega nemštva na prepoved nemškega strankinega dne v Celju je bila izredno ostra. Cillier Zeitung je napadel vlado s takšno silovitostjo, da je državno pravdnništvo zaporedoma zaplenilo več številčnikov časopisa⁹³. Na zborovanju političnega društva Napredek v Laškem 20. 8. 1882, ki se ga je udeležilo tudi precejšnje število Celjanov, so od vlade zahtevali dovoljenje za ustanovitev Spodnještajerske napredne stranke⁹⁴. Marburger Zeitung pa je samozavestno zagotavljal, da vlada s prepovedmi ne bo uspela zatreti nemškega nacionalnega gibanja⁹⁵.

Da Nemci "zborujejo" povsod, kjer bijejo nemška srca, kot je v komentarju prepovedi strankinega dne zapisal Franz Wiesthaler⁹⁶, postane jasno že jeseni 1882 in spomladi 1883, ko v več spodnještajerskih mestih in trgih odkrijejo spomenike cesarju Jožefu II. (v nemški nacionalni mitologiji velja za liberalnega in

⁸⁸ Suetie, Der nationale Kampf, str. 74.

⁸⁹ Suetie, Der nationale Kampf, str. 74.

⁹⁰ Marburger Zeitung, 3. 5. 1882.

⁹¹ Slovenski gospodar, 15. 6. 1882; 6. 7. 1882; 13. 7. 1882.

⁹² Slovenski gospodar, 15. 6. 1882; Suetie, Der nationale Kampf, str. 74. Ob prepovedi nemškega strankinega dne v Celju pošlje Georg von Schönerer celjskemu Nemškemu društvu telegram, v katerem se solidarizira z nemštvom na Spodnjem Štajerskem.

⁹³ Suetie, Der nationale Kampf, str. 74.

⁹⁴ Cillier Zeitung, 24. 8. 1882.

⁹⁵ Marburger Zeitung,

⁹⁶ Marburger Zeitung, 16. 7. 1882.

nemško nacionalnega vladarja)⁹⁷ in oživi dejavnost nemških društev, zlasti turnarjev. Vendar pa je tudi jasno, da nemška srca ne bijejo povsod v enakem ritmu. V Mariboru so Nemci razdeljeni kar v tri stranke in pri vodenju nacionalne politike precej dezorientirani⁹⁸. Tudi na Ptujju so razmere podobne, saj je celo Turnarsko društvo na robu eksistence⁹⁹. Vse drugače pa je v Celju, kjer (po slovenski zmagi na občinskih volitvah v Ljubljani 1882) glasno odmevajo besede nekega slovenskega politika, češ da prihaja za Ljubljano na vrsto Celje¹⁰⁰. Opazna prizadevanja vodstva slovenske politike na Štajerskem, da bi osvojili celjsko mestno občino, silijo celjsko nemštvo v vedno večjo radikalizacijo in iskanje opore pri tistih sonarodnjakih, ki so manj nacionalno ogroženi. Zato v začetku maja 1883 obnovi pobudo za ustanovitev spodnještajerske Napredne stranke, ki lahko edina zaustavi napredujočo slovenizacijo.

Po tritedenskih pripravah spodnještajerski Nemci na strankinem dnevu v Celju 20. maja 1883 ustanovijo Spodnještajersko Napredno društvo (*Untersteirischer Fortschrittsverein*)¹⁰¹, ki poskuša zlasti v naslednjih dveh letih s svojimi idejami prodreti v "klerikalno-nacionalne" kraje na podeželju in za nemštvo pridobiti t. i. "halbpelzerje", kot je ljudi, ki se ne štejejo ne za Slovence ne za Nemce, označil neznani dopisnik *Cillier Zeitung*a iz Šmarja pri Jelšah¹⁰². Po statutih je namen društva "pospeševati napredek, posebno pri kmetiskem stanu, ohraniti postavne od Nj. V. našega presvitlega cesarja potrjene prostosti, in jih, če je mogoče, še pomnožiti, opirati se proti odločenji spodnje Štajerske od Štajerske kronovine, in pri volitvah bodi si v občinske ali okrajne ali deželne ali državne zastope podpirati volitev samo taci, ki jih, od katerih je vsakdo prepričan, da ne bodo skrbeli samo za svoj žep, temveč

⁹⁷ V Mariboru so spomenik cesarju Jožefu II. odkrili 8. septembra, v Celju pa 29. oktobra 1882. *Prim. Marburger Zeitung*, 8. 9. 1882; 10. 9. 1882; 1. 11. 1882; *Suette, Der nationale Kampf*, str. 75.

⁹⁸ *Suette, Der nationale Kampf*, str. 75.

⁹⁹ *Suette, Der nationale Kampf*, str. 76.

¹⁰⁰ *Suette, Der nationale Kampf*, str. 76.

¹⁰¹ *Deutsche Wacht*, 27. 5. 1883; *Suette, Der nationale Kampf*, str. 78; že ob ustanovitvi naj bi društvo štel 700 članov, od tega kar 100 iz Gradca.

¹⁰² *Suette, Der nationale Kampf*, str. 74.

potegovali se bodo za blagor svojih volilcev”¹⁰³. Svoj cilj pa poskuša društvo doseči s poudarjanjem štajerske regionalne zavesti in sloge med (slovenskimi) kmeti in (nemškimi) meščani, torej z ideologijo štajercijanstva, ki jo je spodnještajersko nemštvo uporabljalo že v šestdesetih in sedemdesetih letih.

Podobno kot ob koncu šestdesetih in na začetku sedemdesetih let, poskuša spodnještajersko nemštvo braniti nemško posestno stanje z intenzivnejšo politično akcijo na slovenskem podeželju. V težkem položaju, ko je nemštvo potisnjeno v mesta in trge, vidi Spodnještajersko napredno društvo edino možnost za zavarovanje nemškega posestnega stanja v omejitvi vpliva “prvakov” na preprosto kmečko ljudstvo. Da bi podeželskemu prebivalstvu bolje pojasnili, “da ti lažni preroki nimajo z njim dobrih namenov in da kmetom samo škodijo, če jih prepričujejo, da ne potrebujejo nemškega jezika”¹⁰⁴, začne že 16. julija 1882 (torej na dan prepovedanega strankinega dne v Celju) pod uredništvom dr. Eduarda Glantschnigga (kasnejšega načelnika Spodnještajerskega naprednega društva) v Celju izhajati časnik *Kmetski prijatel*, ki poskuša na podeželju s precejšnjo agresivnostjo uveljaviti novo (staro) ideologijo¹⁰⁵. Pisan je v nemščini in slovenščini, “prav po celjsko-nemčurski šegi ‘pisel supen, pisel flajš, pisel bindiš, pisel dajč’”¹⁰⁶, njegov program pa je usmerjen na področje politike, podučevanja ljudstva in na gospodarska, zlasti kmetijska vprašanja: “I. Kar politiko zadene, rečemo takoj odkritosrčno, da imamo liberalne namene, to se reče, mi hočemo mogočno, zložno in prosto Avstrijsko, in nerazdelno Štajersko imeti, in vedno na to gledati, da v dobri in za ljudstvo primerni postavodaji napredujemo. - Ravno na tistem temeljnu, na katerem je naša dobra cesarica Marija Terezija in njen velik sin dobrotnik ljudstva Jožef II. začel delovati in na katerem tudi, skoz pravično vladanje našega zadnjega visoko časti-

¹⁰³ *Kmetski prijatel*, 27. 5. 1883.

¹⁰⁴ *Cillier Zeitung*, 11. 12. 1881; 22. 12. 1881.

¹⁰⁵ *Slovenski gospodar*, 20. 7. 1882; *Stmk. LA, Statt. Präs.* 9-2281/1882, 9-2750/1882, 9-3280/1882; *Suette, Der nationale Kampf*, str. 75; prva številka *Kmetskega prijatelja* je izšla 16. 7. 1882.

¹⁰⁶ *Slovenski gospodar*, 20. 7. 1882.

tega cesarja se deluje, ravno le v tem oziru hočemo tudi mi delovati. - Mi smo za tega delj vsaki razdelitvi Avstrije, katero sedanji svetovalci vlade nameravajo, proti. Kar cerkev zadene hočemo, da se nje pravice oestro od vlade ločijo, ker se evangelija držimo, kateri pravi: Dajte Bogu kar je božjega in cesarju kar je cesarjevega. Mi spoštujemo in čislamo slovenski narod in za tega delj hočemo da se kmet nemškega jezika uči, da se tudi na nemških krajih lahko živi, ako se mu v njegovi domovini ne ljubi. II. V podučevanje ljudstva hočemo da, brez da bi na šolskih postavah, ki sedaj obstojijo, tresli, ljudske šole in dolžnost obiskovanja šole ostane, in po našem mnenju okrajnemu šolskemu svetu pravica polajšanje pristoji. Kar zadene nemški jezik, hočemo da se v slovenske šole vpelje, pa smo vsako le mogoče v polajšanje v podučevanju tega jezika pripravljeni storiti. Hočemo, da se ne bo poduk mladine tu ali tam zanemarjal. III. Gospodarstvo in kmetijstvo pospeševati bo naša poglobitna naloga. Skoz varstveni col in rokodelske pravice hočemo proti vsakemu guljenju kmeta varovati, smo proti vsakemu povikšanju dače in proti vsaki indirektni dači, ktera bi drugače kmeta zadela. Ako vlada denar potrebuje, naj premožnim ljudem viši davek naloži, ker kmet že tako veliko dačo odrajuje in od kterega ni mogoče enega krajcarja več zahtevati¹⁰⁷.

Časnik, ki je jezikovno na nekoliko višjem nivoju kot njegov mariborski predhodnik (Slobodni Slovenec), objavlja različne poučne kmetijske prispevke in stalno poudarja načelo sloge z geslom: "Mir med mestjanom in kmetom, med Nemcom in Slovencom na Spodnjoštajerskem"¹⁰⁸, njegova glavna vsebina pa so napadi, polni različnih insinuacij, na slovenske politične voditelje, zlasti na dr. Josipa in Miho Vošnjaka¹⁰⁹. Že po mesecu dni izhajanja se urednik pohvali, da Kmetskega prijatelja bere "deset tisoč kmetov"¹¹⁰, vendar časopis že po dveh letih izhajanja zaradi pomanjkanja naročnikov ugasne. S tem pa začenja usihati tudi štajercijanstvo.

¹⁰⁷ Kmetski prijatelj, 16. 7. 1882.

¹⁰⁸ Kmetski prijatelj, 27. 5. 1883.

¹⁰⁹ Npr. Kmetski prijatelj, 3. 9. 1882, 17. 9. 1882, 13. 5. 1883.

¹¹⁰ Kmetski prijatelj, 20. 8. 1882.

Cilj Spodnještajerskega naprednega društva, da bi z aktivnejšo politiko na slovenskem podeželju paraliziralo dejavnost slovenske stranke in s tem branilo nemško posestno stanje, sredi osemdesetih let popolnoma propade. Nacionalna diferenciacija je več ali manj končana in tudi "halbpelzerji", ljudje, ki se nacionalno ne želijo opredeliti ali pa združujejo nemško in slovensko nacionalno zavest, postajajo vedno bolj redki. Združena slovenska stranka na Spodnjem Štajerskem je dobro organizirana in na podeželju uspešno parira nemškim političnim akcijam. Zaradi slovenskih protizborovanj, ki jih na dan napovedanih nemških zborovanj dosledno sklicuje Slovensko društvo, Spodnještajersko napredno društvo ne more razviti željene dejavnosti. V prvih dveh letih svojega obstoja organizira le dvoje večjih političnih zborovanj. Na zborovanju 4. 11. 1883 v Mariboru sprejmejo resolucijo, v kateri izražajo upanje, da se bodo nemški poslanci združili v enoten Nemški klub v parlamentu, ki si bo prizadeval za razglasitev nemščine kot državnega jezika, za zmanjšanje davkov in reševanje nakopičenih socialnih problemov¹¹¹. Na zborovanju v Slovenski Bistrici 29. 6. 1884 sprejmejo resolucijo proti administrativni ločitvi Spodnje Štajerske, opredelijo pa se tudi zoper slovenski memorandum, ki zahteva ustanovitev oddelka štajerskega namestništva v Celju ali Mariboru¹¹². Društvo aktivno poseže tudi v volilni boj pred deželnozborskimi (1884) in državnozborskimi (1885) volitvami v kmečki kuriji, potem pa njegova dejavnost popolnoma zamre¹¹³. Od občnega zbora 22. novembra 1885 v Celju¹¹⁴ obstaja Spodnještajersko napredno društvo samo še na papirju, poskus barona Rudolfa Hackelberga, da bi se združilo s celjskim Nemškim društvom pa zaradi nasprotovanja članov Nemškega društva propade¹¹⁵.

¹¹¹ Suette, *Der nationale Kampf*, str. 78.

¹¹² *Marburger Zeitung*, 2. 7. 1884; Suette, *Der nationale Kampf*, str. 78.

¹¹³ Pred državnozborskimi volitvami 1885 izda dr. Eduard Glantschnigg drobno knjižico z naslovom Miha Vošnjak v pravi postavi, v kateri slovenskega državnozborskega kandidata označi za največjega sovražnika kmetov. Prim. Cvim, *Boj za Celje*, str. 33-34.

¹¹⁴ *Deutsche Wacht*, 26. 11. 1885; na občnem zboru so sprejeli tudi resolucijo zoper zahteve po ustanovitvi slovenskih vzporednic na gimnaziji v Celju.

¹¹⁵ *Marburger Zeitung*, 11. 11. 1885.

Na razpotju (1885-1887)

*Mi v spodnji deželi nimamo časa in volje,
da bi delali zelo ostre razlike med
programi, temveč moramo delati za
nemško stvar; kdor nas
pri tem ovira, je naš sovražnik.*

Čeprav so po mnenju Franza Wiesthalerja prav spodnještajerski Nemci nacionalno najbolj osveščeni¹, se že sredi osemdesetih let pokaže, da politika opiranja na lastne sile ni obrodila željenih sadov. V hudem boju proti nacionalnim sovražnikom spodnještajerskemu nemštvu ni uspelo strniti svojih vrst. Edino politično društvo, ki poskuša delovati na celotnem področju Spodnje Štajerske, Glantschniggovo Spodnještajersko Napredno društvo, ima relativno največ uspeha v celjskem okraju, medtem ko ima v Mariboru in okolici le nekaj deset članov. Sploh pa največja pomanjkljivost spodnještajerske nemške politike - kot ugotavlja novi urednik Marburger Zeitunga dr. Adolf Harpf² - leži v dejstvu, da prihaja iniciativa iz malega, s Slovenci povsem obkroženega Celja, medtem ko v Mariboru, ki bi moral zaradi svoje velikosti postati politično središče spodnještajerskega nemštva, vlada prava politična apatija³.

Po mnenju obeh nemških listov pa rešitev za Nemce, ki so ogroženi v jezikovnih otokih, leži samo v popolni solidarnosti Nemcev v monarhiji in v odločni, brezkompromisni politiki, ki naj spet privede do nemške vladavine v državi.

Zahteve po radikalnejši nacionalni politiki in nemški solidar-

¹ Marburger Zeitung, 3. 5. 1885.

² Dr. Adolf Harpf je od 1. 9. do 8. 11. 1885 urejal celjsko Deutsche Wacht, s 15. 1. 1886 pa je prevzel uredništvo Marburger Zeitunga. Prim. Marburger Zeitung, 17. 1. 1886.

³ Marburger Zeitung, 20. 1. in 22. 1. 1886. Marburg und die nationale Bewegung.

nosti, ki so v obeh nemških listih prisotne že od začetka osemdesetih let, se okrepijo zlasti v času pred državnoborskimi volitvami 1885, ko se v celoti potrdi ocena Franza Wiesthalerja: „Nemci na Spodnjem Štajerskem štejejo pač k tistim, katerih plemenska zavest najbolj jasno izbruhne na dan, katerih ljubezen do plemena najgorečnejše žari - ne le v Avstriji, ampak povsod, kjer zveni nemški jezik.“⁴ V predvolilnem obdobju se spodnještajersko nemštvo v celoti - kot leta 1881 - opredeli za ustanovitev enotne Nemške stranke, ki bo v ospredje svojega delovanja postavila nacionalne (in ne državne) interese. Marburger Zeitung in celjska Deutsche Wacht skoraj v vsaki številki agitirata za ustanovitev Nemškega kluba, oba spodnještajerska kandidata v mestni kuriji, dr. Richard Foregger in dr. Karl Außerer, katerih kandidaturo potrdi tudi zborovanje štajerskih nacionalcev v Gradcu 3. 5. 1885⁵, pa zahtevo po dosledni nacionalni politiki in ustanovitvi Nemškega kluba poudarjata na številnih volilnih zborovanjih⁶.

Foregger, ki volilcem v Celju predstavi svoj program kot nekoliko dopolnjen program nekdanje Štajerske napredne stranke⁷, se v prvi vrsti zavzema za odločen boj zoper protinemško naravnano politiko vlade. Po njegovem mnenju se lahko Nemci uprejo slovanski majorizaciji le na ta način, da dosežejo tesnejšo povezavo nekdanjih dežel Nemške zveze. Dalmacija bi morala biti državnopravno povezana z Ogrsko, status Galicije in Bukovine pa bi moral biti urejen na podoben način, kot je urejen status Hrvaške v ogrski polovici. „Galicija in Bukovina naj bi sicer ostali v Cislajtaniji, skupne zadeve pa naj bi reševali v razširjenem državnem zboru.“⁸ Vprašanja, ki zadevajo dežele nekdanje Nemške zveze, pa bi morali reševati v ožjem državnem zboru, v katerem predstavniki Galicije in Bukovine ne bi imeli glasovalne pravice. Po Foreggerjevem mnenju bi s tem zadali odločujoč udarec slovanskim majorizacijskim težnjam, pa tudi privilegirani veleposesti. Seveda pa bi z

⁴ Marburger Zeitung, 3. 5. 1885.

⁵ Deutsche Wacht, 7. 5. 1885.

⁶ Npr. Deutsche Wacht, 17. 5. 1885; 21. 5. 1885.

⁷ Deutsche Wacht, 21. 5. 1885.

⁸ Ibidem.

„izločitvijo Poljakov“ ustvarili tudi pogoje za tesnejše povezave Avstrije z nemškim rajhom (njim Slovani nasprotujejo), katerih končni cilj mora biti gospodarska unija.

Foregger se zavzema tudi za vpeljavo nemščine kot državnega jezika, za svobodo in napredek in za volilno reformo, ki naj zagotovi volilno pravico tudi delavskemu stanu. Ob vsem tem pa je po njegovem mnenju potrebno izboljšati socialni položaj širokih ljudskih množic, kar lahko dosežejo z uvedbo progresivnega davka, s pravičnejšo nagodbo z Ogrsko in zlasti s premišljenimi socialnimi reformami, ki jih mora izvesti država: „Samo s korenitimi reformami lahko ustrežemo upravičenim zahtevam socializma, ne da bi kalili družbeni red, ne da bi preprečevali izobraževanje proletariata in da bi v širokih ljudskih slojih vzpostavili stanje zadovoljstva z njihovim materialnim položajem.“⁹ Celjski poslanec se zavzema tudi za odločen boj proti korupciji in goljufiji, ki sta (kot izraz človeškega egoizma) po njegovem mnenju prav tako nasprotnici socialnih reform. Seveda pa so vse programske zahteve podrejene najvišjemu načelu varovanja nemških nacionalnih interesov, ki jih (na severu in jugu) resno ogroža slovanska plima.

Skoraj identična stališča zastopa dr. Karl Außerer iz Sevnice, ki na zborovanju volilcev v Mariboru 13. 5. 1885 poudari, da sta v trenutni politični situaciji najpomembnejši nacionalno in socialno vprašanje, vendar bo rešitev slednjega mogoča, ko bo rešeno prvo¹⁰. Außerer si reševanje političnih vprašanj zamišlja po naslednjem vrstnem redu. Po njegovem mnenju je treba najprej doseči razglasitev nemščine za državni jezik, kajti v nasprotnem primeru bodo večino avstrijskih dežel razglasili za dvojezične. Iz istega razloga se je treba rešiti poljskega bremena in doseči poseben položaj Galicije in se še tesneje povezati z Nemčijo, kar naj sankcionira parlament. Za izboljšanje gospodarskega položaja je potrebno doseči bolj ugoden gospodarski sporazum z Ogrsko in carinsko zvezo z nemškim rajhom. Seveda pa je nujna tudi korenita socialna reforma, saj potreba po njej izvira iz globoke stiske ljudi. Avstriji namreč grozi socialna revolucija. Vendar do nje ne sme priti, ker

⁹ Ibidem.

¹⁰ Marburger Zeitung, 15. 5. 1885.

se bo potem socialno vprašanje rešilo mimo in proti nam. Nujna je boljša zaščita dela pred kapitalom. Sedanjo zakonodajo je zato treba spremeniti tako, da bo tudi delavec soudeležen pri delitvi tistega, kar ustvari. Predpogoj za rešitev socialnega vprašanja pa je temeljita davčna reforma, ki bo uveljavila progresivno obdavčitev, in ukrepi države za ohranitev srednjih kmečkih slojev¹¹.

Foregger in Außerer na državnozborskih volitvah 1885 zmagata¹² in se - ko pride po volitvah do razcepa Združene levice in se ustanovita Nemško-avstrijski ter Nemški klub - v soglasju s svojimi volilci takoj pridružita Nemškemu klubu. Po mnenju spodnještajerskega nemštva je le Nemški klub tisti, ki se zavzema za resnične interese nemštva, saj bo v vseh vprašanjih sledil le nemškim nacionalnim koristim. Nemško-avstrijski klub pa izhaja iz starih tradicij Ustavoverne stranke in po mnenju celjskega nemškega lista je njegov obstoj anahronizem. V času Taaffejeve vladavine se namreč ne gre postavljati na iste pozicije (centralizma in doktrinarnega liberalizma) kot v času Auerspergove vlade. Prav tako se v notranji politiki ne sme gledati samo na državne interese, temveč tudi in predvsem na nacionalne. Če hoče Nemško-avstrijski klub v Avstriji doseči nekakšno etnografsko enotnost, je to popolnoma zgrešeno. Kajti Avstrija je le zgodovinska in geografska enota in ničesar več¹³.

Program Nemškega kluba, ki se zavzema za odločno varovanje nemških interesov na vseh področjih družbenega življenja, obenem pa nastopa proti slavizmu, ultramontanizmu, absolutnemu (doktrinarnemu) liberalizmu in korupciji v vseh oblikah¹⁴,

¹¹ Ibidem.

¹² V mariborski mestni kuriji je dr. Karl Außerer dobil 1006 glasov, slovenski kandidat dr. Franc Radej pa le 237 glasov. V celjski mestni kuriji je dr. Richard Foregger dobil 590 glasov, slovenski kandidat Jerman pa 369 glasov. Delež slovenskih glasov v celjski mestni kuriji se je v primerjavi z volitvami leta 1879 povečal.

¹³ Deutsche Wacht, 24. 9. 1885; k Nemškemu klubu je pristopilo dve tretjini nemških poslancev iz Češke in vsi (razen dveh) poslanci iz Štajerske. V Nemško-avstrijskem klubu pa so prevladovali poslanci z Dunaja, Moravske, Šlezije in Bukovine. Tako je bila politična konfiguracija precej podobna tisti iz šestdesetih let, ko so češki „unionisti“ in štajerski „avtonomisti“ stali nasproti „velikokoavstrijcem“. Prim. Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 31-32.

¹⁴ Deutsche Wacht, 27. 9. 1885; prim. tudi Edith Vanek, Die politische Tätigkeit des Abgeordneten Dr. Otto Steinwender, rkp. dis., Wien 1948, str. 38.

spodnještajersko nemštvo v celoti podpira. Außererjev vstop v Nemški klub potrdi resolucija, sprejeta na volilnem zborovanju septembra v Mariboru¹⁵, celjsko Nemško društvo pa v resoluciji prosi poslanca dr. Foreggerja, naj si z vsemi močmi prizadeva za uresničitev klubovega programa¹⁶. Novembra 1885 pozdravita ustanovitev Nemškega kluba v parlamentu še celjska mestna občina in Gospodarsko-politično društvo Napredek na Ptuj¹⁷.

Leta 1886 se oba nemška lista na Spodnjem Štajerskem popolnoma identificirata z delovanjem poslancev Nemškega kluba v parlamentu. Med drugim pozdravita sklep Nemškega kluba, ki Bismarcku pošlje zahvalo za njegov „epohalen“ govor v nemškem parlamentu v „poljski debati“¹⁸ in zlasti podrobno spremljata prizadevanja obeh spodnještajerskih poslancev za uresničitev klubovega programa. Foregger in Außerer pa sta v klubu res precej aktivna.

Celjski poslanec dr. Richard Foregger se v parlamentu ukvarja predvsem s problemom reforme zakonodaje o tisku. V začetku aprila 1886 v imenu Nemškega kluba predloži državnemu zboru kar štiri osnutke nove zakonodaje o tisku¹⁹, svoje predloge, s katerimi se je zavzel za ukinitve časopisnih kolkov in odpravo kavcije, za svobodno kolportajo in za manj zaplemb, pa utemeljuje tudi na plenarni seji (5. 2. 1887)²⁰. Mariborski poslanec dr. Karl Außerer pa si v dunajskem parlamentu prizadeva predvsem za reševanje nakopičenih socialnih in gospodarskih problemov, pri čemer osrednjo pozornost namenja problemom kmečkega stanu. V svojem govoru 9. 4. 1886 opozori na globoko krizo avstrijskega kmetijstva in med nujnimi ukrepi predlaga modifikacijo (če že ne ukinitve) užitninskih davkov, znižanje železniških tarif in prepoved uvoza žita in mesa iz Romunije, Rusije in drugih držav. Pri tem poudari, da se bo položaj kmetijstva izboljšal šele potem, ko bo vlada izvedla temeljito socialno reformo in dosegla carinsko unijo

¹⁵ Prim. Marburger Zeitung, 16. 9. 1885;

¹⁶ Deutsche Wacht, 18. 10. 1885.

¹⁷ Marburger Zeitung, 11. 11. 1885.

¹⁸ Marburger Zeitung, 5. 2. 1886; Deutsche Wacht, 6. 2. 1886; prim. tudi Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 38.

¹⁹ Deutsche Wacht, 11. 4. 1886.

²⁰ Marburger Zeitung, 9. 2. 1887.

z Nemčijo in ostalimi srednjeevropskimi državami: „Za dvig in izboljšanje današnjih razmer se moramo posvetiti dvema svetlima točkama; prva med njima je socialna reforma, s katero bo šele mogoče dvigniti potrošnjo ne samo za kmetijstvo, temveč tudi za industrijo v notranjosti države. Druga svetla točka je vsekakor še zelo v daljavi stoječa povezava ali združitev srednjeevropskih držav v eno samo carinsko območje. Prvi korak k temu cilju naj bi bila najprej carinska unija z Nemčijo, zveza, ki bi se lahko pozneje razširila in raztegnila še na druge države.“²¹

Na začetku junija se Außerer zavzame za korenite socialne reforme v korist kmečkega in delavskega stanu, kakršne je v nemškem rajhu uveljavil kancler Bismarck²². Med konkretnimi predlogi zahteva uvedbo nezgodnega, bolniškega in starostnega zavarovanja delavcev, ustanovitev bolniških blagajn, korenito davčno reformo in carinsko zvezo z Nemčijo, da se onemogoči konkurenca iz Rusije in Amerike²³. Tudi v debati o carinskih tarifah (9. 6. 1886) se zavzame za sklenitev carinske unije z Nemčijo in predlaga, naj bo Cislajtanijska (zaradi zavarovanja lastnih ekonomskih koristi) z Ogrsko povezana le v obliki personalne unije²⁴. Dne 16. 6. 1886 pa zagovarja še predlog večine, ki od vlade zahteva uvedbo carin na žito²⁵.

Prizadevanje za nemško Avstrijo

Čeprav sta bila celjski poslanec dr. Richard Foregger in zlasti mariborski poslanec dr. Karl Außerer že od vsega začetka v krogu tistih poslancev Nemškega kluba, ki so zagovarjali tudi času

²¹ Außererjev govor je Marburger Zeitung objavil v nadaljevanjih 14., 16. in 18. 4. 1886 pod naslovom Dr. Außerer's Agrarprogramm.

²² Podobno kot mnogi drugi člani Nemškega kluba je tudi dr. Karl Außerer v nemškem rajhu videl ideal socialne države.

²³ Marburger Zeitung, 9. 6. 1886: Dr. Außerer's Rede 'Über die politische Lage'.

²⁴ Marburger Zeitung, 13. 6. in 16. 6. 1886.

²⁵ Marburger Zeitung, 20. 6. 1886.

primerne gospodarske, socialne in svobodomiselne reforme, sta bila - kot velika večina spodnještajerskih Nemcev - prepričana, da lahko do reform pride šele potem, ko bo Nemcem priznan vodilni položaj v državi. Prvi korak na poti k „nemški Avstriji“ pa sta oba poslanca videla v tesni (gospodarski in politični) naslonitvi Avstrije na nemški rajh (avstrijsko-nemško zavezništvo naj bi avtomatsko izboljšalo položaj Nemcev v monarhiji) in ustrezni vlogi nemščine v javnem življenju in šolstvu. Tako je 8. 1. 1886 na seji štajerskega deželnega zbora celjski poslanec dr. Josef Neckermann v interpelaciji na štajerskega namestnika zahteval, da šolske oblasti slovenskim dijakom na celjski gimnaziji prepovejo, da bi pri šolskih mašah peli slovenske pesmi, saj da je to le prvi korak k utrkvizaciji te pomembne šolske institucije²⁶. Tako je npr. štajerski deželni zbor na Außerererjev predlog 13. 1. 1886 sprejel resolucijo, s katero je zahteval uvedbo nemškega učnega jezika na vseh spodnještajerskih šolah: „Spričo nujnosti in praktične potrebe nemškega jezika za vse prebivalce Štajerske, deželni zbor ponovno izraža željo, naj bi se na vseh štajerskih šolah izvajal pouk v nemškem jeziku, in sicer tako, kot to terjajo javno občevanje, enotnost dežele, cesarstva in vojske.“²⁷

Ko pride marca 1886 z Dunaja novica, da je štajerski poslanec grof Gundacker Wurmbrand-Stuppach v državnem zboru izjavil, da si njegova stranka (Nemško-avstrijski klub) ne želi „nemške Avstrije“ (kasneje se izkaže, da je bila informacija napačna), *Deutsche Wacht* ogorčeno zapiše: „Da, gospod grof, mi si želimo nemško Avstrijo, v kateri bo našemu narodu, ki ostale v kulturi daleč presega, pripadalo prvo mesto... Želimo si, in to odkrito povemo, igrati prvo violino v Avstriji, ker smo le mi in samo mi za

²⁶ *Deutsche Wacht*, 10.1.1886. Neckermann se je v govoru skliceval na dogodke v kapucinski cerkvi v Celju 19.11.1885, ko so med mašo v čast cesarice Elizabete slovenski gimnazijci začeli peti avstrijsko himno v slovenščini, in to tako glasno, da so preglasili nemške dijake. (O dogodku je poročala celjska *Deutsche Wacht* že 22.11.1885).

²⁷ *Marburger Zeitung*, 15. 1. 1886. (Kljub nasprotovanju slovenskih poslancev - dr. Dominkuš je predlog označil za poskus germanizacije -, je deželnozborna večina predlog sprejela. Zanj so glasovali tudi nemški klerikalci).

Celjski župan in deželnozborski poslanec dr. Josef Neckermann

to sposobni in upravičeni.“²⁸ Podobno tudi celjski poslanec Foregger na zborovanju v Celju 10. 7. 1886 poudarja, da je sožitje več narodov, ki so na približno enaki stopnji kulturnega razvoja, brez problemov uresničljivo (kot je primer v Švici), da pa je kaj takšnega v nacionalno heterogeni Avstriji popolnoma nemogoče, kajti „kjer biva takšna množica neenakomerno razvitih narodov in narodičev skupaj in med seboj, tam si miru ne da zamisliti. Iz Avstrije se nikoli ne bo posrečilo narediti idealne države, v kateri bi imeli vsi različni narodi svojo samostojnost za večno zagotovljeno. To bi bilo proti naravi... Narodi, ki so tako različni in deloma

²⁸ Deutsche Wacht, 21. 3. 1886.

tako majhni, se morajo bojevati drug z drugim, močnejši bodo zmagali, ostali pa bodo deležni usode tistih narodov, ki so jih nazadnje posesali večji narodi.²⁹ Po njegovem mnenju se postavlja samo vprašanje, kateri narod v Avstriji je najmočnejši. Vendar je zanj odgovor popolnoma jasen: to so le Nemci in edinole Nemci, ki jim pripada vodilna vloga v Avstriji.³⁰

V pričujočem Foreggerjevem nastopu pride do izraza tudi v obeh nemških listih močno prisotna ideja o „veliki, močni, svobodni, na napredku na vseh področjih materialnega in duhovnega življenja temelječi Avstriji“³¹, v kateri bi dobili vsi narodi - pod zaščito liberalnih zakonov - prostor za svoj razvoj, na čelu katere pa bi v interesu vseh bili tisti, ki imajo večjo izobrazbo in kulturo (Nemci). Avstrija nikakor ne sme postati federativna država, kot zahtevajo slovanski narodi. Ideja federacije je namreč naperjena zoper svobodo in Nemce. Čehi, Poljaki ali Slovenci federacijo razumejo kot popolno gospostvo njihovega naroda in zatiranje vseh ostalih narodov v določeni deželi. Seveda je svoboda nujno potrebna tudi v Avstriji. Vendar svoboda v nobeni dobro organizirani državi ne more biti razdeljena v enaki meri med omikane in neomikane. „Prevlada nenemških narodov, ki nasproti njihovim vodjem predstavljajo samo neizobraženo in brezvoljno množico, (bi) pomeni(la) največjo nevarnost za državo in zatiranje edinega visoko razvitega in izobraženega naroda, to je Nemcev! Prevlada, ali bolje, vodstvo Nemcev v Avstriji ne (bi) pomeni(la) zatiranja drugih narodov; pomeni(la) (bi) samo rešitev in ohranitev države in postopno povzdignjenje teh narodov iz sramotnega barbarstva v civilizacijo in do boljšega spoznanja, ki jih bo naredilo zmožne in vredne resnične svobode.“³² Čeprav Marburger Zeitung meni, da so zahteve slovanskih narodov po enakopravnosti in popolni svobodi neutemeljene že zaradi očitnega pomanjkanja državotvorne moči in organizacijskega talenta (oboje Slovanom manjka, zato potrebujejo nemško vodstvo)³³, tiči glavni razlog za za-

²⁹ Deutsche Wacht, 15. 7. 1886.

³⁰ Ibidem.

³¹ Deutsche Wacht, 24. 5. 1885.

³² Deutsche Wacht, 18. 6. 1885.

³³ Marburger Zeitung, 10. 4. 1887.

vračanje njihovih zahtev v domnevno nerazviti kulturi³⁴. Zahteve slovanskih narodov po enakopravnosti in svobodi so neutemeljene zaradi tega, ker ne bazirajo na kulturi, kajti: „Kultura je logičen začetek, svoboda je lahko samo posledica.“³⁵

S tega izhodišča spodnještajersko nemštvo presoja tudi slovenske zahteve po enakopravnosti slovenskega jezika. Po prevladujočem prepričanju je slovenščina izraz nizke kulturne stopnje slovenskega naroda in še daleč od knjižnega jezika, je izraz zgodovine Slovencev, ki so vedno živeli skupaj s kulturno višje stoječimi Nemci, od katerih so kopirali. To se kaže tudi v slovenskem jeziku, ki je poln germanizmov, medtem ko je spreminjanje slovenskih narečij v „novoslovenski“ jezik fenomen, ki je lahko zanimiv le za filologe³⁶. Zaradi tega so slovenske zahteve po enakopravnosti slovenskega jezika z nemškim popolnoma neupravičene, kajti le z dekreti se ne da odpraviti resničnega stanja. To stališče dr. Foregger jasno izrazi v državnem zboru, ko odgovarja na Ferjančičevo zahtevo po polni enakopravnosti slovenskega jezika z nemškim: „Ko je Ferjančič rekel, da Slovenci zahtevajo samo enako pravico za svoj jezik kot za druge jezike, mi je padel na misel cesar Kaligula, ki je, kot je znano, za konzula imenoval kar svojega jezdnega konja. Lahko je izdal dekret, da je njegov konj postal konzul, toda za človeka ga nikakor ni mogel narediti... Prav tako se lahko stokrat razlaga, ta in ta jezik je enakopraven z drugim, toda enake vrednosti mu s tem ne bomo mogli dati.“³⁷ Načelno ima sicer vsak narod pravico do uporabe svojega maternega jezika, saj je to prirodna pravica vsakega naroda. Vendar se sme v interesu države določiti tudi meje, do katerih lahko državljani uporabljajo svoj materni jezik. V interesu Avstrije, države, ki je delo Nemcev, pa seveda ni, da bi vsem narodom podelila enake pra-

³⁴ „Wo immer die Slawen überhaupt in Geschichte und Kultur, in Literatur und Kunst etwas wirklich Nennenswerthes erreicht und geschaffen haben, geschach es stets unter deutscher, respective germanischer Führung, Leitung und Beeinflußung.“ Marburger Zeitung, 6. 4. 1887: Kleine Skizzen zur germano-slavischen Volkskunde.

³⁵ Deutsche Wacht, 12. 7. 1885.

³⁶ Deutsche Wacht, 23.6.1887.

³⁷ Deutsche Wacht, 29. 5. 1887.

vice na nacionalnem (jezikovnem) področju. Kajti, Nemci tvorijo temelj Avstrije in če jim vzamejo tla pod nogami, se bo celotna stavba podrla³⁸.

Iz pričujočih gledanj o ureditvi Avstrije, v kateri bi morali imeti kulturno dominantni Nemci vodilno vlogo v državi, se vidi, da tudi v času najmočnejše Schönererjeve vsenemške agitacije, spodnještajersko nemštvo z obema nogama stoji na avstrijskih tleh³⁹. Nemci na Spodnjem Štajerskem sicer želijo biti „dobri“ Nemci, vendar želijo ostati tudi zvesti Avstrijci. In čeprav tudi sami koketirajo z Bismarckovim nemškim rajhom, nasprotujejo Schönererjevemu vsenemškemu iredentizmu. Še bolj pa zavračajo njegovo stališče, češ da je (rasni) antisemitizem znak nemškega nacionalizma. In prav ta zahteva kmalu privede do velikih trenj v Nemškem klubu, ki ga Schönerer želi za vsako ceno razbiti.

Schönererijanski prodor 1885-1888

Nemško nacionalno gibanje v provinci se je razvilo neodvisno od nacionalnega gibanja na Dunaju, ki ga je od začetka osemdesetih let - ob naslonitvi na burševske organizacije in nižje sloje - vedno bolj obvladoval Georg von Schönerer⁴⁰. Schönererjev kritični odnos do oportunitizma in anacionalne politike ustavoverne stranke in njegov gospodarski in socialni program, kot je vsebovan v Linškem programu, sicer naletijo na dober sprejem tudi na Spodnjem Štajerskem (oba nemška lista redno objavljata

³⁸ Deutsche Wacht, 15.11.1885.

³⁹ Marburger Zeitung tako 28. 11. 1886 upravičeno označi trditve Südsteirische Post, češ da se dr. Außerer zavzema za priključitev Avstrije k nemškemu rajhu, za navadne klevete, in poudari, da si mariborski poslanec prizadeva le za nemško prevlado v Avstriji.

⁴⁰ O Schönererju glej Herwig (Eduard Pichl), Georg Ritter von Schönerer, Wien 1940; Andrew G. Whiteside, The Socialism of Fools. Georg Ritter von Schönerer and Austrian Pan-Germanism, Berkley-Los Angeles-London, 1975.

njegove govore v parlamentu, Schönerer pa je že od začetka osemdesetih let v stikih z nekaterimi spodnještajerskimi politiki, zlasti s celjskim odvetnikom in načelnikom Spodnještajerskega naprednega društva dr. Eduardom Glantschniggom in Josefom Schönbrom iz Marenberga⁴¹, vendar pa v prevladujoči politični orientaciji spodnještajerskega nemštva že zelo zgodaj opazimo določeno rezerviranost do „viteza Georga“. Ta rezerviranost pa se spričo Schönererjevega samoljubja, diktatorskih metod pri vodenju stranke, škiljenja v nemški rajh in zlasti rasnega antisemitizma, ki je od leta 1885 na prvem mestu njegovega političnega programa⁴², kmalu sprevrže v odkrito in odločno nasprotovanje.

Schönerer, ki postaja zaradi istovetenja židovstva z vsemi posledicami klasičnega liberalizma vedno bolj popularen med nižjimi sloji in je na čelu nekakšnega „socializma norcev“⁴³, poskuša sredi osemdesetih let pridobiti vpliv tudi nad nemškim nacionalnim gibanjem na Spodnjem Štajerskem, kamor se poskuša penetrirati preko kmečkega in obrtniškega gibanja, torej preko slojev, ki so v času velike depresije najbolj ogroženi. Ko se 25. maja 1884 Kmečko društvo v Špilju preimenuje v Kmečko društvo Maribor-okolica (Bauernverein für Marburg und Umgebung)⁴⁴ in začne z živahno dejavnostjo, v njegovem delovanju že na začetku opazimo velik vpliv schönenerijancev. Čeprav naj bi bilo društvo (po besedah

⁴¹ Herwig (Eduard Pichl), Georg Ritter von Schönerer, str. 155, 229.

⁴² Schönerer je leta 1885 dopolnil zadnjo (12.) točko Linškega programa z antisemitsko klavzulo: „Zur Durchführung der angestrebten Reformen ist die Beseitigung des jüdischen Einflusses auf allen Gebieten des öffentlichen Lebens unerlässlich“. Hkrati pa je svoj antisemitizem tudi rasno utemeljil: „Unser Antisemitismus richtet sich nicht gegen die Religion, sondern gegen Rasseneigentümlichkeiten der Juden“. Prim. F. L. Carsten, Faschismus in Österreich. Von Schönerer bis Hitler, München 1977, str. 14-15; Whiteside, The Socialism of Fools, str. 120.

⁴³ Whiteside, The Socialism of Fools, str. 89. Schönererjevo gibanje je tako označil dunajski demokrat Ferdinand Kronawetter.

⁴⁴ Marburger Zeitung, 28. 5. 1884. O delovanju Kmečkega društva Maribor-okolica glej: Günther R. Burkert, Deutschnationale Beeinflussungsversuche steirischer Bauern 1880-1914. Steiermärkischer Bauernverein, Bauernverein Umgebung Marburg und Christlicher Bauernbund als schönenerianische „Bastionen“, v: Österreich in Geschichte und Literatur, 30/1986, št. 2-3, str. 94-108.

njegovega načelnika Juliusa Appotha) predvsem patriotično in usmerjeno k dosegu sožitja med Nemci in Nemcem prijaznimi Slovenci v nerazdeljeni Štajerski⁴⁵, v njem kmalu prevladajo nazori vedno popularnejšega Georga von Schönererja. Že statuti Kmečkega društva Maribor-okolica vsebujejo arijski paragraf⁴⁶, po letu 1886 - ko postane društveni tajnik arhitekt August Krumholz iz Straša pri Lipnici - pa antisemitske tendence povsem prevladajo⁴⁷.

V začetku novembra 1885 postane Schönerer tudi član društva⁴⁸, februarja 1886 pa ima na zborovanju društva v Marenbergu dveurni govor, ki ga navzoči kmetje (okoli 400 oseb) precej dobro sprejmejo⁴⁹. Odtlej je v Kmečkem društvu Maribor-okolica (vse do njegove razpustitve 22. decembra 1888)⁵⁰ Schönererjev

⁴⁵ Marburger Zeitung, 28. 5. 1884.

⁴⁶ „Advocaten und Juden dürfen unter keinen Bedingungen aufgenommen werden“. (Prim. Burkert, Deutschnationale Beeinflussungsversuche, str. 98).

⁴⁷ Dne 30. 12. 1886 je npr. vodstvo društva (skladno s Schönererjevo akcijo) na župane naslovilo dopis, naj v državni zbor pošiljajo peticije z zahtevo po zakonski prepovedi priseljavanja Židov v Avstrijo. (Prim. Burkert, Deutschnationale Beeinflussungsversuche, str. 100). Mariborski okrajni glavar pa je jeseni 1888 štajerskemu namestništvu poslal poročilo o radikalni antisemitski usmerjenosti Kmečkega društva v zadnjih dveh letih. V njem je med drugi zapisal: „In früheren Jahren hat dieser Verein fast ausschließlich wirtschaftliche Tendenzen verfolgt... Politische Fragen kamen fast nie zur Erörterung, und nur ausnahmsweise machten sich deutschnationale Regungen geltend. Seit ca. zwei Jahren jedoch haben sich die Verhältnisse anders gestaltet. Nach und nach wußte der Vereins-Sekretär Architekt August Krumholz, der als Grundbesitzer in Straß, Bezirk Leibnitz domiziliert, mehr und mehr Einfluß im Vereine zu gewinnen, und die Vereinsversammlungen und Vereinsschriften zur Propagierung antisemitischer Tendenzen zu benutzen... Jetzt segelt dieser Verein offen unter antisemitischer Flagge und benützt jede Gelegenheit, um dieselbe aufzuhissen. Daß dabei ein lebhafter Schönerer-Cultus getrieben wird, ist bei der geschilderten Tendenz wohl verständlich. Als Beispiel in welcher taktloser Weise Krumholz seine Überzeugungen zur Schau trägt, und als die des Vereines hinzustellen sich erlaubt, gestatte ich mir darauf hinzuweisen, daß der Verein seinerzeit an das Obersthofmeisteramt Seiner Majestät die telegrafische Anfrage richtete, ob es wahr sei, daß ‚dem Juden Rotschild die Hoffähigkeit‘ verliehen wurde“. Prim. Burkert, Deutschnationale Beeinflussungsversuche, str. 102.

⁴⁸ Marburger Zeitung, 22. 11. 1885.

⁴⁹ Marburger Zeitung, 17. 2. in 19. 2. 1885; prim. tudi Burkert, Deutschnationale Beeinflussungsversuche, str. 99.

⁵⁰ Marburger Zeitung, 3. 1. 1889; Burkert, Deutschnationale Beeinflussungsversuche, str. 102.

vpliv precej opazen. V bistvu je prav Kmečko društvo za Maribor in okolico glavna Schönererjeva trdnjava na Spodnjem Štajerskem, čeprav je njegov vpliv omejen predvsem na neposredno okolico Maribora.

Schönerer pa si poskuša pridobiti vpliv tudi nad obrtniškim gibanjem na Spodnjem Štajerskem. Občnega zbora Obrtnega društva v Mariboru 31. 10. 1885, na katerega je povabljen, se sicer zaradi zadržanosti ne udeleži, vendar pa nanj pošlje svojega pristaša Josefa Buschenhagna iz Oberwölza, ki ima predavanje o vzrokih propada obrti⁵¹. Zato pa se septembra 1886 Schönerer udeleži potujočega zborovanja graškega društva nemških nacionalcev v Mariboru, ki pa se namesto triumfa spremeni v njegov poraz⁵².

Schönererjev nastop v Mariboru naleti med spodnještajerskim nemštvom na skoraj enoglasno zavrnitev. Sicer se le-to povsem strinja z njegovimi socialnimi in gospodarskimi nazori, saj se le-ti skoraj v ničemer ne razlikujejo od programa Nemškega kluba. Vendar pa ne more mimo postavljanja antisemitizma na prvo mesto političnega delovanja, še zlasti ne mimo njegove izjave, da so Čehi po izvoru Nemcem veliko bližje kot narod Semitov in da so lahko Slovani Nemcem v boju proti Židom dobrodošli tovariši⁵³.

Marburger Zeitung ostro zavrne Schönererja v uvodniku z naslovom Bis hierher!⁵⁴, pri čemer kritizira tako njegovo diktatorsko vodenje društva nemških nacionalcev in kult osebnosti, kot tudi njegov program. „Schönerer je prišel že tako daleč, da hoče raje paktirati s slavizmom, dednim sovražnikom nemškega naroda na vzhodu, samo da bi uveljavil antisemitizem kot najvišji in že kar edini princip njegovega političnega stremljenja. Tudi na najbolj ogroženi točki od svojega antisemitizma ne bo niti za pičico popustil. Rajši bo, in to celo sredi jezikovno mešane dežele, sredi

⁵¹ Marburger Zeitung, 4. 11. 1885.

⁵² Marburger Zeitung, 8. 9. 1886.

⁵³ Ibidem. (Schönerer je med drugim rekel: „Von unserem Standpunkte aus sehen uns die Tschechen ihrer Abstammung nach viel näher und gewiß nicht so ferne, wie das Volk der Semiten.“)

⁵⁴ Ibidem.

nagnetene slovanske povodnji, za svoje zaveznike imel Slovane kot pa Žide.⁵⁵ Postavljanje antisemitizma v prvo vrsto političnega delovanja je za spodnještajersko nemštvo nekaj nepojmljivega in ko dr. Eduard Glantschnigg v graški Tagespost zagovarja Schönererja in poskuša njegove besede v Mariboru interpretirati kot izraz pripravljenosti na sodelovanje z Nemcem prijaznimi Slovenci (vindišarji), Marburger Zeitung zapiše, da Schönerer v Mariboru ni mislil na takšno sodelovanje, saj Nemcem prijaznih Slovencev spodnještajerski Nemci niso nikoli šteli za nemške sovražnike⁵⁶. Schönerer je v Mariboru govoril tako, kot da so mu v boju proti Židom dobrodošli tudi slovenski prvaki. S temi se nikakor ne sme sklepati zavezništev in to bi moralo biti jasno tudi dr. Glantschniggu, ki se je postavil v vlogo Schönererjevega odvetnika⁵⁷.

Še odločneje pa so Schönererja zavrnil na zborovanju Nemškega nacionalnega društva v Gradcu 9. 10. 1886, ki so se ga udeležili tudi zastopniki iz Spodnje Štajerske⁵⁸. Najostreje je Schönererjev poskus penetracije na Spodnje Štajersko zavrnil dr. Johann Michelitsch s Ptuja, ki je v dolgem govoru nenehno poudarjal, da Schönerer med spodnještajersko nemštvo vnaša razdor. „Bori se proti Židom. Toda pri nas nimamo skorajda nobenega Žida. Tistih nekaj Židov, ki jih imamo, pa so naši politični prijatelji, so zanesljivi glasovi za nas. Ali naj se torej odrečemo podpori, ki jo dobimo s te strani v različnih društvih kot so turnarska, pevsko, šolsko društvo. Nismo tako bogati. In zakaj naj bi sploh to počeli? Da bi ugajali gospodu Schönererju? Kako je sploh prišel v naš revir? Kaj tu sploh hoče? Rad bi se boril proti Židom, ki jih tam sploh ni. Rad bi se boril proti filosemitizmu. A tega pri nas prav tako ni... Kaj torej hoče? Hoče se boriti proti Nemcem. Rad bi spodkopal tla poslancem, ki so člani Nemškega kluba. Rad bi vnesel razdor med volilce. Antisemitizem je muha gospoda Schönererja, ki mu jo lahko pustimo, ne pustimo pa, da bi jo vsiljeval tudi nam.“⁵⁹

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Marburger Zeitung, 17. 9. 1886: Dr. Glantschnigg ein Anwalt Schönerers.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ Marburger Zeitung, 13. 10. 1886: Versammlung des Deutschen Nationalvereins für Steiermark.

⁵⁹ Ibidem.

Dr. Michelitsch je poudaril, da je na zborovanju v Mariboru Schönerer govoril le o sebi samem in da nima boljšega programa kot Nemški klub. Še posebej ostro pa je napadel novo, junija 1886 v Gradcu ustanovljeno Schönererjevo obrambno organizacijo Schulverein für Deutsche⁶⁰, ki naj bi podpirala samo šole, v katere bodo hodili otroci nemških staršev. Na Spodnjem Štajerskem novo šolsko društvo ne more imeti uspeha, saj gre tu za slovenske otroke, ki jim je treba dati nemško izobrazbo. Na koncu je Michelitsch poudaril: „Mi v spodnji deželi nimamo časa in želje, da bi delali zelo ostre razlike med programi, temveč moramo delati za nemško stvar; kdor nas pri tem ovira, je naš sovražnik.“⁶¹

Na graškem zborovanju povsem prevladajo stališča dr. Michelitscha in prisotni na koncu enoglasno sprejmejo resolucijo o nujnosti nemške nacionalne enotnosti na Štajerskem na podlagi programa Nemškega kluba, ki jo je predlagal mariborski župan dr. Hans Schmiderer⁶². Tako se Schönererjev poskus vpliva na spodnještajersko nemško meščanstvo popolnoma ponesreči. (Celo njegov „odvetnik“ dr. Eduard Glantschnigg mora na potujočem zborovanju graškega Društva nemških nacionalcev v Mariboru 15. 12. 1886 ugotoviti, da med Nemci na Spodnjem Štajerskem ni razdora)⁶³. Še bolj nepriljubljen pa postane po februarju 1887, ko se (tudi) zaradi njegovega trdega antisemitskega stališča in vpliva na posamezne poslance razcepi Nemški klub, katerega politiko spodnještajersko nemštvo v celoti sprejema.

⁶⁰ Schönererjev napad na Nemški klub zunaj parlamenta se je že od leta 1885 skoncentriral na Deutscher Schulverein. Schönerer je namreč zahteval, da se v statute društva vnese t.i. arijski paragraf, kar pa je vodstvo društva vztrajno zavračalo. Zato je aprila 1886 iz društva izstopil, junija 1886 pa v Gradcu ustanovil lastno šolsko društvo Schulverein für Deutsche. Antisemitsko usmerjeno društvo je že v prvem letu svojega obstoja štelo 88 krajevnih skupin, leta 1887 je njihovo število naraslo na 144 in leta 1888 na 190. Prim. Whiteside, *The Socialism of Fools*, str. 124-125.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Ibidem; na predlog Hoffmanna von Wellenhofa so sprejeli tudi resolucijo o nujnosti avstrijsko-nemškega zavezništva.

⁶³ Marburger Zeitung, 17. 12. 1886.

Razcep Nemškega kluba

Nemški klub, ki je združeval poslance s skrajnega severa in skrajnega juga nemškega jezikovnega ozemlja, ni bil heterogen le v geografskem, ampak tudi v političnem smislu⁶⁴, zato je v njem prihajalo do različnih pogledov na aktualne politične probleme časa. Nekateri njegovi člani so poudarjeno nemškonacionalno stališče povezovali z zahtevo po socialnih in svobodomiselnih reformah, drugi so se bolj nagibali h klasičnemu manchestrskemu liberalizmu in poudarjali, da bo lahko prišlo do uresničitve „svobodomiselnega programa“ šele potem, ko bo zagotovljen ustrezen položaj nemškega naroda v Avstriji⁶⁵. Ob nasprotjih med „socialreformatorji“ in „manchesterскими liberalci“ pa so v Nemškem klubu tlela tudi druga nasprotja. Mnogi člani Nemškega kluba iz Češke so si - v želji po okrepitvi opozicije - že od samega začetka prizadevali za tesnejše sodelovanje z Nemško-avstrijskim klubom⁶⁶, medtem ko so zlasti Štajerci zagovarjali samostojnejšo politiko Nemškega kluba⁶⁷. Nekateri poslanci, kot dr. Alfred Knotz, Heinrich Prade in zlasti Ernst Bareuther, so se odkrito nagibali na stran Georga von Schönererja in mu sledili tudi v zahtevi po odstranitvi židovskega vpliva z vseh področij javnega življenja; drugi, kot dr. Karl Pickert, dr. Josef Heilsberg in zlasti načelnik nemškega šulferajna dr. Moritz Weitlof, pa so bili zapriseženi nasprotniki antisemitizma.⁶⁸

⁶⁴ Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 32.

⁶⁵ Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 32-33.

⁶⁶ Do januarja 1886 sta oba kluba usklajevala svojo dejavnost v parlamentu preko skupnega eksekutivnega odbora, zaradi zahvalne adrese oziroma resolucije, ki jo je Nemški klub poslal kanclerju Bismarcku zaradi njegovega govora v „poljski debati“, pa je prišlo do razpustitve skupnega odbora obeh klubov. Prim. Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 38.

⁶⁷ Mariborski poslanec dr. Karl Außerer je na volilnem zborovanju avgusta 1886 v Mariboru poudaril, da razlike med Nemškim in Nemško-avstrijskim klubom niso le razlike v politični taktiki. Razlike med kluboma niso v tem, da se člani Nemško-avstrijskega kluba borijo s floretom, člani Nemškega kluba pa z gorjačo, ampak predvsem v diametralno nasprotnih pogledih na socialno vprašanje. To pa naj bi bila posledica dejstva, da v Nemško-avstrijskem klubu prevladujejo veleposestniki. Prim. Marburger Zeitung, 11. 8. 1886.

⁶⁸ Molisch, Geschichte der deutschnationalen Bewegung, str. 125.

Čeprav se je znotraj Nemškega kluba bila glavna bitka med „socialreformatorki“ in „manchestrskimi liberalci“, so se na začetku leta 1887 nasprotja skoncentrirala predvsem okoli dveh vprašanj: kakšen naj bo odnos do Nemško-avstrijskega kluba in kakšen do antisemitizma⁶⁹. Prvo vprašanje je bilo aktualno zaradi vedno tesnejšega sodelovanja obeh klubov na Češkem in Moravskem po razglasitvi Pražakovih jezikovnih naredb jeseni 1886⁷⁰, drugo pa zaradi ofenzive Georga von Schönererja, ki je po letu 1885 antisemitizem razlašal za odločilni znak nemškega nacionalnega mišljenja.

Oba spodnještajerska nemška poslanca sta bila v krogu tistih poslancev, ki so si prizadevali za samostojno politiko Nemškega kluba, hkrati pa sta bila odločna nasprotnika antisemitizma. Za razliko od Schönererja in njegovih pristašev v Nemškem klubu v antisemitizmu nista videla pogoja „čistega nacionalnega mišljenja“, zato sta odločno nasprotovala poskusom promocije antisemitizma v eno izmed glavnih programskih zahtev Nemškega kluba. Zato sta si že kmalu, tako s slovenske kot tudi nemške strani, prislužila očitke, da sta prijatelja in zagovornika Židov. Še zlasti dr. Foregger, ki je večkrat tudi javno povedal, da je odločen nasprotnik antisemitizma⁷¹.

Nasprotja v Nemškem klubu glede obeh spornih vprašanj so se v začetku leta 1887 zaostрила do skrajnosti. Ker je grozil razcep, je dr. Otto Steinwender predlagal, naj klub jasno precizira svoja

⁶⁹ Prim. Vanek, Die politische Tätigkeit des Abgeordneten Dr. Otto Steinwender, str. 38-39.

⁷⁰ Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 40.

⁷¹ Foregger je sredi marca 1886 v Deutsche Wacht kratko, a odločno zavrnil podtikanja Südsteirische Post, da je tiskovni biro Nemškega kluba v rokah „reformnih Judov“ (Deutsche Wacht, 14. 3. 1886), septembra istega leta pa v dolgem članku odgovoril na letak Politische Zwitter, ki ga je izdal nek spodnještajerski schönererijanec z namenom, da bi zasejal razdor med spodnještajerskimi volilci. V njem je izpodbijal trditve anonimnega pisca (dr. Eduarda Glantschnigga), češ da je na volilnih zborovanjih izjavljal, da se bo boril proti židovskemu tisku, in poudaril, da boj proti korupciji ni identičen z bojem proti Židom. Boj proti korupciji, kot programska zahteva Nemškega kluba, pomeni namreč boj proti korupciji nasploh, ne glede na to, ali je židovska ali krščanska. Osebnost, je zapisal Foregger, pa da mu je veliko ljubši časten Žid, ki se bori proti korupciji, kot nečasten katolik, ki dela razdor med Nemci. (Deutsche Wacht, 23. 9. 1886).

stališča do obeh spornih vprašanj in naredi konec napetim razmeram med člani. V ta namen je bil izvoljen poseben odbor, ki je na seji 10. 2. 1887 člane kluba seznanil s svojimi kompromisnimi predlogi. Vendar je z njimi prepričal le polovico poslancev. V burnih debatah, ki so se vlekle do 15. 2. 1887, se je izkristaliziralo dvoje nasprotujočih si mnenj. Večina poslancev z dr. Weitlofom na čelu se je zavzela za tesnejše povezave z Nemško-avstrijskim klubom in za odločen boj proti „rasnemu in razrednemu sovraštvu“, manjšina pa se je postavila na odločno nemško nacionalno stališče in zavračala zahtevo, naj bi postal boj proti antisemitizmu politični princip kluba. Po mnenju manjšine, ki sta ji pripadala tudi oba spodnještajerska poslanca, bi moral biti Nemški klub odprt tudi za antisemitsko usmerjene nacionalne poslance, s tem, da antisemitizem ne bi smel postati programsko načelo kluba. (Saj židovsko vprašanje ni politično, temveč predvsem kulturno vprašanje)⁷².

Stališče manjšine je na seji kluba 12. 2. 1887 vneto zagovarjal celjski poslanec dr. Richard Foregger, ki je izjavil, da lahko najdemo zavedne Nemce tako med prijatelji kot tudi med sovražniki Židov⁷³. Tudi mariborski poslanec dr. Karl Außerer si je močno prizadeval, da bi se spor zgladil. Vendar do kompromisa ni prišlo in 15. 2. 1887 je 17 poslancev z dr. Steinwenderjem na čelu izstopilo iz Nemškega kluba. Secesionisti, med katerimi sta bila tudi Foregger in Außerer, so v posebnem razglasu poudarili, da še vedno stojijo na programu Nemškega kluba iz septembra 1885 in da je odnos do antisemitizma zadeva vsakega posameznega poslanca⁷⁴. Mariborski poslanec dr. Karl Außerer je o svojem izstopu iz Nemškega kluba že 14. 2. 1887 obvestil klubovega načelnika Weitlofa in v pismu poudaril, da si je z vsemi silami prizadeval preprečiti razcep, da pa je njegovo mesto na strani štajerskih rojakov.⁷⁵ Celjski poslanec dr. Foregger, ki je ob izstopu iz kluba odložil

⁷² Deutsche Wacht, 13. 2. 1887.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Marburger Zeitung, 18. 2. 1887: Die Kundgebung der Deutschnationalen; Deutsche Wacht, 17. 2. 1887; prim. tudi Vanek, Die politische Tätigkeit des Abgeordneten Dr. Otto Steinwender, str. 41.

⁷⁵ Ibidem.

tudi svoj mandat, pa je na številnih volilnih zborovanjih v celjskem volilnem okraju uspešno zagovarjal svoja politična stališča in bil povsod soglasno potrjen kot edini kandidat za državnega poslanca.⁷⁶

Čeprav naj bi bilo po mnenju dr. Otta Steinwenderja za razkol v Nemškem klubu odločilno nasprotje med „socialreformatorji“ in „starimi liberalci“ (med tistimi, ki zagovarjajo interese dela in tistimi, ki so zagovorniki interesov kapitala)⁷⁷, je bilo za izstop obeh spodnještajerskih nemških poslancev iz kluba odločilno zavračanje (rasnega) antisemitizma, kakršnega je zagovarjal Georg von Schönerer. To je lepo razvidno iz brošure, ki jo je novembra 1886 napisal dr. Richard Foregger v odgovor na trditve „anonimnega“ avtorja letaka Politische Zwitter⁷⁸, izdal pa v samozaložbi 13. 2. 1887, torej v času odločilne in nerazrešljive krize v Nemškem klubu⁷⁹.

Celjski poslanec v uvodu pravi, da se mu ne zdi potrebno odgovarjati na trditve letaka zaradi anonimnega pisca, ki hoče delati razdor na Spodnjem Štajerskem, temveč predvsem zaradi volilcev, da si bodo lahko sami ustvarili sodbo o razmerah v Nemškem klubu in njegovem političnem delovanju. Nato pa argumentirano izpodbija obtožbe letaka.

Kaj je pisca pamfleta, se sprašuje Foregger, pripeljalo do ocene, da so člani Nemškega kluba (razen dveh) „politični dvospolniki“? V letaku najdemo za to trditve le dva vzroka. Prvič, ker vsi člani kluba niso podpisali klubovega programa in drugič, ker niso schönenerijanci. Obstaja pa še tretji vzrok, ki ga pisec letaka tudi poudarja. Člani Nemškega kluba so namreč po njegovem

⁷⁶ Deutsche Wacht, 20. 2. 1887; 31.3. 1887.

⁷⁷ Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 43.

⁷⁸ Anonimni pisec letaka Politische Zwitter ni bil nihče drug kot celjski odvetnik dr. Eduard Glantschnigg. To je razvidno tudi iz spominov njegove hčere M. Weinhanld, ki omenja očetov aganžma pri antisemitskem vprašanju z besedami: „Eine kleine Schrift meines Vaters (von der Gegnern ebenfalls heftig angeprangert) richtet sich gegen die Käuflichkeit sogenannter deutscher Abgeordneten durch die Judenpresse und ihr zweideutiges Gebaren gegenüber die Wählern, vor denen sie sich judenfeindlich gäben, da sie wohl wüßten, daß diese zum größten Teil Antisemiten seien“. Prim. Margarete Weinhandel, Und deine Wälder rauschen fort, Leykam Graz 1943, 2. Auflage, str. 232.

⁷⁹ Richard Foregger, Antwort auf die Flugschrift „Politische Zwitter“, Wien 1887.

mnenju sami lopovi in politični sleparji, kar je znana metoda schönererijanske propagande. Ko npr. oktobra 1886 Nemški klub ni podprl Fieglove interpelacije, ga je list Unverfälschte Deutsche Worte (1. 11. 1886) označil za sovražnika učiteljev in prijatelja Židov, čeprav je vsakomur jasno, da Nemški klub ne more podpisati vsake nepomembne interpelacije, še posebej, če ta prihaja s strani schönererijancev, ki so sovražno razporejeni do kluba. Po mnenju pisca pomeni podpis neke listine „preizkus političnega mišljenja“. Vsi pa vemo, pravi Foregger, da lahko politiki v nekaj mesecih temeljito spremenijo svoje prepričanje, potem pa druge napadajo, da delajo politični prepir. In to politiki, ki so določeni program sprejeli in ga tudi podpisali. Prav to se je zgodilo tudi s programom Nemškega kluba, čeprav anonimni pisec letaka trdi, da ga niso podpisali vsi člani. Resnica pa je ravno nasprotna.

Neposredno po sklicu državnega zbora in konstituiranju Nemškega kluba septembra 1885 je slednji objavil oklic volilcem in v njem na kratko razvil svoj politični program. Med vsemi člani kluba je obstajala popolna enotnost o osnovnih načelih programa, tista vprašanja, pravi Foregger, o katerih se člani kluba nismo uspeli zediniti (zlasti gospodarska), pa smo formulirali tako, da enotnost stranke ni prišla pod vprašaj. Povsod smo poskušali najti le takšne rešitve, ki bi obvezovale vse člane kluba, na koncu pa smo se zedinili tudi o tem, da mora vsak član kluba program tudi podpisati. Vzrok za to, da v časopisju objavljeni oklic na volilce ni bil podpisan, leži edinole v dejstvu, da smo želeli z njim v javnost takoj po konstituiranju kluba. Ker pa se takrat vsi člani kluba niso nahajali na Dunaju, smo se odločili, da izdamo oklic na volilce brez podpisov. Program, ki bi ga podpisal le del članov kluba, bi namreč v javnosti lahko ustvaril vtis, da v Nemškem klubu ni prave enotnosti.

Da bi odpravili to pomanjkljivost je Foregger na seji kluba 13. 10. 1885 predlagal, naj načelstvo kluba objavi ustrezno pojasnilo, vendar je bil njegov predlog zavržen. Zato je na seji 19. 10. 1885 predlagal, naj se vsi člani kluba naknadno podpišejo pod oklic na volilce, ki vsebuje klubov program. Ta predlog je bil enoglasno sprejet, kar pomeni, da so se vsi člani kluba strinjali s klubovim

programom. Ali so se posamezni člani kluba potem tudi resnično podpisali pod program ali ne, to pri celotni zadevi ne igra bistvene vloge. Dejstvo je namreč, da so se vsi člani kluba strinjali s programom, zato lahko sklepamo, da so ga tudi podpisali.

Očitek, da notranja trenja v Nemškem klubu izvirajo prav iz dejstva, da vsi člani kluba niso podpisali programa (očitek, ki ga je anonimni pisec letaka ponovil v Obersteirerblattu z dne 7. 10. 1886), je torej privlečen za las. In kaj je z drugim glavnim vzrokom nasprotij v Nemškem klubu, z antisemitizmom? Tudi tukaj, pravi Foregger, anonimni pisec izkrivlja resnico. Logika letaka namreč do potankosti sledi znani schönereerijanski črno-beli logiki, ki pravi, da vsi člani Nemškega kluba, ki niso antisemitje, niso pravi Nemci. Povedano drugače: „Antisemitizem je poseben znak dejavnega nemštva.“ Če bi ta trditev držala, potem bi moralo biti sovrašтво do Židov sestavni del pravih nacionalnih občutkov in vsak antisemit bi bil že avtomatsko dober Nemec. In če to trditev razširimo še na druge narode? Noben Francoz in noben Anglež, noben Čeh in noben Poljak, ne bi bil „nepotvorjeni sin“ svojega naroda, če ne bi bil obenem tudi zakleti sovražnik Židov. „Če bi ta stavek držal, potem bi bili milijoni Nemcev, ki stoođtoto izvirajo od germanskih staršev, vendar dnevno ne pojedjo po enega Žida, nečistokrvni in nepotvorjeni Nemci!“ Prav v takšni obliki in na ta način razvija svojo logiko Schönerer in pisec letaka mu v vsem sledi. „Jemlje si izključno pravico, biti nacionalno-nemška stranka, vse ostale pa razglaša za potvorjene, za Žide in židovske hlapce.“ Popolnoma drugače pa gleda na židovsko vprašanje Nemški klub. Mislim, pravi Foregger, da lahko v imenu večine članov kluba izjavim, da antisemitizem ni znak, temveč ovira za nacionalno nemško mišljenje. V Nemškem klubu lahko najde prostor vsak poslanec, ki javno sprejme strankin program, pa naj si bo prijatelj ali sovražnik Židov. S tem pa Nemški klub nikakor ne trdi, da tudi Schönererjevi pristaši niso pogumni nemško nacionalni možje. Nemški klub je storil prav, da v svoj program ni vključil antisemitske klavzule, saj bi se s tem izneveril nemškemu narodu. Nemški narod v Avstriji je en sam in njegovi interesi so v vsēh delih monarhije enaki. Zato je popolnoma napačno izključevati iz nemške

skupnosti tiste Nemce, ki niso sovražniki Židov. Nasprotno. Vse Nemce v Avstriji je treba vključiti v veliko nacionalno telo, ne pa gojiti sovraštva do rase, ki delno govori isti jezik in se bori za iste cilje z ramo ob rami z Nemci. Odnos do tega etično-socialnega vprašanja, pravi Foregger, nikakor ne more opredeljevati Nemca za Nemca. Takšne logike Nemški klub ne more in ne sme sprejeti, tudi če bi bili vsi člani kluba antisemitije. Nemški klub ima nalogo zastopati celoto nemškonacionalno čutečega ljudstva, ne pa, da si postavlja omejitve in razbija svoje moči v življenjskem boju Nemcev.

Takšno stališče, nadaljuje Foregger, je bilo vse do zadnjega časa prevladujoče tudi na Spodnjem Štajerskem. Tudi dr. Eduard Glantschnigg, vodja nemške stranke na Spodnjem Štajerskem, je v graški Tagespost dne 28. 2. 1886 zapisal, da je antisemitizem predvsem gospodarsko in ne politično vprašanje. Tudi njemu se zdi, da si je Schönererjeva stranka s sprejetjem antisemitizma v svoj program zožila področje političnega delovanja. To so stališča, ki da jih je Foregger že od samega začetka odločno zagovarjal. Ker pa da se anonimni letak ukvarja predvsem z njim in njegovim (domnevno napačnim) odnosom do židovskega vprašanja, pribija Foregger, da mora nekoliko podrobneje predstaviti svoja stališča.

Pred volilci da še nikoli ni govoril o svojem odnosu do antisemitizma, ker da se mu ni zdelo potrebno. To vprašanje namreč ni najpomembnejša stvar Nemcev na Spodnjem Štajerskem, nasprotno, je vprašanje, ki mednje vnaša razdor. Več kot žalostno da je, če ga hoče anonimni pisec predstaviti kot moža, ki je v svojem predvolilnem govoru leta 1885 v Celju nastopal kot sovražnik Židov, potem pa spremenil svoje stališče. V svojem programskem govoru, natisnjem v Deutsche Wacht 21. 5. 1885, da je uporabil izraz „židovski“ le enkrat in še to v zvezi z bojem proti korupciji. Govoril pa da je o židovskih in krščanskih „korupcionistih“ in s tem izpričal, da je nasprotnik korupcije nasploh. Njegovo razumevanje korupcije da se torej bistveno razlikuje od Schönererjevega, saj ta govori le o židovski korupciji. Pa tudi njegov odnos do antisemitizma je bistveno drugačen kot pri Schönererju. „Do antisemitskega vprašanja imam odklonilen odnos; nisem privrženec antisemitizma in zavračam metodo, ki od nemškonacionalnega stran-

kinega moža zahteva stališče do židovskega vprašanja v obliki za ali proti; zavračam pa tudi metodo, da bi se mu to stališče preprečevalo.“ Njegova stališča se torej bistveno ne razlikujejo od Glantschniggovih, s tem, da on antisemitskega vprašanja nima le za gospodarsko, temveč predvsem etično-socialno vprašanje. „Židovski značaj“ (jüdisches Wesen) kot specifični znak semitizma ni karakterističen le za gospodarsko življenje, temveč prihaja na dan tudi v družbi nasploh. „Židovski značaj“ pa ni izključna značilnost Židov, saj ga obsoja vsak spodoben človek, tako kristjan kot Izraelec. V vseh časih in pri vseh narodih najdemo nravno višje in nravno nižje stoječe ljudi in tudi on da pozna, tako med kristjani kot tudi med Židi, veliko častnih in odločnih mož, ki sodijo med njegove prijatelje. Zato bi bila velika napaka, če bi se borili proti Židom kot rasi in ne proti nemoralnim stranem „semitskega značaja“. „Ta boj se... ne usmerja proti rasi kot takšni, temveč proti nemoralnosti nasploh, ne usmerja se proti semitskemu, temveč proti moralno izrojenemu individuumu... Temu boju se pridružuje vsak pošten Nemec, pa tudi vsak pošten Žid.“ Enako farizejske da so tudi teze, ki enačijo boj zoper korupcijo, v kateri se udejanja „židovski značaj“ na gospodarskem področju, z bojem proti Židom. Nosilci korupcije še zdaleč niso samo Židje, zato je govorjenje o „židovski korupciji“ le pesek v oči. Kar pa se tiče njegovega odnosa do Židov kot oseb, nadaljuje Foregger, da se povsem strinja z izvajanjem dr. Glantschnigga, ki je zapisal, da bi bilo napačno, če bi se na Spodnjem Štajerskem iz političnega življenja izločili tisti Židje, ki že od vsega začetka podpirajo nemško stvar. Foregger pravi, da je to stališče zastopal že v času svoje kandidature pred državnozborskimi volitvami leta 1885 in če bi takrat govoril zoper Žide, kot mu očita letak, gotovo ne bi bil izvoljen za državnega poslanca. Popolnoma drugačen pa da je njegov odnos do poslanca Georga von Schönererja in njegove stranke. Po Foreggerjevem mnenju bi bila velika napaka, če bi schönererijanstvo enačili z antisemitizmom. Tudi med tistimi Nemci, ki ne priznavajo Schönererjevega vodstva, je veliko antisemitov. Pisec letaka se torej moti, če meni, da je bila le antisemitska klavzula, dodana Linškemu programu kriva, da ni prišlo do združitve Nemškega kluba (ali njegovega)

vega dela) z Zvezo nemških nacionalcev. Prav tako da je napačna njegova trditev, da Nemški klub zavrača Linški program, ki so ga leta 1880 sestavili Pernerstorfer, Friedjung, Kraus, Steinwender, Adler, Bondi in Schönerer. (Delež slednjega je bil izredno majhen). Zanimivo pa je, pravi Foregger, da je leta 1880 Schönerer sodeloval z Židi in „židovskimi hlapci“ pri izdelavi eminentnega nemško nacionalnega programa (pet let kasneje ga je razglasil za program Zveze nemških nacionalcev), sedaj pa se ima za edinega nosilca tega programa. Zato presodite sami, pravi Foregger, ali so možje, ki so program sestavili in so danes člani Nemškega kluba, res ta program sposobni zavreči? Nasprotno. Program Zveze nemških nacionalcev se le v podrobnostih loči od programa Nemškega kluba, saj oba izhajata iz Linškega programa. Vendar je že pri volitvah leta 1885 prišlo do polnega izraza dejstvo, da gre Schönererju le za lasten prestiž in da hoče na vsak način ustvariti lastno stranko. Zato da ga niso vabili v Nemški klub, povabili pa so njegove pristaše, ki se z njim ne identificirajo. Ti so za vstop v Nemški klub postavili pogoj, da se klubov program dopolni z antisemitsko klavzulo, na kar pa da večina v klubu ni hotela pristati. Zato, pravi Foregger, pisec letaka laže, če pravi, da schönererijancev nismo vabili v Nemški klub. Čeprav je jasno, da je program Nemškega kluba skoraj identičen s programom Zveze nemških nacionalcev (razen antisemitske klavzule), gre tudi za to, da se mora vsak poslanec sam prijaviti za vstop v klub, katerega program ustreza njegovim političnim prepričanjem. „Parlamentarni klub namreč ne sme loviti članov. Razglasiti mora svoj program in ker poslanci pač niso nezreli otroci, lahko vsak sam presodi, h kateri stranki pripada.“ Jasno je, da Schönerer ne sodi v Nemški klub. Čuti se poklicanega, biti strankarski voditelj in to v taki meri, da poleg svojega ne dopušča nikakršnega drugačnega mišljenja. „Sein eigentliches Programm ist der Ich-Standpunkt“. Zato, meni Foregger, bi njegov vstop v katerokoli stranko pomenil popolno podreditev te stranke njemu, ali pa njen razpad. Res je, pravi Foregger, da je Schönerer odličen agitator, vendar mora imeti človek, ki hoče postati voditelj velike stranke, poleg umskih tudi ustrezne moralne kvalitete. Teh pa da Schönerer nima.

Medtem ko se on, nadaljuje Foregger, ne misli pečati z osebo Georga von Schönererja (objektivno oceno njegovega delovanja bo prinesel čas), pa se anonimni letak podrobno ukvarja z njim. Njegove kritike niso dobronamerne, izdelane pa so po šablonah lista Unverfälschte Deutsche Worte. Kar se tiče razmer v nemškem šulferajnu, pravi Foregger, da niso njegova stvar. Tudi on da se v vsem ne strinja z vodstvom društva, vendar da je laž, da je bila celotna politika društva naravnana na provociranje nemških nacionalcev, ki sedaj nosijo odgovornost za razkol v društvu. Znano je, pravi Foregger, da je spor v nemškem šulferajnu izzvala akademska mladina, ki je nasprotovala podpiranju židovskih šol. Prav tako pa je tudi znano, da so za razkol v društvu odgovorni schönenerijanci in nikakor ne vodstvo društva.

Pisec letaka, pravi Foregger, nam očita, da smo volilcem govorili, da je boj proti Židom izdaja nemške stvari. Mi pa nasprotno nismo nikoli povezovali boja proti Židom z nemško stvarjo. Kot izdajo nemške stvari lahko označimo razkol v nemškem šulferajnu, do katerega je prišlo le zaradi tega, ker vodstvo društva ni bilo antisemitsko. Nismo mi postavili teze, da je pravi Nemec tisti, ki je prijatelj Židov, temveč je nasprotna stran lansirala pravilo, da je pravi Nemec obenem tudi ogorčeni sovražnik Židov. Kaj pa naj, se sprašuje Foregger, odgovorim na trditev, da je Nemški klub po občnem zboru Deutscher Schulvereina 1886 v Salzburgu direktno vstopil v židovski tabor in da se je to dokončno zgodilo po nakupu lista Deutsche Zeitung za klubov organ? Odgovor je naslednji. Takoj po konstituiranju Nemškega kluba se je pojavila potreba po lastnem časopisu. Priprave za ustanovitev lista ali za nakup že obstoječega je vodil poseben odbor, kateremu pa da on ni pripadal. Ta odbor da je začel z delom oktobra 1885, marca 1886 pa da se je končno odločil za nakup lista Deutsche Zeitung. Konec maja 1886 da je bil časopis prevzet in 13. 6. 1886 je izšla prva številka. Naključje da je hotelo, da je bil na isti dan občni zbor Deutscher Schulvereina v Salzburgu, na katerem je prišlo do že omenjenega razkola. Seveda pa naj bi bil glavni „zločin“ Nemškega kluba v tem, da je na čelo redakcije lista postavil Žida. Foregger je še enkrat pou-

daril, da je članom kluba pri izbiri urednika šlo predvsem za to, da na čelo redakcije postavi moža s pravim nemškim mišljenjem, karakternega človeka, ki se bo boril proti korupciji v vseh oblikah (in ne le proti židovski, kot je predlagal dopolnjeni Linški program), osebo z ustreznimi umskimi in političnimi sposobnostmi. Vse te lastnosti da so našli v osebi dr. Heinricha Friedjunga, preverjenega borca za nemško stvar in odločnega nasprotnika korupcije, zato da so ga brez pomišljanja postavili na čelo redakcije. To pa pomeni, da so bile pri izbiri za večino članov kluba odločilne našete Friedjungove kvalitete in ne njegova rasna pripadnost. Mišljenje, ki da je povsem identično z njegovim in tudi Glantschniggovim, je: „Spodoben Žid mi je ljubši kot pokvarjen kristjan.“

Pričujoči odgovor, zaključuje svojo brošuro Foregger, da je bil prisiljen napisati zaradi laži in insinuacij anonimnega pisca, katerega identiteto je sedaj odkril⁸⁰. Z njo da je želel opozoriti svoje volilce na naslednje: „Prizadevnost v službi ene stranke je hvalevredna stvar, ki pa naj se ne bi nikoli izrodila v slepo strast, saj drugače vodi v nepravičnost in škoduje zadevi tam, kjer bi lahko bila koristna. In naša stvar je velika, sveta; je prihodnost nemškega naroda v Avstriji. Če se bomo v težkih časih kazali kot nestrpni in majhni, bodo tudi najplemenitejši duhovi naroda... obupali nad njegovo prihodnostjo“. Z medsebojnim prepirom le krepimo in vzpodbujamo naše nasprotnike, zato je zadnji čas, da se spravimo med seboj.

Iz Foreggerjeve brošure in javnih nastopov Foreggerja in Außererja je torej več kot razvidno, da je večina spodnještajerskega nemštva nasprotna antisemitizmu, ker vnaša razdor med v težkem boju stoječe Nemce na Spodnjem Štajerskem. Foregger in Außerer vidita v antisemitizmu le žalosten simptom slabih socialnih razmer, nikakor pa ne znamenja (pogoja) pravega in iskrenega nemškonacionalnega mišljenja. Zato že od vsega začetka zagovarjata načelno stališče, da se odnosa do židovskega vprašanja v obliki: za ali proti, ne sme vnašati v program nemškonacionalne

⁸⁰ Glej. op. 78 v tem poglavju.

stranke. Pri tem sta oba spodnještajerska poslanca deležna polne podpore svojih volilcev.

Deutsche Wacht po razkolu v Nemškem klubu ostro polemizira z Deutsche Zeitung, ki secesionistom očita antisemitizem, čeprav so se le-ti zavzemali le za svobodno odločitev vsakega poslanca v zadevi podpisa znanih Schönererjevih peticij zoper prihod Židov v Avstrijo⁸¹. Tudi dr. Karl Außerer v svojem predavanju o vzrokih za secesijo nemško nacionalnih poslancev v Nemškem društvu na Dunaju poudari, da antisemitizem ne bi smel biti vzrok za nemško neslogo⁸², na seji glavnega odbora Štajerske kmetijske družbe v Gradcu 12. julija 1887 pa ostro napade Georga von Schönererja⁸³. V uvodniku Die antisemitische Bewegung z dne 26. 6. 1887, v katerem komentira kasneje demantirano novico, da so an-

⁸¹ Deutsche Wacht, 20. 2. 1887. Schönerer je 28. 4. 1887 državnemu zboru predložil s številnimi peticijami podprt predlog za sprejem zakona, ki naj - po vzoru na t.i. kitajsko listino, kakršno je sprejel ameriški kongres, da bi omejil priseljevanje z vzhoda - prepove priseljevanje (ruskih) Židov v Avstrijo. V zakonskem predlogu je med drugim poudaril, da je le vprašanje časa, „ko bodo Židje v Avstriji postavljeni pod posebno zakonodajo“. (Prim. Whiteside, The Socialism of Fools, str. 120.) Akcijo zbiranja peticij je podprlo tudi Kmečko društvo Maribor-okolica.

⁸² Marburger Zeitung, 13. 3. 1887. Dr. Außerer über die Sezession der deutschnationalen Abgeordneten.

⁸³ Zaradi napada na Schönererja si je dr. Außerer zapravlil svojo politično kariero. Eden izmed prisotnih pristašev Schönererjeve stranke je namreč od njega takoj zahteval „viteško zadoščenje“, ki pa ga je Außerer odločno zavrnil. In tudi ko je čez nekaj mesecev od njega zahteval zadoščenje Schönerer sam, se pozivu na dvoboj ni hotel odzvati. Zadeva se je za Außererja začela nevarno zapletati. Ker ni in ni hotel sprejeti dvoboja, sta obe strani poskušali spor zgladiti preko častnega razsodišča. Dne 8. 10. 1887 so se v Gradcu sestali po trije predstavniki obeh sprtih politikov. Po razpravi so enoglasno ugotovili, da je dr. Außerer z zavrnitvijo dvoboja prekršil zakon viteštva. Še enkrat so od njega zahtevali, da zadovolji viteški časti, vendar je le-ta dvoboj spet odklonil in iz Gradca odšel v Maribor, kjer je še isti dan na zborovanju Nemskega društva govoril o „gladiatorških bojih“, ki da čakajo Nemce. S tem si je mariborski poslanec dokončno zapečatil svojo politično kariero. Kmalu je moral odložiti članstvo v glavnem odboru Štajerske kmetijske družbe, izstopiti pa je moral tudi iz nemško-liberalnega poslanskega kluba v štajerskem deželnem zboru in iz Nemško-nacionalnega združenja v državnem zboru. Ko mu je hrbet obrnila še njegova volilna baza (Marburger Zeitung vse od konca leta 1887 o njegovem političnem delovanju sploh ni več poročal), je bilo Außererjeve politične kariere definitivno konec. Iz brezizhodnega položaja se je sicer poskušal rešiti s prošnjo za sprejem v novooblikovani klub Združene nemške levice, vendar so člani pred

tisemitje požgali mesto Duna-Szerdahely (Dunajská Streda na Slovaškem), pa Deutsche Wacht najodločneje obsodi antisemitsko gibanje, čeprav ugotavlja, da ga samo protesti in zgražanje ne morejo umiriti. Antisemitizem je namreč tudi po njenem mnenju simptom bolezni, ki se je ne da ozdraviti čez noč, saj ne izhaja le iz umetnih, temveč tudi stvarnih nasprotij. Ta izvirajo iz različnosti etičnih načel narodov. Seveda je po mnenju Deutsche Wacht vprašanje, ali je žlahtnejša etika Žida ali kristjana popolnoma odveč, vendar je dejstvo, da se najvišja načela arijskih in semitskih narodov tako razlikujejo, da je težko računati na mirno sožitje. Židovska težnja po pridobivanju posesti je tako močna, da pri arijskih narodih vzbuja skrb za prihodnost, odtod pa izvira tudi antisemitizem. Vendar, pogojevati pravi nemški nacionalizem z bojem proti Židom, to je po mnenju lista velikanska napaka, ki razbija nemško enotnost in koristi sovražnikom nemškega naroda⁸⁴.

Čeprav velika večina spodnještajerskega nemškega meščanstva v celoti podpira odnos obeh poslancev do antisemitizma, lahko med delom spodnještajerskega nemštva poleg večinskega gledanja na židovsko vprašanje zasledimo tudi drugačna stališča, ki so blizu Schönererjevemu pojmovanju antisemitizma. Izrazito antisemitsko je usmerjeno Kmečko društvo Maribor-okolica⁸⁵, ki seveda nima veliko pristašev med nemškim meščanstvom in tudi med delom svojega članstva. Najglasnejši borec zoper „židovsko korupcijo“ je gotovo dr. Eduard Glantschnigg, v osemdesetih letih vodilna osebnost nemškega nacionalnega gibanja na Spodnjem Štajerskem, ki poskuša antisemitizem na različne načine promovirati tudi v spodnještajerskem nemško nacionalnem gibanju. Verjetno začne prav na njegovo pobudo ob koncu leta 1884 Johann Haidegger v Celju izdajati list Patriotische Zeitung, ki ima izrazito an-

sprejemom od njega zahtevali, naj najprej zgladi spor z nemško večino v štajerskem deželnem zboru. Načelnik kluba Združene nemške levice je v Gradcu posredoval, da bi Außererja rehabilitirali, vendar je klubova večina v štajerskem deželnem zboru prošnjo zavrnila. Tako je 28. 12. 1888 dr. Karl Außerer odložil svoj državnozborni mandat. Prim. Marburger Zeitung, 31. 1. 1889. Die letzten Gründe der Mandatsniederlegung Dr. Außerer's.

⁸⁴ Deutsche Wacht, 26. 6. 1887.

⁸⁵ Prim. Burkert, n. d., str. 102; Whiteside, The Socialism of Fools, str. 123.

tisemitsko noto⁸⁶. Vendar celjsko državno pravdnništvo vse tri izdaje prve in tudi drugo številko lista zapleni, zaradi česar je izdajatelj in urednik prisiljen s prenehanjem projekta⁸⁷. Pa tudi sicer ga spodnještajersko nemštvo sprejme zadržano, kajti Marburger Zeitung upravičeno zapiše: „Večina glasov, ki so se tukaj v različnih krogih razširili okoli novega časnika, ne govori njemu v prid.“⁸⁸

Na obravnavi pred celjskih okrožnim sodiščem (proti tiskarju Johannu Rakuschu in lastniku lista Johannu Haideggerju celjski državni pravdnik vloži obtožnico kar zaradi štirih antisemitskih člankov) dr. Glantschnigg v vlogi Haideggrovega odvetnika precizira svoje antisemitske nazore. V obrambnem govoru poudari, da so v petdesetih letih na Dunaju, v Budimpešti in v Gradcu ljudje živeli mirno in skromno, a so imeli vsega v izobilju. Že deset let zatem pa se je vse spremenilo, kar je v glavnem posledica emancipacije Židov. Židje so se zarinili v telo našega naroda kot pijavke, saj nič ne delajo, a vseeno živijo dobro. V boju proti Židom pa ne gre za mišljenjska ali rasna vprašanja, temveč predvsem za gospodarska in socialna vprašanja, za vprašanja nacionalne eksistence. Tako se tudi list Patriotische Zeitung ni boril proti tistim državljanom, ki se prištevajo k judovski religiji, temveč le zoper židovsko korupcijo. V Celju na srečo to vprašanje ni aktualno, saj v Celju živita le dva Žida. Eden od njiju je splošno priljubljen in spoštovan mož, ki so mu odprta vrata v vrhove celjske družbe. O drugem, pravi Glantschnigg, pa na tem mestu ne bom govoril. V Celju in na Spodnjem Štajerskem po Glantschniggovem mnenju tudi ni razlogov za antisemitsko gibanje, kakršni so na Dunaju, vendar to ni razlog za konfiskacijo člankov, ki jih lahko na Dunaju brez problema objavijo. Pa tudi boj proti kozmopolitskemu židovstvu, ki ga zagovarja program lista, ne sme biti razlog za zaplembo⁸⁹.

⁸⁶ Deutsche Wacht, 8. 1. 1885; Slovenski gospodar, 1.1.1885; Marburger Zeitung, 31. 12. 1884.

⁸⁷ Deutsche Wacht, 8. 1. 1885; 18. 1. 1885; 22. 1. 1885; 25. 1. 1885.

⁸⁸ Marburger Zeitung, 31. 12. 1884.

⁸⁹ Deutsche Wacht, 22. 1. 1885. (Urednik lista Johann Haidegger je na obravnavi poudaril, da je sporni članek ponatisnil iz dunajskega antisemitskega lista Oesterreichischer Volksfreund, in očital tožilcu dvojna merila. Kljub vsemu je

Na Glantschniggovo pobudo je bilo na začetku leta 1885 v Celju ustanovljeno tudi Ferijalno društvo Germania, ki je združevalo spodnještajerske nemške študente in je bilo nosilec radikalnih nemškonacionalnih idej in rasnega antisemitizma⁹⁰. Glantschnigg se je septembra 1886 odkrito postavil v bran Georgu von Schönererju, ki je bil zaradi nesprejemljivih izjav na zborovanju v Mariboru deležen ostrih kritik spodnještajerskega nemštva, hkrati pa je - kot že omenjeno - izdal letak Politische Zwitter, v katerem je ostro napadel celjskega poslanca dr. Richarda Foreggerja in Nemški klub. Glantschnigg je kajpak glavni propagator novega antisemitsko usmerjenega društva Schulverein für Deutsche na Spodnjem Štajerskem⁹¹. Celjsko krajevno skupino ustanovi že leta 1886, leto kasneje pa z njegovo pomočjo ustanovijo še krajevno skupino v Zidanem Mostu⁹². Po njegovi zaslugi Schulverein für Deutsche leta 1887 izdatno podpre celjske ljudske in obrtno nadaljevalno šolo⁹³, v istem letu pa v Celju odpre še nemški otroški vrtec, ki naj prepreči „slovenizacijo otrok revnih nemških staršev“⁹⁴. Čeprav Glantschnigg javno zagovarja svoja stališča, pa je gledano v celoti njegov vpliv na celjsko in spodnještajersko nemštvo pri vprašanju antisemitizma minimalen. Zato se je v konkretnem političnem delovanju prisiljen podrežati večini, kar se lepo vidi tudi na volilnem zborovanju dr. Foreggerja marca 1887 v Celju, ko Glantschnigg pravi, da se njegovo razumevanje antisemitskega vprašanja bistveno razlikuje od Foreggerjevega, da pa to z nacionalnega vidika ni razlog, da ga na volitvah ne bi podprl⁹⁵.

bil obsojen in že v naslednji številki Deutsche Wacht (25.1.1885) je sporočil javnosti, da časnika ne bo več izdajal. Naročnikom je sporočil, da jim bo po želji vrnil denar ali pa jih bo naročil na kakšen dunajski antisemitski list.)

⁹⁰ Deutsche Wacht, 8. 2. 1885.

⁹¹ Glantschnigg, ki je bil tudi predsednik celjske krajevne skupine Schulverein für Deutsche, je v Deutsche Wacht v več člankih propagiral delovanje novega društva; npr. Deutsche Wacht, 12. 4. 1887, 12. 5. 1887, 19. 5. 1887, 19. 6. 1887.

⁹² Deutsche Wacht, 8. 9. 1887.

⁹³ Deutsche Wacht, 21. 4. 1887.

⁹⁴ Deutsche Wacht, 18. 9. 1887. Tudi v proračunu za leto 1888 je Schulverein für Deutsche predvidel 1.987 gld podpore za deško ljudsko šolo, otroški vrtec in Glasbeno društvo v Celju, 100 gld pa je namenil evangeličanski občini v Celju. Prim. Whiteside, The Socialism of Fools, str. 344, op. 51.

⁹⁵ Deutsche Wacht, 31. 3. 1887.

Antisemitizem v vodstvu spodnještajerske nemške politike torej ne najde tako plodnih tal, kot si želijo redki Schönererjevi pristaši. Poleg Glantschnigga velja omeniti še Josefino Jurik iz Leitersberga pri Mariboru⁹⁶, ki na začetku leta 1885 razpečuje konfiscirani list *Patriotische Zeitung* in izda knjigo z naslovom *Episteln gegen die allgemeine Verjudung*⁹⁷. Vendar so tudi njena prizadevanja brez uspeha. Njeno knjigo zaradi strupenega antisemitizma oblasti konfiscirajo⁹⁸, na obravnavi pred celjskim okrožnim sodiščem pa je dvorana prazna, kar je za poročevalca *Marburger Zeitung* zadosten dokaz, da antisemitizem na Spodnjem Štajerskem nima veliko pristašev.⁹⁹ Precej podobno usodo doživi Josef Buschenhagen, ki oktobra 1885 predava o vzrokih za propad obrti na občnem zboru mariborskega Obrtnega društva. Ko poskuša dokazati, da so glavni krivci za propad obrti Židje, ga odločno prekine urednik socialdemokratskega lista *Die Arbeit* Johann Rissmann, ki poudari, da deluje „krščanski velekapital enako kot židovski“ in da je antisemitizem le „prepir v lastni hiši“¹⁰⁰. Kljub posameznim pristašem, priljubljenost Schönererja med spodnještajerskim nemškim meščanstvom ni prevelika.

⁹⁶ Občina Leitersberg je dobila januarja 1931 ime Košaki, kraj Leitersberg pa ime Dolenja Počehova.

⁹⁷ Josefine Jurik, *Episteln gegen die allgemeine Verjudung*, Aarau: Verlag von Heber und Comp., 1885. Josefine Jurik se je v osemdesetih letih ukvarjala z založniško dejavnostjo. Med drugim je leta 1884 izdala adresar mesta Maribora (Jurik's Adress-Buch der Stadt Marburg. Mit einen ausführlichen Wohnungs-Anzeiger, Schematismus der Behörden, des Handels-, Fabriks- und Gewerbeswesen und geschichtlichen, topografischen und statistischen Daten. Verfasst und herausgeben von Josefine Jurik. In Selbstverlag der Verfasserin, Marburg a/D, 1884), leta 1888 pa tudi kuharsko knjigo v slovenščini: *Izurjena kuharica*. Nauk najboljše jedila brez posebnih stroškov pripravljati. V istem letu je začela izdajati katoliški otroški list *Himmelsgarten*. *Illustrierte Blätter für die Kinderwelt*, in sicer v različnih jezikovnih izdajah.

⁹⁸ *Marburger Zeitung*, 14. 1. 1885; seveda gre pri Jurikovi za „katoliški antisemitizem“.

⁹⁹ *Marburger Zeitung*, 7. 8. 1885.

¹⁰⁰ *Marburger Zeitung*, 4. 11. 1885.

Razvoj nemške nacionalne politike (1887-1893)

*Slovenec ima neprimerno večji
nacionalni čut kot Nemec.*

Tako kot se spodnještajersko nemštvo februarja 1887 povsem strinja z izstopom 17 poslancev iz Nemškega kluba, je soglasno tudi z ustanovitvijo novega kluba, Nemškonacionalnega združenja (Deutschnationale Vereinigung), ki ga 21. maja 1887 ustanovijo secesionisti s Steinwenderjem na čelu¹. Novi klub, ki naj bi si izhajajoč iz starega programa Nemškega kluba iz septembra 1885 - prizadeval za korenite gospodarske in socialne reforme (zaščita dela pred kapitalom) in za nemško prevlado v monarhiji², se od Schönererjeve stranke loči predvsem po odnosu do antisemitizma in zunanjepolitičnih povezav monarhije z nemškim rajhom. Nemško nacionalno združenje v svojem programu poudarja, da je odnos do antisemitizma stvar vsakega posameznika. Pri poudarjanju nujnosti tesnih (gospodarskih in političnih) povezav monarhije z nemškim rajhom pa za razliko od Schönererja novi klub stoji na avstrijskem stališču. Medtem ko si Schönerer želi čimprejšnje združitve Avstrije z Nemčijo, vidi Nemškonacionalno združenje v tesnem sodelovanju z nemškim rajhom nekakšno orožje za dosego nemške prevlade v Avstriji. Nemškonacionalno združenje je namreč prepričano, da se bo v primeru tesnejše gospodarske in politične naslonitve Avstrije na Nemčijo morala spremeniti tudi notranja politika vlade, ki je vse prej kot naklonjena Nemcem.

V skladu s programom Nemškonacionalnega združenja si spodnještajersko nemštvo predvsem prizadeva za reševanje nako-

¹ Vanek, Die politische Tätigkeit des Abgeordneten Dr. Otto Steinwender, str. 41.

² Program Nemškonacionalnega združenja je objavljen v: Marburger Zeitung, 27. 5. 1887; Deutsche Wacht, 26. 5. 1887.

pičenih gospodarskih in socialnih problemov ter za vodenje načelne nacionalne politike, ki naj privede do vodilne vloge Nemcev v monarhiji. Z geslom: „Zaščita častnega dela. Zaščita domače proizvodnje“³ se zavzema za socialno zakonodajo po vzoru na Bismarckove reforme v Nemčiji, pri čemer si še posebej prizadeva za zaščito male obrti, ki jo uničujeta industrija in špekulativni duh trgovine. Na prvem štajerskem obrtnem dnevu na Ptuj, ki ga avgusta 1887 organizirata celjsko in mariborsko Obrtno društvo, prisotni sprejmejo več resolucij z zahtevo po izbolšanju obrtniškega položaja⁴.

Ob hvaljenju Bismarckove socialne politike in zahtevah po tesnih gospodarskih in političnih povezavah z nemškim rajhom (januarja 1888 Nemškonacionalno združenje zahteva, da zavezniško pogodbo z Nemčijo iz 1879 potrdi tudi avstrijski parlament)⁵, spodnještajersko nemštvo zlasti poudarja nujnost solidarne nemške nacionalne politike, kajti Taaffejeva vlada zadaja nemštvu udarec za udarcem. Vendar pa mora priti do nemške solidarnosti na poudarjeni nacionalni podlagi, na podlagi politike, ki nemških nacionalnih interesov ne bo podrejala interesom države. Po njenem mnenju je politika Nemško-avstrijskega in ostanka Nemškega kluba povsem napačna. Stari liberalci si namreč prizadevajo samo za to, da bi zrušili Taaffeja in se sami posedli v ministrske fotelje, medtem ko mora prava nacionalna politika, za kakršno se zavzema Nemškonacionalno združenje, težiti predvsem k temu, da pride na čelo države takšna vlada, ki bo uveljavila nemško prevlado v monarhiji. (Pri tem oba spodnještajerska nemška lista nenehno opozarjata, da se je položaj nemštva v monarhiji bistveno poslabšal prav v času liberalne meščanske vladavine). Odklonilen odnos do stare, liberalne politike, je najlepše razviden iz komentarja ustanovitve Združene nemške levice (Vereinigte deutsche Linke), v katero se novembra 1888 združita Nemško-avstrijski in Nemški klub⁶. Po mnenju Marburger Zeitunga je Združena nemška

³ Marburger Zeitung, 18. 5. 1887.

⁴ Marburger Zeitung, 10. 8. 1887.

⁵ Marburger Zeitung, 10. 2. 1888; prim. tudi Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 49.

⁶ Marburger Zeitung, 9. 11. 1888: Vereinigte deutsche Linke.

levica le pomanjšana kopija leta 1885 razpadle Združene levice, stranke, ki nikoli ni znala zaščititi interesov nemštva na nacionalno mešanih področjih⁷. Novi poslanski kandidat v mariborski mestni kuriji (po Außererjevi odložitvi mandata) dr. Gustav Kokoschinegg pa pred volitvami poudarja, da je prav liberalizem kriv za naza-dovanje nemštva na Spodnjem Štajerskem in v Avstriji nasploh, po volitvah pa se v skladu z željami svojih volilcev pridruži Nemško-nacionalnemu združenju⁸.

Enako odklonilno stališče ima spodnještajersko nemštvo tudi do Schönererjeve stranke. Po neuspelem poskusu, da bi se globlje zasidral na spodnještajerskem političnem prizorišču, ima Schönerer med spodnještajerskim nemškim meščanstvom le malo pravih pristašev. Njegov vpliv je še najbolj opazen med dijaško in študentsko mladino (do razpusta društva julija 1889 v večini spodnještajerskih mest in trgov ustanovijo krajevne skupine Schulverein für Deutsche, ki so namenjene predvsem popularizaciji Schönererjevega nauka med srednješolsko in študentsko mladino)⁹ ter v (malo)obrtniških in zlasti kmečkih krogih, regionalno pa veliko bolj v mariborskem kot v celjskem območju¹⁰. Zato ne

⁷ Marburger Zeitung, 10. 1. 1889.

⁸ Pri tem je zanimivo, da sta bili Obrtni društvi na Ptuj in v Mariboru iz načelnih razlogov proti Kokoschineggovi kandidaturi (namesto odvetnika bi raje podprli kakšnega obrtnika). Toda „zaradi strankarske discipline“ sta ga na koncu vseeno podprli. Prim. Pettauer Zeitung, 11. 4. 1890. Jahresbericht über die Thätigkeit des Gewerbevereines im Jahre 1889; prim. tudi Gustav Kokoschinegg, Erinnerungen aus meinem Leben, Graz 1914, str. 183.

⁹ Šolski učitelji Schulvereina für Deutsche so med dijake in študente vnašali schönererijanske nazore v t. i. skupinah „devetih“ ali „dvanajstih“. Te skupine, ki so se sestajale dvakrat ali trikrat tedensko, so bile nekakšne skrivne politične celice, v katerih so se „slušatelji“ seznanili z osnovno ideologijo. Diskusija je potekala tako, da so učenci odgovarjali na vprašanja, ki jih je postavljaj učitelj. Običajna vprašanja so bila: „Razloži Schönererjev pomen“, „Komentiraj Schönererjevo geslo: ‚Durch Reinheit zur Einheit‘“, „Razloži, zakaj bi Nemci morali prenehati praznovati božič“, itd. Prim. Whiteside, The Socialism of Fools, str. 126.

¹⁰ Čeprav živi in dela glavni spodnještajerski Schönererjev pristaš dr. Eduard Glantschnigg do leta 1889 v Celju, je večinska politična orientacija celjskega nemštva v skladu s politiko Nemškonacionalnega združenja. Nekoliko večji odmev pa najdejo ideje Georga von Schönererja v Mariboru in v štajerskem Podravju. Verjetno je to tudi razlog, da se 1. 10. 1889 dr. Eduard Glantschnigg preseli v Maribor. (Prim. Marburger Zeitung, 6. 10. 1889).

Mariborski deželnozborski poslanec Julius Pfrimer

preseneča, če se mu po obsodbi na štiri mesece zapora in izgubo plemiškega naziva (zaradi afere, ki jo je povzročil 8. marca 1888, ko je s skupino pristašev nasilno vdrl v uredništvo lista Neues Wiener Tagblatt)¹¹, v bran postavi le Kmečko društvo Maribor-okolica, ki v telegramu na ministrskega predsednika Taaffeja 10. maja 1888 med drugim zapiše: „Kmečko društvo Maribor-okolica... vidi v svojem rednem članu vitezu Georgu von Schönererju pomembno oporo monarhičnega državnega principa zoper narod

¹¹ 8. marca 1888 je Schönerer s trumo svojih aktivistov vdrl v uredništvo Neues Wiener Tagblatta, ker je list objavil napačno vest, da je umrl nemški cesar Viljem. Whiteside, *The Socialism of Fools*, str. 132.

in dinastijo uničujoče židovstvo v Avstriji, in vidi v tem vzvišenem možu resničnega prijatelja ljudstva ter najplemenitejšega podpornika in pomočnika kmečkega stanu...¹² Tudi blage reakcije spodnještajerskega nemškega meščanstva na razpust schönenerijanskega Kmečkega društva Maribor-okolica konec leta 1888 in Schulvereina für Deutsche sredi leta 1889 kažejo, da Schönerer na Spodnjem Štajerskem ni imel preveč uspeha. Pri tem pa je očitno, da neuspeh „viteza Georga“ ni zgolj posledica zavračanja antisemitizma, saj se zlasti v Marburger Zeitungu (ne pa tudi v celjski Deutsche Wacht)¹³ ob koncu osemdesetih let začenja pojavljati vse več antisemitskih člankov¹⁴. Politična izolacija Schönererja na vročih spodnještajerskih tleh je v večji meri posledica nasprotovanja njegovemu vse bolj odkritemu vsenemškemu iredentizmu, ki daleč presega (sicer tudi pri nemških nacionalcih običajni) stadij koketerije¹⁵.

V želji po preobrazbi Cislajtanijske v „nemško Avstrijo“ spodnještajersko nemštvo vsa vprašanja presoja skozi prizmo nemških nacionalnih interesov, kar je posledica vedno opaznejših uspehov slovenske stranke na Štajerskem. Po mnenju Marburger Zeitung Slovenci napredujejo ne le zaradi podpore Taaffejeve vlade¹⁶, temveč tudi zaradi vztrajanja na nacionalnem stališču:

¹² Prim. Burkert, *Deutschnationale Beeinflussungsversuche* str. 102.

¹³ Deutsche Wacht je npr. 17. 1. 1889 ostro kritizirala sklep dunajskega turnarskega društva o izključitvi židovskih članov.

¹⁴ Kljub zavračanju Schönererja postaja ob koncu osemdesetih let Marburger Zeitung vse bolj antisemitsko usmerjen. V članku Der verdonnerte Antisemitismus (14. 3. 1889) med drugim piše: „Der Antisemitismus hat seine Hauptwurzel nicht in konfessionellen Anschauungen, sondern im Stammesbewußtsein, und weil dem so ist, so wird er auch die nationale Farblosigkeit der Volksmassen allmählig beseitigen und den politischen Indifferentismus... beheben“. Tudi novi ptujski „nepolitični“ list Pettauer Zeitung, ki ga 1. 1. 1890 (do konca marca 1890 z imenom Pettauer Anzeiger) začne izdajati načelnik ptujskega Obrtnega društva Avgust Heller, je antisemitsko usmerjen. Čeprav je do 1. 7. 1894 nepolitičen in ne komentira niti tistih političnih dogodkov, ki se dotikajo Spodnje Štajerske, se zavzema za „izločitev“ židovskega vpliva v vseh področjih javnega življenja.

¹⁵ Höbelt, *Kornblume und Kaiseradler*, str. 47.

¹⁶ Marburger Zeitung, 17. 10. 1889. „Gewiß waren in den letzten Jahren Wind und Wetter zwischen Deutschen und Slovenen ungleich vertheilt, aber es wäre eine Unwahrheit, zu sagen, daß lediglich das Ministerium Taaffe die slovenische Propaganda begünstigte.“

„Vse, kar so Slovenci dosegli, so dosegli zahvaljujoč živemu nacionalnemu čutu. Vse, kar so Nemci izgubili, je pripisati pomanjkanju takšnega čuta.“¹⁷

V času, ko niza slovenska politika na Štajerskem uspeh za uspehom, postajajo reakcije spodnještajerskega nemštva na koncesije Slovincem vedno ostrejšje. Občinski odbori in politična društva, a tudi poslanci v deželnem in državnem zboru, nasprotujejo izpolnitvi vsake, tudi najmanjše slovenske zahteve, pri tem pa v prvih bojnih vrstah vedno stojijo Nemci iz Celja, kjer je slovenski napredek tudi najbolj opazen¹⁸.

Čeprav tudi mariborsko nemštvo odločno nasprotuje vladnemu predlogu o ustanovitvi slovenskih vzporednic na nižji gimnaziji v Mariboru - mariborski občinski odbor protestira zoper poskus „slovenizacije“ mariborske gimnazije s posebno peticijo 27. 12. 1888¹⁹, novi mariborski poslanec dr. Gustav Kokoschinegg pa ga marca ostro napade v proračunski debati²⁰ -, so reakcije mariborskega nemštva na slovenske pridobitve bistveno bolj mile, kot reakcije Nemcev v Celju. Mariborsko nemštvo je v precej boljšem položaju kot Nemci v Celju in tudi ko neposredno po ustanovitvi slovenskih vzporednic na mariborski nižji gimnaziji (1889) Marburger Zeitung resignirano ugotavlja, da se je na Spodnjem Štajerskem začelo uresničevati to, česar niso predvidevali niti največji pesimisti (v Mariboru so Slovenci dobili vzporednice na nižji gimnaziji, šolske sestre so odprle otroški vrtec, za škofa pa so izvolili Napotnika), list opozarja, da je veliko bolj kot Maribor ogroženo Celje, kjer se Nemci že borijo za svoj obstoj²¹.

Celjski Nemci, ki se po slovenski zmagi na volitvah v celjski okrajni zastop in celjsko okoliško občino leta 1889²² znajdejo v tr-

¹⁷ Marburger Zeitung, 10. 1. 1889.

¹⁸ Na splošno o slovenskem napredku v Celju od konca osemdesetih let prim. Cvirn, Boj za Celje, str. 37, in tam navedena literatura.

¹⁹ Marburger Zeitung, 10. 1. 1889; Suede, Der nationale Kampf, str. 89.

²⁰ Marburger Zeitung, 31. 3. 1889. (Proti ustanovitvi vzporednic je 23. 3. 1889 ostro nastopil tudi koroški poslanec Armand Dumreicher).

²¹ Marburger Zeitung, 17. 10. 1889.

²² Marburger Zeitung, 28. 7. 1889. Ob slovenskih volilnih zmagah v celjski okoliški občini in v Slovenski Bistrici mariborski nemški list zapiše: „Der Slovene besitzt ein ungleich größere Nationalgefühl als der Deutsche“.

dem „slovenskem obroču“, se ob vsestranskem napredovanju Slovencev v mestu - poleti 1889 vlada dovoli tudi ustanovitev Južnoštajerske hranilnice²³, leta 1890 pa dobe Slovenci koncesijo za ustanovitev Zvezne tiskarne²⁴ - počutijo vedno bolj ogrožene in glasno kličejo na pomoč. Da je stiskanje slovenskega obroča okoli Celja nevarno za vso spodnještajersko nemštvo, pa se zavedajo tudi Nemci v Mariboru, čeprav se sami še vedno ne čutijo neposredno ogroženi. Tako Marburger Zeitung zapiše: „Če pade Celje, najmočnejši nasip nemštva proti slovenstvu..., potem je konec z nemštvom v štajerski spodnji deželi, potem se Slovenci, ki so danes skoncentrirali vse svoje sile pred mestom ob Savinji, pred Mariborom... zagotovo ne bodo ustavili; nacionalna brezbržnost jim bo olajšala zmagoslavni sprevod. Zato proč s polovičarstvom. Nevarnost etnacionalizacije ni več prazna prikazen, postala je resničnost!“²⁵

Zaradi nespornih uspehov slovenske stranke postaja spodnještajersko nemštvo vedno bolj prepričano, da v boju z „agresivnim“ slovenskim nacionalizmom ne zadoščata zgolj sklicevanje na zgodovinske pravice in slepo zaupanje v parlament: „Kajti o usodi narodov ne bodo odločali parlamenti, ampak narodi sami. Parlament je podoben le zboru v grški tragediji, ki dejanja in usode lastnih junakov, tukaj narodov, spremlja z rezoniranjem. Zmaga v nacionalnem boju bo šla tistemu narodu, ki bo ostale po moči (vendar ne po latentni, ampak uporabni) presegel. Moč nekega naroda pa se kaže v proizvodih njegovega duhovnega in materialnega dela. Če ostane nemški narod v Avstriji po pridnosti in sposobnosti ter solidnem delu večji od ostalih narodov države, bo zmaga njegova, drugače ne bo... V nobenem primeru pa ne počiva moč nekega naroda v njegovih zgodovinskih pravicah, saj le-te konstatirajo zgolj trenutno stanje, so šibka, zelo šibka obramba, na katero se duh zgodovine praviloma ne ozira.“²⁶ Po njegovem mnenju se lahko slovensko napredovanje in vedno bolj grobo poseganje v

²³ Marburger Zeitung, 21. 7. 1889.

²⁴ Cvirn, Boj za Celje, str. 37.

²⁵ Marburger Zeitung, 17. 10. 1889.

²⁶ Michael Knittl, Die deutsche Sprachinsel Cilli, 2. Ausgabe, Klagenfurt 1890, str. 10.

Der
Verein „Südmark“

(gegründet im Jahre 1889)

Sitz in Graz

hat den **ZWECK**, die Wohlfahrt des deutschen Volkes in den völkisch bedrohten Unterlanden wirtschaftlich zu heben u. zw. durch Verleihung von Darlehen und Unterstützungen an Bauern und Geschäftsleute, durch Förderung des Genossenschaftswesens, der Schulen u. s. w., durch Besiedlung völkisch bedrohter Gegenden.

Der Jahresbeitrag

beträgt mindestens 2 K., der Gründerbeitrag mindestens 50 K.

Deutsche!

Lasset keine Gelegenheit vorübergehen, ohne der „Südmark“ zu gedenken!

Sammelt Geld, werbet Mitglieder, kauft „Südmark“-Gegenstände!

===== Gründet Ortsgruppen! =====

Heil südmarkischer Abwehrarbeit!

Reklama za društvo Südmark

starodavno „nemško posestno stanje“ na kulturnem in gospodarskem področju zaustavi le s solidarnostno podporo celotnega nemštva, s skupno skrbjo vsega nemštva za usodo nemških diaspor, ki jih že ogroža slovenska plima. Zato ne preseneča, če so med pobudniki in ustanovnimi člani društva Südmark, ki ga (za zaščito gospodarskih interesov nemštva v nacionalno ogroženih

področjih) ob koncu leta 1889 ustanovijo v Gradcu, skoraj vsi vodilni spodnještajerski politiki²⁷.

Hkrati je spodnještajersko nemštvo prepričano, da lahko Nemci v monarhiji dosežejo zastavljeni cilj, postati vodilni narod v državi, le na podlagi enotne in složne politike, ki bo upoštevala interese avstrijskega nemštva kot celote. Za razliko od oportunističnega vodstva Združene nemške levice, ki je zaradi neznosne želje po oblasti pripravljena sklepati kompromise tudi z nacionalnimi sovražniki²⁸, je spodnještajersko nemštvo v nacionalnih zadevah odločno nepopustljivo. Ko se jeseni 1889 zaradi poskusa vlade, da bi dosegla nacionalno pomiritev na Češkem, okrepi zahteva po nemški nacionalni enotnosti, se v nemškem časopisju vrstijo napadi na Združeno nemško levico. Marburger Zeitung meni, da tvorijo večino poslancev v njej še vedno „trdi centralisti“, ki kljub desetim suhim „spravnim“ letom še vedno mislijo, da bodo lahko Avstrijo obvladali „po starih, ustavovernih receptih“. „Stari ustavoverni politiki so še danes predstavniki tistega zmotnega nauka, ki državo - seveda v lastnih glavah teoretično konstruirano državo - postavlja nad narod, nauka, ki pozna državne interese, ki niso hkrati narodni interesi.“²⁹ Po mnenju Marburger Zeitung vodijo edino pravo politiko nemški nacionalci, ki menijo, da med državnimi in nacionalnimi interesi ne more biti razlik. „Oni se čutijo predvsem za Nemce in potem še enkrat za Nemce! Za njih so odločilni le interesi nemškega naroda...“³⁰

Na začetku leta 1890 spodnještajersko nemštvo ostro nastopi proti češko-nemški nagodbi na Češkem, ki jo je vzpodbudil ministrski predsednik grof Taaffe³¹. Že v času pogajanj med predstavniki

²⁷ Marburger Zeitung, 12. 12. 1889. Med ustanovitelji društva Südmark s Spodnje Štajerske so bili dr. Gustav Kokoschinegg, dr. Richard Foregger, Julius Rakusch, dr. Josef Neckermann, dr. Eduard Glantschnigg in Egon von Pistor.

²⁸ Marburger Zeitung 6. 10. 1889 označi „staroliberalce“ takole: „Die ganze Geschichte der Verfassungspartei zeigt, daß kein nationales Unglück groß genug wäre, um deren Männer eine deutschnationale Politik ergreifen zu lassen. Man will um jeden Preis den Palmenfrack anziehen, - daraus erklärt sich Alles“.

²⁹ Marburger Zeitung, 3. 11. 1889.

³⁰ Ibidem.

³¹ Čeprav so na deželnozborskih volitvah na Češkem julija 1889 Mladočehi popolnoma porazili Staročehe in je volilni rezultat napovedoval, da bo na

ki Združene nemške levice in (staro)češkimi politiki na Dunaju³² Marburger Zeitung opozarja, da eventuelni sporazum Nemcem ne bo prinesel veliko, saj Čehi vsako koncesijo nemškemu narodu razumejo kot oškodovanje njihovega posestnega stanja³³. Celjska Deutsche Wacht pa celo meni, da nemški poslanci iz Česke pozabljajo, da zastopajo celoten nemški narod v Avstriji in da „sporazum“ ni zgolj „češka zadeva“³⁴.

Po objavi sporazuma Marburger Zeitung resignirano ugotavlja, da gre za navaden kompromis iz oportunitosti, do katerega da je prišlo le zaradi močne želje voditelja Združene nemške levice Plenerja, da bi končno postal minister³⁵. Deutsche Wacht pa sporazum zavrača zaradi strahu, da bo vlada poskušala s podobnim sporazumom zadovoljiti zahteve Slovencev na Štajerskem in Koroškem³⁶. V članku Böhmischer Ausgleich und die Slovenen opozarja, da bodo imeli Slovenci nemško-češki sporazum za model, po katerem naj bi se uresničile tudi njihove želje in sanje. Vendar pa se je potrebno pri razpravljanju o češki nagodbi vrniti vsaj za deset let v preteklost, ko je bil nemški element tudi na Češkem gospodujoč. Kasneje (zlasti po prihodu Taaffeja na čelo vlade) je na vseh področjih družbenega življenja bistveno nazadoval, tako da je danes njegova eksistenca že ogrožena in želi z nagodbo le sankcionirati obstoječe stanje. Vendar pa češka nagodba Nemcem ni prinesla večjih pridobitev. Razdelitev deželnega šolskega in

naslednjih državnoborskih volitvah „železni obroč“ izgubil parlamentarno večino, je ministrski predsednik Taaffe pozimi 1889 svoje staročeške zaveznike pripravil do tega, da so se začeli pogajati z Združeno nemško levico o dosegi nacionalnega sporazuma za Česko. Prim. Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 54-56.

³² Pogajanja med staročehi in nemškimi liberalci so se začela 4. januarja 1890 in so trajala do 19. januarja 1890. Takrat so objavili zapisnik nemško-češke nagodbe, t. i. dunajske punktacije. Prim. Berthold Sutter, Die Badenischen Sprachenverordnungen, I., str. 99-100; celoten tekst sporazuma je objavljen v Alfred Fischel, Materialien zur Sprachenfrage in Österreich, Brünn 1902, št. 144; glej tudi: K. G. Hugelmann (Hrsg.), Das Nationalitätenrecht des alten Österreich, Wien-Leipzig, str. 162 sl.

³³ Marburger Zeitung, 5. 1. 1890. Die Ausgleichsverhandlungen.

³⁴ Deutsche Wacht, 12. 1. 1890; Sutter, Die Badenischen Sprachenverordnungen, I., str. 101.

³⁵ Marburger Zeitung, 30. 1. 1890.

³⁶ Npr. Deutsche Wacht, 23. 1. 1890; 26. 1. 1890.

deželnega kmetijskega sveta naj bi Nemcem sicer zagotovila vpliv na pomembna vprašanja, zato pa je ustanovitev češke trgovske zbornice čista izguba za Nemce. Uvedba nacionalnih kurij v deželni zbor pa po mnenju lista pomeni popolno nemško resignacijo. Deutsche Wacht meni, da je s tega vidika potrebno obravnavati tudi slovenske zahteve, saj takoj postane jasno, kaj Slovenci z nji mi hočejo. V zadnjih desetih letih so slovenizirali osnovne šole, utrakvizirali gimnazije, vpeljali slovenščino v urade in javne službe zasedli s slovenskimi uradniki. Zdaj pa naj bi se to sankcioniralo z nekakšno slovensko nagodbo, ki naj bi bila podobna češki³⁷. Deutsche Wacht meni, da bi bil po češkem vzoru sklenjeni sporazum med Nemci in Slovenci na Spodnjem Štajerskem popolna kapitulacija nemškega naroda in nemške kulture, zato do njega ne sme nikoli priti: „Da bi se sami položili na žrtvenik, imamo še vedno čas. Zaenkrat pa se čutimo še dovolj močne in smo tudi še odločeni, da obranimo naš položaj, in - povejmo naravnost - ponovno osvojimo tla, ki so nam jih vzeli.“³⁸

Ko se je na prvi seji državnega zbora (3. 2. 1890) slovenski poslanec Miha Vošnjak pritožil zoper jezikovne razmere na celjskem okrožnem sodišču, je Deutsche Wacht še enkrat ostro napadla nemško-češki sporazum in okrcala nemške poslance iz Češke: „Nemške poslance iz Češke, ki zdaj čofotajo v kadeh sporazuma, pa naj zaradi slabe luči, ki so jo metali na štajersko spodnjo deželo na prvi seji poslanske zbornice, spomnemo, da tudi zunaj Češke obstajajo Nemci, ki jih ogroža slovanska povodenj. Vedno bolj prihaja na dan tudi mnenje, da so Nemci iz Češke ugoden položaj, ki so ga imeli na konferencah o sporazumu, izkoristili samo za korist nemške Češke (če pri celotni zadevi sploh lahko govorimo o kakšni stvarni koristi), na ostale Nemce pa so preprosto pozabili.“³⁹

Tudi na zborovanju Nemškonacionalnega društva za Štajersko v Gradcu 8. 2. 1890 so se zborovalci strinjali s stališčem Hofmanna von Wellenhofa in Juliusa von Derschatte, da je sporazum oslabil

³⁷ Deutsche Wacht, 2. 2. 1890; prim. tudi Sutter, Die Badenischen Sprachenverordnungen, I., str. 103; seveda je celjska Deutsche Wacht v teh ocenah močno pretiravala.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Deutsche Wacht, 6. 2. 1890; Sutter, Die Badenischen Sprachenverordnungen, I., 103.

moč nemške opozicije nasproti Taaffejevi vladi, hkrati pa povečal apetite Slovencev⁴⁰. In ko je slovenski poslanec dr. Lavoslav Gregorčec 17. 4. 1890 v državnem zboru poudaril, da bi morali nemško-češki sporazum razširiti tudi na Moravsko, Šlezijo, Koroško, Štajersko in Primorsko (saj da je „zatiranje“ Nemcev na Češkem prava malenkost v primerjavi z zatiranjem Slovencev in Jugoslovanov), se je razpoloženje zoper nemško-češki sporazum samo še okrepilo⁴¹. Iz istega razloga pa se okrepijo napadi na Združeno nemško levico in njenega voditelja dr. Ernsta Plenerja, ki da še vedno vodi svojo staro nenačelno „liberalno“ politiko, politiko, katere edini cilj je čimprejšnja vrnitev na oblast. Po mnenju *Deutsche Wacht* je politika Združene nemške levice direktno naperjena proti nemškemu narodu, tako da je edina prava stranka Nemškonacionalno združenje, ki mu pripada večina nemških poslancev iz alpskih dežel⁴².

Po razpustu državnega zbora januarja 1891 se v predvolilnem boju v nemškem nacionalnem časopisju znova okrepi ideja o ustanovitvi nove nemške nacionalne stranke⁴³, ki naj bi glede na oklic poslancev Otta Steinwenderja, Ernsta Bareutherja in Juliusa Derschatte nastala iz Nemškonacionalnega združenja⁴⁴. Nova stranka s poudarjeno nemško nacionalno in socialreformatorsko usmeritvijo naj bi si prizadevala za poseben položaj Galicije in najtesnejše zveze z nemškim rajhom, obenem pa naj bi se zavzemala tudi za široke državljanske svoboščine, za svobodno šolo in socialne reforme - ne samo v korist delavskega razreda, temveč tudi kmetov in srednjih slojev po mestih - ter se v skladu s tem tudi odločno borila proti korupciji v vseh oblikah⁴⁵. Ta program naleti med spodnještajerskim

⁴⁰ Sutter, *Die Badenischen Sprachenverordnungen*, I., str. 104.

⁴¹ Sutter, *Die Badenischen Sprachenverordnungen*, I., str. 105.

⁴² *Deutsche Wacht*, 1. 6. 1890.

⁴³ V Chebu (Eger) izhajajoči list *Deutsche Blätter* se je že maja 1890 zavzel za ustanovitev nemško nacionalne ljudske stranke na podlagi nekoliko dopolnjenega Linškega programa. (Prim. *Marburger Zeitung*, 22. 5. 1890: *Die Deutsch-nationale Volkspartei*.) *Marburger Zeitung* pa se je 15. 1. 1891 zavzel za ustanovitev resnične nemške nacionalne stranke, saj je le-ta predpogoj za izboljšanje položaja Nemcev v monarhiji: „So lange es daher in unserer Monarchie keine große deutsch-nationale Partei gibt, so lange kann auch von einem dauernden Umschlage zum Besten des deutschen Volkes nicht die Rede ist“.

⁴⁴ *Deutsche Wacht*, 5. 2. 1891; *Marburger Zeitung*, 1. 2. 1891.

⁴⁵ *Ibidem*.

Glavni trg v Mariboru

nemštvom na izredno ugoden odmev in oba nemška lista se o njem na dolgo in široko razpišeta. Tudi oba poslanska kandidata, dr. Gustav Kokoschinegg in dr. Richard Foregger, na predvolilnih zborovanjih poudarjata, da je program nastajajoče se stranke dobra osnova za izboljšanje položaja Nemcev v monarhiji. Oba sta tudi prepričana, da mora biti stranka odprta tudi za nacionalno čuteče antisemite, vendar hkrati opozarjata, da antisemitizem ne bi smel biti vsebovan v programu stranke. Ko na predvolilnem zborovanju dr. Gustava Kokoschinegga v Mariboru 23. 2. 1891 dr. Eduard Glantschnigg izrazi prepričanje, da bi moral biti vsak član stranke tudi antisemit, mu Kokoschinegg odvrne, da antisemitska usmerjenost ni in ne sme biti pogoj za vstop v novo stranko⁴⁶. Tudi celjska Deutsche Wacht meni, da sicer v stranko lahko vstopijo vsi nemško-nacionalno čuteči elementi in tako tudi nacionalno čuteči antisemiti, vendar antisemitizem ne bi smel biti vsebovan v njenem programu, ker to ne bi bilo v skladu s strankino svobodomiselno usmerjenostjo⁴⁷. Kljub podobnemu stališču pa pride pred volitvami do opaznega zasuka. Medtem ko v mariborski mestni kuriji dr. Gustav Kokoschinegg kandidira na podlagi programa porajajoče se nem-

⁴⁶ Marburger Zeitung-, 26. 2. 1891.

⁴⁷ Deutsche Wacht, 5. 2. 1891.

ško-nacionalne stranke, se celjski poslanec dr. Foregger novi stranki ne želi pridružiti zaradi njene antisemitske usmerjenosti. Tik pred volitvami izjavi, da bo kandidiral na podlagi starega programa Nemškonacionalnega združenja, „ki je bilo vedno skrajno levo krilo opozicije“, njegov program pa dosledno nemški in napreden⁴⁸. Z razlogi za svojo odločitev seznani javnost v posebnem dopisu Deutsche Wacht: „Da jaz sam nisem antisemit, je znano. Že pred mnogimi leti sem to javno naznanil in nisem mož, ki bi svoja prepričanja menjaval s tokovi dneva“⁴⁹. Po njegovem mnenju naj bi bil antisemitizem le „bolezenski simptom naših socialnih razmer“, zato v programu vsake prave nemškonacionalne stranke zanj ne bi smelo biti prostora. Resnična nemška stranka bi se morala boriti le za zaščito nemštva po celi monarhiji in še posebej na (Spodnjem) Štajerskem, kjer so Nemci najbolj ogroženi. Njen program pa bi moral temeljiti na izključno nacionalnem načelu, kateremu bi morala biti podrejena vsa ostala politična vprašanja⁵⁰.

Celjski program

Ko se po volitvah⁵¹ v državnem zboru osnuje Nemško nacionalni klub, v katerem je kar 9 poslancev iz Štajerske⁵², Foreggerja ne najdemo v njem⁵³. Medtem ko igra mariborski poslanec dr. Gustav Kokoschinegg v novi nacionalni stranki več kot pomembno vlogo

⁴⁸ Deutsche Wacht, 26. 2. 1891.

⁴⁹ Deutsche Wacht, 5. 3. 1891.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Medtem ko je dr. Gustav Kokoschinegg v mariborski mestni kuriji prepričljivo zmagal, je Foregger dobil le 95 glasov več kot slovenski kandidat dr. Ivan Dečko. Prim. Marburger Zeitung, 12. 3. 1891; Melik, Volitve na Slovenskem, str. 387.

⁵² Rezultati volitev na Štajerskem so bili povsem v skladu z napovedjo Marburger Zeitung neposredno po razpustu parlamenta: „In unserer lieben Heimat werden die Wahlen ein vorherrschend deutschnationales Gepräge tragen und von den Mandaten, über welche die Vereinigte deutsche Linke verfügte, werden jedenfalls zwei von den Deutschnationalen erobert werden“. Marburger Zeitung, 29. 1. 1891; prim. tudi Vanek, Die politische Tätigkeit des Abgeordneten Dr. Otto Steinwender, str. 74.

⁵³ Deutsche Wacht, 29. 3. 1891.

(od leta 1892 je v vodstvu stranke)⁵⁴, deluje Foregger v parlamentu kot neodvisen poslanec („divjak“) in si zlasti prizadeva za enotno nastopanje obeh nemških liberalnih strank na nacionalni podlagi. Po njegovem mnenju lahko prinese Nemcem željene rezultate le takšna politika, ki bo vsa politična vprašanja presojala z nacionalnega vidika. Zato Foregger ob zavzemanju za novo, enotno nemško stranko, tudi javno zavrača obe obstoječi nemški politični grupaciji v parlamentu. V dopisu *Deutsche Wacht* svojim volilcem pravi⁵⁵, da kot zastopnik nemških interesov na Spodnjem Štajerskem, ne more sodelovati z Združeno nemško levico, s stranko, ki je pripravljena sodelovati tudi z nemškimi nacionalnimi nasprotniki, celo s Slovenci. Glavni razlog, da ni vstopil v Steinwenderjev Nemško nacionalni klub, pa je njegova antisemitska usmerjenost.

Manjše razlike v stališčih obeh spodnještajerskih nemških poslancev, ki se kažejo tudi v pisanju *Deutsche Wacht* in *Marburger Zeitung*, ne izhajajo le iz Foreggerjevega vztrajnega zavračanja antisemitizma in njegove nagnjenosti do nekaterih klasičnih liberalnih načel⁵⁶, ampak tudi iz različnega položaja nemštva na celjskem in mariborskem (ter ptujskem) področju. Medtem ko se mariborsko nemštvo tudi ob slovenskih pridobitvah (npr. ob ustanovitvi nemško-slovenskih vzporednic na mariborski nižji gimnaziji) ne počuti ogroženo, doživlja nemštvo v Celju ob koncu osemdesetih in na začetku devetdesetih let udarec za udarcem. Zaradi vedno novih slovenskih pridobitev (leta 1891 začnejo Slovenci v Celju izdajati list *Domovino*, leta 1892 pa dosežejo s t. i. jezikovno naredbo za Celje prvo pomembno zmago na jezikovnem področju)⁵⁷ in vidne krepitve slovenskega meščanstva v mestu in okolici (ki se kaže tudi pri državno- in deželnozborskih volitvah), je Foreggerjeva zahteva po ustanovitvi enotne nemške stranke na nacionalni podlagi povsem razumljiva. V času, ko se nacionalni odnosi v mestu tako zaostrijo, da je povsem upravičen Sernečev

⁵⁴ Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 61.

⁵⁵ *Deutsche Wacht*, 2. 4. 1891.

⁵⁶ Foregger je že septembra 1890 na zborovanju Nemškega društva na Dunaju zagovarjal liberalce pred očitkom, da zagovarjajo plutokracijo. Prim. Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 60, op. 56.

⁵⁷ Cvirn, Boj za Celje, str. 37.

vzklik: „Celje je najbolj zanikrno mesto v monarhiji, kar se nacionalnih odnosov tiče“⁵⁸, je lahko edina deviza celjskega nemštva „popolna nacionalna enotnost“. Deutsche Wacht vseskozi poudarja nujnost nemške sloge na nacionalni podlagi, saj je nacionalna enotnost edini način, da se ob napredujoči slovenizaciji ohrani nemštvo na Spodnjem Štajerskem in tudi v Celju, najjužnejšem nemškem mestu v monarhiji. Zato se skupaj s Foreggerjem zavzema za ustanovitev nove nemške ljudske stranke, ki naj bo resnični predstavnik interesov vsega nemškega naroda z geslom: „Alles für und durch das Volk“⁵⁹. Tako Deutsche Wacht ugodno sprejme celo Lienbacherjev poziv za ustanovitev enotne nemške nacionalne stranke⁶⁰, čeprav ima o njem zaradi sodelovanja s konservativci izredno slabo mnenje. S pravim navdušenjem pa pozdravi dopis poslancev Foreggerja in Krausa⁶¹ načelnikoma obeh nemških liberalnih klubov Steinwenderju in Plenerju (10. 6. 1892), v katerem zahtevata enotnost vseh nemških naprednjaško usmerjenih poslancev⁶².

Čeprav spodnještajerski nemški tisk še vedno ostro napada „nenacionalno“ in Taaffeju prijazno politiko Združene nemške levice, se po objavi Foregger-Krausovega poziva zahteva po popolni nemški enotnosti na Spodnjem Štajerskem zaostri do ugotovitve: „Nacionalizem ne terja pripadnosti določeni politični stranki. Človek je lahko nacionalen v vsaki stranki.“⁶³ Nemški tisk večkrat apelira na „nemško“ čuteče poslance Združene nemške levice, naj prenehajo misliti le na to, kako bi spet prišli na oblast, in se odločijo za jasno nacionalno politiko⁶⁴. Obenem pa poudarja: „Nacionalen je tisti, ki se v celoti postavi na tla, ki jih je podedoval od nemškega naroda. Nacionalec pozna samo eno temeljno načelo:

⁵⁸ Deutsche Wacht, 5. 4. 1891.

⁵⁹ Deutsche Wacht, 17. 12. 1891.

⁶⁰ Deutsche Wacht, 24. 12. 1891.

⁶¹ Viktor von Kraus iz Hartberga je leta 1892 izstopil iz Steinwenderjeve stranke in v parlamentu deloval kot „divjak“. Prim. Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 60; Vanek, Die politische Tätigkeit des Abgeordneten Dr. Otto Steinwender, str. 72.

⁶² Deutsche Wacht, 12. 6. 1892.

⁶³ Marburger Zeitung, 1. 6. 1893: Hie national - Hie liberal!

⁶⁴ Marburger Zeitung, 5. 1. 1893.

blaginjo njegovega lastnega naroda. In kar se tiče javnih vprašanj, se ga opazuje samo iz enega zornega kota: ali koristi ljudstvu ali mu škoduje?⁶⁵

Pri poudarjanju enotne „nacionalne“, vendar tudi socialreformatorske in svobodnjaške politike avstrijskih Nemcev⁶⁶, ki ju strastno zagovarja nemško časopisje, pride ponovno do izraza nekakšna samosvoja politika (spodnje)štajerskega nemštva (sledimo ji lahko vse od obnove ustavnega življenja, zlasti pa od konca sedemdesetih let dalje), ki je - ob kritični distanci do Dunaja - usmerjena k preseganju „nemških razprtij“ in enotnemu nastopanju na nacionalni podlagi. Ta politika privede julija 1893 tudi do posebnega „Parteitag“ v Celju⁶⁷, ki se ga udeležijo skoraj vsi vodilni štajerski politiki obeh nemških liberalnih strank (Združene nemške levice in Nemške nacionalne stranke), in na katerem (spodnje)štajersko nemštvo formuliira svoje politične zahteve⁶⁸:

„1. Spodnještajerski Nemci imajo ohranitev in pospeševanje nemštva za vodilno politično načelo, ki se mu morajo podrediti vsi ostali interesi. Zato tukaj vsi Nemci tvorijo eno stranko, ki podpira vse, kar nemštvu koristi, in se bori proti vsemu, kar bi mu lahko škodilo.

2. Nemški jezik mora biti priznan za uradni, službeni in državni jezik. Ta zahteva ni upravičena le zaradi zgodovine in položaja Nemcev v Avstriji, temveč je v skladu z državnimi potrebami in mora biti izpolnjena: za povzdigo gospodarskega prometa in splošne kulture; za ohranitev avstrijskega državnega prava in skupne vojske; za zavarovanje in ohranitev moči naše monarhije. Pri nas na Spodnjem Štajerskem je upravičenost takšne ureditve jezikovnega vprašanja za državo še toliko večja, ker si že vsak občinski zastop jemlje pravico, da si sam določa svoj uradni jezik

⁶⁵ Marburger Zeitung, 1. 6. 1893 Hie national - Hie liberal!

⁶⁶ Marburger Zeitung, 8. 6. 1893.

⁶⁷ Pred nemškim strankinim dnevom v Celju Deutsche Wacht v članku An das deutsche Volk im steirischen Unterlande (6. 7. 1893) med drugim zapiše: „Beim deutschen Parteitage soll kein Unterschied des Standes und kein Unterschied der Classen herrschett. Der Adel der Geburt und der Adel des Geistes werden sich zur treuen Waffenbrüderschaft mit dem Bürgertum und mit schlichten Handwerkern verbinden...“

⁶⁸ Deutsche Wacht, 13. 7. 1893; Slovenski gospodar, 20. 7. 1893.

in tudi pri državnih uradih se z večjezičnostjo ustvarja grozljiva zmešnjava.

3. Slovanskemu elementu nasproti Nemcem državni organi - omenimo tukaj le imenovanje uradnikov, notarjev in šolskih inšpektorjev - in posebno tudi deželna vlada dajejo prednost, kar škodljivo vpliva na skrb za pravičnost in upravo in je povzročilo že neizmerno škodo. Težje kot to sprejemajo spodnještajerski Nemci, večja je dolžnost po prevladujoči večini nemškega deželnega zbora in **avtonomnega**, iz njega izhajajočega **deželnega odbora**, ter njegovih organov, držati se nemške uprave, **odločno** nastopati proti slavizacijskim, k razkolu dežele naperjenim težnjam, ščititi **državo ohranjajoče nemštvo** in s tem varovati **nedeljivost vojvodine Štajerske**.

4. Če vlada prijaznost do Slovanov razširja na **šolstvo**, naj se tisti člani deželnega šolskega sveta, ki izhajajo iz nemške deželnozborske večine, takšnemu pritisku ne vdajo, temveč se mu naj toliko bolj z vsemi silami zoperstavijo. Po vseh mestih in trgih na Spodnjem Štajerskem naj snuje in vzdržuje nemške šole država oziroma dežela. Zunaj mest in trgov pa naj se vsak šolar, ne da bi se mu kratil pouk v materinščini, uči tudi nemščine; za napredovanje učiteljev pa naj ne bo več odločilno le slovensko mišljenje. Spreminjanje naših nemških gimnazij, v katerih slovenskemu ljudstvu posredujejo neizmerne zaklade nemške omike in znanosti, v mešane, njihova preosnova po znanem češkem modelu, t. j. po poti uvedbe t. i. **slovenskih vzporednic** v slovanske izobraževalne ustanove, imamo za napad na nemško nacionalno lastnino, za politično in nacionalno podpiranje Slovanov na račun naših narodnih čustev, posesti in pravic.

5. Nemci na Spodnjem Štajerskem niso doslej proti slovensko mislečim obrtnikom in slovenskim kmetom niti proti slovenskim poslom nikoli sovražno ali strankarsko nastopali. Temu nasproti pa si je slovanska nasprotna stranka ustanovila občaslovensko obrtno zvezo in njen sedež postavila v Celje⁶⁹. Ta proti blaginji

⁶⁹ Marca 1893 so v Celju ustanovili Občaslovensko obrtno društvo, kar je seveda sprožilo ostre reakcije celjskega nemštva. Celjski Nemci so celo napovedali bojkot slovenskih obrtnikov. Domovina, 5. 4. 1893; 15. 4. 1893.

nemških obrtnikov naperjeni korak in v njem ležeče žaljivo izzivanje nas zdaj silita k protiukrepu: vsakega obrtnika, ki deli naše občekoristno in državo ohranjajoče stališče, na vse mogoče načine podpirati, proti vsakemu, ki deluje zoper Nemce, pa se do skrajnosti boriti.

6. Cerkev naj se ne zlorablja za nacionalni boj. Spodnještajerski Nemci odločno ugovarjajo proti temu, da se jih prikazuje kot **cerkvi sovražne**. V tem očitku vidijo nepošteno politično bojno sredstvo, ki lahko Nemcem katoliško cerkev tudi dejansko odtuji.

7. Nemci na Spodnjem Štajerskem lahko svoje ogroženo stališče izpolnijo le tako, da se vsi istomišljeniki, mož za možem, izogibajo cepitvi sil in složno nastopajo v boju zoper vedno bolj zahtevno in predrzno slovanstvo in v upiranju vsaki Nemcem sovražni vladi. Ker imamo **vzajemno jamstvo vseh Nemcev v Avstriji** (Gemeinbürgschaft aller Deutschen in Oesterreich) za najvišji dosegljivi cilj, pozivamo najprej sonarodnjake iz Zgornje Štajerske, predvsem pa iz našega deželnega glavnega mesta, da se z vsemi silami postavijo za ohranitev nemštva na Spodnjem Štajerskem.“

Čeprav je navedeni „celjski program“ (tako v Celju sprejete resolucije poimenuje nemško-nacionalno časopisje) delo celjskega Nemškega društva, resolucije lepo izražajo večinsko usmeritev spodnještajerskega nemštva, ki jo predsednik celjskega Nemškega društva dr. Johann Stepischnegg označi takole: „Ne klerikalno, ne liberalno in tudi ne samo nacionalno, temveč nacionalno nasploh znotraj enega okvira in pod eno streho, pod katero lahko pridejo skupaj vsi možje nemškega jezika, pa naj bodo sicer zaradi nekatereh razlik vedno ločeni.“⁷⁰

Celjski program, ki v nekaterih delih (zlasti v prvi in sedmi točki) vsebuje dobesedne citate iz Dumreicherjevih *Südostdeutsche Betrachtungen*⁷¹, pomeni z idejo o „nemškem vzajemnem jamstvu“

⁷⁰ Deutsche Wacht, 13. 7. 1893.

⁷¹ Armand Frh. v. Dumreicher, *Südostdeutsche Betrachtungen*, Leipzig 1893; prim. tudi Ernst Rutkowski, *Briefe und Dokumente zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie. Teil I. Der Verfassungsträuer Großgrundbesitz 1880-1899*, R. Oldenbourg Verlag München, Wien 1983, str. 187-188; pismo barona Hackelberga J. M. Baernreitherju z dne 31. 7. 1893.

(Deutsche Gemeinbürgerschaft), okvir nadaljnjih pozivov za ustanovitve enotne nemške ljudske stranke⁷². Vendar takšni in podobni pozivi ne obrodijo pravega uspeha. Štajerski (in za njimi koroški) poslanci obeh nemških svobodomiselnih strank se sicer dogovore, da bodo v nacionalnih zadevah v državnem zboru nastopali usklajeno (do sodelovanja pride že jeseni 1893, ko so oboji proti predlagani volilni reformi), do ustanovitve enotne nemške ljudske stranke pa seveda ne pride. Ko pa po padcu Taaffejeve vlade Združena nemška levica vstopi v koalicijsko vlado kneza Alfreda Windischgraetza, je tudi takšnega „sodelovanja“ hitro konec.

Iz celjskega programa je torej politična orientacija večine spodnještajerskega nemštva ob koncu Taaffejeve dobe več kot razvidna. Seveda pa velja poudariti, da med delom spodnještajerskih Nemcev tudi v tem obdobju opazimo radikalnejše usmeritve. Medtem ko si večina spodnještajerskih Nemcev želi le močno in centralizirano Avstrijo z nemško prevlado (pisanje slovenskega časopisja o vsenemški usmerjenosti spodnještajerskih Nemcev, ki ga zasledimo že v sedemdesetih letih, so insinuacije), pa se zlasti med mladino pojavljajo ekstremnejša stališča, ki (pod močnim Schönererjevim vplivom) tudi javno zastopajo vsenemške in anti-semitske pozicije ter si prizadevajo za radikalnejše prijeme v nastopanju proti Slovincem.

Takšnega duha srečamo v leta 1890 v Mariboru, na Ptuj in v Celju ustanovljenih krajevnih skupinah Germanenbunda, ki ga že leta 1893 razpuste „zaradi prevelikega škiljenja v Prusijo“⁷³, pa tudi

⁷² Npr. *Deutsche Wacht*, 24.9.1893; 1. 10. 1893.

⁷³ Vsenemško usmerjeno društvo Germanenbund je 1888. v Salzburgu ustanovil nekdanji urednik *Cillier Zeitung* in Schönererjev pristaš Anton Langgassner. Društvo se je začelo hitreje razvijati šele po razpustu *Schulverein für Deutsche* julija 1889. Leta 1890 so ustanovili krajevne skupine Germanenbunda tudi v Mariboru, na Ptuj in v Celju. (Na splošno o Germanenbundu glej Winkler, *Die deutschnationalen Bestrebungen*, str. 290-292). Pravila Germanenbunda, ki jih je pred ustanovitvijo krajevne skupine na Ptuj (3. 5. 1890) objavil *Pettauer Zeitung* (1. 5. 1890, 21. 5. 1890), so namen društva opredelile takole: „Der Germanenbund ist eine Vereinigung von Deutschen ohne Unterschied des Alters, Geschlechtes und Wohnortes zur Pflege und Förderung germanischen Wesens, sowie der Wohlfahrt und Tüchtigkeit seiner Mitglieder in jedweder Beziehung, unter Ausschluß der Politik“.

pri nekaterih drugih društvih in dijaških organizacijah, kot npr. v celjskem gimnazijskem Bismarckovem društvu, katerega statuti članom prepovedujejo občevanje s Slovenci⁷⁴. Podobno kot v osemdesetih letih je tudi sedaj najostrejši kritik „napačnih“ političnih nazorov večine spodnještajerskega nemštva odvetnik dr. Eduard Glantschnigg, ki po preselitvi v Maribor (1889)⁷⁵ nadaljuje s schönereerijansko agitacijo. Kot glavni Schönererjev pristaš na (Spodnjem) Štajerskem postane decembra 1892 celo načelnik novoustanovljenega Društva nemških nacionalcev na Štajerskem (Verein der Deutschnationalen in Steiermark)⁷⁶, društva, ki je izjemno kritično do obeh nemških svobodomiselnih strank⁷⁷. Vendar je krog Schönererjevih in Glantschniggovih pristašev tudi na začetku devetdesetih let več kot omejen. Večina spodnještajerskih Nemcev se namreč ne strinja z bolj ali manj odkritim vsenemštvom in nečastnimi metodami političnega boja, pa tudi do enačenja nacionalizma z antisemitizmom je nadvse skeptična. Čeprav postaja ob koncu osemdesetih in na začetku devetdesetih let antisemitizem vse bolj sestavni del politične orientacije spodnještajerskega nemštva⁷⁸, se večina ne strinja s „schönereerijansko“ tezo o antisemitizmu kot pogoju resničnega nacionalnega mišlje-

⁷⁴ Tako je navajalo slovensko časopisje; prim. Slovenski gospodar, 8. 2. 1894.

⁷⁵ Po 19. letih v Celju se je v Maribor preselil 1. 10. 1889. Marburger Zeitung, 6. 10. 1889.

⁷⁶ Deutsche Wacht, 25. 12. 1892; Herwig (Eduard Pichl), Georg Ritter von Schönerer, str. 98.

⁷⁷ V vodstvu Društva nemških nacionalcev na Štajerskem je tudi Josef Schober iz Marenberga, ob Glantschniggu najpomembnejši Schönererjev pristaš na Spodnjem Štajerskem. Med drugimi spodnještajerskimi Schönererjevimi aktivisti se omenjata še notar dr. Karl Filafero s Ptuja in Anton Pichler iz Maribora. Prim. Herwig (Eduard Pichl), Georg Ritter von Schönerer, str. 209, 223, 229.

⁷⁸ Poleg Marburger Zeitung, ki je antisemitsko usmerjen že od konca osemdesetih let, se za „odstranitev“ židovskega vpliva iz javnega življenja zavzema tudi (sprva) nepolitični list Pettaufer Zeitung, ki ga s 1. 1. 1890 začne izdajati August Heller. (Od 1. 1. 1890 do konca marca 1890 se imenuje Pettaufer Lokalanzeiger). Izjema je celjska Deutsche Wacht, ki vse do začetka leta 1896 odločno nasprotuje antisemitizmu. Vendar je to očitno posledica dejstva, da je do konca leta 1895 lastnik lista dr. Richard Foregger, ki je velik nasprotnik antisemitizma. Ko s 1. 1. 1896 začne Deutsche Wacht izdajati Društvena tiskarna Celeja, se odnos lista do antisemitizma čez noč spremeni.

nja⁷⁹, saj le-ta vnaša še večji razdor v že tako in tako razdrobljeno nemško politiko v Avstriji in na Spodnjem Štajerskem. Spodnještajersko nemštvo, ki se z napredujočim slovenstvom vse bolj bori „na življenje in smrt“, pa si cepitve sil zaradi „takšnih malenkosti“ ne more privoščiti⁸⁰.

⁷⁹ Ta aksiom pa zlasti ponavlja dr. Eduard Glantschnigg. Na sestanku štajerskih schönerejancev, ki ga je 6. 11. 1892 v Gradcu sklical Georg von Schönerer, Glantschnigg med drugim izjavi: „Eine Partei, die die Lösung der Judenfrage nicht als einen Hauptbestandtheil des Arbeitsprogrammes einer nationalen Partei anerkennt, ist einfach keine nationale Partei“. Marburger Zeitung, 8. 1. 1893.

⁸⁰ Ko na sestanku darovalcev prispevkov v gradbeni fond za gradnjo Nemške društvene hiše na Ptuju 15. 12. 1892 obravnavajo osnutek pravil za nepolitično društvo Nemška društvena hiša (Deutsches Vereinshaus) in na predlog Victorja Schulfinka pravila dopolnijo z antisemitsko klavzulo („Israeliten werden in den Verein nicht aufgenommen“), del prisotnih demonstrativno zapusti posvetovanje. Zaradi tega Josef Ornig in Max Ott prosita župana Ernsta Eckla, da jih prepriča, naj „zaradi takšne malenkosti“ ne nasprotujejo namenu novega društva. Prim. Pettaufer Zeitung, 21. 12. 1892.

Celjsko gimnazijsko vprašanje (1893-1895)

Tega ne dovolimo!

Ko zaradi zavrnitve predlagane volilne reforme po skoraj petnajstih letih vladanja novembra 1893 odstopi grof Taaffe, je spodnještajersko nemštvo prepričano, da se bodo za Nemce začeli boljši časi. Toda na drugi strani ni povsem zadovoljno ne s sestavo nove koalicijske vlade kneza Alfreda Windischgraetza ne z njenim programom. Osnovno načelo koalicije (varovanje statusa quo v nacionalnih zadevah) je za spodnještajerske Nemce sicer sprejemljivo, vendar jih dejstvo, da se je Združena nemška levica - v zameno za ministrske fotelje - „zbratila“ z ideološkimi in nacionalnimi nasprotniki, celo s slovenskimi poslanci, ki so še ostali v Hohenwartovem klubu¹, upravičeno navdaja s strahom, da bo vlada zaradi pomena slovenskih poslancev v Hohenwartovem klubu za obstanek krhke koalicije morala popuščati slovenskim nacionalnim zahtevam². In ko kmalu zatem slovenski poslanci odločno

¹ Šest slovenskih poslancev (Ferjančič, Kušar, Coronini, Gregorčič, Gregorec in Nabergoj), ki so program nove vlade, izhajajoč iz varovanja statusa quo ante, razumeli kot zasmehovanje upravičenih slovenskih zahtev, je izstopilo iz Hohenwartovega kluba, drugi (Globočnik, Klun, Pfeifer, Povše, Robič, Šuklje in Vošnjak) pa so ostali v njegovem klubu. Prim. Slovenski narod, 25. 11. 1893.

² Slovenski narod je 28. 11. 1893 upravičeno opozoril, „da razdvoj med slovenskimi poslanci“ ne pomeni nesreče, „ampak pomenja le dvojno taktiko, katera ima lahko jako ugodne posledice. Secesijonisti so izprožili svoje puške in vzdramili vlado, da je zadnji čas, če hoče še paktirati s slovenskimi Hohenwartovci, ki imajo puške še ob strani. Če se pakt ne posreči prav kmalu, tedaj se vsa četa združi zopet z nabasanimi puškami - proti vladi!“. Mesec dni kasneje (30. 12. 1893) pa je pomen slovenskih poslancev v Hohenwartovem klubu za koalicijo predstavil z duhovito primero: „Včasih živi v rodbini star stric z veliko pokojnino, brez koje bi ostala rodbina živeti ne mogla. Kako mu strežejo in kako zapirajo okna, da se ne prehladi pred lahko sapico in kako vse stori, da bi se mu življenje podaljšalo! Če nam je dovoljena primera, trdili bi, da so knezu Windischgraetzu slovenski državni poslanci, kolikor jih je še v Hohenwartovem klubu, nekako tak stric, kojemu se mora streči, da se ne prehladi in ne oboli in ne umrje...“

zahtevajo končno izpolnitev že zdavnaj obljubljenih slovenskih vzporednic na nižji gimnaziji v Celju³, se odnos spodnještajerskega nemštva do nove vlade (in Združene nemške levice) zaostri do skrajnosti. Boj proti „slovenizaciji“ gimnazije v Celju, ki ga zlasti Nemci v Celju dojemajo kot boj na življenje in smrt, pa spet okrepi že na celjskem strankinem dnevu postavljeno zahtevo po „nemškem vzajemnem jamstvu“ (Deutsche Gemeinbürgschaft).

22. februarja 1894 je dr. Lavoslav Gregorec v državnem zboru vložil interpelacijo, v kateri je opisal „grozljive“ razmere na celjski gimnaziji (obstoj Bismarckovega dijaškega društva, pristranost proforskega zbora, ki da je v političnem oziru strogo nemško nacionalno usmerjen, obstoj pripravljalnega razreda, zaradi katerega morajo slovenski dijaki obiskovati gimnazijo 9 let) in od naučnega ministrstva zahteval ustanovitev že davno obljubljenih slovenskih vzporednic na gimnaziji v Celju v šolskem letu 1894-1895⁴. Gregorčeva interpelacija je naletela na odločno zavračanje nemških nacionalnih in liberalnih poslancev, še zlasti pa je glasno odmevala v Celju. Celjsko Nemško društvo je že na zborovanju 28. 2. 1894 odločno zavrnilo slovenske zahteve, češ da so naperjene k slove-

³ Od sprejetja znamenite Vošnjakove resolucije v državnem zboru aprila 1880, ki jo je takratni slovenski tisk komentiral kot „prvo zmago slovensko v državnem zboru“, so slovenski poslanci ves čas Taaffejevega ministirovanja urgirali ustanovitev slovenskih paralelk na gimnazijah v raznih slovenskih mestih, zlasti v Mariboru in v Celju. Tako je Taaffe moral v posebnih razgovorih 20. novembra 1888 Hohenwartu obljubiti, da bo že v naslednjem šolskem letu aktiviral slovenske vzporednice na gimnaziji v Mariboru, leta 1894 pa bi se naj odprle tudi slovenske paralelke v Celju. Prvi del svoje obljube je Taaffe res izpolnil, ko so leta 1889 na mariborski gimnaziji odprli utrakvistične vzporednice v prvem letniku. Z izpolnitvijo drugega pa je vztrajno zavračeval z izgovorom, da se morajo najprej natančno analizirati rezultati na nemško-slovenskih paralelkah v Mariboru. Preden je šel Hohenwart po padcu Taaffejeve vlade v koalicijo, mu je sedem slovenskih poslancev, ki so še ostali v njegovem klubu, zapretilo z izstopom, če vlada končno ne izpolni svoje obljube. Slovenske poslance pa je novi ministrski predsednik Windischgraetz potolažil z obljubo, da postavi slovenske vzporednice na celjski gimnaziji v proračun za leto 1895, kar je kasneje tudi storil - vendar šele po odločnem nastopu slovenskih poslancev v državnem zboru. Prim. Kolmer, *Parlament und Verfassung in Österreich*, V., str. 512; Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 111.

⁴ *Deutsche Wacht*, 25. 2. 1894: Die Interpellation Gregorec in Abgeordnetenhaus; Domovina, 5. 3. 1894.

nizaciji celotne celjske gimnazije, in je v posebni resoluciji zahtevalo od nemških poslancev, da ostro nastopijo proti neresničnemu prikazovanju razmer na celjskem učnem zavodu⁵. Deutsche Wacht je začela s strastnimi napadi na Slovence, ki bi radi izkoristili Hohenwarta le za to, da izpeljejo tisto, kar jim ni uspelo pod Taaffejem: utrakvizacijo celjske gimnazije in odločilen korak k slovenizaciji Spodnje Štajerske⁶. Ko je na seji proračunskega odbora 8. marca 1894 minister Stanislaus Madeyski slovenskemu poslancu Franu Šuklju obljubil, da bo vlada podprla ustanovitev slovenske nižje gimnazije v Celju, če se izkaže, da vzporednice v Mariboru uspešno delujejo⁷, je krenila na Dunaj cela deputacija celjskih Nemcev z županom Gustavom Stigerjem in podžupanom Juliusom Rakuschem na čelu, ki je poskušala prepričati ministre Madeyskega, Plenerja in Wurmbranda o neutemeljenosti slovenskih zahtev⁸. Vendar ni imela prevelikega uspeha⁹, saj se je vlada zaradi pritiska Hohenwartovega kluba znašla v težavnem položaju, ki bi lahko ob napačnem postopanju privedel do razpada koalicije.

V proračunskem odboru so se okoli celjskega vprašanja bili ostri boji. Že na seji 8. marca 1894 je Šuklje dokazoval upravičenost slovenskih zahtev po uvedbi slovenskih vzporednic na celjski gimnaziji. Opozarjal je, da je večina dijakov na celjski gimnaziji slovenske narodnosti¹⁰. Za njim je nastopil nemški nacionalni poslanec Ernst Bareuther, ki je označil slovenske zahteve kot nesprejemljive ne le iz nacionalnih ozirov, temveč predvsem z vidika načel koalicijske vlade, katere program je usmerjen k ohranitvi statusa quo v vseh pomembnejših političnih vprašanjih¹¹. Istočasno je dr. Richard Foregger v državnem zboru vložil interpelacijo, s katero je izpodbijal Gregorčeve navedbe kot neresnične in zlona-

⁵ Deutsche Wacht, 4. 3. 1894.

⁶ Deutsche Wacht, 8. 3. 1894.

⁷ Deutsche Wacht, 11. 3. 1894. Die Cillier Frage; Slovenski gospodar, 15. 3. 1894. Slovincem pravica, krivica Nemcem?

⁸ Deutsche Wacht, 11. 3. 1894; Slovenski gospodar, 15. 3. 1894.

⁹ Sutter, Die Badenischen Sprachenverordnungen, I., str. 109.

¹⁰ Deutsche Wacht, 11. 3. 1894; Slovenski gospodar, 15. 3. 1894.

¹¹ Deutsche Wacht, 11. 3. 1894; Sutter, Die Badenischen Sprachenverordnungen, I., str. 109.

merne, ter zahteval od naučnega ministra ustanovitev posebne komisije, ki naj razišče razmere na celjski gimnaziji in o njih poroča v državnem zboru¹². Vendar njegove zahteve niso sprejeli in celjsko gimnazijsko vprašanje je za nekaj časa obmirovalo.

Ko se je po skoraj enomesečnem premoru 4. aprila 1894 ponovno sestal državni zbor (njegovo otvoritev je Deutsche Wacht pozdravila z upanjem, da bo 110 poslancev Združene nemške levice in 15 poslancev Nemške nacionalne stranke znalo zaustaviti 7 Slovencev iz Hohenwartovega kluba)¹³, je celjsko vprašanje v proračunski debati znova prišlo v ospredje. Že 5. aprila 1894 je o nujnosti ustanovitve slovenskih paralelk ponovno govoril Šuklje, ki je poudaril, da je na celjski gimnaziji kar 63% dijakov slovenske narodnosti, obenem pa ostro udaril po Deutsche Wacht, češ da hujska proti Slovincem in upravičenim slovenskim zahtevam¹⁴. Šukljetu je takoj odgovoril dr. Foregger, ki je slovensko zahtevo po utrakovizaciji nižje gimnazije označil kot odločilen korak k popolni slovenizaciji pomembnega nemškega „jezikovnega otoka“ in jo zavrnil tako z vidika programa koalicije kot tudi s kulturnega vidika. Po njegovem mnenju je slovenski jezik še premalo razvit, da bi lahko imeli Slovenci svoje gimnazije, kajti samo s slovenskim jezikom avstrijski državljani absolutno ne morejo izpolnjevati svojih nalog, gotovo pa ne morejo izpolnjevati nobenih višjih kulturnih nalog. Zato je tudi v interesu Slovencev, da so gimnazije na jezikovno mešanih območjih Štajerske in Koroške nemške¹⁵.

Naslednjega dne je v proračunsko debato posegel še Miha Vošnjak, ki je v dvournem govoru argumentirano izpodbijal Foreggerjeva izvajanja. Najprej je zavrnil njegovo trditev, da so

¹² Deutsche Wacht, 11. 3. 1894.

¹³ Deutsche Wacht, 5. 4. 1894.

¹⁴ Deutsche Wacht, 8. 4. 1894; Slovenski gospodar, 12. 4. 1894. Ta Šukljetov govor je zaradi izjave, da se Slovenci delijo v dve struji, od katerih ena „izvaja svoje postopanje iz etnografične skupnosti jugoslovanskih narodov in se nehotе bolj in bolj oddaljuje od zapada, in hoče, da bi tudi ljudstvo zrlo proti vzhodu“, sprožil ostre napade, zlasti s strani slovenskega katoliškega tabora. O reakcijah na Šukljetovo izjavo glej: Dušan Kermavner, Slovenska politika v letih 1879 do 1895. Političnozgodovinske opombe k peti knjigi Ivana Prijatelja Slovenske kulturnopolitične in slovstvene zgodovine 1848-1895, Ljubljana 1966, str. 221-232.

¹⁵ Deutsche Wacht, 8. 4. 1895, 12. 4. 1895.

Bismarckov trg v Celju na prelomu stoletja

slovenske zahteve v nasprotju z osnovnimi načeli koalicije: „Osnova slovenskih paralelk že zaradi tega ne nasprotuje načelom koalicije, ker sploh to ni nobeno ‚veliko‘ politično vprašanje. Vse kaj drugega je bilo, ko je včeraj predgovornik s ‚Trente‘ (sic!) omenil odločitev južne Tirolske, ker je veliko politično vprašanje. Veliko politično vprašanje pomenja češko državno pravo. Veliko politično vprašanje bi bilo, ko bi mi sprožili južnoslovansko vprašanje, ali vsaj zedinjenje vseh slovenskih pokrajin v jeden upraven okoliš.“¹⁶ Nato je popravil Foreggerjeva izvajanja o „slovenskih paralelkah“, češ, da gre v bistvu (podobno kot v Mariboru) le za dvojezične vzporednice, v katerih se poučujejo v slovenskem jeziku le štirje predmeti¹⁷. Na koncu pa je Vošnjak poudaril, da je utrakvizacija nižje gimnazije v Celju kulturna potreba slovenskega naroda in zavrnil Foreggerjeve trditve o zatiranju nemškega življa od začetka Taaffejeve dobe dalje¹⁸.

¹⁶ Slovenski gospodar, 3. 5. 1894.

¹⁷ Slovenski gospodar, 26. 4. 1894.

¹⁸ Slovenski gospodar, 3. 5. 1894.

Takšni in podobni nastopi so se v državnem zboru vrstili tudi kasneje, medtem pa je nemško nacionalno časopisje, zlasti celjska *Deutsche Wacht* in *Marburger Zeitung*, strastno agitralo in prikazovalo celjsko vprašanje kot vprašanje moči (*Machtfrage*), kot epizodo „v velikem boju med Nemci in Slovani v Avstriji“¹⁹, kot načelno vprašanje²⁰ in kot zadevo časti vseh Nemcev v monarhiji, ob kateri se končno mora pokazati nemška solidarnost²¹. Na zborovanju Nemškega društva na Dunaju 12. aprila 1894, na katerem sta o žalostni usodi nemštva na Spodnjem Štajerskem in napačni politiki Združene nemške levice govorila tudi mariborski državno-zborski poslanec dr. Gustav Kokoschinegg in celjski poslanec dr. Richard Foregger, so tako sprejeli resolucijo, v kateri so nemške poslance pozvali k popolni solidarnosti: „Nemško društvo vidi v nameravani ureditvi slovenskih vzporednic v Celju nov poskus oslavitve nemškega posestnega stanja in težko oškodovanje Nemcev na Spodnjem Štajerskem; zato ji najodločneje ugovarja in zanesljivo pričakuje, da bodo vsi nemški ljudski predstavniki v vsiljenem boju stopili skupaj.“²² Nemška solidarnost pa je bila opazna zlasti na Spodnjem Štajerskem, kjer so vsi prisegali na načelo: „Vsi možje na krov, v upor z vsemi zakonskimi sredstvi.“²³ Na drugi strani pa je bila tudi slovenska stran odločno nepopustljiva, kar je v poletnih mesecih 1894 privedlo do tega, da so se nasprotja okoli „celjskega vprašanja“ skrajno zaostrila.

Junija in julija 1894. sta slovenska in nemška stran organizirali več političnih zborovanj, na katerih sta zahtevali „svoje pravice“. Že 3. junija 1894 je bilo v Gradcu veliko zborovanje nemških zastupnikov iz štajerske, ki so se ga udeležili skoraj vsi vodilni poslanci Nemške nacionalne stranke in Združene nemške levice (Derschatta, Steinwender, Stürgkh, Morré, Dumreicher, Kokoschinegg), ter številni drugi ugledni štajerski in koroški politiki. Na zborovanju sta imela najradikalnejša govora celjska poslanca Emanuel Wokaun in dr. Richard Foregger. Slednji je v dolgem

¹⁹ *Deutsche Wacht*, 15. 4. 1894.

²⁰ *Deutsche Wacht*, 29. 7. 1894.

²¹ *Deutsche Wacht*, 18. 3. 1894; *Marburger Zeitung*, 11. 3. 1894. ▀

²² *Marburger Zeitung*, 15. 4. 1894: *Hände weg vom deutschen Gut!*

²³ *Marburger Zeitung*, 26. 4. 1894.

govoru zavrnil slovenske zahteve s svojimi starimi argumenti, trditev, da gre pri celjskem gimnazijskem vprašanju le za vprašanje moči, pa argumentiral s slovenskim zavračanjem ustanovitve slovenske nižje gimnazije v kakšnem drugem kraju na Spodnjem Štajerskem. Po njegovem mnenju so Slovenci prepričani, da se bo „nemška stvar“ na Spodnjem Štajerskem rešila prav v Celju, zato so skoncentrirali svoje napade na celjsko gimnazijo, kar naj bi bil odločilen korak k popolni slovenizaciji nemškega Celja. Ker pa bi to pomenilo odločilen udarec tudi za nemštvo v okoliških trgih, je treba slovenske namere na vsak način onemogočiti²⁴. V smislu Foreggerjevega govora so na shodu sprejeli tudi posebno resolucijo, s katero so nemški zaupni možje Štajerske izrazili svoje ogorčenje nad slovenskimi zahtevami: „Dne 3. junija 1894 v Gradcu zbrani nemški somišljeniki odločno protestirajo zoper nenehno neupravičeno podpiranje slovanskih zahtev na račun Nemcev; v načrtovani ustanovitvi slovenskih vzporednic na gimnaziji v Celju vidijo kršitev nujnega pogoja koalicije in ji ugovarjajo kot občutno oškodovanje Nemcev; izjavljajo, da je častna dolžnost vseh Nemcev, brez razločka na frakcijski položaj, da se z vso odločnostjo in največjo silo postavijo za v težkem boju stoječe spodnještajerske rodne brate; od vseh nemških poslancev pričakujejo najodločnejšo in brezobzirno obrambo pred vsemi, k oškodovanju nemškega posestnega stanja naperjenimi nameni, in jih pozivajo, da svoj odnos do koalicije postavijo v odvisnost od obnašanja vlade nasproti nacionalnim zahtevam južnih Slovanov, še posebej pri vprašanju utrakvizacije gimnazije v Celju.“²⁵

Po mnenju Marburger Zeitung naj bi celjsko gimnazijsko vprašanje pomenilo casus belli z Windischgraetzovo vlado, še zlasti pa z Združeno nemško levico, stranko, ki nikakor ne more zapustiti preživelih načel manchestrskega liberalizma in ki deluje

²⁴ Deutsche Wacht, 7. 6. 1894: Die Parteikonferenz in Graz.

²⁵ Prav tam; resolucijo je v prevodu objavil tudi Slovenski gospodar, 7. 6. 1894; Marburger Zeitung, 7. 6. 1894. Navedeno resolucijo je najbolj navdušeno sprejelo celjsko nemštvo. Celjski občinski odbor je na seji 15. junija 1894 sklenil poslati organizatorju zborovanja, štajerskemu deželnemu poslancu Alexandru Kollerju posebno zahvalo, s katero se mu je toplo zahvalil za prizadevanje, da „primer Celje“ ni ostal omejen le na lasten okoliš. (Deutsche Wacht, 24. 6. 1894; ZAC, MOC 1850-1918, fasc. 6, zapisnik seje občinskega odbora z dne 15. 6. 1894).

proti nemškim nacionalnim interesom²⁶. V boju proti vladi in Združeni nemški levici pa je seveda prednjačilo nemštvo v Celju, ki se je počutilo resno ogroženo. Celjski občinski odbor je tako 20. julija 1894 sprejel novo resolucijo: „V državnem interesu ustanovljena c. kr. gimnazija v Celju je učni zavod, na katerem se je od njegovega postanka neizpodbitno kar najsijajneje izkazal nemški učni jezik. Slavizacija nemškega zavoda ne odgovarja nobeni pedagoški potrebi in prav tako ne iskreni želji slovenskega prebivalstva, ki je pred nekaj leti brezuspešno poslalo na odločilna mesta s tisoči podpisov opremljene peticije za večje upoštevanje v ljudskih šolah že hudo zanemarjenega pouka nemškega jezika. Zahteva po slavizaciji zavoda ne korenini med spodnještajerskim slovenskim kmečkim ljudstvom, ki pošilja svoje sinove na nemško državno gimnazijo v Celje, čeprav bi obiskovanje slovenskih ali celo hrvaških gimnazij, že zaradi ugodnejše geografske lege, vzgojne stroške v številnih primerih celo bistveno zmanjšalo. Izpolnitev take, le pod videzom potreb in upravičenosti podane zahteve, bo med nemškim prebivalstvom obstoječe ogorčenje na nevaren način stopnjevalo; razumljivo, ker gre znova za nadaljevanje nacionalnih posebnosti in materialni blaginji nemških prebivalcev Celja nevarnih koncesij slovenskim politikom, ki lahko kar naprej globoko žalijo in oškodujejo nacionalno prepričanje in gospodarske interese tega patriotičnega prebivalstva, medtem ko se najpreprostejše in najbolj upravičene prošnje Nemcev Celja in vse Spodnje Štajerske nikdar ne upoštevajo, temveč vedno odklanjajo. Občinski svet ogroženega mesta Celja se čuti dolžnega, jasno in razločno izraziti, da bo ureditev slovenskih vzporednic ali ustanovitev samostojne slovanske gimnazije v Celju imela za neizbežno posledico izdajo nemškega mesta in s tem prepustitev Nemcev celotne Spodnje Štajerske slovanstvu, in protestira proti temu, da bi tak ukrep predstavljali kot povsem nepomemben, ko pa bi bil za Nemce Spodnje Štajerske izredno pomemben in bi imel zelo težke posledice.“²⁷

²⁶ Marburger Zeitung, 10. 6. 1894: Casus belli.

²⁷ Deutsche Wacht, 22. 7. 1894; Marburger Zeitung, 22. 7. 1894; ZAC, MOC 1850-1918, fasc. 6, zapisnik seje občinskega odbora z dne 20. 7. 1894; resolucija je objavljena tudi v knjigi Heinricha Wastiana, Der Kampf um Cilli, Celje 1896, str. 4-5.

V odgovor na „nemško rohnenje“ je v poletnih mesecih tudi slovenska stran organizirala več zborovanj v Celju in okolici (Mozirje, Šmarje), na katerih je od vlade zahtevala takojšnjo izpolnitev pravičnih slovenskih zahtev in apelirala na slovenske poslance, člane Hohenwartovega kluba, da v nasprotnem primeru izstopijo iz kluba²⁸. Pri tem so slovenske resolucije govorile izključno o „slovenskih paralelkah na nižji gimnaziji“ in zavračale idejo o ustanovitvi slovenske nižje gimnazije v kakšnem drugem kraju v okolici Celja (največkrat se omenja Žalec), kar je propagirala zlasti Združena nemška levica. Po mnenju Slovenskega gospodarja izhaja ponudba o čisto slovenski nižji gimnaziji od „naših sovražnikov“, ki hočejo s tem doseči prepoved obojega. Sovražnici Slovencev sta tako nova Nemška nacionalna stranka kot tudi stara liberalna Združena nemška levica: „Nacionalna stranka pravi, da nam ne gre nič ter nam kliče: Roke proč od od nemške posesti, nemške c. kr. gimnazije. Druga pa, ‚liberalna levica‘, sicer ne kliče tako, vendar pa nam ne dovoli slovenskih vzporednic, samo da po drugi poti. Ona pravi, da je že prav, če nam vlada kaj poda, le ne slovenskih vzporednic, bolje je, če dobimo posebej nižjo gimnazijo, če že mora biti, tudi v Celju; še bolje pa je neki, če dobimo tako kje drugje, n. pr. v Ljutomeru. Prva nam torej ne dovoli nič, druga pa slovensko nižjo gimnazijo v Celju ali kje drugje. In to je tudi - nič; kajti, da se odpre slovenska nižja gimnazija, bodi že v Celju ali drugje, za to je treba posebne postave; slovenske vzporednice pa napravi lahko minister s svojo odredbo, brez vsake postave in torej lahko že v tej jeseni. Nje že dobimo torej, če vlada hoče, z novim šolskim letom, nižje gimnazije pa še ne, ampak kvečjemu čez leto dni. In kaj se v tem času lahko zgodi! Na to tudi stavi svoje upanje nemška ‚liberalna levica‘ in zdaj daje nam tedaj tudi ona nič, torej nič za nič: Nič nacionalna stranka in za nje nič ‚liberalna levica.“²⁹

Nasprotja glede celjskega gimnazijskega vprašanja so se julija 1894 že tako zaostrila, da se je naučni minister Madeyski odpravil k cesarju v Ischl. Franc Jožef sicer ni bil preveč navdušen nad

²⁸ Slovenski gospodar, 28. 6. 1894, 12. 7. 1894, 26. 7. 1894.

²⁹ Slovenski gospodar, 9. 8. 1894. Nič za nič.

načrtom ustanovitve „slovenske gimnazije“ v Celju, vendar se je spričo vladne obljube in vedno hujše agitacije le izjasnil zanjo³⁰. Tako je na seji ministrskega sveta 19. avgusta 1894 minister Madeyski predlagal, naj se stroški za ureditev slovenske nižje gimnazije v Celju vnesejo v proračun za leto 1895, obenem pa se je izrekel proti priključitvi slovenskih paralelnih razredov na obstoječo nemško gimnazijo, saj bi se lahko le-ta (že v osebi ravnatelja) slovenizirala³¹. Proti njegovemu predlogu sta ministra Plener in Wurmbrand predlagala, naj ustanovijo slovensko nižjo gimnazijo na Bregu pri Celju ali pa v Ljutomeru, vendar se o obeh predlogih člani vlade niso uspeli sporazumeti. Zedinili pa so se o tem, da se v proračun vnese tudi „postavka Celje“, kar se je kasneje tudi zgodilo³².

Zaradi ogroženosti koalicije se je finančni minister Plener ponovno odločil za posredovanje in za mirno rešitev celjskega vprašanja poskušal pridobiti poslanca grofa Karla Stürgkha, ki je imel precejšen vpliv v Združeni nemški levici, in neodvisnega celjskega poslanca dr. Richarda Foreggerja. Plener jima je predlagal kompromisno rešitev, po kateri naj bi Celje kot kompenzacijo za slovenske vzporednice dobilo pravico razširitve občinskega teritorija in dovoljenje za ustanovitev nižje realke, pri tem pa je Stürgkhu za pomoč in sodelovanje obljubil imenovanje za ministrskega svetnika v naučnem ministrstvu³³. Med temi pogovori je Plener Foreggerju svetoval, naj v Celju deluje pomirjevalno, vendar so njegovi poskusi naleteli na gluha ušesa. Kot državni poslanec celjskega mestnega volilnega okraja je namreč moral zastopati interese celjskega nemštva, celjskim Nemcem pa je bilo popolnoma vseeno, če zaradi gimnazijskega vprašanja razpade koalicija³⁴. Po

³⁰ Sutter, Die Badenischen Sprachenverordnungen, I., str. 110.

³¹ Ibidem.

³² Ibidem; zanimivo je, da je list Marburger Zeitung 23. 8. 1894 v članku Das Vordringen der Slovenen im Unterlande zapisal, kako so mnogi Celje (celjske Nemce) že odpisali, saj da je ustanovitev slovenskih vzporednic na nižji gimnaziji le še vprašanje časa.

³³ Sutter, Die Badenischen Sprachenverordnungen, I., str. 110.

³⁴ Foregger je 8. avgusta 1894 pisal Dumreicherju, da je Celjanom popolnoma vseeno, če zaradi gimnazijskega vprašanja razpade tudi koalicija: „... Verbittert darüber, daß der Einfluß der 'Linken' auch unter dem Zeichen der Coalition

smrti zmernega celjskega župana dr. Josefa Neckermanna (1893) je na čelo mestne občine prišel Gustav Stiger, ki je bil (kot njegov namestnik Julius Rakusch) radikalno nacionalnega mišljenja. Ta dva sta od Foreggerja zahtevala, naj ne pozabi svojih volilcev in celjski poslanec je sredi septembra 1894 izdal (v samozaložbi) drobno knjižico z naslovom *Zur Cillier Gymnasialfrage*³⁵. Brošura je izhajala iz trditve, da Slovencem sploh ne gre za novi učni zakon, temveč le za osvojitve najjužnejše in najmočnejše nemške trdnjave in s tem za slovenizacijo celotne Spodnje Štajerske, kajti „s Celjem padejo tudi manjše nemške predstraže“. Foreggerjeva brošura in številni nastopi nekaterih nemških nacionalnih poslancev in javnih delavcev (zlasti poslanca Armanda von Dumreicherja in zgodovinarja Heinricha Friedjunga)³⁶ so iz celjskega vprašanja naredili prestižno vprašanje celotnega nemštva v monarhiji³⁷. Spodnještajersko nemško časopisje³⁸ je vedno glasneje zahtevalo nemško vzajemno jamstvo (*Deutsche Gemeinbürgschaft*) in popolno vsenemško solidarnost³⁹, hkrati pa ostro kritiziralo politično razcepljenost v nemškem taboru, zlasti v sudetskih de-

nicht ausreichte, um die fortwährenden Conzessionen an die Slovenen zu hintertreiben, sind sie /die Cillier/ bereit und drängen mich, die radicalsten Mitteln anzuwenden und herostratische Politik zu treiben, weil 'es ja ärger auch unter Taaffe nicht war und nicht werden kann'. Prim. Paul Molisch, Briefe zur deutschen Politik in Österreich von 1848 bis 1918, Wien und Leipzig 1934, str. 335.

³⁵ Dr. Richard Foregger, *Zur Cillier Gymnasialfrage*, Wien 1894; ZAC, MOC 1850-1918, fasc. 6, zapisnik seje občinskega odbora z dne 28. 9. 1894.

³⁶ Pri tem pa je seveda pozabljalo, da bi morali biti Nemci absolutno zainteresirani za obstoj koalicijskega ministrstva. Prim. Sutter, *Die Badenischen Sprachenverordnungen*, I., str. 111.

³⁷ Sutter, *Die Badenischen Sprachenverordnungen*, I., str. 110.

³⁸ S 1. julijem 1894 se je tudi *Pettauer Zeitung* spremenil v politični list s podobno politično orientacijo kot *Deutsche Wacht* in *Marburger Zeitung*. V prvi vrsti zagovarja „pravično stvar Nemcev na Spodnjem Štajerskem“, kajti: „Marburg, Cilli und Pettau, diese drei Grenzmarken des Deutschtums in der Untersteiermark, bezeichnen die Linie, die festzuhalten nationale Pflicht ist“, v odnosu do nemških svobodomiselnih strank pa je sredinsko usmerjen: „Die *Pettauer Zeitung* sucht auch heute noch den gesunden Mittelweg einzuhalten; sie läßt sich von den ‚Oportunisten um jeden Preis‘ ebensowenig nach rechts, wie von den Männern der ‚schärfsten Tonart‘ nach links drängen...“ Prim. *Pettauer Zeitung*, 1. 7. 1894; 30. 12. 1894.

³⁹ Ibidem.

želah⁴⁰. Vlada je sicer poskušala zavreti nemško nacionalno agitacijo in ko je konec septembra 1894 na Dunaj spet prišla deputacija celjskega občinskega sveta z županom Stigerjem na čelu, je naučni minister Madeyski „ni hotel sprejeti, ko je izvedel, da je prišla zaradi celjske gimnazije“⁴¹. Vendar so besede Foreggerja in Dumreicherja vse preveč odmevale in celjsko gimnazijsko vprašanje se je vse bolj zapletalo.

18. oktobra 1894 je finančni minister Plener objavil državni proračun za leto 1895⁴², ki je vseboval tudi postavko 1500 gld. za celjsko nižjo gimnazijo z nemško-slovenskim učnim jezikom (za četrto leto) in pri tem kar nekako prezrl resolucijo Združene nemške levice z dne 14. oktobra 1894, da bo na poskus ustanovitve slovenske gimnazije v Celju odgovorila z izstopom iz koalicije⁴³. Obenem se je začel pogajati s Slovenci, naj pristanejo na ustanovitev gimnazije v Žalcu ali kakšnem drugem kraju v bližini Celja, toda slovenski poslanci so vztrajno zavračali kompromisno rešitev⁴⁴. Ko tudi akcija celjskega okrajnega glavarja Wagnerja, da bi za vladno zamisel pridobil občinska zastopa Žalca in Šentjurja, ni prinesla uspeha⁴⁵, je bilo z nemške in slovenske strani narejeno vse, kar je bilo mogoče. Boj za Celje je postal središče celotnega političnega dogajanja v Avstriji.

Že konec oktobra 1894 je graški občinski odbor na predlog dr. Victorja von Hohenburgerja v državni zbor poslal posebno

⁴⁰ Pettauer Zeitung je na začetku oktobra 1894 razlike med nemško politiko v alpskih in sudetskih deželah opisal takole: „Während wir im Unterlande um die Scholle kämpfen und vom Ringen ermattet nach dem Bestand der Brüder ausschauen - schlagen die Brüder im Oberlande mit Prügeln aufeinander los und anstatt des Feldgeschreies: ‚Hie Cilli allerwege!‘ - schreien sie sich gegenseitig: ‚Walz!‘ und ‚Lorber!‘ in die Ohren; denuncieren einander als ‚Volksfeinde‘, schlagen einen Höllenlärm wegen ‚Beamtenbeeinflussung‘, hetzen dieselben gegen einander und scheren sich den Henker darum, daß sie in ihrem blinden Eifer Existenzen vernichten, oder kompromittiren, deren Mithilfe nicht nur werthvoll, sondern dringend nöthig ist, sollen sich die Bruchstücke nicht noch weiter in immer kleinere Theile zerbröckeln“. Pettauer Zeitung, 7. 10. 1894.

⁴¹ Slovenski gospodar, 27. 9. 1894.

⁴² Deutsche Wacht, 28. 10. 1894.

⁴³ Deutsche Wacht, 14. 10. 1894, 18. 10. 1894.

⁴⁴ Sutter, Die Badenischen Sprachenverordnungen, I., str. 113.

⁴⁵ Slovenski gospodar, 22. 11. 1894, 29. 11. 1894; Deutsche Wacht, 22. 11. 1894.

peticijo, v kateri je od nemških poslancev zahteval, da izpolnijo svojo nacionalno dolžnost in preprečijo slovenizacijo Celja, in predlagal, da se postavka Celje črta iz proračuna⁴⁶. Ta peticija je na Spodnjem Štajerskem sprožila pravo nemško protestno gibanje zoper celjsko postavko, saj so po vzoru deželnega glavnega mesta poslali v državni zbor podobne peticije tudi občinski odbori Ptuja (29. 10.), Radgone (31. 10.), Brežic (4. 11.), Maribora in Vitanja (5. 11.) ter drugih manjših občin z nemško večino⁴⁷. Nemški protestni akciji so se pridružili tudi istrski Italijani, ki so prav v tem času bili boj proti slovenskim (dvojezičnim) napisom v Istri⁴⁸. Piranski župan dr. Fragiaco je 6. 11. 1894 celjskemu občinskemu odboru poslal zanimiv dopis, v katerem je v imenu piranskega magistrata celjskemu nemštvu izrazil vse simpatije: „Enako pomembno vprašanje kot so dvojezični napisi, ki danes pretresajo celotno Istro, je z enakimi težnjami povzročeno vprašanje ustanovitve slovenske gimnazije v mestu Celje. Dva kulturna naroda, oba močna in ponosna na svojo zgodovino, gledata, kako jima prodirajoča slovanska plima skuša odnesti najsvetejšo vseh pravic in izbrisati njun nacionalni znak. Enake okoliščine, v katerih se nahajajo istrski Italijani in štajerski Nemci, so me napotile, da v imenu mesta Pirana izrazim častiti mestni občini Celje najvišjo simpatijo in željo, da bi Nemcem in Italijanom v težkem nacionalnem boju, ki ga danes bojujejo, končno uspelo doseči zmago“⁴⁹.

Od srede novembra 1894 do konca januarja 1895 je celjsko gimnazijsko vprašanje več ali manj mirovalo, v novo fazo razvoja pa je stopilo s predlogom, ki ga je 7. februarja 1895 predložil v sprejetje štajerskemu deželnemu zboru graški župan in deželni poslanec dr. Wilhelm Kienzl: „Glede na to, da je prispevek v državnem proračunu za ustanovitev nižje gimnazije z nemško-slovenskim učnim jezikom v Celju postavila c. kr. vlada; glede na okoliščine, da iz celotnega postopanja in razvoja te zadeve ned-

⁴⁶ Deutsche Wacht, 28. 10. 1894.

⁴⁷ Deutsche Wacht, 29. 10. 1894, 1. 11. 1894, 5. 11. 1894, 8. 11. 1894; Pettau-
er Zeitung, 4. 11. 1894.

⁴⁸ Slovenski gospodar, 15. 11. 1894. Istrski Lahi in naši Nemci.

⁴⁹ Deutsche Wacht, 11. 11. 1894; ZAC, MOC 1850-1918, fasc. 70, št. 9057/1894.

voumno izhaja, da zahteva po ustanovitvi nižje gimnazije z nemško-slovenskim učnim jezikom v ali izven Celja ali ustanovitvi slovenskih vzporednic na obstoječi državni gimnaziji v Celju ni izšla iz kulturnih potreb, ampak naj bi mnogo bolj služila pridobiti nacionalnemu vplivu in političnemu položaju Slovencev na Spodnjem Štajerskem novo, za nadaljnji razvoj odločilno podporo, na račun nacionalnega posestnega stanja Nemcev, ki mu je porok sedanje vladino načelo; nadalje glede na to, da se takšen postopek kaže deželnemu zboru kot javen prelom s koalicijskim principom, ki služi za osnovo sedanji politični situaciji; in končno glede na to, da je ta najnovejši napad na položaj Nemcev na Štajerskem, med prebivalstvom cele dežele in tudi daleč preko njenih meja povzročil najgloblje vznemirjenje - načrtovana ustanovitev zato nacionalni mir resno in trajno ogroža - in nazadnje, glede na to, da je po čl. 19, odst. 1., točka a) deželnega reda deželni zbor poklican, da pretehta posledice takšnih ustanovitev za blaginjo dežele, se o njih posvetuje in eventuelno stavi predloge, se deželni zbor izreka zoper načrtovano ustanovitev državne nižje gimnazije z nemško-slovenskim učnim jezikom ali slovenskih vzporednic na državni gimnaziji v Celju in nasploh še najodločneje zoper vse ukrepe, ki se pod pretvezo kulturnih potreb in pedagoških ozirov kažejo le kot nov sunek v nemško jezikovno področje na Štajerskem⁵⁰.

Na Kienzlov predlog, ki ga je podpisalo še 37 drugih poslancev⁵¹, so slovenski poslanci že naslednji dan odgovorili z izstopom iz deželnega zbora. Svoj korak so argumentirali s posebno izjavo, ki se glasi:

„Uvažujé, da ima predlog, kateri je deželnozborska večina stavela koncem seje štajerskega deželnega zbora dne 7. februarja t. l.,

⁵⁰ Deutsche Wacht, 7. 2. 1895; Franjo Baš, Doba Ivana Dečka, v: Franjo Baš, Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije, str. 73.

⁵¹ Kienzlov predlog je med drugimi podpisal tudi štajerski deželni glavar grof Edmund Attems, kar je še posebej razjezilo Slovence. Seveda pa je treba dodati, da je bil v teku celjskega gimnazijskega vprašanja Attems deležen tudi ostrih napadov iz nemške strani. V letih 1894-95 je prejel več pisem spodnještajerskih Nemcev, ki so mu očitali popustljivost do Slovencev. Njegov predhodnik grof Wurmbrand naj bi namreč „die Windischen viel besser in Corda gehalten haben“. Prim. Ulrike Frank, Edmund Graf Attems. Landeshauptmann der Steiermark 1893-1918, rkp. dis., Graz 1967, str. 49, 203.

namen, preprečiti ustanovitev učnega zavoda za slovensko prebivalstvo na Štajerskem, dasi se ima ustanoviti na državne in ne na deželne stroške in dasi bi se s tem nemškim sodeželanom nič ne vzelo; uvažujê nadalje, da se s tem predlogom protestuje principiêno sploh zoper vsakršno napravo, s katero bi se ugodilo kulturnim potrebam slovenskega prebivalstva in zadostilo pedagoškim ozirom, in da torej predlog nasprotuje državnim osnovnim zakonom; uvažujê, da se prizadevanja slovenskega prebivalstva, dobiti učni zavod, na žaljiv naèin postavlja zgolj kot agitacijsko sredstvo in se Slovenci v narodnem oziru sploh proglašajo za brezpravne; uvažujê, da je predlog podpisala cela nemško-liberalna deželnozborska večina, na èelu jej gospod deželni glavar, ki je vendar imenovan za celo štajersko deželo in ne samo za nje nemški del, in se torej v tem predlogu izražena narodna preširnost, nestrpnost in sovraštvo proti Slovincem manifestuje kot mišljenje deželnozborske večine; uvažujê konèno, da je upoštevanje katerihkoli še tako upravièenih narodnih zahtev Slovencev v tem deželnem zboru povsem izkljuèeno, smatramo zastopniki slovenskega prebivalstva vsako nadaljnjo udeležbo pri razpravah tega deželnega zbora za neplodno in brezuspešno in nezdruljivo s èastjo slovenskega naroda, ter izjavljamo zategadelj, da ne moremo več sodelovati v deželnem zboru.⁵²

Radikalni nastop slovenskih deželnozborskih poslancev, ki ga je celjsko nemštvo oznaèilo le za slabo odigrano komedijo⁵³, je med štajerskimi Nemci vzbudil precejšnje zaèudenje. Zato je že 9. februarja 1895 dvanajst nemških katoliških konservativcev s prelatom Aloisom Karlonom na èelu v deželnem zboru stavilo kompromisni predlog, po katerem naj bi vlada uredila izobraževalne razmere na Štajerskem tako, da bi lahko vsi abiturienti zapuščali gimnazije po osmih letih šolanja, pri tem pa dobro obvladali oba jezika: „Deželni zbor prièakuje, da bo vlada pri urejanju izobraževalnih razmer na spodnještajerskih gimnazijah vprašanje rešila tako, da bodo abiturienti lahko zapuščali gimnazijo po osem-

⁵² Domovina, 15. 2. 1895; Deutsche Wacht, 10. 2. 1895; Franjo Baš, Doba Ivana Deèka, v: Franjo Baš, Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije, str. 73.

⁵³ Deutsche Wacht, 17. 2. 1895.

letnem študiju s popolnim znanjem obeh deželnih jezikov.⁵⁴ Ta kompromisni predlog, ki so ga konservativci stavili z namenom, da bi se slovenski poslanci vrnili v deželni zbor, so pozitivno sprejeli tudi nemški liberalci in 12. februarja 1895 je celo dr. Kienzl podal nov predlog, naj deželni zbor izvoli poseben odbor, ki naj poskuša rešiti napeto situacijo okoli celjskega vprašanja⁵⁵. Na isti seji izvoljeni dvanajstčlanski odbor z baronom Rudolfom Hackelbergom na čelu je že tri dni kasneje deželnemu zboru predložil v sprejem dva predloga, s katerima naj bi po poti kompromisa rešili zapleten položaj. Prvi predlog je od vlade zahteval, da glede na svoj program pri vprašanju ustanovitve slovenske nižje gimnazije v Celju upošteva mnenje štajerskih deželnih šolskih oblasti, ki najbolj poznajo razmere v deželi. Drugi predlog pa je od štajerskega deželnega odbora zahteval, da preuči Karlonov predlog in v zvezi z njim naredi ustrezne korake pri vladi, do naslednje sešije pa o zadevi poroča v deželnem zboru⁵⁶. Oba predloga so poslanci še na isti seji enoglasno sprejeli, vendar je njihovo upanje, da bodo z njima zadovoljni tudi Slovenci, splavalo po vodi. Glasovanje štajerskih konservativcev za oba predloga je namreč sprožilo ostro reakcijo slovenskih članov Hohenwartovega kluba in že na klubovi seji 20. februarja 1895 je Miha Vošnjak ostro napadel čudno Karlonovo politiko ter od Hohenwarta zahteval, da se do resolucije štajerskega deželnega zbora opredeli konservativni klub kot celota⁵⁷. Čeprav je vodja štajerskih konservativcev poskušal slovenske člane Hohenwartovega kluba prepričati, da resolucija štajerskega deželnega zbora v nobenem oziru ne veže vlade - in da je torej za Slovence več kot sprejemljiva -, je konservativni klub še na isti seji sprejel sklep, da bo glasoval za celjsko postavko v proračunu⁵⁸.

Dne 19. februarja 1895 se je državni zbor ponovno sešel, vendar so v proračunskem odseku zavlačevali z glasovanjem o

⁵⁴ Deutsche Wacht, 14. 2. 1895.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Deutsche Wacht, 17. 2. 1895.

⁵⁷ Domovina, 25. 2. 1895.

⁵⁸ Ibidem.

postavkah za srednje šole⁵⁹. Ker je postajal položaj vedno bolj zapleten, saj je tudi klub Združene nemške levice na svoji seji 23. februarja 1895 podprl resolucijo štajerskega deželnega zbora⁶⁰, graški občinski odbor pa se je dva dni kasneje v posebnem razglasu zavzel za uresničitev Kienzlovega predloga⁶¹, se je ministrski predsednik knez Windischgraetz konec februarja odločil za posredovanje in na prijateljski obed povabil nekaj slovenskih in nemških politikov, da bi se v miru dogovorili o rešitvi celjskega vprašanja⁶². Že na začetku pogovora je prelat Karlon predlagal, naj se problem reši v smislu njegovega predloga, po katerem naj bi se v proračun namesto postavke za Celje vnesla druga, širša postavka, namenjena ureditvi razmer na vseh gimnazijah na Štajerskem⁶³. Karlonov kompromisni predlog, ki je predvideval ukinitve pripravljanih razredov in tako urejen učni proces, da bodo maturanti po osmih letih šolanja zapuščali gimnazije z znanjem obeh deželnih jezikov, je bil formuliran tako, da bi ga lahko obe strani sprejeli. (Vsak drug predlog bi namreč škodoval koaliciji in pripeljal do padca vlade). Vendar ga ne nemška in še manj slovenska stran nista sprejeli z razumevanjem. Slovenci so Karlonov predlog sprejeli z obžalovanjem, kar je bilo opazno že med sestankom pri ministrskemu predsedniku, zastopnik Združene nemške levice Adolf Beer pa se je zavzel za enostavno črtanje celjske postavke iz proračuna. Čeprav sta predstavnika konservativcev Alois Karlon in princ Alois Liechtenstein Slovence nagovarjala, naj pristanejo na predlagani kompromis, do sporazuma ni prišlo. Predstavniki Slovencev so vztrajno zahtevali, naj jim vlada najprej razloži, na kakšen način namerava zadevo izpeljati. Ker pa naučni minister Madeyski o tem ni hotel dati nobenih izjav, je kompromisna rešitev splavala po vodi⁶⁴.

Kmalu zatem se je v proračunskem odboru začela razprava o državnem proračunu za leto 1895, vendar celjsko vprašanje ni

⁵⁹ Sutter, *Die Badenischen Sprachenverordnungen*, I., str. 114.

⁶⁰ *Deutsche Wacht*, 28. 2. 1895.

⁶¹ Ibidem: ZAC, MOC 1850-1918, fasc. 71, št. 2293/1895.

⁶² Sutter, *Die Badenischen Sprachenverordnungen*, I., str. 114.

⁶³ Sutter, *Die Badenischen Sprachenverordnungen*, I., str. 115.

⁶⁴ Ibidem.

prišlo na dnevni red vse do 11. junija 1895. Že prvi dan razprave pa se je pred Nemce postavilo vprašanje: ali koalicijska vlada ali celjska slovenska gimnazija⁶⁵ Nemški nacionalci so nanj takoj reagirali z zahtevo po izstopu iz koalicije⁶⁶. Na seji ministrskega sveta 14. junija 1895 je Plener na podlagi sklepa kluba Združene nemške levice z dne 13. junija 1895 izjavil, da bo Nemški klub izstopil iz koalicije, če bo proračunski odbor postavko Celje sprejel v proračun za leto 1895. Obenem se je zavzel za iskanje pravične rešitve, ki bi zadovoljila obe strani⁶⁷. Zato se je vlada spet začela pogajati s Hohentwartom, ki je bil pripravljen popustiti, tako da bi gimnazijo uredili na Bregu pri Celju, torej v celjski okoliški občini. Vendar je tej lokaciji nasprotoval grof Gundacker Wurmbrand, češ da je preblizu mesta, in zahteval, da se gimnazija prestavi v Žalec. To pa je bilo nesprejemljivo za Hohentwarta in slovenske poslance v njegovem klubu⁶⁸.

Tudi na seji ministrskega sveta 16. 6. 1895 se položaj ni spremenil. Ministrski predsednik knez Windischgraetz je uvidel, da ne bo mogoče doseči za obe strani sprejemljive rešitve, zato je ministra Plenerja in Wurmbranda vprašal, ali bosta v primeru izstopa Združene nemške levice iz koalicije demisionirala. Odgovor se je glasil, da mora v tem primeru demisionirati celotna vlada⁶⁹. V tej nerazrešljivi situaciji se je knez Windischgraetz odločil, da celjsko postavko kljub temu stavijo v proračun, čeprav se je zavedal, da bo to pripeljalo do padca vlade. Naučni minister Madeyski pa je naredil vse, da se v proračunskem odboru celjska postavka najprej sprejme in da šele nato pride do demisije vlade⁷⁰. Na seji dne 18. junija 1895 je proračunski odbor izglasoval postavko Celje v proračun za leto 1895 z 19 proti 15 glasovi. Proti postavki so glasovali člani Združene nemške levice, Nemške nacionalne stranke in Coroninijevega kluba: Baernreither, Bareuther, Beer, Exner, Hugo Fuchs, Haase, Halwich, Malfatti, Mauthner, Menger, Nitsche, Rain-

⁶⁵ Prim. Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 115.

⁶⁶ Deutsche Wacht, 13. 6. 1895: Heraus aus der Coalition!

⁶⁷ Sutter, Die Badenischen Sprachenverordnungen, I., str. 115.

⁶⁸ Ibidem.

⁶⁹ Sutter, Die Badenischen Sprachenverordnungen, I., str. 116.

⁷⁰ Ibidem.

er, Schwegel, Stalitz in Steinwender, za njeno potrditev pa slovanški in romunski poslanci: Gregorec, Herold, Kaizl, Klaič, Klun, Kozlowski, Lupul, Meznik, Milewski, Palffy, Pientak, Pininski, Romanzcuk, Rutowski, in Sczepanowski, ter Nemci: Fuchs, Kathrein, Morsey in Wolkeinstein⁷¹. Neposredno po glasovanju so poslanci Združene nemške levice razglasili svoj izstop iz vladne koalicije, naslednji dan pa je knez Windischgraetz - v skladu s sklepom seje ministrskega sveta z dne 16. junija 1895 - pismeno obvestil Franca Jožefa o demisiji vlade, ki jo je cesar tudi takoj sprejel⁷². Tako je - vsaj na zunaj - zaradi celjske gimnazije padla Windischgraetzova koalicijska vlada⁷³, s tem pa se je začela odločilna faza bojev za ustanovitev slovenskih vzporednic na gimnaziji v Celju.

Po demisiji Windischgraetzovega kabineta je cesar presenetljivo hitro (19. 6. 1895) imenoval novo začasno (uradniško) ministrstvo z grofom Erichom Kielmanseggom na čelu. Edina naloga nove vlade je bil čimprejšnji sprejem državnega proračuna za leto 1895. Vendar je bila ta naloga izredno težka, saj je sprejem celjske postavke v proračun sprožil med večino avstrijskih Nemcev močne reakcije. Celjska Deutsche Wacht, ki je označila program nove vlade s stavkom: „Vladamo proti Nemcem“⁷⁴, je takoj po glasovanju v proračunskem odboru začela z ostrimi napadi na vlado in Združeno nemško levico ter zahtevala od nemških poslancev, da stopijo v odločno obstrukcijo. Le-ta da naj pripravi vlado do tega, da bo iz proračuna izločila postavko Celje. Po mnenju lista bi

⁷¹ Deutsche Wacht, 20. 6. 1895; glej drugačno navedbo v Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 115, op. 24.

⁷² Deutsche Wacht, 20. 6. 1895.

⁷³ Seveda „celjsko gimnazijsko vprašanje“ ni bilo glavni razlog za padeč vlade. Marburger Zeitung je 20.6.1895 upravičeno zapisal: „Die Cillier Frage... ist ja keineswegs die einzige Klippe, an der die Coalition scheitern mußte, sobald das Staatsschiff den angekündigten neuen Curs einschlug. Man erinnere sich nur an den famosen Wahlreformenwurf, der auf den Widerspruch aller Parteien stieß, und man wird zugeben müssen, das Madame Coalition eine sehr ungesunde Person war, der das Fieber in allen Gliedern steckte. Die Vereinigte Linke freut sich allerdings über die glückliche Fügung, daß die Cillier Budgetpost den Stein ins Rollen brachte, allein ihre Freude ist nicht berechtigt, da heute alle denkenden deutschen Wähler genau wissen, was sie von dieser berühmten Vertreterin des Deutschtums zu halten haben“.

⁷⁴ Deutsche Wacht, 23. 6. 1895.

se morali vsi nemško nacionalno čuteči poslanci dogovoriti o enotnem nastopanju v celjskem vprašanju, seveda pa bi morala Združena nemška levica prenehati škiliti v novi kabinet⁷⁵. Istega mnenja je bil tudi celjski poslanec dr. Foregger, ki je na seji državnega zbora 28. junija 1895 (med generalno debato o proračunu) ostro skritiziral oportunizem Združene nemške levice, ki da je edini krivec, da se je celjsko gimnazijsko vprašanje razpletlo v škodo Nemcev. Če bi liberalci ostalim strankam v koaliciji pravočasno zaklicali: „Tega ne dovolimo!“, ne bi nikoli prišlo do zapletov, ki smo jim priča. Po mnenju Foreggerja je boj za celjsko gimnazijo le epizoda v boju med slovanskim in germanskim svetom, ki se ne sme razrešiti v korist Slovencev. Ustanovitev slovenske gimnazije v Celju, mestu, ki so ga ustanovili nemški kolonisti na ruševinah rimske Celeie, ne bi pomenila nič drugega kot „rop nemškega posestnega stanja“. Kadar pa je treba braniti nemško posestno stanje, je skrajni radikalizem sveta dolžnost vsakega Nemca. Zato je na koncu govora Foregger med poslance vrgel parolo: „Do skrajne parlamentarne opozicije“ in od njih zahteval, da stopijo v obstrukcijo, ne oziraje se na njene posledice. Po njegovem mnenju bo obstrukcija vlado prisilila k popuščanju. Če pa bo razpustila državni zbor, se bo že na naslednjih volitvah pokazala volja nemških volilcev, ki bodo v parlament izvolili energične nemške može poudarjenega nacionalnega mišljenja⁷⁶.

Ob debati o finančnem zakonu v državnem zboru dne 2. julija 1895 je celjsko vprašanje znova prišlo v ospredje. Slovenski poslanec Miha Vošnjak je odločno zavračal vse predloge, ki so bili usmerjeni k premestitvi slovenskih vzporednic v kakšen drug kraj na Spodnjem Štajerskem (Žalec, Ljutomer)⁷⁷, pri čemer ga je podprl tudi štajerski konservativni poslanec Mathias Kaltenegger. Le-ta je med drugim dejal, da „ne bo Celje škodovalo nemštvu, ampak bo nemška nacionalistična gonja okrog Celja spravila nemštvo v res strahoten položaj“⁷⁸. Ob njegovi izjavi, da so glasovali za slo-

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ Deutsche Wacht, 4. 7. 1895, 7. 7. 1895.

⁷⁷ Sutter, Die Badenischen Sprachenverordnungen, I., str. 120.

⁷⁸ Vasilij Melik, Slovenci v državnem zboru 1893-1904, ZČ, letnik 33, 1979, št. 1, str. 59.

venske paralelke tudi nemški ministri v Windischgraetzovem kabinetu, je v državnem zboru prišlo do mučnih scen, ki so pripeljale do tega, da je Ernst von Plener še pred glasovanjem o proračunu odložil svoj mandat. Tega pa ni storil grof Wurmbrand, ki je Kalteneggerjeve besede označil za „neresnične govorice“. Štajerski konservativni poslanec, ki so mu iz levice klicali „izdajalec lastnega naroda“, je na ta očitek odgovoril, da niti Plener niti Wurmbrand iz celjskega vprašanja nista potegnili nobenih konsekvenc in da je prav Plener kot finančni minister najbolj „zaslužen“ za to, da proračun vsebuje tudi postavko Celje⁷⁹.

V državnem zboru je nastal zapleten položaj, saj so slovensko zahtevo podpirali tudi nemški klerikalci. Združena nemška levica je izjavila, da bodo njeni člani glasovali le proti postavki Celje, ne pa tudi proti celotnemu proračunu; nemški nacionalci pa so bili proti sprejetju celotnega proračuna, vendar se tudi oni niso hoteli odločiti za obstrukcijo, za katero je strastno agitiralo nemško nacionalistično časopisje⁸⁰. Dne 10. julija 1895 je v državnem zboru prišlo do poimenskega glasovanja o postavki Celje in postavka je bila sprejeta s 173 proti 143 glasovi⁸¹. Pri tem je bila slovenska stran vidno razočarana, ker je proti celjski postavki glasoval tudi del nemških klerikalcev in krščanskih socialcev. Nemška stran pa je začela vpiti o klerikalni izdaji in zlasti napadala štajerskega poslanca Kalteneggerja, ki se je pred glasovanjem javno zavzel za slovenske zahteve. Proti Kalteneggerju se je po mnenju Domovine „vzdignila vsa vsenemška kuga“, ki ne izbira izrazov in sredstev za politično diskvalifikacijo. „Toliko razbrzdanosti in politične neznačajnosti in gnjusobe še ni zlahka kdaj doživel svet“, saj je Karl Hermann Wolf na nekem zborovanju na Dunaju „nasvetoval, naj se rabi ime Kaltenegger kot najhujša psovka“, dr. Eduard Glantschnigg iz Maribora („znani begun celjskega ‚narenturma‘“) pa je predlagal, „naj se Kaltenegger imenujejo - pljuvalniki“⁸².

⁷⁹ Sutter, Die Badenischen Sprachenverordnungen, I., str. 120.

⁸⁰ Deutsche Wacht, 11. 7. 1895. Deutsche Wähler demonstriert.

⁸¹ Deutsche Wacht, 14. 7. 1895.

⁸² Domovina, 25. 7. 1895. V znamenju olike; Deutsche Wacht, 21. 7. 1895.

Sprejem celjske postavke je med celotnim nemštvom v monarhiji sprožil ostre reakcije, seveda pa so bile reakcije celjskih Nemcev najglasnejše. Celjski občinski odbor je na seji 13. julija 1895 sprejel posebno resolucijo, v kateri je od nemških poslancev zahteval, da pri tretjem branju glasujejo proti celotnemu proračunu: „Občinski svet mesta Celja je na seji 5. marca t. l. v izpolnjevanju svoje dolžnosti jasno in razločno izrazil posledice, ki morajo nastati z ustanovitvijo slovenske gimnazije v Celju. - Danes stoji občinski svet pred dejstvom, da je bila postavka ‚Celje‘ v drugem branju sprejeta in da je tako z narodno izdajo nemških klerikalcev omogočena večina državnega zbora sklenila slavizacijo našega mesta. Prastaro nemško mesto naj bi bilo zoper želje svojih zastopnikov, zoper želje deželnega zastopa, zoper želje celotnega nemškega naroda, oropano svojega nemškega značaja. Takšna usoda nas ne sme doleteti. Vsi nemški predstavniki morajo v obrambi časti svojega naroda potegniti poslednji sam po sebi umevni sklep, če se naj našemu narodu prihrani sramota, da je prepustil slovanstvu nemško občino. Občinski svet Celja zato naslavlja na vse nemške poslance nujen poziv, da v tretjem branju glasujejo proti celotnemu proračunu in nasploh uporabijo vsa možna parlamentarna sredstva, s katerimi bodo lahko v zadnji uri odvrnili nevarnost od našega mesta.“⁸³

Podobne resolucije so v naslednjih dneh sprejeli tudi na protestnih zborovanjih volilcev v Gradcu, Mariboru, Ljutomeru, Konjicah, Vojniku, Radgoni (13. 7. 1895) in Celju (15. 7. 1895), 16. 7. 1895 pa tudi na Dunaju, kjer so na pobudo poslancev Hofmana von Wellenhoffa in Karla Hermanna Wolfa sprejeli poseben razglas, v katerem so nemške poslance pozvali, naj glasujejo proti celotnemu proračunu⁸⁴. Vendar so poslanci pri tretjem branju proračun kljub temu sprejeli, in sicer s 185 proti 86 glasov.⁸⁵ Zanj je poleg Slovencev, Hrvatov, Staročehov, Poljakov, Rusinov in Romunov glasovalo tudi 86 nemških poslancev, od tega kar 57 članov Združene nemške levice, 23 nemških klerikalcev, 5 članov

⁸³ Deutsche Wacht, 18. 7. 1895; ZAC, MOC 1850-1918, fasc. 73, št. 6450/1895.

⁸⁴ Deutsche Wacht, 18. 7. 1895.

⁸⁵ Deutsche Wacht, 21. 7. 1895.

Coroninijevega kluba oziroma moravske sredinske stranke ter dunajski demokrat Kronawetter⁸⁶. Poleg vseh poslancev Nemške nacionalne stranke (21) in vseh krščanskih socialcev (10) je glasovalo zoper proračun le 19 članov Združene nemške levice, medtem ko se jih kar 31 ni udeležilo glasovanja.⁸⁷ Vse to je imelo za nadaljnji politični razvoj v monarhiji velikanske posledice, ki so se že kmalu izrazile v skrajno radikalni politiki avstrijskega in še zlasti spodnještajerskega nemštva⁸⁸.

⁸⁶ Rezultati glasovanja so objavljeni v: *Deutsche Wacht*, 26. 7. 1896. Ein Tag der Schmach; prim. tudi Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 117.

⁸⁷ Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 117.

⁸⁸ Sutter, *Die Badenischen Sprachenverordnungen*, I., str. 127.

Radikalizacija nemške politike (1895-1901)

*Celje moramo, če hočemo njegovo vrednost
za naš narod povsem presoditi in oceniti, imeti
pred očmi tudi kot most do Jadrana, ki mora
biti in ostati nemško morje, če naj se nemškemu
narodu ne pretrga življenjski živec in se
ga obsodi na smrt.*

Sprejem proračuna, za katerega je glasovalo tudi precejšnje število poslancev Združene nemške levice, je za spodnještajerske Nemce vzrok za vojno napoved „skorumpiranemu liberalizmu“. Vsi trije spodnještajerski nemški časniki z vso silo udrihajo po stranki, ki da je zgolj zaradi lastnih koristi izdala nemški narod, z ustanovitvijo nemško-slovenskih paralelk na nižji gimnaziji v Celju pa povrh vsega še resno ogrozila že tako ogroženo nemško posestno stanje v Celju in na Spodnjem Štajerskem. Ogorčenje nad sramotno politiko Združene nemške levice je na (Spodnjem) Štajerskem splošno, toda Deutsche Wacht ima le deloma prav, ko zapiše: „Posebej štajerski liberalizem je umrl na dan glasovanja o celotnem proračunu“¹, saj je nemški liberalizem na Spodnjem Štajerskem „mrtev“ že veliko, veliko prej. Zato pa Združena nemška levica toliko bolj nezadržno „razpada“ v drugih, zlasti sudskeških deželah. Že poleti 1895 odloži poslanski mandat pol ducata strankinih članov (med njimi tudi vodja stranke Ernst von Plemer)², na nadomestnih volitvah pa v polovici volilnih okrajev liberalni kandidati propadejo proti nacionalcem³. Pri deželnozborskih

¹ Deutsche Wacht, 25. 7. 1895.

² Mandat so odložili poslanci Dumreicher, Klucki, Peez, Pichler, Plener, Rainer in Widmann. Prim. Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 118-119.

³ Prim. Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 119; na Koroškem je namesto barona Bernharda Rainerja izvoljen izdajatelj lista Freie Stimmen Josef Dobernig.

volitvah na Češkem novembra 1895 pa se pokaže, da se Deutsche Wacht ni veliko zmotila, ko je po glasovanju o proračunu napovedala, da bodo na naslednjih volitvah volilci Združeno nemško levico sami pospravili v grob⁴.

Ob napadih na umirajočo Združeno levico spodnještajersko nemško časopisje ostro napada tudi nemške, zlasti štajerske katoliške konservativce, ki so odkrito podprli ustanovitev nemško-slovenskih vzporednic na nižji gimnaziji v Celju. (Kaltenegger velja za glavnega izdajalca nemškega naroda).⁵ Hkrati je odločno nepopustljivo do nemških krščanskih socialcev z Luegerjem na čelu, ki se prav v tem času borijo za osvojitev dunajskega občinskega sveta. Pred občinskimi volitvami na Dunaju se Marburger Zeitung sicer strinja s politično povezavo med nemškimi nacionalci in krščanskimi socialci, češ da je to edini način, da se iz dunajskega občinskega sveta izločijo Židje in njihovi „liberalni podrepniki“. Vendar je hkrati odločen nasprotnik Luegerjeve politike: „Nemški nacionalci lahko podprejo krščanske socialce v napadih na trdnjavo internacionalnega židovstva, toda v predprostor papskega nuncijske jim ne bodo nikoli več sledili.“⁶ Še odločneje napada krščanske socialce celjska Deutsche Wacht, čeprav so le-ti v državnem zboru glasovali proti postavki Celje. Pri tem ji kot argument služi tudi pozitiven odnos slovenskega katoliškega tiska do Luegerja. Tako 15. 12. 1895 v celoti prevede članek iz Slovenskega gospodarja, ki pravi, da je večjega pomena kot Luegerjevo glasovanje proti nemško-slovenskim vzporednicam na celjski gimnaziji njegov energičen boj proti liberalizmu. Od zmage krščanskih socialcev na Dunaju da bodo Slovenci imeli več koristi kot pa od ene same slovensko-nemške nižje gimnazije. Po mnenju Slovenskega gospodarja Lueger namreč ni sovražnik Slovencev. To je tudi sam potrdil v pogovoru z nekim slovenskim politikom v Zidanem mostu, ko mu je zagotovil, da je moral glasovati proti slovenski gimnaziji zaradi bližajočih se občinskih volitev na Dunaju.

⁴ Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 119; Združena nemška levica je na deželnozborskih volitvah na Češkem novembra 1895 izgubila petino svojih nekdanjih mandatov.

⁵ Npr. Deutsche Wacht, 15. 8. 1895, 22. 8. 1895, 13. 10. 1895.

⁶ Marburger Zeitung, 4. 8. 1895: Deutschnational und Christlichsocial.

Proti je glasoval tudi zaradi tega, ker je uvidel, da bodo Slovenci dosegli uresničitev svoje pravične zahteve brez pomoči njegove stranke. Če pa bi slovenska stvar prišla v nevarnost, bi Slovencem s svojo stranko zagotovo priskočil na pomoč.⁷ Tudi Pettaufer Zeitung dvomi o „nacionalni zavesti“ krščanskih socialcev in ko se ob veliki noči 1896 Lueger sestane z voditelji slovenskih klerikalcev v Gorici, ga list ostro napade⁸.

Spodnještajersko nemštvo je izredno kritično tudi do novega, 29. 9. 1895 imenovanega ministrskega predsednika grofa Kasimirja Badenija, saj se boji, da bo nadaljeval „protinemško“ politiko njegovih predhodnikov. Tudi do programa nove vlade, ki ga ministrski predsednik Badeni predstavi v parlamentu 22. 10. 1895, so spodnještajerski Nemci izredno skeptični. Marburger Zeitung se sicer strinja z zahtevo po vzpostavitvi učinkovite državne uprave, pomiritvi nacionalnih in socialnih nasprotij ter izvedbi potrebnih reform (zlasti davčne in volilne), s simpatijami pa sprejme tudi Badenijevo zagotovilo, da bo vlada upoštevala interese Nemcev. Vendar je zaradi izjave, da se vlada ne bo pustila „voditi od nikogar“ in napovedane „politike prostih rok“ nasproti političnim strankam, list prepričan, da se položaj Nemcev v monarhiji nikakor ne bo izboljšal⁹. Še toliko bolj, ker si Badeni (v nasprotju s programsko izjavo) odkrito prizadeva, da bi s koncesijami Čehom¹⁰ in s „prijateljsko“ politiko nasproti razpadajoči Združeni nemški levi- ci oblikoval trdno večino v parlamentu, s pomočjo katere bi izvedel potrebne reforme in pravočasno dosegel sprejem državnega proračuna, odobritev rekrutnega kontingenta in predvsem nagodbo z Ogrsko¹¹.

⁷ Pisanje Slovenskega gospodarja, ki ga povzema celjska Deutsche Wacht, kaže, da se del slovenskih krščanskih socialcev - kljub razočaranosti nad stališčem Luegerjeve stranke v „zadevi Celje“ - ni bil pripravljen kar čez noč odvrniti od svojih nemških vzornikov. Prim. Janko Pleterski, Badenijeva kriza in Slovenci, v: Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, Maribor 1981, str. 62.

⁸ Pettaufer Zeitung, 19. 4. 1896: Dr. Lueger in Görz.

⁹ Marburger Zeitung, 27. 10. 1895.

¹⁰ Že oktobra 1895 je Badeni ukinil dve leti trajajoče izredno stanje v Pragi in razglasil amnestijo nad obsojenimi v t. i. procesu zoper Omladino. Januarja 1896 pa je odslovil med Čehi osovraženega češkega namestnika grofa Thuna.

¹¹ Prim. Šuklje, Iz mojih spominov, II., Ljubljana 1929, str. 135.

Seveda je treba poudariti, da spodnještajersko nemštvo ne nasprotuje vsem reformnim prizadevanjem nove vlade. S spretnim izigravanjem političnih strank in širokopoteznim trgovanjem s koncesijami¹² namreč Badeni doseže, da sprejme državni zbor vrsto pomembnih zakonov (med drugim državni zbor sprejme davčno reformo, ki uvaja progresivni dohodninski davek¹³, novi civilnoprocesni red in državnozborsko volilno reformo)¹⁴, ki so sprejemljivi tudi za nemške nacionalce.

Še najbolj deljeno spodnještajerski Nemci presojajo predlagano državnozborsko volilno reformo, ki pomeni kompromis med načelom splošne in enake volilne pravice ter starim sistemom kurij. V skladu s programom nastajajoče se Nemške ljudske stranke se spodnještajersko nemštvo načelno zavzema za uvedbo splošne in enake volilne pravice, vendar se hkrati zaveda, da bi bila dosledna izpolnitev te zahteve za Nemce izredno nevarna. Najbolj odločen nasprotnik načela splošne in enake volilne pravice je celjski državnozborski poslanec dr. Richard Foregger, ki že na volilnem zborovanju v Celju 28. 11. 1895 opozarja, da bi uveljavitev tega načela v mnogonacionalni Avstriji najbolj škodovala Nemcem¹⁵. Tudi med specialno debato o predlogu volilne reforme v državnem zboru aprila 1896 Foregger nasprotuje splošni in enaki volilni pravici iz nacionalnih in načelnih razlogov¹⁶. Čeprav na

¹² Pettauer Zeitung je Badenijevo politiko označil takole: „Das österreichische Abgeordnetenhaus ist zu einer Trafik geworden, in welcher die einzelnen Parteien der Regierung ihre Mithilfe bei der Durchführung eines Gesetzes nur gegen eine fixe Entschädigung gewähren wollen, gegen einen Preis, den irgend eine andere Partei zu bezahlen hätte“. Pettauer Zeitung, 23. 2. 1896.

¹³ Pim. Šuklje, Iz mojih spominov, II., str. 130: „Tudi kot ministrski predsednik je z nemalo spretnostjo dosegel od parlamenta, da je rešil celo vrsto zakonskih predlog, med njimi zakon o personalnih davkih, ki je bil še izdelan in predložen zbornici od Taaffeja in ga koalicijsko ministrstvo navzlic vsem naporom tedanjega finančnega ministra Plenerja nikakor ni moglo dobiti od parlamenta“.

¹⁴ Harrington-Müller, Der Fortschrittsklub im Abgeordnetenhaus, str. 105.

¹⁵ Deutsche Wacht, 1. 1. 1896.

¹⁶ Po njegovem mnenju nikakor ne gre enačiti navadnega hlapca ali drvjarja z zdravnikom in inženirjem, Avstrija pa zaenkrat še tudi ni socialistična država. Zato bi bil po njegovem mnenju najpravičnejši princip: odmeriti vsakemu državljanu državljanske pravice v skladu z njegovim prispevkom k izpolnjevanju namena države, pri čemer se pojavi le vprašanje pravega ključa za to odmero. Prim. Deutsche Wacht, 30. 4. 1896.

koncu tudi sam glasuje za kompromisni volilni zakon, ki uvaja splošno in enako volilno pravico le v splošni kuriji, še naprej svari pred posledicami uvedbe splošne in enake volilne pravice za nemško posestno stanje.

Medtem ko je Foregger nezadovoljen z volilno reformo zaradi strahu, da pomeni prvi korak uvedbi resnične splošne in enake volilne pravice, ki bi po njegovem mnenju zadala smrtni udarec nemštvu na Spodnjem Štajerskem, pa je večinsko razpoloženje spodnještajerskega nemštva nekoliko drugačno. Pettauer Zeitung npr. meni, da je volilna reforma daleč od pričakovanega, vseeno pa jo pozdravlja - v skladu z izjavo dr. Otta Steinwenderja - kot prvi korak na poti k splošni in enaki volilni pravici za celoten državni zbor¹⁷. Tudi celjska Deutsche Wacht meni, da je volilna reforma (predvsem zaradi upoštevanja zahtev Združene nemške levice) v svojem bistvu reakcionarna, saj ohranja indirektno volilno pravico v kmečki in splošni kuriji¹⁸, kljub temu pa zapiše, da pomeni dan, ko je državni zbor sprejel volilno reformo, pomemben dan v avstrijski zgodovini¹⁹.

Veliko bolj pa je spodnještajersko nemštvo enotno pri odnosu do ključnega problema, ki ga mora rešiti Badenijska vlada: do nagodbe z Ogrsko. V skladu z resolucijo štajerskega deželnega zbora iz januarja 1896 si prizadeva za doseg pravičnejše porazdelitve skupnih stroškov, ki so na škodo avstrijski polovici²⁰. Od vlade zahteva, da pri nagodbi dosledno upošteva gospodarske interese avstrijske polovice in zaščiti domačo proizvodnjo in delo²¹.

Že avgusta 1895 začenja spodnještajersko nemško časopisje z agitacijo za ustanovitev „prave“ nemške ljudske stranke, ki naj bi sledila naprednjaškim in svobodomiselnim tendencam in na nacionalni podlagi združila vse nemško čuteče elemente v Avstriji²². Ko Deutsche Wacht ugotavlja, da je bila do tega časa le Nemška

¹⁷ Pettauer Zeitung, 23. 2. 1896; prim. tudi Pettauer Zeitung, 26. 4. 1896.

¹⁸ Deutsche Wacht, 10. 5. 1896.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Pettauer Zeitung, 26. 1. 1896.

²¹ Ibidem.

²² Prim. Vanek, Die politische Tätigkeit des Abgeordneten Dr. Otto Steinwender, str. 82.

nacionalna stranka (poleg schönerejancev in treh štajerskih neodvisnih poslancev) s Hofmannom von Wellenhoffom na čelu edini resnični zastopnik nemštva v monarhiji, energično dodaja, da je mogoče stranki želeti, da se njena stara oblika napolni z novim, svežim mladostnim duhom in da razsodna politika omogoči pridruženje vseh nacionalno čutečih, doslej deloma ob strani, deloma v nemškoliberalnem taboru stoječih zastopnikov nemških volilcev²³. „Nismo za to, da bi ob dosedanjih frakcijah nastala nova frakcija. Naj se združijo najboljši možje vseh skupin, ki jih je mogoče označiti kot nemške in svobodomiselne“²⁴.

V zahtevi po ustanovitvi nemške „ljudske“ stranke si je spodnještajersko nemštvo več kot enotno in tudi v razpravah o programski usmeritvi bodoče stranke vsi poudarjajo, da bi morala biti nova stranka izključno nacionalna in svobodomiselna (deutsch und freisinnig), hkrati pa tudi socialreformatorska (zastopati bi morala interese malega obrtnika in trgovca, pa tudi kmeta). Razlike so opazne le pri odgovorih na vprašanje, ali naj bo nova stranka usmerjena antisemitsko ali ne. Ko celjska Deutsche Wacht konec oktobra 1895 odločno zavrne zahtevano antisemitsko usmerjenost bodoče stranke²⁵, jo Marburger Zeitung ostro kritizira. Po mnenju lista, ki se začudeno sprašuje, kako da nekaterim Nemcem še vedno ni jasno, da Čehi, Slovenci in Židje niso enaki Nemcem²⁶, je namreč antisemitizem pomemben sestavni del „nemške nacionalne zavesti“, ki se ga bodoča stranka ne more odreči. Marburger Zeitung zato meni, da bi se morala nova stranka osnovati na podlagi Linškega programa, ki ga je 1885 Schönerer dopolnil z zahtevo po izločitvi židovskega vpliva iz javnega življenja²⁷.

Razlike med Deutsche Wacht in Marburger Zeitung (pa tudi Pettauer Zeitung)²⁸ v odnosu do antisemitizma so prisotne vse do konca leta 1895, potem pa se kmalu zgladijo. Ko z januarjem 1896

²³ Deutsche Wacht, 11. 8. 1895.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Deutsche Wacht, 27. 10. 1895. („Die Deutsche Volkspartei soll und darf nur nationale Ziele haben“).

²⁶ Marburger Zeitung, 13. 10. 1895.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Tudi list Pettauer Zeitung je antisemitsko usmerjen.

dr. Richard Foregger preda založništvo Deutsche Wacht na novo ustanovljeno Društveno tiskarno Celeja, začne tudi celjski nemški list zagovarjati antisemitsko usmerjenost bodoče stranke. Celjski državnozborni poslanec, ki je odločen nasprotnik antisemitizma (saj le-ta cepi nemške sile), prihaja v vedno večje nasprotje s stališči Deutsche Wacht in svoje volilne baze.

Junija 1896 ustanovljena Nemška ljudska stranka (Deutsche Volkspartei) postane stranka, s katero se spodnještajersko nemštvo popolnoma identificira.²⁹ Po mnenju Deutsche Wacht je prav Nemška ljudska stranka edini resnični zastopnik nemških interesov v državi, saj lahko v njej najde svoje mesto vsak resnično nacionalno čuteči mož: v njej je lahko tako Schönerer kot tudi dr. Steinwender, ki izhaja iz vrst nacionalno čutečih liberalcev³⁰. Tudi Pettauer Zeitung meni, da je program ljudske stranke dobra osnova za poenotenje razcepljene nemške politike, ki lahko končno privede do pozitivnega dela v korist ljudstva³¹. Marburger Zeitung pa na drugi strani svari pred tem, da bi stranka prenaširoko odprla svoja vrata „odpadnikom“ iz drugih strank, saj bo to spet privedlo do njene cepitve³².

Zlasti Deutsche Wacht v številnih člankih propagira program nove stranke, ki v glavnih točkah sledi Linškemu programu iz leta 1882. Zavzema se za: podreditev vseh notranjepolitičnih vprašanj najvišjim nacionalnim interesom, krepitev povezav Avstrije z nemškim rajhom, poseben položaj Galicije, odstranitev prevladujočega židovskega vpliva v javnem življenju, gospodarske in socialne reforme v korist srednjih slojev po mestih, ohranitev svobodne šole ter za splošno in enako volilno pravico³³. List, ki je bil

²⁹ „Die deutsche Volkspartei ist streng national und daher entsprechend den Forderungen eines praktischen Nationalismus freiheitlich und socialreformistisch“. Deutsche Wacht, 18. 6. 1896.

³⁰ Deutsche Wacht, 19. 7. 1896.

³¹ Pettauer Zeitung, 5. 7. 1896.

³² Marburger Zeitung, 11. 6. 1896.

³³ Deutsche Wacht, 18. 6. 1896; Pettauer Zeitung, 21. 6. 1896; o programu Nemške ljudske stranke glej tudi: Rüdiger Malli, Die steirischen Abgeordneten im österreichischen Reichsrat 1897-1901. Mit besonderer Berücksichtigung des Nationalitätenproblems, Graz 1973, str. 6; Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 124.

(zaradi Foreggerjevega vpliva) vse do konca leta 1895 izrazit nasprotnik antisemitizma, se popolnoma strinja tudi z antisemitsko naravnostjo nove stranke. Po njegovem mnenju je namreč „boj proti internacionalno organiziranemu židovstvu“ in židovskemu vplivu v gospodarskem življenju ter v tisku, obrambni boj („Boj proti židovstvu ni napadalni, ampak obrambni boj“)³⁴, hkrati pa tudi boj proti v Avstriji močno razširjeni korupciji. V nasprotju s stališči celjskega poslanca dr. Richarda Foreggerja pa je soglasen tudi z načelno zahtevo po uvedbi splošne in enake volilne pravice³⁵.

V skladu s programskimi zahtevami nove stranke spodnještajersko časopisje besno napada „klerikalce“³⁶ in izkoriščanje vere v politične namene³⁷, ost svojih napadov pa usmerja tudi v Napredno stranko, ki jo med majem in decembrom 1896 v posameznih deželah ustanovljajo poslanci Združene nemške levice, ki so nezadovoljni s politiko vodstva stranke z Johannom Chlumeckym na čelu³⁸. Ko konec junija 1896 v Pragi del poslancev Združene nemške levice ustanovi Nemško napredno stranko (Deutsche Fortschrittspartei), teden dni kasneje pa ustanovijo Napredno stranko tudi na Moravskem in v Spodnji Avstriji³⁹, so reakcije nanjo uničujoče. Spodnještajersko nemško časopisje je prepričano, da gre le za vlivanje starega vina v nove mehove, in da je tudi nova politična tvorba državna stranka v najslabšem

³⁴ Deutsche Wacht, 30. 7. 1896.

³⁵ Seveda si Nemška ljudska stranka splošno in enako volilno pravico že od samega začetka predstavlja po svoje: „Als wahrhaft freiheitliche Partei fordern wir im Gegensatz zur bisher bestandenen liberalen Partei den gleichen Antheil aller Stammesgenossen an den politischen Rechten und daher die sofortige Fortsetzung der Wahlreform durch Beseitigung der überlebten und den Fortschritt hemmenden Vorrechte und Ueberweisung einer größeren Anzahl von Mandaten an die Curie des allgemeinen Wahlrechts“. Prim. Deutsche Wacht, 20. 9. 1896.

³⁶ S pojmom „klerikalci“, „klerikalna stranka“ spodnještajerski nemški tisk označuje tako (nemške in slovenske) katoliške konservativce kot tudi krščanske socialce, zato v tekstu uporabljam terminologijo virov.

³⁷ Deutsche Wacht, 13. 8. 1896.

³⁸ Prim. Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 120; Harrington-Müller, Der Fortschrittsklub im Abgeordnetenhaus, str. 41-43.

³⁹ Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 121.

pomenu besede: „Bistvo te stranke je korupcija; cilj njenih teženj je bil in je dosega ministrskih, dvorno- in upravnosvetniških mest.“⁴⁰

Da so stališča spodnještajerskega nemštva do vseh pomembnejših političnih vprašanj časa (tudi do volilne reforme in antisemitizma) identična s stališči Nemške ljudske stranke, se pokaže že pri deželnozborskih volitvah septembra 1896, ko vsi nemški kandidati na Spodnjem Štajerskem (tudi Schönererjev pristaš dr. Eduard Glantschnigg) kandidirajo na podlagi programa Nemške ljudske stranke. V predvolilnem boju nemško časopisje opozarja volilce, da se morajo pred volitvijo vprašati le: „Ali je kandidat dober Nemec in tako natančno pozna razmere, da bo v deželnem zboru iz polnega prepričanja zmožni biti prevajalec vseh tistih upravičenih zahtev, ki morajo z vsem poudarkom povzdigniti nemške občine glede na njihov uspešen nadaljnji razvoj?“⁴¹ Kajti spodnještajerski nemški poslanci v deželnem zboru se bodo morali v prihodnje še bolj odločno bojevati zoper „voditelje Slovencev, ki sanjajo o velikoslovenskem kraljestvu“ in že zdavnaj postavljeno zahtevo po administrativni razdelitvi Štajerske v dvoje ločenih upravnih področij⁴². Hkrati spodnještajerski nemški tisk propagira temeljne točke strankinega programa. Predvolilna zborovanja nemških kandidatov dr. Gustava Kokoschinegga, Moritza Stallnerja in dr. Josefa Schmidererja ter dr. Eduarda Glantschnigga so namenjena tudi promociji Nemške ljudske stranke na Spodnjem Štajerskem, saj na njih program nove stranke predstavi Julius von Derschatta⁴³. In ko na volitvah nemški kandidati zmaga-

⁴⁰ Deutsche Wacht, 19. 7. 1896.

⁴¹ Marburger Zeitung, 9. 8. 1896.

⁴² Ibidem.

⁴³ Edini, ki se ne strinja s programom Nemške ljudske stranke, je spet dr. Richard Foregger. Ko na volilnem zborovanju Moritza Stallnerja 12. septembra 1896 v Celju voditelj Nemške ljudske stranke na Štajerskem Julius von Derschatta predstavi strankin program, mu nasprotuje zaradi antisemitizma in zahteve po uvedbi splošne in enake volilne pravice. Vendar so njegova gledanja v popolnem nasprotju s stališči celjskega nemštva, ki enoglasno potrdi Stallnerjevo kandidaturo na podlagi omenjenega programa. Zaradi tega na naslednjih državnozborskih volitvah ne kandidira več, celjsko nemštvo pa si na podlagi programa Nemške ljudske stranke izvoli za „svojega“ poslanca radikalnejšega dr. Josefa Pommerja. Prim. Deutsche Wacht, 17. 9. 1896.

jo, je spodnještajersko nemštvo več kot zadovoljno. Tudi za Marburger Zeitung, ki obžaluje, da je v slovenjegraškem mestnem volilnem okraju dr. Eduarda Glantschnigga porazil Josef Lenko, je volilni izid sprejemljiv, saj je tudi Lenko kandidiral na podlagi programa Nemške ljudske stranke⁴⁴.

Uspeh Nemške ljudske stranke na deželnozborskih volitvah navdaja spodnještajerske Nemce z upanjem, da bo tudi v državnem zboru prišlo v ospredje „čisto nemško nacionalno mišljenje“. Upanje povečuje pospešeno razpadanje Združene nemške levice, ki jo Pettauer Zeitung že maja 1896 opiše takole: „Najboljši so se od nje odvrnili, njen ostanek pa ne korenini več med ljudstvom, ampak jo umetno ohranjajo pri življenju: vlada, ki jo brezvoljno uboga, tisk, ki se jo oklepa kot parazitska rastlina trhlega drevesa, in velekapital, ki ima življenjski interes, da se drži te stranke. ‚Združena levica‘ je v agoniji in bo na zadnji seji državnega zbora, katerega dnevi so prav tako škrti, dokončno izdihnila.“⁴⁵

Ko novembra 1896 iz Združene nemške levice izstopi več poslancev, ki niso zadovoljni s politiko strankinega vodstva s Chlumeckym na čelu, je Marburger Zeitung prepričan, da gre za zadnje vzdihljaje stranke.⁴⁶ Spodnještajersko nemštvo se veseli radikalnejše nemške politike in ko 5. 1. 1897 nemški poslanci soglasno zavrnejo proračunsko postavko za nižjo gimnazijo v Celju⁴⁷, ima Pettauer Zeitung to za dokaz okrepljene nemške enotnosti - čeprav se zaveda, da zavrnitev proračunske postavke za celjski „kljubovalni zavod“ še ne pomeni, da ga bo vlada tudi ukinila. Vendar je po mnenju lista več kot razveseljujoče dejstvo, da se je glasovanja vzdržala večina „klerikalnih“ poslancev iz nemških volilnih okrajev na Štajerskem (za postavko je glasoval le štajerski katoliški konservativec Kaltenecker)⁴⁸.

⁴⁴ Marburger Zeitung, 27. 9. 1896.

⁴⁵ Pettauer Zeitung, 17. 5. 1896.

⁴⁶ Marburger Zeitung, 22. 11. 1896: Das große Sterben; prim. tudi Harrington-Müller, Der Fortschrittsklub im Abgeordnetenhaus, str. 41.

⁴⁷ Deutsche Wacht, 10. 1. 1897.

⁴⁸ Pettauer Zeitung, 10. 1. 1897; tudi Deutsche Wacht (10. 1. 1897) označi glasovanje za „lep spomenik nemške enotnosti“.

Boj proti Badenijevim jezikovnim naredbam

Po zborovanju zaupnikov Nemške ljudske stranke 6. 2. 1897 v Gradcu, na katerem so se predstavniki iz vseh krajev Štajerske dogovorili za enoten in organiziran nastop na državnoborskih volitvah⁴⁹, se tudi na Spodnjem Štajerskem začne živahno predvolilno gibanje.

Medtem ko v novi splošni kuriji Nemška ljudska stranka ne more računati na uspeh⁵⁰, kandidirata poslanska kandidata v mariborski in celjski mestni kuriji, dr. Eduard Wolffhardt in dr. Josef Pommer, na podlagi programa Nemške ljudske stranke.

Dr. Eduard Wolffhardt na svojih volilnih zborovanjih širom volilnega okraja poudarja, da si bo v skladu s programom Nemške ljudske stranke prizadeval za najtesnejše zveze med Avstrijo in Nemčijo, razglasitev nemščine za državni jezik, za izločitev Galicije iz Cislajtanijske, za omejitev židovskega vpliva v javnem življenju (pri tem pravi, da je za razliko od krščanskih socialcev, ki antisemitizem uporabljajo le kot priročno sredstvo, da bi si pridobili simpatije volilcev, njegov antisemitizem usmerjen predvsem proti v javnem življenju gospodujoči „židovski nemorali“), za doseganje bolj demokratične volilne reforme, vendar nikakor ne takšne, kot jo predlagajo socialdemokrati. Prav tako volilec obljublja, da bo v državnem zboru odločno zagovarjal interese obrtniškega stanu, pa tudi kmetov in delavcev. Glede nagodbe z Ogrsko pa si bo prizadeval za spremembo kvote v korist avstrijske polovice, ki jo Ogrska že od nekdaj izkorišča⁵¹.

Z njegovimi izjavami je povsem zadovoljen tudi schönereerijanez dr. Eduard Glantschnigg, ki na zborovanju v Mariboru 6. 3. 1897 poudari, da bodo tudi številni pristaši Društva nemških

⁴⁹ Na zborovanju so izvolili tudi novo deželno vodstvo Nemške ljudske stranke. Iz Spodnje Štajerske so v vodstvo stranke prišli mariborski župan Alexander Nagy, celjski župan Gustav Stiger, ptujski župan Josef Ornig in deželnoborski poslanec Moritz Stallner. Prim. Pettaufer Zeitung, 7. 2. 1897.

⁵⁰ Zdi se, da so nemški volilci v splošni kuriji v glavnem glašovali za socialdemokratskega kandidata Filipa Ropasa. Prim. Pettaufer Zeitung, 7. 3. 1897.

⁵¹ Marburger Zeitung, 11. 3. 1897; Pettaufer Zeitung, 14. 3. 1897.

Celjski državnozborski poslanec dr. Josef Pommer

nacionalcev na Štajerskem v Podravju glasovali za kandidata Nemške ljudske stranke. Še toliko bolj, ker so za razliko od Nemške ljudske stranke na Spodnjem Avstrijskem, ki se nagiba na stran Luegerjevih krščanskih socialcev, stališča Nemške ljudske stranke na Štajerskem zelo podobna Schönererjevim⁵².

Skoraj identična stališča predstavi volilcem celjske mestne kurije dr. Josef Pommer. Na zborovanju v Celju (6. 3. 1897) poudarja,

⁵² Marburger Zeitung, 11. 3. 1897. Na volilnem zborovanju dr. Glantschnigg vpraša poslanskega kandidata, kakšen je njegov odnos do Georga von Schönererja. Wolffhardt mu diplomatsko odgovori, da je mogoče o Schönererju misliti maršikaj, da pa je njegova ljubezen do nemškega naroda splošno znana.

da se v vseh točkah strinja s programom Nemške ljudske stranke, nekoliko je skeptičen le do zahteve po uvedbi splošne in enake volilne pravice, ker bi le-ta škodila nemštvu na Spodnjem Štajerskem. Volilcem obljublja, da si bo v državnem zboru prizadeval zlasti za krepitev nemške enotnosti in za tesne povezave Avstrije z nemškim rajhom, nikakor pa ne bo zanemarlil gospodarskih in socialnih vprašanj. Po njegovem mnenju je namreč boj proti „darwinizmu“ v gospodarstvu prva naloga vsakega nemško-nacionalnega poslanca: „Naša tisočletna kultura nam nalaga, da ščitimo šibkejša od močnih“⁵³.

Ko po volitvah zmagata oba nemška kandidata⁵⁴, Nemška ljudska stranka pa postane najmočnejša nemška stranka v parlamentu⁵⁵, je spodnještajersko nemštvo več kot zadovoljno. Tudi delovanje obeh spodnještajerskih poslancev v državnem zboru ga navdaja z upanjem, da se bodo razmere začele spreminjati v korist nemštva⁵⁶. Toda že kmalu se politično razpoloženje bistveno spremeni. 5. aprila 1897 namreč Badeni razglasi jezikovne naredbe za Česko (in napove podobne naredbe za Moravsko)⁵⁷, ki v naelektreni politični situaciji po volitvah naletijo na vsestransko ogorčenje med nemštvom. Ukaz, ki uzakonja „dvojezično enakopravnost“ na celotnem področju Češke in od uradnikov zahteva, da se do 1. 7. 1901 naučijo tudi drugega deželnega jezika⁵⁸, je za Nemce sporen tako zaradi vsebine, kot tudi zaradi načina njegove razglasitve, saj so Nemci prepričani, da pomeni razglasitev naredb v obliki ukaza očiten „prelom z ustavnostjo“⁵⁹.

Izven Češke in Moravske najostreje nasprotujejo jezikovnim naredbam prav na Štajerskem in še zlasti v Celju, kjer je še vedno

⁵³ Deutsche Wacht, 11. 3. 1897.

⁵⁴ Prim. Deutsche Wacht, 25. 3. 1897; Melik, Volitve na Slovenskem, str. 387.

⁵⁵ Prim. Deutsche Wacht, 28. 3. 1897: Der neue Reichsrat; Deutsche Wacht, 1. 4. 1897. Die Deutsche Volkspartei.

⁵⁶ Na seji državnega zbora 30. 3. 1897 je dr. Josef Pommer predlagal ministru za uk in bogočastje, da ukine „slovenski kljubovalni zavod“ na nižji gimnaziji v Celju, saj je državni zbor zavmil proračunsko postavko za njegovo financiranje. Prim. Deutsche Wacht, 1. 4. 1897.

⁵⁷ Tekst jezikovnih naredb za Česko je objavljen v Sutter, Die Badenischen Sprachenverordnungen, I., str. 274 sl.

⁵⁸ Deutsche Wacht, 11. 4. 1897. Die Sprachenverordnungen.

⁵⁹ Marburger Zeitung, 22. 4. 1897.

čutiti močne posledice gimnazijskega vprašanja⁶⁰. Spodnještajersko nemštvo že v prvih reakcijah na jezikovni naredbi izhaja iz prepričanja, da bodo (podobno kot leta 1890 ob poskusu češko-nemške nagodbe) za Čehi postavljali enake zahteve tudi Slovenci, zato se mu zdi Badenijev ukrep povsem nesprejemljiv⁶¹. Celjsko Nemško društvo že na zborovanju 13.4.1897 izda poseben oklic, v katerem se solidarizira s sudetskimi Nemci, apelira na nemške poslance, da si z vsemi sredstvi prizadevajo za ukinitve jezikovnih naredb in predlaga sklic posebnega nemškega strankinega dne, na katerem naj Nemci ustanove nekakšen podporni odbor⁶².

Oklic celjskega Nemškega društva naleti na ugoden odmev med štajerskim, pa tudi sudetskim nemštvom, ki se še posebej strinja s predlogom po sklicu posebnega strankinega dne in ustanovitvi odbora za javno blaginjo, pa tudi z zahtevo po abstinenci nemških poslancev v državnem zboru⁶³. Na zborovanju nemških poslancev v Pragi, ki ga skliče Nemška ljudska stranka, se poslanci s Češke dogovorijo za boj proti vladi do dokončne zmage, hkrati pa sprejmejo provokativen sklep o sklicu velikega nemško-avstrijskega strankinega dne v Dresdenu⁶⁴. Na zborovanju Društva nemških nacionalcev na Štajerskem v Gradcu 22. 4. 1897, ki se ga udeležijo tudi poslanci Karl Hermann Wolf, Paul Hofmann von Wellenhof, Franz Girstmayer ter vodja štajerske Kmečke zveze vitez Rokitansky, sprejmejo resolucijo, v kateri označijo jezikovne naredbe za kršitev pravic nemškega naroda in ustave, Nemce pa pozovejo, da se z vsemi silami borijo proti nasilju vlade⁶⁵. Na zborovanju dr. Josefa Pommerja v Celju 24. 4. 1897 sprejmejo zborovalci resolucijo, v kateri od nemških poslancev zahtevajo, da stopijo v obstrukcijo, saj bi abstenenca zahtevala popolno nemško

⁶⁰ Berchtold Sutter, *Die politische und rechtliche Stellung der Deutschen in Österreich 1848 bis 1918*, v: *Die Habsburgermonarchie*, Band III., *Die Völker des Reiches*, 1. Teil, Wien 1980, str. 223.

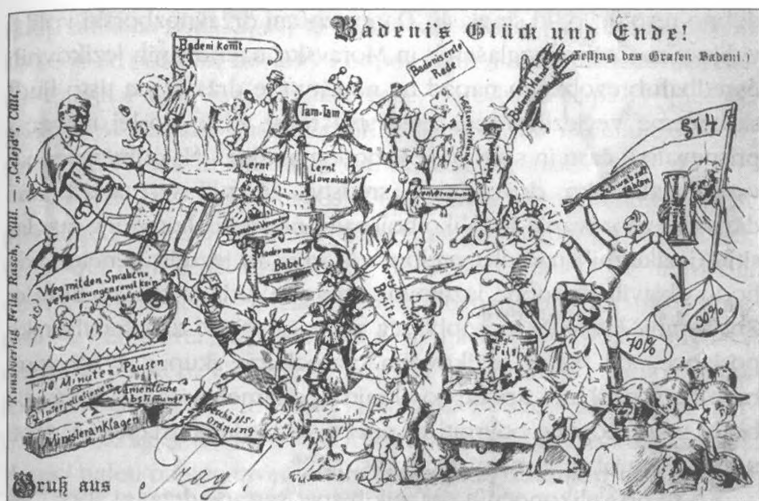
⁶¹ *Deutsche Wacht*, 15. 4. 1897; prim. tudi *Marburger Zeitung*, 15. 4. 1897.

⁶² *Ibidem*; 13. 4. 1897 je zoper jezikovne naredbe za Češko protestiral tudi celovški občinski odbor.

⁶³ *Deutsche Wacht*, 18. 4. 1897.

⁶⁴ *Marburger Zeitung*, 22. 4. 1897; *Deutsche Wacht*, 18. 4. 1897.

⁶⁵ *Marburger Zeitung*, 25. 4. 1897.

Celjski knjigarnar Fritz Rasch je založil vrsto nacionalističnih razglednic, ki so krožile po vsej državi

enotnost, na katero ni moč računati⁶⁶. Na zborovanju poslanca dr. Eduarda Wolffhardta na Ptuju 25. 4. 1897 sprejmejo „nemški volilci mesta Ptuja“ resolucijo, s katero označijo jezikovne naredbe za „akt sovražnosti“ proti gospodarsko in kulturno najrazvitejšemu narodu v Avstriji. Od svojega poslanca zahtevajo, da se proti naredbam bori z vsemi zakonsko dovoljenimi sredstvi, v skrajnem primeru tudi z abstinenco, saj pri naredbah ne gre za „politično potrebo“, ampak za navadno briskiranje Nemcev v Avstriji⁶⁷. Na zborovanju istega poslanca v Mariboru 26. 4. 1897 sprejmejo po-

⁶⁶ Deutsche Wacht, 29. 4. 1897; Pommer je na zborovanju svoje volilce opozoril, da je poslanec Josip Žičkar od vlade že zahteval razglasitev podobnih jezikovnih naredb za Štajersko in Koroško.

⁶⁷ Pettauer Zeitung, 2. 5. 1897; na zborovanju je dr. Wolffhardt med drugim izjavil: „Man weiß, daß bereits auch die Slovenen solche Sprachenverordnungen verlangten und was man den Čechen gewährt, kann man den anderen Nicht-deutschen nicht versagen. In diesem Falle müßten die Beamten, Notare, Advokaten und ihr Hilfspersonal nicht nur in Untersteiermark, sondern auch in Obersteiermark alle der slovenischen Sprache in Wort und Schrift mächtig sein.“

dobno resolucijo, ki se glasi: „Danes zbrani državnozborski volilci vidijo v za Češko razglašenih in Moravsko načrtovanih jezikovnih naredbah brezobziren napad na nemštvo te države, na tisto ljudsko pleme večjezikovnega cesarstva torej, ki je doslej največ... prispevalo k časti in slavi stare vzhodne marke... Najodločneje in z vsemi zakonsko dovoljenimi sredstvi zavrniti ta napad ima današnje zborovanje še toliko bolj za upravičeno, ker vidi v razglasitvi (jezikovnih naredb) prelom z ustavo in je zelo verjetno, da bodo objavili podobne jezikovne naredbe tudi za alpske dežele. Zborovanje naproša in pooblašča svoje častitljive državnozborske poslance, da proti jezikovnim naredbam skupaj z drugimi nemškimi poslanci uporabijo skrajna parlamentarna sredstva, saj bo le tako mogoče odvrniti ta nezaslišani udarec, naperjen proti nadaljnemu obstoju nemštva v Avstriji.“⁶⁸

Ko se po velikonočnih praznikih spet sestane državni zbor (28. 4. 1897) in se tudi Nemška ljudska stranka pridruži tehnični obstrukciji Nemške napredne stranke in *schönererijancev*⁶⁹, ima na Spodnjem Štajerskem polno podporo. Spodnještajersko nemško časopisje s simpatijami poroča o taktičnih potezah obstrukcionistov, prinaša podrobna poročila o nujnih predlogih, interpelacijah in ministrskih obtožbah, hkrati pa besno udriha po vladi, ki skuša vladati s policijo in proti Nemcem. Pri tem poudarja, da Nemcem ne gre zgolj za preklic jezikovnih naredb, ampak za to, da se v Avstriji končno preneha s politiko škodovanja nemštvu po poti različnih vladnih ukazov, ki jo je začel prakticirati grof Taaffe.⁷⁰

Spodnještajersko nemštvo se v celoti strinja s sklepom vodstva Nemške ljudske stranke za Štajersko z dne 2. 5. 1897, da je treba nadaljevati z obstrukcijo do ukinitve jezikovnih naredb⁷¹. In ko zvezno vodstvo Nemške ljudske stranke s Steinwenderjem na čelu sklene, da z obstrukcijo ne bo „motilo“ obravnave gospodarskih vprašanj⁷², *Marburger Zeitung* zapiše: „Po našem mnenju je ta

⁶⁸ *Marburger Zeitung*, 29. 4. 1897: Gegen die Sprachenverordnungen.

⁶⁹ *Deutsche Wacht*, 2. 5. 1897.

⁷⁰ *Marburger Zeitung*, 2. 5. 1897.

⁷¹ *Deutsche Wacht*, 6. 5. 1897.

⁷² Prim. Vanek, Die politische Tätigkeit des Abgeordneten Dr. Otto Steinwender, 87-88.

sklep taktična napaka, saj se ne gre zaustavljati na pol poti, potem ko se je že odločilo za skrajni odpor; s premirjem pridobi nasprotnik čas in z njim vse, kar potrebuje, da odvrne napad.⁷³ List od poslancev Nemške ljudske stranke zahteva, da nadaljujejo z obstrukcijo, saj gre za biti ali ne biti nemškega naroda⁷⁴.

Ko 2. 6. 1897 zaradi uspešne obstrukcije nemških strank cesar predčasno zaključi 12. sesijo državnega zbora (prvič po 28 letih), se za trenutek celo zazdi, da se bo politični položaj v monarhiji umiril. Konec junija poslanec Nemške napredne stranke, univ. prof. dr. Emil Pfersche, skupaj s svojim kolegom s praške nemške univerze Josefom Ulbrichom pripravi celo kompromisni osnutek jezikovnega zakona, ki izhaja iz razdelitve dežele na eno- in dvojezične okraje⁷⁵. Toda ta kompromisni predlog med avstrijskimi Nemci naleti na negativen odziv⁷⁶. Različni Badenijevi ukrepi proti nemškemu gibanju, zlasti razkritje tajnega razglasa, s katerim je ministrski predsednik 2. 6. 1897 od državnih uradov v posameznih deželah zahteval, da z vso odločnostjo nastopijo zoper „veleizdajalske in nepatriotične nastope“, predvsem zoper takšne, ki so prišli do izraza na zadnjih zborovanjih radikalnih nemških nacionalcev⁷⁷, in prepoved na 13. junij 1897 sklicanega zborovanja v Chebu (Eger), namreč nemški odpor stopnjujejo do skrajnosti. Tudi zmernejši politiki znotraj Nemške napredne in Nemške ljudske stranke so se pod pritiskom agitacije vsenemcev s Schönererjem in Wolfom na čelu (iz strahu, da jih ne bi označili za „nacionalne izdajalce“) prisiljeni odločiti za radikalno politiko⁷⁸. V poletnih mesecih je Avstrija priča „tevtonskemu furorju“, ki zajame vse dežele. Poleti se uresniči napoved zmernega štajerskega poslanca

⁷³ Marburger Zeitung, 13. 5. 1897.

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ Osnutek je objavljen v Sutter, Die Badenischen Sprachenverordnungen, II., str. 466 sl; prim. tudi Harrington-Müller, Der Fortschrittsklub im Abgeordnetenhaus, str. 116.

⁷⁶ Grazer Tagblatt je Pfersche-Ulbrichov osnutek označil: „Das ist mehr als ein Verbrechen, das ist ein Fehler“. Prim. Sutter, Die Badenischen Sprachenverordnungen, II., str. 54; glej tudi Harrington-Müller, Der Fortschrittsklub im Abgeordnetenhaus, str. 117.

⁷⁷ Marburger Zeitung, 13. 6. 1897; Deutsche Wacht, 13. 6. 1897.

⁷⁸ Harrington-Müller, Der Fortschrittsklub im Abgeordnetenhaus, str. 118.

dr. Victorja von Hohenburgerja: „Če vlada misli, da nas bo omehčala s policijskimi ukrepi, tajnimi razglasi, zaplembami časnikov, prepovedmi zborovanj in podobnimi sredstvi, se silno moti. Ta sredstva bodo naš odpor le še okrepila“.⁷⁹

Nemški odpor postaja vedno močnejši, pri čemer nemštvo v alpskih deželah v boju zoper Badenija ne zaostaja za Nemci na Češkem in Moravskem. Na velikem ljudskem zborovanju zaupnikov Nemške ljudske stranke iz alpskih dežel v Celovcu (Deutsches Volkstag) 11.7.1897, ki se ga udeležita tudi oba spodnještajerska državnozborna poslanca Wolffhardt in Pommer ter deželnozborni poslanci Stallner, Kokoschinegg, Schmiderer in Lenko, zborovalci sklenejo: „Zbrani zaupniki Nemške ljudske stranke razglašajo brezpogojno in neomajno enotnost s svojimi sonarodnjaki na Češkem in Moravskem, ki so jih... ogrozili in razžalili z jezikovnimi naredbami, in so trdno odločeni z vso svojo silo nadaljevati boj, ki jim je bil vsiljen...; popolnoma odobravajo dosedanje zadržanje njihovih poslancev v državnem zboru in so prepričani, da bodo leti tudi v bodoče upoštevali zapovedi nacionalne časti in zavrnili vsak poskus sporazuma, dokler bodo veljale jezikovne naredbe. - Nemci iz alpskih dežel so torej prisiljeni voditi dolg in žrtev poln boj, se pa zavedaj moči lastnega naroda in prezirajo vse grožnje in strašenje: posebej izjavljajo, da se bodo najodločneje uprli vsem nasilnim ukrepom.“⁸⁰

Ko pride na (prepovedanem) velikem nemškem shodu v Chebu (Eger) na Češkem do spopadov s policijo⁸¹, sprejme celjski občinski odbor posebno resolucijo, s katero se solidarizira s svojimi nemškimi brati na Češkem: „Občinski svet mesta Celja izraža globoko ogorčenje zaradi nasilnosti nad nemškimi brati v Chebu, prizadejanih jim pri zakoniti obrambi prirojenih pravic, najostreje poudarja vzajemno jamstvo in bratstvo v orožju (Gemeinbürgerschaft und Waffenbrüderschaft) vseh Nemcev v Avstriji in pričaju-

⁷⁹ Marburger Zeitung, 15. 7. 1897.

⁸⁰ Marburger Zeitung, 15. 7. 1897; Pettauier Zeitung, 18. 7. 1897; Deutsche Wacht, 15. 7. 1897.

⁸¹ Shod je bil 11. 7. 1897, torej na isti dan kot zborovanje v Celovcu. Prim. Marburger Zeitung, 15. 7. 1897; Pettauier Zeitung, 18. 7. 1897; Deutsche Wacht, 15. 7. 1897.

Reichsrathsabgeordneter
K. v. Wolf.

Ministerpräsident
Kasimir Graf Badeni.

Zur Erinnerung an den Zweikampf
zwischen dem Ministerpräsidenten Kasimir Graf Badeni
und dem Reichsrathsabgeordneten K. v. Wolf
in Wien am 25. September 1897.

(Die Bedingungen waren: 26 Schritt Distanz, dreimaliger Kugelwechsel,
Graf Badeni erhielt beim ersten Gange einen Schuß in den rechten Oberarm).

Deutscher Gruß aus Cilli.

Ueb. Curiosum für die
Pummeling.

Hermann

Lith. Kunstanstalt E. Rösser, Augsburg. — Nachdruck verboten.

je od vseh nemških občinskih zastopstev na Spodnjem Štajerskem enake izjave.⁸²

S podobnimi resolucijami se na dogodke v Chebu odzovejo tudi nekatere druge spodnještajerske nemške občine. Novoizvoljeni občinski odbor mesta Ptuja v posebni resoluciji (30. 7. 1897) odločno obsodi nasilje oblasti nad nemškimi zborovalci v Chebu in izrazi prebivalcem mesta Cheba in vsem nemškim udeležencem prepovedanega strankinega dne iskreno zahvalo za pogumno izražanje nemškega mišljenja⁸³.

Pred začetkom 13. sesije državnega zbora septembra 1897 spodnještajersko nemško časopisje stopnjuje agitacijo za nadaljevanje obstrukcije do končne ukinitve jezikovnih naredb. Jezikovne naredbe, ki jih je Badeni razglasil samo zato, da bi si zagotovil podporo Čehov pri sklenitvi nagodbe z Ogrsko, so za spodnještajersko nemštvo nasilje nad nemškim narodom na Češkem in Moravskem. Toda hkrati so spodnještajerski Nemci prepričani, da se je treba za ukinitve jezikovnih naredb boriti tudi zaradi aspiracij Slovencev, saj je 2. 8. 1897 deputacija slovenskih politikov z vitezom Hugom Berksom in Josipom Žičkarjem na čelu ministrskemu predsedniku Kasimirju Badeniju izročila poseben memorandum s slovenskimi jezikovnimi zahtevami⁸⁴. Iz spodnještajerske perspektive je nemška obstrukcija zgolj „nujen izraz boja za nacionalno samoohranitev“ ter „patriotična stran našega sedanjega parlamentarizma“⁸⁵.

Tudi po otvoritvi državnega zbora (23. 9. 1897), ko poslanci Nemške napredne in Nemške ljudske stranke ter vsenemci z ministrskimi obtožbami nadaljujejo z obstrukcijo, spodnještajersko nemško časopisje strastno podpira obstrukcionista in zlasti hvali vsenemškega poslanca Karla Hermanna Wolfa, ki je v dvoboju ranil ministrskega predsednika Badenija⁸⁶. Spodnještajerski Nemci

⁸² Deutsche Wacht, 18. 7. 1897.

⁸³ Pettaufer Zeitung, 1. 8. 1897.

⁸⁴ Deutsche Wacht, 5. 8. 1897.

⁸⁵ Deutsche Wacht, 26. 8. 1897.

⁸⁶ Deutsche Wacht, 30. 9. 1897; podrobno o Wolfovem dvoboju z Badenijem glej: Clemens Weber, Karl Hermann Wolf (1862-1941), rkp, dis., Wien 1975, str. 134-140; prim. tudi Sutter, Die Badenischen Sprachenverordnungen, II., str. 101; Šuklje, Iz mojih spominov, III., str. 6.

zahtevajo od svojih poslancev v državnem zboru, da obstruirajo tudi pogodbo z Ogrsko⁸⁷, čeprav se zavedajo, da je za gospodarski položaj v avstrijski polovici izrednega pomena⁸⁸. Uspešna obstrukcija je deležna vse podpore spodnještajerskega nemštva⁸⁹. Celjski občinski odbor sprejme na seji 12. 11. 1897 resolucijo, v kateri se zahvaljuje nemškim strankam za uspešno vodenje obstrukcije in izraža svoje strinjanje z izstopom celjskega poslanca dr. Josefa Pommerja iz dunajskega občinskega sveta zaradi „nenemške“ politike dunajskih krščanskih socialcev: „Občinskemu svetu mesta Celja nudi dosedanje zadržanje obstrukcijskih strank v državnem zboru in izstop značajnega poslanca dr. Josefa Pommerja iz dunajskega občinskega sveta dobrodošlo priložnost, da značajnemu gospodu poslancu zagotovi svoje polno zaupanje, da obstrukcijskim strankam čestita, da jih pozove k brezobzirnemu vztrajanju in da krščansko-socialnim posalcem v državnem zboru in dunajskemu občinskemu svetu izreče upravičeno nezaupanje“⁹⁰. Tudi ko državni zbor 25. 11. 1897 na predlog konservativnega poslanca Falkenhayna sprejme spremembo poslovnega reda, ki predsedniku parlamenta omogoča, da iz dvorane odstrani vse tiste poslance, ki motijo delo poslanske zbornice (Lex Falkenhayn)⁹¹, je

⁸⁷ „Tisti nesrečni dualizem... je določal, da se je morala vsakih 10 let znova skleniti carinska in trgovinska zveza med Avstrijo in Ogrsko. Poleg tega zakona je bilo treba znova določiti ključ, po katerem naj bi se izračunal prispevek vsake izmed državnih polovic k stroškom skupne uprave, dalje je bilo treba ponovno načeti vprašanje avstro-ogrske banke, denarnega zavoda tedaj, ki je izdajal papirne novčance ter je moral varovati kredit našega gospodarstva nasproti inozemstvu... Ves kompleks teh vprašanj, označevan z imenom ‚negodba‘, je moral Badeni rešiti do 31. decembra leta 1897. Velika večina mu je bila zagotovljena, vsa desnica se je po skupnem vodstvu dogovorila in zvezala z njim - toda kaj so koristili taki dogovori, kaj je zamogla večina, ko pa je besna obstrukcija nemških ‚naprednih strank‘ zabranila in onemogočila vsako parlamentarno delo“. Prim. Šuklje, Iz mojih spominov, III., str. 5.

⁸⁸ Sklep vodstva Nemške ljudske stranke, da bo sodelovala pri volitvi delegacije, naleti na Spodnjem Štajerskem na negativen odmev. Prim. Sutter, Die Badenischen Sprachenverordnungen, II., str. 101-104.

⁸⁹ Med 30. 9. in 20. 11. 1897 so med drugim kar 84-krat poimensko glasovali o peticijah, za kar so porabili 58 ur. Prim. Sutter, Die Badenischen Sprachenverordnungen, II., 104.

⁹⁰ Deutsche Wacht, 14. 11. 1897.

⁹¹ O škandaloznih dogodkih v državnem zboru in o Lex Falkenhayn glej: Sutter, Die Badenischen Sprachenverordnungen, II., str. 119; Šuklje, Iz mojih spominov, III., Ljubljana 1929, str. 8.

spodnještajersko nemštvo prepričano, da abstinenca, o kateri razpravlja izvršni odbor nemških opozicijskih strank (25. 11. 1897), ne bi bila pametna⁹². Veliko bolj se strinja s sklepom zborovanja zaupnikov Nemške ljudske stranke na Štajerskem v Gradcu 28. 11. 1897, ki se ob obsodbi neustavne spremembe poslovnika (Lex Falkenhayn) in aretacije poslanca Karla Hermana Wolfa, odloči za nadaljevanje obstrukcije⁹³. Ko pa še isti večer iz Dunaja prispe novica, da je Badeni demisioniral, je navdušenje na Spodnjem Štajerskem nepopisno⁹⁴.

Toda evforično vzdušje se že kmalu umiri, saj se spodnještajersko nemštvo dobro zaveda, kako prav ima vodja Nemške ljudske stranke na Štajerskem dr. Julius von Derschatta, ko na zborovanju v Gradcu 28. 11. 1897 (po prispeli novici, da je Badeni padel) izjavi: „Prva bitka je dobljena. Državni zbor je odložen, Badenijeva vlada je padla. Prva zmaga je bila naša, toda bitka še ni končana in boj se nadaljuje.“⁹⁵ Prepričano je, da je nova Gautscheva vlada, ki ji cesar poveri nalogo „pomiriti razburkane strasti in doseči predvsem ogroženo pogodbo z ogrsko državno polovico“⁹⁶, še bolj reakcionarna in protinemško usmerjena od vlade „policijskega grofa“ Badenija⁹⁷, zato se zavzema za nadaljevanje obstrukcije „do končne zmage“. Pod „končno zmago“ pa ne razume le ukinitvev jezikovnih naredb, ampak tudi ukinitvev Lex Falkenhayn in popolno spremembo sistema, s katerim avstrijske vlade že od Taaffeja dalje (s pomočjo Slovanov) vladajo proti Nemcem. Namesto „dospotizma slovanskih narodov“, spodnještajerski Nemci zahtevajo, da vlada (z razglasitvijo nemščine za

⁹² Deutsche Wacht, 28. 11. 1897: Abstinenz?

⁹³ Marburger Zeitung, 2. 12. 1898; resolucijo s protestom zoper Lex Falkenhayn je sprejel tudi štajerski deželni odbor; prim. tudi Sutter, Die Badenischen Sprachenverordnungen, II., 193.

⁹⁴ Prim. Deutsche Wacht, 28. 11. 1897: Das Ministerium Badeni †. Beilage zum Hauptblatte vom 28. November 1897. (Ob novici z Dunaja pride v Celju do spontanega zbiranja nemškega prebivalstva, ki ob petju Wacht am Rhein in drugih nacionalnih pesmi še dolgo v noč križari po mestnih ulicah. Podobno vzdušje vlada tudi v drugih spodnještajerskih nemških mestih in trgih.)

⁹⁵ Marburger Zeitung, 2. 12. 1897.

⁹⁶ Šuklje, Iz mojih spominov, III., str. 15.

⁹⁷ Marburger Zeitung, 2. 12. 1897.

državni jezik) končno začne z Nemcem prijaznejšo politiko: „Tudi Avstrija kot država mora dati Nemcem, kar je nemškega, saj tudi oni dajejo (in so svoj časi dali) državi, kar je državnega“. V nasprotnem primeru namreč Nemci v državi ne bodo več videli nujnega življenjskega pogoja za njihov narodni obstoj⁹⁸.

Čeprav se spodnještajersko nemštvo zaveda, da bo v primeru ukinitve jezikovnih naredb za Češko in Moravsko nemško obstrukcijo zamenjala češka⁹⁹, se povsem strinja s sklepom Nemške ljudske stranke, ki sklene 1. 12. 1897 z Nemško napredno stranko, krščanskimi socialci, ustavovernimi veleposestniki in Mauthnerjevo skupino t. i. „nemško vzajemno jamstvo“ (Deutsche Gemeinbürgerschaft), nekakšno „namensko zavezništvo“ za doseg ukinitve jezikovnih naredb in Lex Falkenhayn¹⁰⁰. Hkrati pa od nemških poslancev zahteva brezobziren boj vse do končne izpolnitve upravičenih nemških zahtev. V boju zoper prodirajoče slovanstvo, ki ob pomoči vlade resno ogroža nemško posestno stanje, lahko namreč po njegovem mnenju avstrijskim Nemcem prinese uspeh le odločna politika. Zato spodnještajersko nemško časopisje vse-skozi poudarja nujnost radikalne nemške politike v državnem zboru, ker bodo lahko le na ta način dosegli ukinitve jezikovnih naredb za Češko in Moravsko, osovraženega Lex Falkenhayn in člena 14 državnih temeljnih zakonov, ki omogoča vladi sprejemanja nujnih zakonov brez parlamenta¹⁰¹.

Na Spodnjem Štajerskem postaja vse bolj priljubljen radikalni vsenemški poslanec Karl Hermann Wolf (nekdanji urednik Deutsche Wacht in zet celjskega odvetnika dr. Johanna Stepischnegga), ki se zavzema za nadaljevanje nemškega odpora proti vladi. Marburger Zeitung in Deutsche Wacht pogosto objavljata njegove govore in ponatiskujeta članke iz lista Ostdeutsche Rundschau, tiskarna Celeja izda celo razglednico z njegovim portretom¹⁰², 28. decembra 1897 pa se odzove vabilu Nemškega društva v Celju in v

⁹⁸ Marburger Zeitung, 2. 12. 1897.

⁹⁹ Marburger Zeitung, 2. 12. 1897.

¹⁰⁰ Prim. Harrington-Müller, Der Fortschrittclub im Abgeordnetenhaus, str. 47.

¹⁰¹ Deutsche Wacht, 9. 1. 1898.

¹⁰² Domovina, 29. 10. 1897.

rojstnem mestu svoje žene priredi dobro obiskano zborovanje. Na njem med drugim izjavi: „Glavna zahteva Nemcev naj bo razglasitev nemškega jezika za državni jezik. Najbrž se bo zdaj dolgo časa vladalo brez parlamenta po čl.14. Nemški narod tega ne bo dopustil, saj je politično zrel in tako organiziran, da je v vseh svojih slojih pripravljen do skrajnosti“¹⁰³.

V skladu z radikalnimi stališči vsenemcev in vodstva Nemške ljudske stranke na Štajerskem, je tudi spodnještajersko nemštvo proti kakršnemkoli kompromisu z novo, 28. 11. 1897 imenovano Gautschevo vlado. Zato pozdravlja resolucijo o nujni solidarnosti nemških poslancev v boju zoper Gautschevo vlado, ki jo na Volkstagu v Linzu (6. 1. 1898) sprejmejo zaupniki Nemške ljudske stranke in vsenemci¹⁰⁴.

Po razglasitvi Gautschevih jezikovnih naredb za Češko in Moravsko dne 5. 3. 1898¹⁰⁵, s pomočjo katerih poskuša ministrski predsednik (dan pred demisijo vlade) olajšati položaj svojemu nasledniku grofu Franzu Thunu, se napeta politična situacija v monarhiji ne umiri. Kot na Češkem in Moravskem so tudi Nemci na (Spodnjem) Štajerskem prepričani, da so Gautscheve jezikovne naredbe popolnoma nesprejemljive¹⁰⁶. Pred začetkom 14. sešije državnega zbora (21. 3. 1898) spodnještajersko nemštvo vztraja pri nadaljevanju radikalne nemške politike do končne ukinitve jezikovnih naredb in Lex Falkenhayn in ostro kritizira „zmerne“ člane Nemške ljudske stranke, ki se zavzemajo za prenehanje obstrukcije med obravnavo nagodbe z Ogrsko¹⁰⁷. Še pred resolucijo štajer-

¹⁰³ Deutsche Wacht, 30. 12. 1897.

¹⁰⁴ Marburger Zeitung, 9. 1. 1898. Na zborovanju, ki se ga udeleži tudi celjski poslanec dr. Josef Pommer, obsodijo nemške „klerikalce“, ki da so s podporo jezikovnim naredbam izdali nemški narod.

¹⁰⁵ Gautscheve jezikovne naredbe, datirane s 24. 2. 1898, je vlada objavila 5. 3. 1898; tekst naredb je objavljen tudi v: Marburger Zeitung, 10. 3. 1897.

¹⁰⁶ Za nesprejemljive jih na sestanku 8. 3. 1898 ocenita tudi vodstvi Nemške ljudske in Napredne stranke. Prim. Sutter, Die Badenischen Sprachenverordnungen, II., str. 276; Harrington-Müller, Der Fortschrittsklub im Abgeordnetenhaus, str. 121.

¹⁰⁷ Proti obstrukciji državnoborskih obravnav nujnih gospodarskih zakonov se že od samega začetka zavzema vodja Nemške ljudske stranke dr. Otto Steinwender, pa tudi August Kaiser in dr. Victor von Hochénburger. Prim. Sutter, Die Badenischen Sprachenverordnungen, II., str. 277, 282.

skega vodstva Nemške ljudske stranke z dne 26. 3. 1898, ki od poslancev zahteva, da nadaljujejo obstrukcijo z ramo ob rami s schönererijanci, naslovi podobno zahtevo na stranko in celjskega poslanca dr. Josefa Pommerja celjsko Nemško društvo¹⁰⁸. Ko 25. 3. 1898 dr. Otto Steinwender v državnem zboru izjavi, da bo Nemška ljudska stranka nadaljevala z obstrukcijo, poslanec Kaiser pa še istega dne izjavi, da bo stranka sodelovala pri volitvah v avstrijsko delegacijo, Marburger Zeitung ostro kritizira razdeljenost in neodločnost zmerne strankinega vodstva¹⁰⁹. Enako kot celjska Deutsche Wacht je prepričan, da je z obstrukcijo treba nadaljevati vse do uresničitve zadanega cilja, ne glede na politične in gospodarske posledice¹¹⁰.

Tudi med novo sesijo državnega zbora spodnještajersko nemško časopisje podrobno poroča o poteku obstrukcije in zlasti natančno sledi delovanju radikalnega Karla Hermanna Wolfa. Marburger Zeitung med drugim objavi cel govor, s katerim je Wolf v državnem zboru (1. 4. 1898) odločno zavrnil Gautscheve jezikovne naredbe in zahteve po priznanju češkega državnega prava, Čehe pa spet označil za „globoko manjvredne“ v primerjavi z Nemci¹¹¹. Hkrati pa še naprej napada „mlačneže“ znotraj Nemške ljudske stranke (zlasti Steinwenderja in Kaiserja ter novega predsednika Nemške ljudske stranke dr. Hochenburgerja), ki zagovarjajo sodelovanje nemških poslancev pri reševanju perečih gospodarskih problemov (nagodba z Ogrsko)¹¹². Pettauer Zeitung pa je na drugi strani veliko bolj kritična do Schönererja in Wolfa, ki da brezkompromisno pljuvata po svojih nasprotnikih v drugih nemških strankah, s čimer razbijata nemško enotnost¹¹³.

¹⁰⁸ Deutsche Wacht, 20. 3. 1898.

¹⁰⁹ Marburger Zeitung, 31. 3. 1898.

¹¹⁰ Deutsche Wacht, 20. 3. 1898.

¹¹¹ Marburger Zeitung, 7. 4. 1898. Wolf je Čehe, Slovence in Poljake označil za „globoko manjvredne“ v primerjavi z Nemci že v svojem govoru v državnem zboru 6. 5. 1897. Prim. Sutter, Die politische und rechtliche Stellung der Deutschen, str. 224.

¹¹² Prim. Marburger Zeitung, 21. 4. 1898; glej tudi Sutter, Die Badenischen Sprachenverordnungen, II., str. 283-284.

¹¹³ Pettauer Zeitung, 3. 4. 1898.

Ko v času velikonočne prekinitve zasedanja državnega zbora dr. Victor von Hochenburger objavi spis *Die Deutsche Volkspartei und die innerpolitische Lage*, v katerem zagovarja sklep vodstva Nemške ljudske stranke o prenehanju obstrukcije v gospodarskih vprašanjih, in si drzne (vendar veliko manj ostro kot poslanec Karl Grabmayer 15. 4. 1898 na zborovanju v Meranu)¹¹⁴ kritizirati Schönererja, ga Marburger Zeitung nedvoumno zavrne. Po mnenju lista bi moralo zvezno vodstvo Nemške ljudske stranke končno doumeti, da deluje v nasprotju z željami volilcev, zato zahteva, da Nemška ljudska stranka podpre obstrukcijo schönererijancev tudi v gospodarskih zadevah¹¹⁵.

Na zborovanju državnozborskih volilcev v Mariboru 30. 4. 1898 dr. Eduard Wolffhardt (ob pomoči deželnozborskega poslanca dr. Schmidererja in dr. Krenna) le s težavo prepreči sprejem resolucije z nezaupnico Steinwenderju in Kaiserju, ki jo predlaga dr. Eduard Glantschnigg¹¹⁶. Pri tem opozarja, da za nemško „neenotnost“ ni kriv Steinwender, ampak veliko bolj Schönerer, ki hoče imeti vedno prav in se ne zna pogovarjati.

¹¹⁴ Sutter, *Die politische und rechtliche Stellung der Deutschen*, str. 229-230.

¹¹⁵ Marburger Zeitung, 21. 4. 1898; Prim. Sutter, *Die Badenischen Sprachenverordnungen*, II., str. 298-299.

¹¹⁶ „Die heute versammelten Reichsratswähler erachten als eine heilige Pflicht, ihrem gegenwärtig von allen Seiten in Oesterreich bedrängten Volksthum gegenüber, ihren Wortführer im Reichsrath, Herrn Dr. Eduard Wolffhardt, eindringlich zu ersuchen, an dem Gedanken der Gemeinbürgerschaft aller guten Deutschen, der allein den Sieg verbürgt, wenn er mit rücksichtsloser Entschlossenheit und Thatkraft verbunden ist, unbedingt festzuhalten und es namentlich zu verhindern, daß der nur lebhaft zu billigenden Absicht bewährter Vorkämpfer des Deutschtums, den Gegnern Schaden zuzufügen und Verlegenheiten zu bereiten, von Parlamentariern entgegengearbeitet werde, die den Anspruch darauf, Führer in dem folgenschweren Kampfe zu heißen, in den Augen der deutschbewußten Wählerschaft längst verwirkt haben. Die heutige Versammlung mißbilligt und verurtheilt es auf das Schärfste, daß die Abgeordneten Steinwender und Kaiser die Haltung des reichsrätlichen Verbandes des Deutschen Volkspartei durch ihr unentschuldigbares Gebaren in höchst bedenklichem und bedauerlichem Sinne beeinflussen und Bestürzung und Verwirrung in die breiten Massen der deutschen Wählerschaft trugen. Die versammelten Wähler vermögen den beiden Abgeordneten nicht mehr das unbedingte Vertrauen entgegenzubringen und geben der Hoffnung Ausdruck, daß sich die Deutsche Volkspartei im Abgeordnetenhaus recht bald schon um schneidigere, zielbewußtere und volksthümlichere Führer umsehen werde.“ Resolucijo so zavrnili s 37 proti 33 glasov. Prim. Marburger Zeitung, 5. 5. 1898.

Nemško časopisje dokaj natančno poroča o poteku obstrukcije, o pomembnejših ministrskih obtožbah in različnih jezikovnih predlogih, ki jih poslanci obravnavajo med koncem aprila in začetkom junija¹¹⁷, hkrati pa izkoristi vsako priložnost za napade na vlado¹¹⁸. V glavnem je povsem zadovoljno z radikalno politiko Nemške ljudske stranke na Štajerskem, ki v vsem sledi schönererijancem¹¹⁹, še najbolj pa se strinja z nastopi Karla Hermanna Wolfa, ki je na Spodnjem Štajerskem izredno priljubljen¹²⁰.

Pred začetkom 15. sesije državnega zbora (26. 9. 1898) se spodnještajersko nemštvo povsem strinja z izjavo Nemške ljudske stranke na Štajerskem o nadaljevanju obstrukcije do ukinitve jezikovnih naredb in odločno nasprotuje zahtevam zmernih politikov v Nemški ljudski stranki, ki se - zaradi nevarnosti carinske ločitve med Ogrsko in Avstrijo ter razglasitve nagodbe s pomočjo člana 14 - strinjajo z „novo taktiko“ ustavoverne veleposesti in Nemške napredne stranke ter so proti obstrukciji nagodbe z Ogrsko¹²¹. Ko pride oktobra 1898 zaradi vprašanja nadaljevanja obstrukcije do razpada Deutsche Gemeinbürgerschaft in do trenj v Nemški ljudski stranki (skupina okoli dr. Otta Steinwenderja, ki ji pripadata tudi dr. Eduard Wolffhardt in dr. Josef Pommer, je za prenehanje obstrukcije pri razpravah glede nagodbe z Ogrsko)¹²², se Deutsche Wacht in Marburger Zeitung postavita na stališče poslanca Ernsta Bareutherja, ki izstopi iz stranke in svoj korak motivira z izjavo, češ da je v nacionalnih zadevah proti kakršnikoli oportunisti (kar zagovarja večina v stranki) in da je blizu Schönererju in Wolfu, ki da imata tudi vse simpatije volilcev¹²³.

¹¹⁷ Gre za 11 predlogov za celovito rešitev jezikovnega vprašanja v Avstriji. Med njimi je zanimiv tudi predlog slovenskega poslanca dr. Lavoslava Gregoreca. Prim. Sutter, *Die Badenischen Sprachenverordnungen*, II., 306.

¹¹⁸ Celjski občinski odbor npr. ostro protestira zoper razpust graškega občinskega odbora (29. 5. 1898), ker je protestiral zoper delovanje vojske v nemirih v Gradcu. Prim. *Deutsche Wacht*, 9. 6. 1898.

¹¹⁹ Veliko bolj pa je kritično do zveznega vodstva Nemške ljudske stranke na Dunaju.

¹²⁰ Ob *Sonnwendfeier* (kresovanju) v Celju 23. 6. 1898 je morala celjska godba kar dvakrat zaigrati *Heil-Wolf-Marsch*.

¹²¹ Sutter, *Die Badenischen Sprachenverordnungen*, II., str. 396.

¹²² *Deutsche Wacht*, 6. 10. 1898, 13. 10. 1898; Malli, *Die steirischen Abgeordneten*, str. 68.

¹²³ *Deutsche Wacht*, 13. 10. 1898.

Spodnještajersko nemško časopisje se popolnoma identificira s stališči radikalnega krila Nemške ljudske stranke, predvsem njene štajerskega deželnega vodstva, ki se zavzema za odločno vztrajanje v obstrukciji skupaj s schönererijanci. Zato je nekoliko nezadovoljno s stališči obeh nemških poslancev dr. Pommerja in dr. Wolffhardta, ki se zavzemata za sodelovanje Nemške ljudske stranke z vlado pri sklepanju nove gospodarske pogodbe z Ogrsko. Celjski poslanec dr. Josef Pommer se tako v dopisu Deutsche Wacht, v katerem razčleni dvoje možnosti delovanja Nemške ljudske stranke v državnem zboru (ali nadaljevanje obstrukcije ali sodelovanje pri obravnavi nagodbe z Ogrsko) nedvoumno opredeli za drugo, pri čemer poudarja, da mu je sicer obstrukcija bolj pri srcu, da pa je druga možnost realnejša in Nemcem koristnejša¹²⁴. Vendar Pommerjevo stališče na Spodnjem Štajerskem ni najbolj priljubljeno. Pred shodom zaupnih mož Nemške ljudske stranke na Štajerskem v Gradcu 6.11.1898 Deutsche Wacht izrazi upanje, da bo kljub nesporazumom v stranki prevladalo radikalno krilo, ki se zavzema za najtesnejše sodelovanje s Schönerer-Wolfovo skupino¹²⁵. Ko se njena pričakovanja uresničijo, pozdravi sklepe štajerske konference (vztrajanje v obstrukciji skupaj z nemškimi radikali) z velikim navdušenjem¹²⁶. Svoje nezadovoljstvo z oportunistično politiko večine v Nemški ljudski stranki s Steinwenderjem na čelu pa izrazi mesec dni kasneje tudi takole: ko dr. Otto Steinwender na nekem zborovanju v Beljaku izreče besede: „Raje kot nemški radikalec postanem socialdemokrat ali Slovenec (ein Windischer)“, Deutsche Wacht ogorčeno zapiše: „Ven s Steinwenderjem iz Nemške ljudske stranke!“¹²⁷

Javno mnenje na Spodnjem Štajerskem zahteva odločno nadaljevanje obstrukcije. Pettauer Zeitung konec januarja 1899 ugotavlja: „Kdor je opazil današnje vladajoče razpoloženje med nemškim ljudstvom, ta si mora reči, da se ga je v tem kratkem, brezparlamentarnem času zaradi novih napadov vlade polastilo

¹²⁴ Deutsche Wacht, 20. 10. 1898.

¹²⁵ Deutsche Wacht, 6. 11. 1898.

¹²⁶ Deutsche Wacht, 10. 11. 1898.

¹²⁷ Deutsche Wacht, 25. 12. 1898.

kar največje ogorčenje, skorajda bes, ki ga lahko le še s težavo zadržuje. Nemško ljudstvo jo mora zato tej vladi, ki ga je nedavno izzivala in provocirala, enkrat pošteno zagosti... Zavoljo tega je naša rešitev: 'obstrukcija', in bo tudi rešitev naših poslancev."¹²⁸

Ko se konec januarja 1899 zaupniki strank nemške levice (Nemške ljudske stranke, Nemške napredne stranke, ustavoverne veleposesti, Krščansko-socialnega združenja in Freie Deutsche Vereinigung oz. Mauthnerjeve skupine) dogovorijo, da bodo poskušali preseči politično krizo z izdelavo minimalnih političnih zahtev Nemcev (po posameznih deželah)¹²⁹, se zdi spodnještajerskemu nemštvu ta odločitev vprašljiva. Po mnenju Marburger Zeitung naj bi bil omenjeni sklep pomemben zgolj zaradi tega, ker naj bi vladi pokazal, da so tako različne nemške stranke pripravljene odločno braniti pravice nemškega naroda v Avstriji. Vendar na drugi strani list močno dvomi v nacionalno zavest krščanskih socialcev, ustavoverne veleposesti in Mauthnerjeve skupine¹³⁰.

Po mnenju Marburger Zeitung se je treba z vso odločnostjo boriti za ohranitev „nemškega posestnega stanja“, ki ga je slovan-ska plima v zadnjih desetletjih močno načela. „Izgubljenega je v resnici že veliko. Široko slovansko in italijansko področje loči danes Nemce od našega južnega morja, od Jadrana. Kranjska, dežela Anastasiusa Grüna, je danes povsem v slovenskih rokah, na Spodnjem Štajerskem štrlijo iz slovenske plime le posamezna mesta kot nemški jezikovni ototki. Slovenci so bili še pred dvema desetletjema ‚ljudstvo‘, ki ni imelo skupnega jezika, le sorodne dialekte. Anastasius Grün je lahko še v šestdesetih letih celo slovensko nacionalno literaturo nosil v žepu na suknji, saj je obsegala samo - abecednik. Danes prodira slovenska propaganda, ki postaja pod vodstvom klera vedno bolj drzna, zmagoslavno na meje naše južne Štajerske...“¹³¹ Ob takšnem krčenju nemškega posestnega stanja, je spodnještajersko nemštvo prepričano, da lahko slovan-sko (slovensko) napredovanje zaustavi le radikalna politika, ki bo

¹²⁸ Pettaufer Zeitung, 29. 1. 1899.

¹²⁹ Marburger Zeitung, 29. 1. 1899.

¹³⁰ Ibidem.

¹³¹ Marburger Zeitung, 26. 2. 1899.

v prvi vrsti izhajala iz nacionalnih in šele na drugem mestu iz državnih interesov. Celjsko Nemško društvo je prepričano, da lahko pride do ukinitve jezikovnih naredb in „sporazuma z Nemci“ šele po padcu Nemcem sovražne Thunove vlade, zato s posebno izjavo, ki jo sprejmejo na občnem zboru društva 25. 3. 1899, od nemških poslancev zahteva nadaljevanje boja zoper vlado¹³². Tudi Marburger Zeitung meni, da odločitev strank nemške levice o izdelavi minimalnega programa ne more prinesiti uspeha, še zlasti, ker se je „nemško vzajemno jamstvo“ (Deutsche Gemeinbürgerschaft) ogradilo od nemških radikalcev (schönererijancev)¹³³.

Spodnještajersko nemštvo se veliko bolj strinja z radikalnimi zahtevami schönererijancev, ki v času, ko parlament ne zaseda, na številnih zborovanjih zahtevajo nadaljevanje brezobzirnega boja zoper vlado¹³⁴. Ko na prvem javnem zborovanju aprila 1899 ustanovljenega Nemškega društva za Maribor in okolico (Deutscher Verein für Marburg und Umgebung)¹³⁵ vsenemški poslanec Karl Iro izjavi, da je delo nemških strank na izdelavi „minimalnega seznama zahtev nemškega naroda“ popolnoma napačno, saj vlada, ki je v zadnjih mesecih prejela na tisoče peticij in resolucij, natančno ve, kaj zahtevajo Nemci: ukinitve jezikovnih naredb in razglasitev nemščine za državni jezik, se zborovalci povsem strinjajo z njegovimi izvajani¹³⁶. Prepričani so, da lahko Nemcem pri-
nese uspeh le radikalna politika, ne pa sestavljanje nekakšnih seznamov minimalnih nacionalnih zahtev. In ko 20. 5. 1899 stranke nemške levice objavijo t. i. Binkoštni program (Pfungstprogramm)¹³⁷, ki je v splošnih zahtevah glede preureditve monarhije,

¹³² Deutsche Wacht, 30. 3. 1899.

¹³³ Marburger Zeitung, 9. 4. 1899. Že zaradi tega po mnenju lista ne gre za „nacionalno“ vzajemno jamstvo, ampak za „državnostrankarsko“ jamstvo.

¹³⁴ Deutsche Wacht 20. 4. 1899 pravilno ugotavlja: „Der Kampf im Parlament ruht. Diese parlamentarische Ruhe nützen auf deutschen Seite ganz allein die Deutschradikalen dazu aus, um ihre Ideen in die breiten Volksmengen zu vertiefen.“

¹³⁵ Društvo je ustanovil dr. Eduard Glantschnigg.

¹³⁶ Marburger Zeitung, 4. 5. 1899.

¹³⁷ Binkoštni program, ki je v primerjavi z Linškim programom „korak nazaj“ k realnejši politiki, vsebuje predvsem nemške zahteve na jezikovnem področju. Ob splošni zahtevi po ukinitvi vseh obstoječih jezikovnih naredb in novi za-

njenega odnosa do nemškega rajha in položaja Nemcev v državi precej zmernejši od Linškega, je spodnještajersko nemštvo nad njim precej razočarano.

Čeprav je program do Slovencev izredno nepopustljiv¹³⁸, mu Marburger Zeitung očita predvsem dvojje večjih pomanjkljivosti. Prva pomanjkljivost je zahteva po uvedbi nemščine kot „splošnega posredovalnega jezika“ (allgemeine Vermittlungssprache), saj je ta zahteva v popolnem nasprotju s staro nemško zahtevo po nemščini kot državnem jeziku. Druga pomanjkljivost pa je izpust stare nemške zahteve po posebnem položaju Galicije, saj bi lahko le izločitev te „pozabljene židovske dežele“ prinesla nemško prevlado v avstrijski polovici države¹³⁹. Namesto zmernih zahtev Binkoštnega programa spodnještajersko nemštvo ne odstopa od zahtev, ki so jih med obstrukcijo postavljali schönereerijanci in radikalni člani Nemške ljudske stranke (ukinitev jezikovnih naredb, razglasitev nemščine za državni jezik, sprememba politič-

konski ureditvi tega vprašanja po posameznih deželah, zahteva program za nemški jezik status „splošnega posredovalnega jezika“ in predlaga nacionalno razmejitev za Češko in Moravsko (deloma tudi za Tirolsko). V državnopravnem in jezikovnem oziru program zanika nacionalne zahteve vseh ostalih narodov monarhije, kar je še posebej vidno v delu, ki se nanaša na Štajersko. Binkoštni program namreč izhaja iz stališča, da sta Gornja in Srednja Štajerska izključno nemško področje, kjer ima status v deželi običajnega jezika le nemški jezik, medtem ko sta na Spodnjem Štajerskem v deželi običajna tako nemški kot tudi slovenski jezik. Glede na splošno zahtevo po nemškem jeziku kot splošnem posredovalnem jeziku bi morala biti na Spodnjem Štajerskem nemščina izključni jezik notranje uprave in sodstva, pri zunanjem uradovalnem jeziku pa bi bila (pod določenimi pogoji) dopuščena tudi uporaba slovenskega jezika. (Pri državnih oblastvih, katerih delokrog pokriva celotno deželo, morata biti notranji in zunanji uradovalni jezik izključno nemška.) Seveda pa tvorijo izjemo nemška mesta in trgi, ki jim je treba priznati status zaključenega nemškega področja. Celoten program je objavljen v Berchtold, Österreichische Parteiprogramme, str. 210-224; del, ki se nanaša na Štajersko je objavljen v Pettau-er Zeitung, 28. 5. 1899; Deutsche Wacht, 25. 5. 1899; glej tudi: Molisch, Geschichte der deutschnationalen Bewegung, str. 202-205; Karl Gottfried Hugelmann (Hrsg.), Das Nationalitätenrecht des alten Österreich, Wien-Leipzig 1934, str. 205-208.

¹³⁸ Prim. Deutsche Wacht, 28. 5. 1899. Die Slovenen und das deutsche Nationalprogramm.

¹³⁹ Marburger Zeitung, 25. 5. 1899. Kot prezmerne ga ocenita tudi Pettau-er Zeitung. (2. 7. 1899) in Deutsche Wacht (25. 5. 1899), čeprav oba poudarjata, da gre vseeno za veliko „združevalno delo Nemcev“.

nega sistema v korist Nemcev)¹⁴⁰. Vztrajanje na temeljnih postavkah Linškega programa pa izhaja tudi iz nezadovoljstva s Thunovo vlado, ki vedno bolj posega po členu 14 in razglašá zakone brez državnega zbora (konec julija 1899 uzakoni tudi pogodbo z Ogrsko)¹⁴¹.

Da ima Pettauer Zeitung popolnoma prav, ko na začetku julija 1899 zapiše: „Globoko vznemirjenje preveva staro avstrijsko družbo in nemško prebivalstvo“¹⁴², pokaže vrsta političnih zborovanj radikalnih nemških poslancev na Spodnjem in Srednjem Štajerskem ter številne protestne resolucije, ki jih sprejmejo posamezni občinski odbori¹⁴³. Na volilnem zborovanju državnega poslanca Franza Girstmayerja v Radgoni 10. 7. 1899 sprejmejo zborovalci resolucijo zoper prepogosto uporabo člena 14 (Notverordnungsrecht), in od nemških poslancev zahtevajo „najostrejši odnos do absolutističnih ukrepov vlade“ ter onemogočitev volitev delegacij¹⁴⁴. Na zborovanju v Stainzu nekaj dni kasneje volilci od poslanca Franza Girstmayerja celo zahtevajo, da izstopi iz Nemške ljudske stranke in se pridruži Schönerer-Wolfovi skupini¹⁴⁵. Tudi na zborovanju poslanca Wolffhardta v Mariboru 27. 7. 1899 zborovalci ostro nastopijo zoper razglasitev pogodbe z Ogrsko po členu 14 in zahtevajo radikalno politiko nasproti vlade¹⁴⁶.

Septembra 1899 se odnos do Thunove vlade samo še zaostri. Na zborovanju vsenemškega poslanca Vinzenza Malika v Lipnici (Leibnitz) 10. 9. 1899 Karl Hermann Wolf poudari, da radikalci še vedno zahtevajo brezpogojno ukinitve jezikovnih naredb za Češko in Moravsko in parlamentarno revizijo vseh zakonov (tudi pogodbe z Ogrsko), ki jih je vlada razglasila na podlagi člena 14.

¹⁴⁰ Pod „spremembo političnega sistema“ v korist Nemcev spodnještajerski Nemci razumejo predvsem uveljavitev stare zahteve po posebnem položaju Galicije.

¹⁴¹ Prim. Deutsche Wacht, 27. 7. 1899.

¹⁴² Pettauer Zeitung, 2. 7. 1899.

¹⁴³ Zoper uporabo člena 14 pri uzakonitvi novega davka na sladkor in pogodbe z Ogrsko so med drugim protestirali tudi občinski odbori Radgone, Maribora in Celja. Prim. Deutsche Wacht, 30. 7. 1899.

¹⁴⁴ Marburger Zeitung, 13. 7. 1899.

¹⁴⁵ Marburger Zeitung, 16. 7. 1899: Der Sieg des Radicalismus.

¹⁴⁶ Marburger Zeitung, 30. 7. 1899.

Drugače ne bo nikoli prišlo do volitev delegacije, „četudi bomo pri tem morali pustiti življenje“¹⁴⁷. Za radikalno politiko se ogrevajo tudi Nemci v Celju. Ko na občnem zboru društva Südmark v Celju septembra 1899 koroški poslanec Josef Dobernig opozarja Celjane, da je obstoj nemškega Celja odvisen od radikalnosti njegovih prebivalcev, Deutsche Wacht z zadovoljstvom zapiše: „Naše Celje je izhodiščna točka nemškega radikalizma“¹⁴⁸.

Iz pisanja spodnještajerskega nemškega časopisja, ki skoraj v vsaki številki agitira za radikalnega poslanca Karla Hermanna Wolfa, kritizira zastopnike zmerne struje v Nemški ljudski stranki in poziva strankino vodstvo, da najtesneje sodeluje z nemškimi radikali¹⁴⁹, je razvidno, da se v dilemi, ali nadaljevati obstrukcijo do izpolnitve postavljenih zahtev, ali sodelovati z vlado vsaj pri gospodarskih vprašanjih, spodnještajersko nemštvo identificira z nepopustljivo politiko schönererijancev in štajerskega deželnega vodstva Nemške ljudske stranke. Pri tem zagovarja veliko bolj radikalna stališča kot oba državnozborska poslanca Wolffhardt in Pommer, ki zavračata tesnejše sodelovanje z radikalnimi vsenemci. Na volilnem zborovanju 14. 9. 1899 v Celju načelnik Nemškega društva dr. Johann Stepischnegg (tast Karla Hermanna Wolfa) celjskega poslanca Pommerja direktno vpraša, zakaj zaradi „napetih“ razmer v Nemški ljudski stranki ne pristopi k Schönerer-Wolfovi skupini, kot je storil poslanec Ernst Bareuther. Pommer mu odgovori, da je bil nekoč tudi sam Schönererjev pristaš in da se še vedno strinja z Linškim programom; vendar se zaveda, da obstajata dve vrsti programov: eni so realni in tak je program Nemške ljudske stranke, drugi pa so idealni, kar je gotovo Schönererjev program. Dejstvo je, pravi Pommer, da sta v osvobodilnih vojnah pokazala Schill in Lützow veliko hrabrost. Toda Nemci niso premagali Francozov zaradi njiju, temveč zaradi množice neznanih infanteristov, ki so marširali in opravili svojo dolžnost. Takšna Schill in Lützow sta danes Schönerer in Wolf, vendar je njuna politika obsojena na neuspeh. Zato Pommer na koncu poudari, da je

¹⁴⁷ Marburger Zeitung, 14. 9. 1899.

¹⁴⁸ Deutsche Wacht, 14. 9. 1899: Cilli als Erzieherin.

¹⁴⁹ Npr. Deutsche Wacht, 5. 11. 1899.

kandidiral na podlagi programa Nemške ljudske stranke in da se misli tega programa držati tudi v bodoče¹⁵⁰.

Ko je že konec septembra 1899 jasno, da bo Thunova vlada v kratkem padla in da bo cesar novemu, prehodnemu uradniškemu kabinetu naložil ukinitvev jezikovnih naredb, Marburger Zeitung meni, da tudi eventualna ukinitvev naredb ne bi smela biti razlog za prenehanje nemške obstrukcije. „Ukinitvev jezikovnih naredb naj bi bila torej zaključena zadeva: uradniško ministrstvo, ki naj bi ga ad hoc imenovali, naj bi izpeljalo ukinitvev in nato odstopilo. S tem bi bil podan formalni povod za konec obstrukcije. Toda obstrukcija, ki je v zadnjih nekaj letih postala najpomembnejši politični faktor, v bistvu še ni izpolnila svoje politične naloge. Brž ko se pojavi nevarnost, da na mesto slabih jezikovnih naredb stopi slab jezikovni zakon, bi morala ponovno nastopiti z naravno zakonito doslednostjo.“¹⁵¹ List meni, da zgolj ukinitvev jezikovnih naredb ni dovolj, ampak da morajo Nemci doseči „spremembo sistema“, s katerim se že od Taaffeja dalje vlada proti Nemcem¹⁵².

Po padcu Thunove in imenovanju Claryjeve vlade 2. 10. 1899 poda vodstvo Nemške ljudske stranke na Štajerskem izjavo, v kateri od nemških poslancev zahteva, naj ne prenehajo z odporom proti vladi, dokler le-ta ne bo uresničila temeljnih nemških zahtev, ki so:

- ukinitvev jezikovnih naredb in vzpostavitev stanja, ki je na Češkem in Moravskem veljalo do aprila 1897;

- z avtoritarne strani (prestolni govor) dano zagotovilo, da v Avstriji nikoli več ne bodo posegali v nemško posestno stanje;

- zakonska ureditev jezikovnega vprašanja na način, ki bo odgovarjal Nemcem¹⁵³.

Enakega mnenja je Pettaufer Zeitung, ki 8. 10. 1899 zapiše: „Obstaja le en izhod, ena rešitev: ukinitvev nesrečnih jezikovnih naredb in zagotovilo z odločilnega mesta, da bodo takšne jezikovne naredbe nastale le po parlamentarni poti.“¹⁵⁴

¹⁵⁰ Deutsche Wacht, 17. 9. 1899.

¹⁵¹ Marburger Zeitung, 1. 10. 1899.

¹⁵² Ibidem.

¹⁵³ Marburger Zeitung, 12. 10. 1899.

¹⁵⁴ Pettaufer Zeitung, 8. 10. 1899.

Tudi ko novi ministrski predsednik grof Manfred Clary-Aldringen 14. 10. 1899 ukine jezikovni naredbi za Češko in Moravsko, je spodnještajersko nemštvo še naprej proti kakršnimkoli pogajanjem z vlado glede rešitve jezikovnega vprašanja v monarhiji. Pri tem ga sploh ne zanima, da 18. 10. 1899, torej dan po uradni objavi ukinitve jezikovnih naredb v Wiener Zeitung¹⁵⁵, Mladočehi izdajo oklik na češki narod in napovejo najodločnejši boj zoper vlado¹⁵⁶.

Nemci na Spodnjem Štajerskem se povsem strinjajo z radikalno politiko Nemške ljudske stranke na Štajerskem, ki enako kot Schönerer in Wolf zagovarja brezkompromisen boj zoper vlado s členom 14. razglašeni nagodbi z Ogrsko, nenehno pa kritizirajo prezerno zvezno vodstvo Nemške ljudske stranke na Dunaju, ki po ukinitvi jezikovnih naredb ne vidi več razlogov za obstrukcijo. Medtem ko Marburger Zeitung z navdušenjem piše o vedno večji radikalizaciji volilcev na Srednjem Štajerskem¹⁵⁷, je Deutsche Wacht pri ocenjevanju neenotne nemške politike nekoliko bolj previdna. List sicer označi sklep Nemške ljudske stranke, da bo sodelovala pri volitvi delegacij za „politično zmoto“, saj po njenem mnenju Nemci še niso dosegli glavnega cilja: spremembe političnega sistema, s katerim se že od Taaffeja vlada proti Nemcem¹⁵⁸. Vendar pa na drugi strani ne odobrava vedno ostrejšega spopada med poslanci Nemške ljudske stranke in vsenemci v parlamentu, saj meni, da je v „za Nemce resnem trenutku“ potrebna popolna nemška enotnost¹⁵⁹.

¹⁵⁵ Deutsche Wacht, 19. 10. 1899.

¹⁵⁶ Sutter, Die Badenischen Sprachenverordnungen, II., str. 398-399; prim. tudi Šuklje, Iz mojih spominov, III., str. 22.

¹⁵⁷ Marburger Zeitung, 16. 11. 1899: Der Sieg des Radicalismus in Mittelsteiermark. (Na zborovanju vsenemškega poslanca Vinzenza Malika v Lipnici (Leibnitz) 12. 11. 1899 so zborovalci v resoluciji izrekli nezaupnico Nemški ljudski stranki, ker je sodelovala pri volitvah delegacije.)

¹⁵⁸ Deutsche Wacht, 29. 10. 1899.

¹⁵⁹ „Die deutsche Volkspartei hat in einem Irrthume gehandelt... Von Seite einzelner Mitglieder der Schönerergruppe sind der Partei deshalb Schimpfworte zugeworfen worden - das müssen wir auf das Entschiedenste verurtheilen“. (Prim. Deutsche Wacht, 26. 11. 1899: Alle Mann an Bord!) Razpor med Nemško ljudsko stranko in schönererijanci obžaluje - v posebnem razglasu z dne 12. 12. 1899 - tudi vodstvo Nemške ljudske stranke na Štajerskem. Pri tem pa je zanimivo, da štajersko vodstvo Nemške ljudske stranke krivdó za spopad zvali na „mlačneže“ v Nemški ljudski stranki, ki so prenehali z obstrukcijo. (Prim. Deutsche Wacht, 14. 12. 1899).

Tudi ob nastopu nove Koerberjeve vlade (18. 1. 1900)¹⁶⁰, ki poskuša doseči sporazum med Nemci in Čehi¹⁶¹, najdemo v spodnještajerskem nemškem časopisju zavračanje kompromisov. Spodnještajerski Nemci so že na samem začetku skeptični do nove Koerberjeve akcije za „sporazum med narodi“ in tudi do sklepa vodstva Nemške ljudske stranke na Dunaju, da se bo „sporazumske konference“ udeležila¹⁶². Deutsche Wacht celo zapiše: „Nemci se ne nameravamo udeleževati sporazumskih konferenc in posvetovanj o ‚rešitvi jezikovnega vprašanja‘ vse dotlej, dokler se na zanesljiv način za nekoč nemške zvezne dežele te države ne dopusti in zagotovi nemški jezik kot državni jezik“¹⁶³. In ko se „sporazum med narodi“ ponesreči, ima Marburger Zeitung to le še za en dokaz o nujnosti radikalne politike.

Marburger Zeitung nima razumevanja za Nemško ljudsko stranko, ki si (kot druge stranke nemške levice) prizadeva za zlo-mitev češke obstrukcije. Nasprotno. O Schönererjevi in Wolfovi podpori češki obstrukciji piše celo s simpatijami, saj je prepričan, da bi se tudi Nemci morali boriti proti Koerberju: „Čehi se borijo proti Koerberju in Nemci nimajo razloga, da bi ga branili“¹⁶⁴. Precej bolj trezno pa vsenemško podporo češki obstrukciji komentira Pettauer Zeitung, ki razloge za nemško neenotnost v državnem zboru diskretno pripiše Vsenemcem: „Vsaka godba potrebuje različne inštrumente in ne samo velikega bobna. Gospod Wolf igra ta inštrument čudovito, toda do besede mora pustiti tudi kontrabasu gospoda Pradeja in Steinwenderjevi flavti, če naj Nemec enkrat sliši dober glasbeni komad...“¹⁶⁵

Na zborovanju vsenemcev v Gradcu 4. 3. 1900 zborovalci ostro napadejo „omahljivo“ politiko Nemške ljudske stranke. Vsenemški

¹⁶⁰ Claryjeva vlada je padla 21. 12. 1899. Sledila ji je začasna vlada železniškega ministra Heinricha von Witteka, 18. 1. 1900 pa je na čelo vlade prišel Ernest von Koerber, „morda najbolj nadarjeni uradnik, kar jih je takrat zmogla avstrijska vlada“. Prim. Šuklje, Iz mojih spominov, III, str. 23.

¹⁶¹ Prim. Alfred Ableitinger, Ernest von Koerber und das Verfassungsproblem im Jahre 1900, Wien 1973.

¹⁶² Marburger Zeitung, 1. 2. 1900: Die Verständigungsaction.

¹⁶³ Deutsche Wacht, 25. 1. 1900.

¹⁶⁴ Marburger Zeitung, 24. 2. 1900: Das alte Lied.

¹⁶⁵ Pettauer Zeitung, 22. 4. 1900.

poslanec Karl Iro zlasti okrca Victorja von Hohenburgerja in njegov spis Neu-Babylon (v njem je med drugim zapisal, da morajo Nemci opustiti misel na uresničitev nemškega gospostva v Avstriji)¹⁶⁶, na koncu pa od Nemške ljudske stranke zahteva, da zavrže Binkoštni program in se pridruži boju Vsenemcev za dosego uzakonitve nemščine kot državnega jezika¹⁶⁷.

Seveda podobno razmišljajo tudi na Spodnjem Štajerskem. Na velikem političnem zborovanju Nemškega društva za Maribor in okolico (Deutscher Verein für Marburg und Umgegebung) 24. 4. 1900 v Mariboru, vsenemški poslanec Karl Hermann Wolf z vsemi topovi udari po strankah nemške levice, ki da poskušajo „izolirati“ nemške radikalce. Tudi Wolf najostreje kritizira Nemško ljudsko stranko, ker da je po ukinitvi jezikovnih naredb takoj kapitulirala in se začela pogajati z vlado, še predtem pa skupaj z drugimi nemškimi strankami izdelala Binkoštni program, ki je za Nemce povsem nesprejemljiv. Napaka Nemške ljudske stranke naj bi bila predvsem v tem, da se je že od samega začetka nenehno spraševala, kako doseči sporazum s Čehi. Vendar dosega „spora-zuma s Čehi“ nikakor ne more spadati med naloge Nemcev, še manj pa med cilje nemške politike. Temeljni cilj nemške politike je namreč po Wolfovem mnenju povsem drugačen: „Naš cilj mora zato biti ponovna osvojitev pravice in veljave, ki gre nemškemu narodu zato, ker so Nemci ustvarili državo.“

Večina prisotnih na zborovanju se povsem strinja z Wolfovimi stališči in na koncu zborovalci - na predlog dr. Eduarda Glantschnigga - sprejmejo izjavo, v kateri izrazijo nezadovoljstvo s politiko Nemške ljudske stranke in nedvoumno zavrnejo Binkoštni program¹⁶⁸. Precej bolj kritično pa presoja Wolfov nastop Pettauer Zeitung. Povsem se strinja le z njegovo kritiki Binkoštnega programa¹⁶⁹, povsem nesprejemljivi pa so zanj Wolfovi besni napadi na

¹⁶⁶ Victor von Hohenburger, Neu-Babylon. Ein Beitrag zur politischen Zeitgeschichte, Wien 1899.

¹⁶⁷ Marburger Zeitung, 8. 3. 1900. Še ostreje je Nemško ljudsko stranko napadel Georg von Schönerer.

¹⁶⁸ Marburger Zeitung, 1. 5. 1900.

¹⁶⁹ List tudi sam poudarja: „Es war überhaupt nicht Aufgabe der Deutschen, langweilige Programme zu verfassen, welche niemals die Massen begeistern kön-

Nemško ljudsko stranko in „nemško vzajemno jamstvo“ (Deutsche Geimeinbürgschaft) ter vsenemška podpora češki obstrukciji¹⁷⁰. Toda Wolf je deležen ostre kritike Pettauer Zeitung tudi zaradi tega, ker na zborovanju v Mariboru med drugim napade ptujskega župana Josefa Orniga, češ da z razdeljevanjem reklamnih letakov v slovenskem jeziku kaže, da ni dovolj nacionalno zaveden. Pettauer Zeitung mu očita sprenevedanje, saj da je dovolj dolgo živel na Spodnjem Štajerskem in dobro ve, kako je vsak nemški poslovnež prisiljen s svojimi slovenskimi strankami, kot tudi z viničarji in posli govoriti po slovensko, ker le majhen del podeželskega prebivalstva obvlada nemščino. Ptujski občinski odbor pa na seji 4. 5. 1900 sprejme posebno izjavo, v kateri enoglasno podpre svojega župana: „Očitki, ki jih je državnozborski poslanec K. H. Wolf izrekel županu Josefu Ornigu in ki temeljijo na nepoznavanju krajevnih razmer, so vzpodbudili občinski svet mesta Ptuja, da svojemu velezaslužnemu županu Josefu Ornigu še enkrat izreče popolno zaupanje za njegovo v vseh pogledih preizkušeno, zanesljivo in nemško ravnanje.“¹⁷¹

Ko postane konec aprila 1900 jasno, da se je Koerberjev poskus „sprave med narodi“ ponesrečil in da se „sporazumska konferenca“ ne bo več sestala, Marburger Zeitung lahko tudi zapiše: „Naj počiva v miru“¹⁷². Spodnještajersko nemštvo je tudi v poletnih mesecih trdno prepričano, da Nemci lahko v Avstriji dosežejo uresničitev nacionalnih zahtev le z brezkompromisno politiko, ki ne bo sklepala sporazumov z nacionalnimi nasprotniki. Takšna stališča pa prevladujejo tudi jeseni 1900, ko se tudi nemštvo na Spodnjem Štajerskem mrzlično pripravlja na nove državnozborske volitve. Na predvolilnih volilnih zborovanjih spodnještajerski nemški volilci od dr. Eduarda Wolffhardta in dr. Josefa Pommerja zahtevajo, da v državnem zboru podpirata Schö-

nen, sondern im fröhlichen Kampfe das zurück zu erobern, was ihnen entrisen wurde. Nur als Sieger dürfte der Deutsche einen Sprachengesetzentwurf vorlegen, das Pfingstprogramm aber ist eine Capitulation schwächlicher Art, welche sogar die deutsche Staatsprache preisgibt.“ Pettauer Zeitung, 6. 5. 1900.

¹⁷⁰ Ibidem.

¹⁷¹ Pettauer Zeitung, 6. 5. 1900.

¹⁷² Marburger Zeitung, 3. 5. 1900.

nererjevo poslansko skupino ter si zlasti prizadevata za uvedbo personalne unije z Ogrsko in dosego posebnega položaja Galicije¹⁷³. Od njih zahtevajo skrajni radikalizem, saj se po mnenju Deutsche Wacht nobene avstrijske vlade ne da prepričati, ampak se ji da samo imponirati: „In imponira ji lahko le radikalizem! S tem je dano stališče nemških Štajercev za bližnji volilni boj - pravimo Štajercev, ker sta Štajerska in njena lepa sosednja dežela Koroška edini avstrijski provinci, v katerih govori nemški radikalizem prvo in odločno besedo“¹⁷⁴.

Vsenemštvo

V času zadnje faze bojev zoper „slovenizacijo“ celjske gimnazije in zlasti boja zoper jezikovne naredbe za Češko in Moravsko se tudi spodnještajerski Nemci vse bolj predajajo iluziji, da je edina pot za dosego „spremembe sistema“ v nemško korist skrajni radikalizem. Metode političnega boja, kakršne propagirajo in prakticirajo Georg von Schönerer in Karl Hermann Wolf ter vodja Nemške ljudske stranke na Štajerskem Julius von Derschatta, se ob koncu devetdesetih let uveljavijo tudi po spodnještajerskih mestih in trgih. Ko pride ob koncu novembra 1897 do velikih protivladnih nemirov in krvavih pouličnih spopadov med študenti in delavci ter vojsko v Gradcu, se tudi na Spodnjem Štajerskem ozračje naelektri do skrajnosti. Kot v deželnem glavnem mestu tudi v Mariboru nemški študentje in dijaki načrtno provocirajo vojaštvo in čeprav je epilog izzivanj smrt mariborskega študenta medicine Lea Attenderja, ki ga 31. 1. 1898 v dvoboju smrtno zadene nek oficir mariborskega dragonskega polka, tragični dogodek ne prispeva veliko k umiritvi strasti.¹⁷⁵

¹⁷³ Pettau-er Zeitung, 23. 12. 1900. (Npr. poročilo o volilnem zborovanju dr. Wolffhardta na Ptuj 15. 12. 1900).

¹⁷⁴ Deutsche Wacht, 30. 9. 1900: In den Wahlkampf.

¹⁷⁵ Sutter, Die Badenischen Sprachenverordnungen, II., str. 244-246;

Kot v pregretem kotlu pa vre zlasti v Celju, kjer poskušajo Nemci slovenski „prodor“ zaustaviti tudi s silo: ob otvoritvi Narodnega doma 1897, ob blagoslovitvi zastave Celjskega pevskega društva 1898 in zlasti ob obisku čeških študentov leta 1899 je Celje prizorišče nacionalnih spopadov širših razsežnosti, ki glasno odmevajo po celi monarhiji.

Vendar metoda „direktne akcije“ ni edino, kar spodnještajersko nemštvo v napetem političnem položaju prevzame od schönererijancev. Že v času po ustanovitvi nemško-slovenskih vzporednic na nižji gimnaziji v Celju se tudi na Spodnjem Štajerskem močno okrepi vsenemško čustvovanje. Kasnejši mariborski državno -in deželnozborski poslanec Heinrich Wastian na predavanju v Münchnu svoje rajhovske rojake opozarja, da je „celjsko vprašanje“ pomembno predvsem zaradi graditve nemškega mostu na Jadran: „Nepotrebno je omenjati, kakšno nevarnost, kakšno škodo skriva v sebi ta vendska stvaritev za naš narod; Celje ni samo eden najdragocenejših biserov naše narodne posesti, eden najlepših kosov starodavne očetnjave; njegov pomen ni izčrpan s tem, če rečemo, da je naša najpomembnejša obmejna trdnjava na jugu; Celje moramo, če hočemo njegovo vrednost za naš narod povsem presoditi in oceniti, imeti pred očmi tudi kot most do Jadrana, ki mora biti in ostati nemško morje, če naj se nemškemu narodu ne pretrga življenjski živec in se ga obsodi na smrt“¹⁷⁶. Tudi Marburger Zeitung že oktobra 1895 meni, da je znak prave nemške nacionalne zavesti tudi upanje, da bo v bližnji prihodnosti sedanje zaveznitvo med Avstrijo in Nemčijo zamenjala tesnejša povezanost obeh držav: „Na takšno obliko Nemčije v prihodnosti mislijo zavedni Nemci in zato si želijo, da se ljudska zavest vedno bolj krepi, da se stari ljudski duh znova prebudi in da znova oživi energija prednikov v pozneje rojenih vnukih.“¹⁷⁷

V času boja zoper Badenijeve (in Gautscheve) jezikovne naredbe pa se vsenemško čustvovanje le še okrepi. Po spodnještajerskih mestih in trgih se v drugi polovici devetdesetih let

¹⁷⁶ Wastian, Der Kampf um Cilli, Cilli 1896, str. 59.

¹⁷⁷ Marburger Zeitung, 20. 10. 1895: Deutschbewußtsein.

vrstijo različne (vse)nemške slavnosti¹⁷⁸ (zlasti obletnica bitke pri Sedanu¹⁷⁹ in kresovanje - Sonnenwendfeier), na katerih prisotni prepevajo v Avstriji prepovedano pesem *Wacht am Rhein*, nazdravljajo Hohenzollerjem in nemškemu rajhu. V časopisju je vse več člankov, ki bralce seznanjajo s staro germansko mitologijo. Uveljavlja se stari germanski koledar, kot oznaka za Avstrijo pa izraz Ostmark. Povsem v ospredju pa je čaščenje železnega kanclerja Otta von Bismarcka, ki velja za simbol vsenemške enotnosti¹⁸⁰. Spodnještajerski Nemci nadvse slovesno proslavijo že Bismarckovo 80-letnico (1. 4. 1895), ne glede na uradno prepoved javnih proslav¹⁸¹. Nemško časopisje redno objavlja posamezne Bismarckove izreke in bralce seznanja s posameznimi izseki iz Bismarckovega življenja. In ko konec julija 1898 na zeleno Štajersko prispe novica, da je „največji med Nemci“ umrl, je nemška Spodnja Štajerska zavita v črnino. Enako kot otroci, ki jim umre oče, se tudi spodnještajerski Nemci ob Bismarckovem grobu stiskajo k materi - in ta mati je seveda „mati Germania“: „K njej se obračamo tudi mi, Nemci v vzhodni marki, ki v duhu klečimo pred grobnico v Friedrichsruhu, in goreče molimo: njemu enakega še stoletja ne bo porodila nemška zemlja, toda prepusti nam Nemcem vzhodne marke, ki smo tudi iz plemena Tevtonov, kot bratje, ki jim je Bismarck zgradil močno očetnjavo, prepusti nam vedno več njegovega bistva, s katerim bomo z lastno močjo, z močjo desetmilijonskega ljudstva izven rajhovskega obzidja, uspeli ohraniti dragoceno vzhodno marko očetnjavi.“¹⁸²

¹⁷⁸ Na splošno o tem: Carsten, Faschismus in Österreich, str.17.

¹⁷⁹ Na proslavi ob obletnici bitke pri Sedanu v Mariboru 1898 slavnostni govornik dr. Otto Ambroschitsch, urednik celjske *Deutsche Wacht*, med drugim izjavi: „Seit Sedan ist der alldutsche Gedanke auch in jenen deutschen Gauen ein Glaubensbekenntnis der Volksgenossen geworden, die außerhalb der Reichsphäre liegen; so auch in der Ostmark, wo seit 1870-71 der alldutsche Gedanke eine immer schönere und festere Fügung erhalten hat.“ *Marburger Zeitung*, 8. 9. 1898.

¹⁸⁰ Na splošno o Bismarckovem kultu: Carsten, Faschismus in Österreich, str. 25; Winkler, Die deutschnationalen Bestrebungen, str. 262-189.

¹⁸¹ Kljub prepovedi so npr. celjski Nemci slovenso proslavili Bismarckovo obletnico, pri čemer so štajerskemu namestništvu sporočili, da gre za prireditev internega značaja. Prim. ZAC, MOC 1850-1918, fasc. 72, štev. 293/1895.

¹⁸² *Marburger Zeitung*, 4. 8. 1898.

Seveda „demonstrativno vsenemštvo“, ki je na Spodnjem Štajerskem sicer prisotno vse do razpada monarhije¹⁸³, še nikakor ne pomeni dokaza za protidržavno razpoloženje Nemcev na Spodnjem Štajerskem. Podobno kot se Slovenci iz strahu pred narodnim poginom čustveno zatekajo v vseslovanstvo, tudi Nemci - zaradi realne, a tudi namišljene ogroženosti - iščejo duhovne opore pri rojakih v mogočnem nemškem rajhu. Prepričani so, da je sicer dežele in države mogoče deliti, „nikdar in nikoli pa odtrgati srca kakega Nemca od svojega naroda!“¹⁸⁴ In poudarjajo, da „vsenemško mišljenje“ ni protidržavno; je le močan obrambni ščit za zajezitev želja Slovanov: „panslavizmu kljubuje vsegermanstvo!“¹⁸⁵

Vendar pa se v kriznem obdobju po sprejemu Badenijevih jezikovnih naredb, ko so mnogi prepričani, da bo Avstrija zaradi nerešenih nacionalnih problemov definitivno razpadla¹⁸⁶, okrepijo tudi veliko bolj odkrita vsenemška stališča. Badenijeva „protinemška politika“ tudi na Spodnjem Štajerskem deluje v korist „Germanie irredente“, kot je v državnem zboru ministrskega predsednika podučil radikalni Karl Hermann Wolf¹⁸⁷. In čeprav v spodnještajerskem nemškem časopisju ne moremo zaslediti iredentističnih stališč v slogu Georga von Schönererja, ki celo v državnem zboru obžaluje, da Avstrija še ni združena z Nemčijo, veje iz nenehnega opozarjanja vlade, češ da avstrijska država ni nujni pogoj obstoja nemškega naroda¹⁸⁸, prepričanje, ki ga deli

¹⁸³ Zlasti močan ostane Bismarckov kult. V Celju npr. že leta 1899 poimenujejo trg pred kolodvorom Bismarckov trg.

¹⁸⁴ Deutsche Wacht, 5. 9. 1895.

¹⁸⁵ Marburger Zeitung, 4. 10. 1896. Der großdeutsche Gedanke.

¹⁸⁶ Günther Schödl, Paul Samassa. Biografski prispevek k predzgodovini ekstremnega nacionalizma v Nemčiji in Avstriji, v: ZČ, letnik 43, 1989, št. 3, str. 379.

¹⁸⁷ Te besede je Marburger Zeitung (2. 5. 1897) komentiral takole: „Der Ministerpräsident scheint nicht glauben zu wollen, was ihm der Abgeordnete Wolf unumwunden ins Antlitz sagte: daß die Regierung selbst daran arbeite, eine Germania irredenta zu schaffen, er wird aber ganz gewiß daran glauben müssen, wenn er doch noch einige Zeit taub gegen alle Mahnungen und Warnungen bleibt, denn auch die Deutschen in diesem Reiche darf kein Denker der Schmach anthun, ihnen zuzumuthen, was jeder Slave mit begreiflicher Entrüstung zurückwies: ihre Muttersprache und ihr Volksthum zu vergessen, um slavisch redende Oesterreicher von Badeni's Gnaden zu werden.“

¹⁸⁸ Prim. Marburger Zeitung, 2. 12. 1897.

vedno več spodnještajerskih Nemcev, da je lahko edina rešitev priključitev „nemške Avstrije“ k Nemčiji. Zaradi tega ne preseneča, če spodnještajersko nemško časopisje nadvse natančno poroča o delovanju vsenemških poslancev v parlamentu in izven njega, pri tem pa nikoli ne kritizira njihovih iredentističnih in protiavtrijskih izpadov¹⁸⁹. Še več. Na zborovanju vsenemškega poslanca Karla Ira v Mariboru (2. 5. 1899) zborovalci navdušeno govorijo o skorajšnji „veliki Nemčiji“ (Alldeutschland der Zukunft), ki da bo končno odpravila težave Nemcev v Avstriji¹⁹⁰.

Jasno ločnico med „demonstrativnim vsenemštvom“, ki sicer ostane sestavni del politične orientacije Nemcev na Spodnjem Štajerskem, in zavestnim iredentizmom, je seveda skorajda nemogoče potegniti. Vendar se zdi, da ostane tudi v prelomnih trenutkih še vedno veliko spodnještajerskih Nemcev - kot v prejšnjem obdobju - skeptičnih do rešitev, ki jih predlagajo schönerejanci. Pettauer Zeitung že na začetku leta 1898, v času najhujšega „nemškega furorja“, svari pred utopijami. V članku z naslovom Keine Utopien list kritično ovrednoti pisanje vsenemškega poslanca Karla Ira, ki se zavzema za vključitev vseh dežel nekdanje Nemške zveze v enotno in močno nemško državo, pri čemer naj bi bile Avstriji (in avstrijskemu cesarju) zagotovljene enake predprave, kot sta jih ohranili Bavarska in Saška. Irov načrt se zdi ptujskemu listu povsem nerealen, saj po njegovem mnenju Nemčija nima nikakršnega interesa, da bi z vključitvijo nacionalno tako heterogenih dežel v „nemško državno telo“ enormno povečala

¹⁸⁹ Marburger Zeitung npr. objavi govor državnozborskega poslanca Karla Hermann Wolf (1. 4. 1898), v katerem ta, tudi na Spodnjem Štajerskem izredno priljubljeni politik v zavračanju zahtev po priznanju češkega državnega prava, grozi tudi z „nemškim rajhom: „Deutschland wird nie und nimmer die Etablierung des tschechischen Staatsrechtes dulden. Deutschland wird gewiß zuerst die Entscheidung in dieser Frage vor allem anderen Oesterreich überlassen, aber die Etablierung des böhmischen Staates bedeutet die Zertrümmerung Oesterreichs und Deutschland wird wahrscheinlich nicht länger zuschauen, bis der tschechische Kiel tiefer und tiefer sich in den deutschen Körper einbohrt, sondern es wird Mittel und Wege finden, ihnen ihre Aspirationen für immer zu benehmen und mit diesem böhmischen Königreiche für immer“ fertig zu werden“. Marburger Zeitung, 7. 4. 1898.

¹⁹⁰ Marburger Zeitung, 4. 5. 1899.

delež Slovanov. Nasproti „absurdnemu“ Irovemu predlogu vidi Pettauer Zeitung edino rešitev za Nemce v „nacionalni koncentraciji“, do katere lahko pride z nacionalno razmejitvijo vseh tistih dežel, v katerih je uravnoteženo razmerje med Nemci in Slovani ali pa so Nemci v manjšini. Po takšni razmejitvi naj bi vsa nemška deželna območja ustanovila skupen nemški parlament, „gospodje Čehi, Poljaki, Rutenci, Slovenci, Romuni in kakorkoli se že imenujejo vsi ti izumirajoči... narodi in narodiči“, pa bi lahko imeli svoj poseben parlament. Šele tako urejena „zveza držav“ pod „združevalnim žezlom avstrijskega monarha“ naj bi po mnenju Pettauer Zeitung dokončno odstranila nevarnost utopitve nemškega naroda v slovanski povodnji.¹⁹¹

Čeprav je razmišljanje Pettauer Zeitung o dosegi „nemške Avstrije“ nekoliko specifično, pa se na prelomu stoletja tudi v obeh drugih nemških časnikih okrepijo realnejši pogledi na nemško vprašanje. Celjska Deutsche Wacht ob koncu leta 1899 zapiše, da lahko „vsenemški“ program spodnještajerskega nemštva pomeni le dosego nemške Avstrije: „V nemškem duhu vladana Avstrija, v kateri bo nemško ljudstvo prevzelo zgodovinsko zasluženi vodilni položaj, to je prva naloga našega nemškega programa.“¹⁹² Uresničitev nemške Avstrije pa si spet predstavlja v skladu z Linškim programom, t. j. z izločitvijo (posebnim položajem) Galicije in najtesnejšo naslonitvijo na nemški rajh¹⁹³. Tudi Marburger Zeitung, ki od vseh spodnještajerskih nemških časnikov najbolj nedeljeno podpira radikalne vsenemce, se pri rešitvi nemškega vprašanja oprime nekoliko bolj realne politike in junija 1900 objavi predavanje Paula Samasse na zborovanju Alldeutscher Vereina (O položaju Nemcev v Avstriji), v katerem „ljublanski rojak“ opozarja, da bi aneksija Avstrije pomenila veliko nevarnost za obe državi. Po njegovem mnenju rešitev nemškega vprašanja v Avstriji z aneksijo ni primerna zaradi avstrijske zaostalosti. Avstrija je nasproti Nemčiji tako zaostala, da ne bi mogla sprejeti cele vrste

¹⁹¹ Pettauer Zeitung, 30. 1. 1898: Keine Utopien.

¹⁹² Deutsche Wacht, 31. 12. 1899.

¹⁹³ Deutsche Wacht, 1. 11. 1899: Los von Galizien.

nemških uredb. (Npr. splošne volilne pravice si trenutno v Avstriji ni moč zamisliti). Zato je po Samassovem mnenju edina realna in tudi dosegljiva pot za izboljšanje položaja Nemcev v Avstriji takšna preobrazba Avstrije, ki bo Nemcem zagotavljala existenco in možnost gospodarskega in kulturnega napredka. Po Samassovem mnenju bi bilo treba ustavo Avstrije tako spremeniti, da Galicija in Bukovina, če je mogoče tudi Dalmacija, ne bi bile zastopane v državnem zboru; nekdanje nemške zvezne dežele pa bi morale biti povezane v ožjo državno skupino. V tej državni tvorbi bi imeli Nemci sicer le šibko večino, toda s svojo kulturno in gospodarsko razvitostjo bi lahko brez problemov obvladovali državo. „Ta nemška Avstrija bi morala biti povezana z rajhom s carinsko unijo in zavezniško pogodbo, ki bi morala biti sprejeta v ustavo. Ogrska bi lahko pripadala širši carinski zvezi, toda tako gospodarsko kot politično bi se morala nasloniti na Avstrijo.“¹⁹⁴

Prepričanje, da se lahko „vsenemškemu cilju“ Nemci v Avstriji približajo le postopoma, s preureditvijo Avstrije v nemško državo (v skladu z zahtevami Linškega programa), tako že na prelomu stoletja povsem prevlada. To pa pomeni korak k realnejši politiki, ki se je - razen redkih Schönererjevih pristašev - v naslednjem obdobju oprime tudi velika večina spodnještajerskih Nemcev.

Los von Rom

Tako kot je spodnještajersko nemštvo skeptično do odkritega škiljenja v nemški rajh, sprejme z določeno rezervo tudi t. i. gibanje „proč od Rima“ (Los von Rom-Bewegung), ki se pojavi na avstrijskem političnem prizorišču v času boja zoper Badenijeve jezikovne naredbe¹⁹⁵. Od novembra 1898, ko izide Schönererjev poziv k

¹⁹⁴ Marburger Zeitung, 28. 6. 1900.

¹⁹⁵ Kampanja za izstopanje iz katoliške cerkve se je začela poleti 1897, ko je münchenski založnik, član Alldeutscher Verbanda Julius Lehmann, urgiral pri luterancih v rajhu, naj pošljejo misijonarje v Avstrijo. Zapletena politična situa-

vse bolj prevzemata v svoje roke vikar Fritz May v Celju¹⁹⁸ in pastor Ludwig Mahnert v Mariboru¹⁹⁹.

V propagandni kampaniji za izstopanje iz rimskokatoliške cerkve spodnještajerski nemški tisk sprva poudarja, da gre v prvi vrsti za politično in nacionalno²⁰⁰, nikakor pa ne za religiozno²⁰¹ (kar poudarja Schönerer) ali celo protiaavstrijsko zadevo²⁰². Politika Katoliške ljudske stranke in Luegerjevih krščanskih socialcev naj bi namreč bila že od samega začetka izrazito „protinemška“²⁰³, katoliška vera pa vzrok nacionalne mlačnosti in kulturne alienacije od prvinekega nemštva. Tako leta 1899 Marburger Zeitung komentira pojav „pročodrimskega gibanja“ z besedami: „Amalgamacija slovanskega in klerikalnega je povzročila amalgamacijo nemškega in luteranskega“.²⁰⁴ Šest let kasneje pa dodaja: „Še posebej mi na jezikovni meji, ki na vsakem koraku neprestano čutimo Nemcem sovražno slovensko duhovščino, imamo tisoč vzrokov, da se umaknemo iz političnega nasilja duhovno-politične organizacije.“²⁰⁵ Toda sčasoma se v pročodrimski propagandi vse bolj

¹⁹⁸ Leta 1900 se celjska evangeličanska občina (obstaja že od 1854) odcepi od ljubljanske in dobi lastnega vikarja Fritz May iz Gradca. Prim. Deutsche Wacht, 21. 6. 1900.

¹⁹⁹ Pastor Ludwig Mahnert, v letih 1901-1903 vikar v Marenbergu, je način njihovega dela (agitacije) opisal v romanu Die Hungerglocke. Ein Roman aus der steirischen Los von Rom-Bewegung, 1. Auflage, Duisburg 1912.

²⁰⁰ Deutsche Wacht, 21. 11. 1901: Los von Rom - Warum?

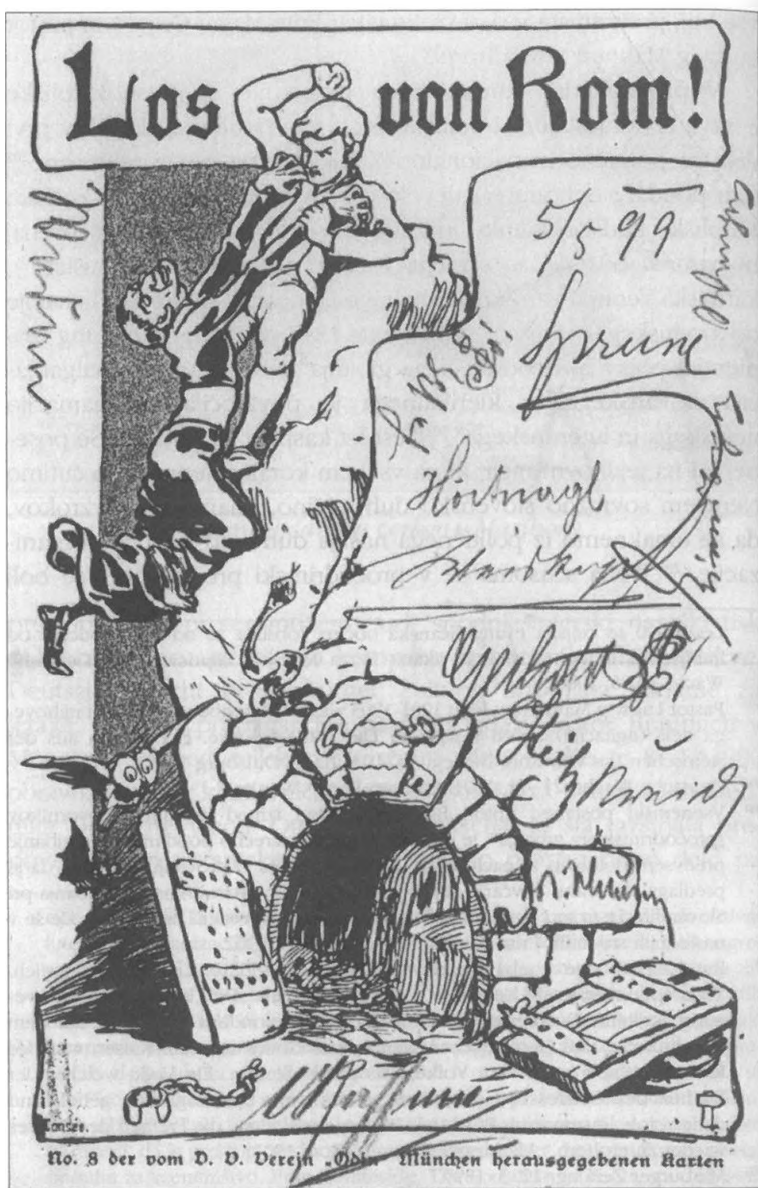
²⁰¹ Vsenemški poslanec Anton Eisenkolb, eden izmed glavnih zagovornikov „pročodrimskega gibanja“, je maja 1902 v Celju izrecno poudaril, da je gibanje predvsem politično in nacionalno. Eisenkolb je na zborovanju povedal, da je predlagal dr. Ivanu Tavčarju naj se postavi na čelo pročodrimskega gibanja pri Slovencih. Le-ta mu je odvrnil, da kaj takega pri Slovencih ne bo mogoče še v naslednjih sto letih. Prim. Deutsche Wacht, 29. 5. 1902.

²⁰² Katoliški tabor je v gibanju Los von Rom videl gibanje Los von Österreich. Toda spodnještajerski Nemci so ta očitek zavračali: „Die ‚Los von Rom-Bewegung‘ ist keine Bewegung ‚Los von Österreich‘, sondern wir stehen auf dem Standpunkte, daß Gott gegeben werde, was Gottes ist, dem Kaiser, was des Kaisers ist, aber auch dem Volke, was des Volkes ist. Ein Volk, welches der Freiheit des Geistes entbehrt, muß verkümmern und zugrunde gehen und daher ist es unsere erste Pflicht als Führer des Volkes, die Freiheit des Geistes wieder zu erobern.“ Marburger Zeitung, 23. 4. 1901.

²⁰³ Marburger Zeitung, 12. 3. 1899.

²⁰⁴ Marburger Zeitung, 20. 4. 1899: Das neue Schisma.

²⁰⁵ Marburger Zeitung, 14. 3. 1905: Erfolge der Los von Rom-Bewegung.

Propaganda razglednica za »pročodrimsko« gibanje

pojavlja tudi verski moment. Le-ta je povsem v ospredju delovanja mariborskega pastora Ludwiga Mahnerta, ki v svojem romanu *Die Hungerglocke* med drugim zapiše, da so prav Slovenci (*die Windischen*) najlepši, a tudi najbolj žalosten dokaz nesposobnosti Rima, da bi neko ljudstvo popeljal do kulturnega nivoja.²⁰⁶

Čeprav na Spodnjem Štajerskem obstajajo politični pogoji za uspeh proćodrimskega gibanja, pa v prvih petih letih gibanja številno izstopov iz rimokatoliške cerkve precej zaostaja za številom izstopov v sudetskih deželah²⁰⁷. Opaznejše uspehe doseže gibanje šele v letih 1904-1910, ko v Lavantinski škofiji zabeležijo 1126 od skupaj 1653 izstopov iz rimokatoliške cerkve do konca leta 1913²⁰⁸. Pri tem pa je več izstopov v štajerskem Podravju kot na celjskem območju.

LETO	ŠTEVILO IZSTOPOV	LETO	ŠTEVILO IZSTOPOV
1897	8	1906	175
1898	13	1907	120
1899	122	1908	94
1900	70	1909	98
1901	72	1910	145
1902	62	1911	68
1903	33	1912	25
1904	155	1913	54
1905	339	1914	?

²⁰⁶ Mahnert, *Die Hungerglocke*, str. 142.

²⁰⁷ Whiteside, *The Socialism of Fools*, str. 254-255.

²⁰⁸ Fran Kovačič, *Zgodovina Lavantinske škofije (1228-1928)*, Maribor 1928, str. 419.

Vrnitev k realni politiki (1901-1905)

*Boj na Spodnjem Štajerskem ni boj
narodnosti, ...ampak je boj intelligence...*

Pred januarskimi državnozborskimi volitvami 1901., ki naj po mnenju vodstva Nemške ljudske stranke prinesle odgovor na vprašanje, „ali naj Avstrija, sledeč svojemu zgodovinskemu razvoju, še naprej je in ostane država pod nemškim vodstvom in z vodilno vlogo nemškega jezika kot uradnega jezika, ali pa naj - po stranski poti federalističnih eksperimnetov - prispemo do popolne politične in gospodarske odvisnosti od Ogrske, do trajne klerikalno-fevdalne oblasti, do češkega državnega prava in s tem celo do razbitja cesarstva“¹, se v spodnještajerskem nemškem tisku vrstijo članki, ki pozivajo nemške volilce, naj na prihodnjih volitvah jasno pokažejo, kakšno avstrijsko državo si želijo: „Nemško ljudstvo mora pred bližnjimi volitvami z vso odločnostjo izjaviti, da hoče - ob ohranitvi prave in zdrave avtonomne samouprave Avstrije - avstrijsko državo pod vodstvom nemškega ljudstva in da bo s svojo lastno nacionalno močjo uničilo vsa nasprotna prizadevanja.“²

Dr. Josef Pommer v celjski in dr. Eduard Wolffhardt v mariborski mestni kuriji nastopata na predvolilnih zborovanjih - v skladu s programom Nemške ljudske stranke - z devizo „Alles durchs Volk, alles fürs Volk!“³ in poudarjata, da se bo lahko „nemško posestno stanje“ na Spodnjem Štajerskem ohranilo le z odločnim bojem zoper vse nasprotnike Nemcev (med njih pa poleg „slovenskih prvakov“ uvrščata tudi nemške klerikalce in internacionalno „židovsko

¹ Marburger Zeitung, 22. 9. 1900.

² Ibidem.

³ Marburger Zeitung, 8. 1. 1901.

socialdemokracijo“)⁴ in s popolno nemško enotnostjo - ne glede na strankarske razlike. Na predvolilnem zborovanju na Ptuju (15. 12. 1900) volilci od dr. Eduarda Wolffhardta (na predlog občinskega svetnika dr. Treitla) enoglasno zahtevajo, naj v državnem zboru vedno podpira predloge Schönererjeve skupine, še zlasti zahtevo po personalni uniji z Ogrsko in posebnem položaju Galicije⁵. Na predlog ravnatelja ptujske gimnazije, zgodovinarja Andreasa Guba, pa zborovalci sprejmejo še resolucijo, s katero se zahvalijo poslancu Wolffhardtu za njegovo dotedanje prizadevanje za krepitev ogroženega nemštva na Spodnjem Štajerskem⁶.

V dneh pred državnozborskimi volitvami je politično ozračje na Spodnjem Štajerskem naelektreno do skrajnosti. Na dvigovanje političnega barometra v veliki meri vpliva tudi na starega leta dan začeto ljudsko štetje, ki ga spodnještajersko nemštvo razume kot “usodno dejanje, na katerega se bodo v jezikovnem boju stoječe stranke opirale celih 10 let“, saj bodo na njegovi podlagi postavljale zahteve glede veljave jezikov v šolah in uradih.⁷ Na mobilizacijo mariborskih volilcev opazno vplivata zmaga socialdemokratov

⁴ Kljub temu pa celjski Nemci pri volitvah v splošni kuriji 3. januarja 1901 podprejo socialdemokratskega kandidata Čobala. Prim. Deutsche Wacht, 3. 1. 1901; 6. 1. 1901.

⁵ Pettauener Zeitung, 23. 12. 1900.

⁶ Ibidem.

⁷ Deutsche Wacht, 4. 11. 1900. (Nemški tisk zlasti opozarja, da “občevalni jezik” ni identičen z materinskim, svari pred agitacijo Slovencev, ki da želijo na podlagi rezultatov štetja uvesti dvojezično uradovanje v nemških občinah, in podučuje hišne lastnike ter družinske poglavarje, kako naj izpolnjujejo naloge: “Die Spalte ‘Umgangssprache’ wird darnach ausgefüllt, wie in der Familie gesprochen wird. Wo Bildung und Sitte herrscht, wird deutsch gesprochen, darum soll man nicht allein die engeren Familienmitglieder, sondern auch die Dienstboten mit welchen man ja doch deutsch verkehrt, auch deutsch eintragen lassen. Auch deutsche Dienstboten in Diensten von Slovenen, wo auch deutsch gesprochen wird, sollen sich nicht etwa falsch als slovenisch eintragen lassen, wie ihre Dienstgeber, denn wohlgemerkt, nicht die Nationalität, sondern die Umgangssprache muß eingetragen werden; der Staat, die Regierung will wissen, wie viele diese und jene Sprache sprechen”; prim. Deutsche Wacht, 29. 11. 1900; Marburger Zeitung, 15. 12. 1900; za pisanje Marburger Zeitung glej tudi Matjaž Klemenčič, Germanizacijski procesi na Štajerskem od sredine 19. stoletja do prve svetovne vojne, ČZN 1979/1-2, str. 351; prim. tudi Emil Brix, Die Umgangssprachen in Altösterreich zwischen Agitation und Assimilation. Die Sprachenstatistik in den zisleithanischen Volkszählungen 1880 bis 1910, Wien-Köln-Graz, 1982, str. 156 sl.

pri občinskih volitvah (v tretjem volilnem razredu) decembra 1900, ki jih občinski odbor - zaradi domnevnih volilnih mahinacij - razveljavi⁸, in priprave na nove občinske volitve, razpisane za 24. januar 1901⁹. Na predvolilno razpoloženje v celjski mestni kuriji pa odločilno vpliva upravičen strah pred morebitno izgubo nemškega mandata. V Celju, kjer je slovenski tabor bistveno močnejši kot v Mariboru ali na Ptuju, je nemška agitacija izrazito radikalna in primitivna¹⁰, saj Deutsche Wacht pred volitvami odkrito poziva k terorizmu: "Brez terorizma ne gre več - časi so postali strašno resni. Vse zmage in pridobitve slovanstva so posledica brezobzirnega terorizma, medtem ko smo mi Nemci prav zaradi prevelike obzirnosti na vse strani doslej že zelo oslabili naš nacionalni položaj. Sedaj velja: Ti meni, jaz tebi! Kdor ni z nami, je proti nam!"¹¹ Tudi zaradi tega celjski kandidat dr. Josef Pommer na volitvah doseže uspeh in premaga slovenskega kandidata dr. Ivana Dečka¹².

⁸ Marburger Zeitung, 17. 12. 1900. Sonder-Ausgabe. Občinski odbor je ugotovil: "Auf Grund des Stundenplanes der Südbahn wurde festgestellt, daß Bahnbedienstete, welche durch Vollmachten wählen ließen, zur Wahlzeit in Marburg waren; daß mit Wahllegitimationen gewählt wurde, deren Eigenthümer zur Wahlzeit dienstlich abwesend waren, somit wählten fremde unberechtigte Personen; daß wahlunberechtigte Ausländer gleichfalls das Wahlrecht ausgeübt haben und daß verhehlichte Frauen, die ihr Wahlrecht nur durch ihre Ehemänner ausüben lassen können, bei der Wahl durch unbefugt dritte Personen vertreten wurden". Takšnih primerov naj bi bilo kar 59, zato je občinski zbor sprejel odločitev, da se volitve v tretjem volilnem razredu anulirajo.

⁹ Zaradi domnevnih goljufij je mariborski občinski odbor volitve v tretjem volilnem razredu razveljavil in za 24. januarja 1901 razpisal nove. Pred občinskimi volitvami je Marburger Zeitung volilce pozivala k najstrožji strankarski disciplini, saj da so se socialdemokrati povezali s slovenskimi klerikalci: "Auf den Schultern der rothen Internationale soll also der clericale Slavismus in unsere bisher gut deutsche Gemeindestube getragen werden". Zato je volilce pozval: "Deutsche! Wir müssen die beiden Gegner besiegen und um dies zu erreichen, müssen wir strengste Parteidisziplin halten". Marburger Zeitung, 19. 1. 1901

¹⁰ Dan pred volitvami (10. 1. 1901) je Deutsche Wacht na vseh straneh opremljena z mastnimi napisi v stilu: „Verdient Dr. Dečko den beinamen Doctor Zguba?“, „Warum hat Dr. Dečko sein Haus nach dem Lustschloße des russischen Kaisers, Livadia, benannt?“, „Warum will Doctor Dečko auf die Cillier mit Revolvern schießen lassen?“

¹¹ Ibidem.

¹² Pommer je dobil 725 glasov, dr. Dečko pa 642, kar kaže, da se je slovenska stranka v celjskem mestnem volilnem okraju izredno okrepila. Prim. Deutsche Wacht, 11. 1. 1901 (posebna izdaja z rezultati volitev); Deutsche Wacht, 13. 1. 1901;

Po volitvah, ki Nemški ljudski stranki prinesejo kar 48 mandatorov¹³ (s tem postane najmočnejša nemška stranka v državnem zboru), spodnještajersko nemštvo z zadovoljstvom ugotavlja, da je stranka že tako radikalna, da bo lahko v vsem sodelovala z radikalnimi vsenemci¹⁴. Takšno stališče zavzame tudi strankin prvak Julius von Derschatta, ki na proslavi volilne zmage v Gradcu izrazi upanje, da bodo „radikalci in člani Nemške ljudske stranke težili h enakim ciljem in zmagam.“¹⁵ Med cilji, ki naj bi bili v ospredju, so vse glavne zahteve Linškega programa, zlasti razglasitev nemščine za državni jezik¹⁶. Toda v nasprotju s pričakovanji spodnještajerskega nemštva, postaja politika Nemške ljudske stranke v državnem zboru vse manj radikalna.

Ko kmalu po začetku nove sesije ministrski predsednik Ernst von Koerber državnemu zboru predstavi svoj znameniti investicijski program, ki zajema vse znane želje avstrijskega gospodarstva: drugo železniško povezavo med Dunajem in Trstom (Turska železnica), regulacije rek in ureditev neposredne železniške povezave med Avstrijo in Bosno in Hercegovino¹⁷, morajo pod vplivom gospodarskih krogov, ki so komaj čakali napovedanih velikih javnih del, tudi radikalne politične stranke spremeniti svojo politiko¹⁸. Obstrukciji se odreče Češki klub in tudi Nemška ljudska

Deutsche Wacht, 20. 1. 1901 (poimenski seznam vseh Celjanov, ki naj bi volili za dr. Ivana Dečka).

¹³ Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 189; največji uspeh je stranka doživela v alpskih deželah.

¹⁴ Deutsche Wacht, 31. 1. 1901.

¹⁵ Malli, Die steirischen Abgeordneten, str. 26; Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 191.

¹⁶ Deutsche Wacht se povsem strinja s Schönererjem, ki je pred začetkom zasedanja državnega izjavil, "daß die deutsche Gemeinbürgerschaft in der Forderung nach der deutschen Staatssprache ihren Prüfstein und ihre Gestaltung suchen müßte". Deutsche Wacht, 31. 1. 1901.

¹⁷ Rudolf Sieghart, Die letzten Jahrzehnte einer Großmacht. Menschen, Völker, Probleme des Habsburger-Reichs, Berlin, 1932, str. 57. (Kasneje je k temu dodal še načrte za gradnjo plovnih kanalov, ki bi povezali Vltavo in Elbo, Donavo in Odro.)

¹⁸ Tako naj bi vodja mladočehov Emanuel Engel izjavil: „Zwanzig tschechische Millionäre sind ein größerer Gewinn für die böhmische Sache als die schönsten Sprachenverordnungen!“, medtem ko je njegov nemškonacionalni nasprotnik Julius Sylvester zaklical: „Die Tauerbahn - das ist unsere Sprachenverordnung!“. Prim. Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 184-185.

stranka, najmočnejša nemška stranka v državnem zboru, je naenkrat pripravljena sodelovati z vlado¹⁹.

Nov politični kurs Nemške ljudske stranke, ki za razliko od vsenemcev (in nekaterih poslancev Napredne stranke) marca 1901 sodeluje pri volitvah delegacij²⁰, naleti med spodnještajerskim nemštvom na deljen sprejem. Celjska Deutsche Wacht, ki se sicer še naprej glasno zavzema za sodelovanje Nemške ljudske stranke in vsenemcev, pred velikonočnimi prazniki več kot pozitivno ocenjuje prva dva meseca državnozborskega dela. Po mnenju lista naj bi se v preteklih dveh mesecih pokazalo, "da se lahko tudi v Avstriji vlada parlamentarno, seveda samo takrat, če parlamentarna vlada zasleduje drugačne cilje od tistih, ki so bili pod Taaffejem postavljeni za avstrijski sistem vladanja."²¹ Koerberjev sistem, ki izhaja iz podmene, "da obstajajo poleg nasprotujočih si nacionalnih interesov tudi skupni gospodarski interesi"²², je po mnenju Deutsche Wacht za Nemce povsem sprejemljiv - še toliko bolj, ker naj bi se zaradi razcepljenosti poljske in češke politike položaj Nemcev, ki so se v času boja zoper Badenija zbližali, precej izboljšal.²³

Veliko bolj kritični do novega "Koerberjevega sistema" in novega kursa Nemške ljudske stranke pa so v Mariboru in na Ptuj. Zlasti Pettauer Zeitung glasno obžaluje, da Nemška ljudska stranka sodeluje z vlado, in da so njeni vodilni poslanci pozabili celo na uresničitev skromnih zahtev Binkoštnega programa, kaj šele, da bi zahtevali nemščino za državni jezik in ustrezen položaj Nemcev v državi. Namesto boja za nemške pravice želijo poslanci Nemške ljudske stranke naenkrat „delati“, to pa pomeni: povečanje davkov, dovoljenje rekrutnega kontigenta in nove dolgove²⁴. In dodaja: „Ni dvoma, nacionalno življenje nemškega ljudstva v Avstriji se bo žalostno pogreznilo v močvirje, če vsenemška skupina ne bo pri-

¹⁹ Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 191; Rudolf Sieghart, Die letzten Jahrzehnte, str. 57.

²⁰ Deutsche Wacht, 31. 3. 1901; Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 190.

²¹ Deutsche Wacht, 7. 4. 1901: Deutsche Ostern.

²² Ibidem.

²³ Ibidem.

²⁴ Pettauer Zeitung, 24. 3. 1901.

silila Nemške ljudske stranke, da bo pred očmi obdržala nacionalne interese in še naprej vodila boj za ponovno vzpostavitev naših historičnih pravic... Kdor torej misli resno z nemškim ljudstvom in njegovimi parlamentarnimi zastopniki, si mora želeči, da vsenemška zveza pusti ob strani vse neumnosti, ki bi jo mogle izolirati, in uporabi vso svojo moč zato, da naše nacionalne zahteve ne utonejo v pozabo..."²⁵ Ptujskemu listu se zdi sodelovanje Nemške ljudske stranke z vlado v zameno za različne koncesije na gospodarskem področju nesmiselno tako iz načelnih kot tudi povsem lokalnih razlogov. List namreč poudarja, da od teh „koncesij“ Spodnja Štajerska nima ničesar, saj spodnještajerski Nemci že leta čakajo na „štajersko vzhodno železnico“.²⁶

Razlike v pogledih med mariborskim (in ptujskim) ter celjskim nemštvom pridejo do polnega izraza tudi v reakcijah na dramatičen spopad med kandidati Nemške ljudske stranke in schönenerijanci med deželnozborskimi volitvami na Češkem avgusta 1901²⁷, ko schönenerijanci prvim očitajo ne le prijaznost do vlade, ampak tudi Binkoštni program in zavzemanje za razdelitev Češke (na nemške in češke okraje) ter imenovanje nemškega ministra rojaka²⁸.

Vsi trije nemški listi sicer opozarjajo, da politični spopad na Češkem ne bi smel vplivati na razmere na Spodnjem Štajerskem²⁹, saj da mora biti v „spodnji deželi“ nemštvo popolnoma enotno. Toda za razliko od Deutsche Wacht, ki se kot organ Nemške ljudske stranke v celoti solidarizira z lastno stranko, je Marburger Zeitung odločno na strani schönenerijancev, Pettauer Zeitung pa jih podpira iz načelnih razlogov. Po mnenju ptujskega lista je Binkoštni program, ki zahteva razdelitev Češke, v resnici najslabši program (das jämmerlichste Programmmachwerk), kar jih je zagledalo luč sveta. Ta Hohenburgerjeva umetnina da je bila v bistvu narejena za nasprotno stran, za slovanske narode v Avstriji.

²⁵ Pettauer Zeitung, 24. 3. 1901.

²⁶ Pettauer Zeitung, 9. 6. 1901.

²⁷ Prim. Pettauer Zeitung, 11. 8. 1901; Deutsche Wacht, 15. 8. 1901.

²⁸ Pettauer Zeitung, 11. 8. 1901.

²⁹ Ibidem.

In tudi zahteva po nemškem ministru rojaku da je popolnoma neumna, kajti „imenovanje ministra rojaka postavlja Nemce v vrsto tistih malih narodnosti, ki same niso sposobne vzeti vzvod države v svoje roke...“³⁰ Če bo Koerberjeva vlada usmerjena slovansko, potem pač mora pasti, če pa bo usmerjena nemško, potem Nemci ministra rojaka sploh ne potrebujejo - še toliko bolj, ker bi bilo „nevredno nemškega naroda, da bi se pustil v vladi zastopati z ministrom brez listnice.“³¹

Tudi na zaupnico poslancu Heinrichu Pradeju, ki jo sprejmejo zaupniki Nemške ljudske stranke na Štajerskem 10. avgusta 1901 v Brucku, reagira pozitivno le celjska Deutsche Wacht³², medtem ko mariborski in ptujski list podpirata stališča schönereijancev. Marburger Zeitung se v komentarju shoda zaupnikov v Brucku sprašuje, ali ne bi bilo pametneje, da bi se zborovalci ukvarjali z nacionalnimi razmerami na Spodnjem Štajerskem (saj Slovenci tudi v času „poletne svežine“ načrtno delajo na razdelitvi Štajerske), kot pa da v Liberec (Reichenberg) pošiljajo nekakšne zaupnice Pradeju: „K vragu! Spodnještajerska srajca mora biti štajerskim in sploh alpskim poslancem vendarle bolj prav kot reichenberška suknja, za izboljšavo katere so po svojih močeh tako in tako poskrbeli praški tiskovni Judi!“³³ Tudi Pettauer Zeitung ostro napade Pradeja in vse tiste poslance Nemške ljudske stranke, ki so bili pred kratkim izvoljeni na podlagi nacionalnega programa, v državnem zboru pa so se spremenili v „služabnike vlade“ in se že pojavljajo v vlogi kandidatov za ministre. Tem celo zagrozi, da jih bodo spodnještajerski Nemci brez odlašanja poslali k vragu, če bodo v nacionalnih zadevah le za trenutek omahovali.³⁴

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem.

³² Deutsche Wacht, 15. 8. 1908; 19. 8. 1901.

³³ Marburger Zeitung, 22. 8. 1901.

³⁴ „Wir Deutsche in Untersteiermark wenigstens, haben keine Zeit zu schlafen! Wir streiten zwar nicht über Programme, aber im täglichen Kampfe um unser nationale Existenz sind wir so weit aufgeklärt, daß wir Abgeordnete, welche den endlichen Sieg des deutschen Volkes nicht erwarten können und schon heute Ministercandidaten und Regierungsanhänger spielen, einfach zum Teufel jagen!“ Pettauer Zeitung, 18. 8. 1901.

Shoda zaupnikov v Mariboru in Radgoni 1901

Zaradi nejasnih razmer v nemškem taboru predlaga Pettauer Zeitung konec avgusta 1901 sklic „nemškega strankinega dne“, ki naj bi bil septembra 1901 v Celju. Na njem naj se spodnještajerski Nemci ne bi opredeljevali za to ali ono nemško stranko (internih nemških strankarskih vprašanj naj se ne bi dotikali), ampak naj bi spregovorili o položaju nemškega naroda na Spodnjem Štajerskem in se dogovorili o ustvaritvi organizacije, ki naj bi zlasti pred volitvami združila razdrobljene sile³⁵. Hkrati naj bi nemški strankin dan odločno zavrnil zahteve, ki so jih 22. 8. 1901 formulirali na slovenskem strankinem dnevu v Mariboru³⁶.

Pobuda Ptujčanov za sklic strankinega dne spodnještajerskih Nemcev naleti na ugoden odmev v Mariboru in Celju. Zlasti celjski Deutsche Wacht se zdi sklic strankinega dne potreben in smiseln, toda v nasprotju s Pettauer Zeitung ne zaradi odgovora na „nepomembne“ slovenske zahteve, formulirane na shodu slovenskih zaupnikov v Mariboru, ampak predvsem zaradi utrditve enotne politike (spodnje)štajerskih Nemcev. Ob tem celjski list poudarja, da bi morali na zborovanje obvezno povabiti tudi voditelje Nemške ljudske stranke na Štajerskem, saj bi na ta način pokazali, da za upravičenimi težnjami spodnještajerskih Nemcev stoji celotno štajersko nemštvo³⁷.

Odgovor Deutsche Wacht pa se zdi Pettauer Zeitung le deloma sprejemljiv: „Popolnoma se strinjamo z Deutsche Wacht, če zahteva udeležbo graškega vodstva stranke; to je tako samoumevno kot povabilo vseh državno- in deželnozborskih poslancev iz spodnje dežele. Le v eni točki se ne moremo povsem strinjati s celjskim listom. Podcenjevanje t. i. slovenskega shoda zaupnikov se nam zdi politična napaka.“³⁸ Res je sicer, zapiše Pettauer Zeitung, da je resolucija, ki jo je v Mariboru sprejel shod zaupnikov slovenske

³⁵ Pettauer Zeitung, 25. 8. 1901.

³⁶ Ibidem; o slovenskem strankinem dnevu glej tudi Deutsche Wacht, 25. 8. 1901.

³⁷ Prim. Pettauer Zeitung, 1. 9. 1901.

³⁸ Ibidem.

stranke, brez vsakega pomena; prav tako je res, da so slovenski politični voditelji generali brez armade; toda na slovensko resolucijo, ki Nemce prikazuje kot zatiralce in Slovence kot žrtve, je treba javno odgovoriti že zaradi tega, da bodo vlada, a tudi tisoči Slovencev vedeli, da je resnica drugačna³⁹.

Sredi septembra, ko se zaradi Schönererjeve izjave, češ da „člani Nemške ljudske stranke ne želijo ustanoviti nemške Avstrije, temveč delniško družbo za železniške in vodne gradnje, zavarovalnico za poslance, ki stremijo k dobrim nadarbinam in bogato plačanim službam“, odnosi med Nemško ljudsko stranko in schönererijanci zaostrijo do skrajnosti⁴⁰, je zahteva po popolni nemški enotnosti na (Spodnjem) Štajerskem še bolj aktualna. Organizacija spodnještajerskega shoda zaupnikov se nadaljuje tudi potem, ko štajersko vodstvo Nemške ljudske stranke za 6. oktober 1901 napove strankin dan v Radgoni⁴¹. Spodnještajerski Nemci se dogovorijo, da se bodo dan pred strankinim dnevom v Radgoni sestali v Mariboru (5. 10. 1901) in na zborovanju potrdili nemško enotnost, zlasti pa poskušali odgovoriti na vprašanje, kako obraniti nemško posestno stanje na Spodnjem Štajerskem⁴².

Čeprav naj bi shod zaupnikov v Mariboru potrdil, da so spodnještajerski Nemci popolnoma enotni, kar naj bi pozitivno vplivalo na potek strankinega dne v Radgoni⁴³, pridejo tudi na njem do izraza nasprotja med celjskimi, ptujskimi in mariborskimi

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Deutsche Wacht, 12. 9. 1901. Schönererjeve besede, izrečene v govoru ob odkritju spominske plošče Bismarcku v Salzburgu, zlasti glasno odmevajo v Celju. Deutsche Wacht jih označi za notorično laž, urednik lista Otto Ambroschitsch, sicer tudi sam pristaša "vsenemške stranke", pa v komentarju obžaluje: "Als Anhänger der Alldeutschen Partei bedauert der Schreiber dieser Zeilen die Ausartungen eines Fraktionskampfes, welche den deutschen Namen beschmutzen". Deutsche Wacht, 22. 9. 1901.

⁴² Pettauer Zeitung, 29. 9. 1901; Deutsche Wacht, 3. 10. 1901; oklic za zborovanje v Mariboru so podpisali mariborski župan Alexander Nagy, celjski župan Gustav Stiger, ptujski župan Josef Ornig, načelnik Nemškega društva za Maribor in okolico dr. Eduard Glantschnigg ter dr. Ernst Mraulagg in dr. Edwin Ambroschitsch.

⁴³ „Der böse Genius des deutschen Volkes, genannt Parteihaß, wird in Marburg nicht zu Worte gelangen und es ist zu hoffen, daß diese Thatsache nicht ohne Einfluß auf die Radkersburger Tagung bleiben wird". Pettauer Zeitung, 29. 9. 1901.

Nemci. Na eni strani spodnještajersko nemštvo ni popolnoma enotno glede strankarsko-politične usmeritve, kar dokazuje že odločitev Nemškega društva za Maribor in okolico, da se njegovi člani - iz strahu pred razširitvijo bratovskega boja iz Češke na Spodnje Štajersko - ne bodo udeležili strankinega dne v Radgoni⁴⁴. V sklepu mariborskega društva, po mnenju Deutsche Wacht „do- slej v političnem življenju le malo pomembnega združenja schö- nererijancev“⁴⁵, vidi celjski list vnašanje razdora v spodnještajersko

⁴⁴ Društvo je teden dni pred strankinim dnevom v Radgoni sprejelo naslednjo resolucijo: „Der deutsche Verein für Marburg und Umgebung hält an dem Grundsatz fest, daß in Untersteiermark alle freiheitlichen Deutschen, mögen sie der Deutschen Volkspartei oder den Alldeutschen angehören, gegen die gemeinsamen Feinde d. i. die Clericalen, Slovenen und internationalen Socialdemokraten, einig zu kämpfen haben, und daß daher im Kampfe gegen diese Gegner jeder Parteihader schweigen muß. Von diesem Standpunkte ausgehend, haben die Alldeutschen Steiermarks, welche einen großen Theil der Wählerschaft ausmachen, stets ihren Parteistandpunkt der großen völkischen Sache untergeordnet und sind bei den Gemeinderaths-, Landtags- und Reichrathswahlen Hand in Hand mit der Deutschen Volkspartei gegangen. - Diesem einigen Vorgehen sind die Erfolge der Deutschen gegenüber den nationalen Gegnern zu verdanken, wobei es den Abgeordneten nicht unbekannt sein dürfte, daß sich die Alldeutschen an dem Wahlkampfe regc betheiligen und auch in den meisten Städten die führende Rolle besitzen. - Diesen der deutschen Sache in Untersteiermark so ersprießlichen Frieden zwischen den Deutschen scheint der Leitung des Deutschen Vereines für Marburg und Umgebung die Einberufung des Parteitages der steirischen Deutschen Volkspartei in Radkersburg auf den 6. October insoferne zu gefährden; als es vorauszusehen ist, daß die letzter Zeit so unliebsam aufgetretene Gegensätze zwischen der Alldeutschen Gruppe und der Deutschen Volkspartei in einer die allgemeine völkische Sache schädigenden Weise zur Sprache gebracht und dabei die Alldeutschen in ihrem Gefühle für ihren Führer Schönerer verletzt werden könnten. - Nachdem daher der Deutsche Verein für Marburg und Umgebung befürchtet, daß der Kampf zwischen der Deutschen Volkspartei und der Alldeutschen Gruppe in Böhmen auch nach Steiermark verpflanzt werden könnte, erklärt er, bei diesem von einer Partei allein einberufenen Parteitage am 6. October nicht theilnehmen zu können und spricht seine Ueberzeugung dahin aus, daß nur ein von beiden deutschen Parteien einberufener Parteitag unter Weglassung der Erörterung aller zwischen denselben schwebenden Parteidifferenzen der deutschen Sache in Untersteiermark ersprießlich ist, zumal die Leitung der Deutschen Volkspartei in Steiermark ohnehin durch ihre Kundgebung im ‚Grazer Tagblatt‘ den deutschen Abgeordneten ihrer Partei das unbedingte Vertrauen ausgesprochen hat“. Marburger Zeitung, 1. 10. 1901.

⁴⁵ Deutsche Wacht, 3. 10. 1901.

nemško politiko.⁴⁶ Toda zdi se, da so na zborovanju v Mariboru načelna, strankarsko-politična nasprotja povsem v ozadju, saj večina spodnještajerskih Nemcev v glavnem soglaša s politiko Nemške ljudske stranke. Zato pa so toliko bolj opazne razlike pri iskanju odgovora na vprašanje, s kakšno politiko obvarovati nemško posestno stanje na Spodnjem Štajerskem. Te pa so seveda v prvi vrsti posledica razlik v položaju spodnještajerskih Nemcev, ki jih glavni govornik na shodu dr. Edwin Ambroschitsch opiše takole: "Maribor se nahaja v ugodnem položaju... Slabše je s Celjem, kjer je podeželsko prebivalstvo vzgojeno nacionalno. Tudi na Ptujju se razvija močna slovenska propaganda. Tudi tam je prebivalstvo vzgojeno nacionalno in vidi v Nemcih najhujše sovražnike. Brežice, Ormož, Ljutomer, Slovenj Gradec in Slovenska Bistrica so najbolj ogrožene točke. Ohranitev nemštva v njih bo stala veliko naporov in žrtev."⁴⁷

Na mariborskem shodu zaupnikov, ki naj bi prinesel definitiven dogovor o "tesnejši nemški organizaciji na Spodnjem Štajerskem ne glede na strankarsko pripadnost" in njenem financiranju⁴⁸, prisotni sicer sprejmejo načelen sklep o vzpostavitvi nekakšnega "odbora zaupnikov"⁴⁹ in podpori listu Štajerc, pri vprašanju najustreznejše politične taktike v boju s slovenskim narodnim gibanjem pa so si nemški zaupniki tako navzkriž, da se razen o predlogu dr. Eduarda Glantschnigga o ustanovitvi nemškega učiteljišča v Mariboru, ne morejo v ničemer poenotiti. Tako ptujski župan Josef Ornig spodnještajerske zaupnike zaman poskuša prepričati, naj sprejmejo resolucijo, ki bo v štajercijanskem duhu poudarila potrebo sloge med Nemci in Slovenci⁵⁰. Nasproti štajercijanski taktiki, ki jo zagovarjajo Ptujčani, pa celjski državnozborski

⁴⁶ Deutsche Wacht, 3. 10. 1906.

⁴⁷ Deutsche Wacht, 10. 10. 1901.

⁴⁸ "Es handelte sich um die Anbahnung einer engeren deutschen Organisation in Untersteiermark ohne Rücksicht auf die Parteizugehörigkeit und um die Erörterung über die Aufbringung der Mittel zu einer Parteicasse ('Untersteirische Wehrschatz'), aus welcher u. a. der wackere 'Štajerc' eine weitere Förderung und Ausgestaltung erfahren könnte." Deutsche Wacht, 10. 10. 1901.

⁴⁹ Na predlog mariborskega poslanca Wolffhardta naj bi "odbor zaupnikov" tvorili kar sklicatelji mariborskega zborovanja. Deutsche Wacht, 10. 10. 1901.

⁵⁰ Štajerc, 20. 10. 1901.

poslanec dr. Josef Pommer zagovarja politiko totalne "nacionalne razmejitve" in v skladu z njo celo zahteva: "S slovenskimi posli in hlapci je treba v prvi vrsti govoriti le nemško, s čimer bo slovenskemu narodu prišlo v zavest, da je jezik gospodov nemški."⁵¹

Da tudi na strankinem dnevu Nemške ljudske stranke v Radgoni (6. 10. 1901), ki se ga spodnještajerski Nemci (razen pristašev Schönererja) udeležijo v velikem številu⁵², ne pride do poenotenja stališč, pokažejo kasnejše reakcije na potek zborovanja. Večina se jih sicer strinja z obsodbo razdiralne in nerealne schönererijanske politike, ki z nasprotovanjem nacionalni razdelitvi Češke deluje v prid čehizacije nemških okrajev, z zanašanjem "bratovskega boja" na Štajersko pa je posredno v službi slovenskih prizadevanj za administrativno ločitev Spodnje Štajerske⁵³. Toda tudi mnogi pristaši Nemške ljudske stranke niso povsem prepričani, ali je nova "realna" politika Nemške ljudske stranke⁵⁴, ki opušča staro zahtevo po nemščini kot državnem jeziku in se zavzema za nacionalno razmejitev na Češkem, popolnoma pravilna. Tako Pettauier Zeitung pol-druhi mesec kasneje opozarja, da bi se v primeru nacionalne razmejitve na Češkem tudi Slovenci (Wenden) na Štajerskem in

⁵¹ Deutsche Wacht, 10. 10. 1901.

⁵² Deutsche Wacht, 10. 10. 1901. Strankine dne v Radgoni se je med drugim udeležilo kar 120 meščanov iz Celja.

⁵³ Celjski odvetnik dr. Ernst Mraulagg je v referatu o položaju Nemcev na Spodnjem Štajerskem poudaril, da v prid končnega cilja slovenske politike, "doseči odcepitev Spodnje od Srednje in Zgornje Štajerske in s tem popolno prepustitev Nemcev v spodnji deželi Slovencem", v zadnjem času delujejo tudi schönererijanci: "Ich kann bei Besprechung dieser Frage nicht unerwähnt lassen, daß in jüngster Zeit dieses Bestreben der Abtrennung des Unterlandes nicht nur von den Slovenen, sondern auch von deutscher Seite scheinbar unterstützt wurde - dadurch, daß man einen Zwist in das Unterland hineinzubringen trachtete. Ich glaube, daß wir uns gegen solche Störungsversuche so ablehnend verhalten müssen, wie wir uns den Forderungen des slovenischen Gegners gegenüber verhalten. Die eine Gefahr ist wie die andere. Sollten die Schönererianer, was ich ja nicht glauben will, unsere Vereinigung mit dem Oberlande aus parteipolitischen Gründen antasten wollen, so würde hiedurch das erreicht, was die Slovenen wollen: nämlich das Zugrundegehen des Deutschtums im Unterlande..." Deutsche Wacht, 10. 10. 1901.

⁵⁴ Na strankinem dnevu je Julius von Derschatta dejal: "Die Politik des Tages muß ja doch in ersten Linie auf das heute Erreichbare gerichtet sein". Deutsche Wacht, 10. 10. 1901.

Koroškem močno približali svojemu staremu cilju - zedinjeni Sloveniji: „S tem postanejo vsa nemška mesta in trgi od Borovelj v koroškem Rožu preko Velikovca in Pliberka do Slovenj Gradca in Laškega, pa vse do Ormoža in Brežic - otoki v slovenskem morju - izgubljeni za Nemce, med njimi tudi Ptuj, Maribor in Celje, prednje trdnjave nemštva na južnih mejah, ponosni stebri mostu do Jadrana.“⁵⁵ Zato list voditeljem Nemške ljudske stranke zakliče: „Vprašanje, ki ga imenujete nemško-češkega, je večje, obsežnejše, je nemško-avstrijsko, je vsenemško.“⁵⁶

Še bolj kot pri "načelnih" (strankarsko-političnih) vprašanjih so opazne razlike pri vprašanju, kako učinkovito obraniti vedno bolj ogroženo nemško posestno stanje na Spodnjem Štajerskem. Zborovalci v Radgoni sicer soglasno potrdijo resolucijo z glavnimi nacionalnimi zahtevami spodnještajerskih Nemcev⁵⁷, toda kasnejši komentarji kažejo, da vsi z njo niso zadovoljni. Zlasti Pettauer Zeitungu se zdi resolucija nezadostna, ker da so se prisotni v Radgoni zadovoljili s tem, da so na resolucijo shoda zaupnikov slovenske stranke v Mariboru (22. 8. 1901) odgovorili tako, da so tam, kjer so Slovenci trdili črno, sami zapisali belo⁵⁸. Podobne so reakcije na referat celjskega odvetnika dr. Ernsta Mraulagga o nacionalnih razmerah na Spodnjem Štajerskem. Na zborovanju se sicer vsi strinja-

⁵⁵ Pettauer Zeitung, 1. 12. 1901.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ V resoluciji so najostreje obsodilo „panslavistične“ težnje slovenskih prvakov po posebnem administrativnem položaju Spodnje Štajerske, ki da so v popolnem nasprotju z zgodovinskimi in gospodarskimi danostmi, in od vseh "faktorjev", od katerih je odvisno nemško posestno stanje, zahtevali, da 1. poskrbijo za zadostno število nemških uradnikov, 2. da z namenskim uradovanjem preprečijo igrarije posameznih hujšakačev, 3. da podpirajo nemško šolstvo, 4. da z vsemi zakonskimi sredstvi preprečijo ustanavljanje slovenskih šolskih zavodov, 5. da podpirajo nemške dijaške domove v Celju, Mariboru in na Ptuj, 6. da vlada končno sankcionira "Lex Stallner", ki bo onemogočil slovensko večino v spodnještajerskih okrajnih zastopih ter 7. da vlada najstrožje nadzoruje konzumna društva, ki se gredo umazano konkurenco nasproti (nemškim) trgovcem. Deutsche Wacht, 10. 10. 1901.

⁵⁸ Pettauer Zeitung, 13. 10. 1901. "Es scheint uns total verfehlt und eine viel zu große Ehre für die slovenischen Winkelpolitiker, wenn man, wie es in Radkersburg geschach, die lächerliche Resolution der sogenannten slovenischen Vertrauensmänner benutzt und überall dort, wo die Slovenen schwarz sagten, weiß hinsetzt".

jo z njegovo tezo, da je osnovni pogoj za ohranitev nemškega posestnega stanja na Spodnjem Štajerskem v skupni štajerski nemški politiki pod okriljem Nemške ljudske stranke⁵⁹, toda teden dni po zborovanju mu Pettaufer Zeitung očita, da je v svojem referatu izhajal predvsem iz celjskih razmer, pri tem pa pozabil, da v štajerskem Podravju (podobno kot na Koroškem) velik del Slovencev sprejema nemško kulturo in je prijateljsko razporežen do Nemcev - zato bi se spodnještajerski Nemci morali skupaj z njimi boriti proti slovenskim klerikalcem⁶⁰.

Ptujsko nemštvo je prepričano, da se nemškega posestnega stanja na Spodnjem Štajerskem ne da rešiti s frontalnim spopadom med Nemci in Slovenci (po načelu "Hie Deutsche - Hie Slovenen", kot ga propagirajo Nemci v Celju), ampak z drugačno, bolj sofisticirano politično taktiko, ki jo Pettaufer Zeitung utemeljuje z besedami: "Boj na Spodnjem Štajerskem ni boj narodnosti in to tudi ne sme biti, kajti sicer bi moralo 40.000 Nemcev zares

⁵⁹ Mraulagg je svoj govor sklenil z besedami: "Um kurz alles zusammenzufassen, möchte ich bitten, daß zur Kenntnis genommen werde, daß die deutschen Untersteirer stets und immer nur ihr Glück und Heil in den Verbindung mit dem Oberlande erblicken werden, daß es aber auch für das Unterland klar ist, daß nur ein einiges Zusammenwirken aller Parteien, welcher deutschen Parteifärbung sie angehören mögen, unbedingt notwendig ist und ein ersprißliches Arbeiten nur dann möglich ist, - und daß muß ich hervorheben - wenn anerkannt wird, daß die Bahnen den Deutschen Volkspartei, die allein im Unterlande allgemeine Geltung hat, die richtigen bleiben... Wir werden in aller Zukunft treue Mitgliedern den Deutschen Volkspartei bleiben."

⁶⁰ Pettaufer Zeitung, 13. 10. 1901. (Zanimivo je, da je ptujski list - očitno namenoma - prezrl besede, ki jih je v Radgoni izrekel dr. Mraulagg: "Ich glaube nun, meine Herrn, daß wir gegen die Angriffe der clericalen Slovenen im Unterlande am leichtesten dadurch geschützt würden, wenn wir alle Hebel in Bewegung setzten, die entsprechende Aufklärung in die slovenische Bevölkerung zu tragen. Die Landbevölkerung ist durchaus nicht ein so verbitterter nationaler Gegner. Mit Ausnahme des Sannthales und theilweise in der Pettaufer Gegend ist die Landbevölkerung den Deutschen entgegenkommend, was daher kommt, daß sie seit jeher gewöhnt ist, den Deutschen als den Vermittler wirtschaftlicher Vortheile zu betrachten. Die Aufklärung unter der Landbevölkerung muß in erster Richtung dadurch geschaffen werden, daß man der Schreibweise der slovenischen Blätter in aufklärenden Weise entgegentritt, insbesondere die Lügen enthaltenden Berichte der slovenisch-clericalen Blätter widerlegt." Zaradi namernega izpusta je bil Pettaufer Zeitung deležen ostrih kritik celjske Deutsche Wacht; prim. Deutsche Wacht, 10. 10. 1901)

podleči 400.000 Slovincem. To je boj inteligenc in ker je nemška inteligenca veliko močnejša kot slovenska, morajo Nemci zmagati. - Predpogoj za zmago pa je, da nemška stran popolnoma preneha z bojem proti Slovincem kot narodu in začne izključno z bojem proti slovensko-klerikalnim voditeljem, to je proti t. i. slovenski inteligenci. Če torej izobraženi Slovenci in njihov tisk ali zborovanja prostaško zmerjajo in žalijo nemško ljudstvo, to popolnoma odgovarja njihovemu namenu: da bi naščuvali Slovence in da bi Nemce zapeljali do podobnih protizborovanj. - Nemški voditelji so mnogo bolj dolžni, da v takih primerih ohranijo mirno kri in da preprosto poskrbijo za to, da se bo podeželskemu prebivalstvu vbilo v glavo naslednje prepričanje: Nemec sploh ni naš sovražnik, nasprotno, je pošten, sposoben in bolj energičen kot naši dosedANJI voditelji. - Z eno besedo, slovenskim kmetom bi morali vbiti v glavo, da je nemški državljani njegov prijatelj in naravni zaveznik, ki mu nikakor noče vladati, temveč ga hoče samo vzgojiti v samostojnost, da se bo potem na njegovi strani boril proti klerikalizmu in za skupne gospodarske interese.⁶¹ Zaradi tega na zborovanju Obrtnega društva na Ptuju (8. 10. 1901) ptujski Nemci sprejmejo resolucijo, ki jo je na shodu zaupnikov v Mariboru tri dni prej neuspešno predlagal ptujski župan Josef Ornig. Resolucija se glasi:

“Nemški meščanje in obrtniki mesta Ptuj čutijo se z ozirom na mnoge neresnične trditve politikarjev in lažnjivega raztrošenja tiska dolžni, politični položaj na Spodnjem Štajerskem, posebno pa med slovenskimi in nemškimi sodeželani resnično obstoječe razmerje javno pojasniti.

Kakor od nekdaj, živijo še tudi danes Nemci in Slovenci v miru in složnosti in to veselo stanje se je v zadnjem času celo vidno okrepilo. Na tej, dosedaj skoz najzlobnejša ščuvanja neomajani podlagi obstoji ves trgovinski in kupčijski promet na Spodnjem Štajerju. Ako tedaj takoimenovani besedovodje slovenskega ljudstva protislovje v gospodarskih interesih Slovencev nasproti njihovim nemškim soobčanom umetno ustvariti skušajo, izražajo s

⁶¹ Pettauier Zeitung, 10. 11. 1901.

tem le samo svoje nizkotno mišljenje, ne pa ono slovenskega kmetovalca, kateri je vspricho žalostnega položaja štajerskega kmečkega gospodarstva navezan, spečavanje za svoje poljedelske pridelke v nemških deželnih delih iskati in se v to svrho posredovanja nemškega trgovskega občinstva posluževati.

Ta vkupnost gospodarskih koristi rodi tudi naravno vkupne zahteve. Nemci in Slovenci pričakujejo končno in praktično izvedenje regulacije rek, zgradbo našega železničnega omrežja in boljšega vkoristenja obstoječih deželnih železnic za promet. Težka kriza spodnještajerskega vinogradstva sili Nemce in Slovence, se za zvišanje letnega prispevka za brezobrestna posojila poganjati 'in od deželnega kakor od državnega zbora izdatne obrambe proti uničujoči konkurenci ogerskega in italijanskega vinogradstva zahtevati.

Pod takimi razmerami more se načrt razdelitve dežele naravnost kot hudodelstvo za Spodnji Štajer zaznamovati. Ne samo na Spodnjem Štajerskem živeči Nemci bi skoz to bili najhujšim nasprotnikom izročeni, tudi slovenski kmet bi izgubil skoz to pravico do pospešitve od strani kapitalnomočne nemške deželne večine in zašel bi skoz to popolno v roke kulturnosovražne in lakomne elikvije, koja ga je že danes v zvezi z oderuškim denarnimi zavodi v težkotno financijalno odvisnost potisnila.

Pospešitev ljudske omike, zboljšanje financijalnega in družbenega stanja učiteljstva je ravno tako naravna zahteva vseh napredno mislečih, kakor se kolikor mogoče splošno znanje obeh deželnih jezikov v interesu obrtnega prometa in svobode tirjati more.

Tedaj se mora končno želja ogromne večine slovenskega kmečkega ljudstva po boljših podučnih uspehih v nemškem jeziku upoštevati in počenjanje gotovih ščovalcev nikdar dosti ožigosati, kateri svoje lastne otroke pustijo nemščino učiti, kmetskim sinovom pa nemški poduk v jeziku zadržujejo v svrhu, da gospodstvo svojih familij čez kmečko ljudstvo tudi za prihodnost zavarujejo.

Mi toraj našim slovenskim sodeležanom dobrohotno svetujemo, se jarma svojih dosedašnjih stiskalcev in naprošenih sve-tovalcev otresti in ramo ob rami z nami se za kulturni napredek

in izboljšanje gospodarskih razmer bojevati, naše zastopnike pa, kakor tudi visoki deželni zbor prosimo, upravičenim željam Spodnjega Štajerja brž ko mogočno pospešitev podeliti⁶².

Shod zaupnikov v Mariboru, strankin dan Nemške ljudske stranke v Radgoni ter Ptujski program, kot resolucijo ptujskega Obrtnega društva poimenuje nemški tisk⁶³, kažejo, da je jeseni 1901 spodnještajersko nemštvo politično močno razdeljeno. Neenotno ni le pri vprašanju politične taktike, ampak tudi v strankarsko-politični orientaciji. Zdi se, da se ob jasno schönenererijansko usmerjenima Nemškemu društvu za Maribor in okolico ter listu Marburger Zeitung, velika večina spodnještajerskih Nemcev strinja s politiko Nemške ljudske stranke, čeprav so med tistimi, ki skoraj stoodstotno podpirajo vsako njeno politično potezo (celjska Deutsche Wacht) in tistimi, ki so do nje skoraj enako kritični kot schönenererijanci (Pettauer Zeitung), precejšnje razlike. Razkorak med schönenererijansko manjšino in pristaši Nemške ljudske stranke s spodnještajerskega političnega prizorišča nikoli povsem ne izgine, četudi se obe strani zavedata, da morata biti na Spodnjem Štajerskem strankarska in nacionalna politika dve različni stvari⁶⁴. Razlike v pogledih med pristaši Nemške ljudske stranke pa se že kmalu zgladijo, na kar bistveno vpliva javni razkol v vsenemškem taboru.

Spor med Georgom von Schönererjem in Karlom Hermannom Wolfom, ki se konec novembra 1901 razplamti zaradi povsem

⁶² Štajerc je shod komentiral z besedami: „Ta shod nam kaže, da je vendar še veliko Nemcev, kateri hočejo s svojimi slovenskimi sosedi živeti v miru... Upajmo, da bodejo Nemci vedno bolj uvidevali, da jim Slovenci niso sovražni, ampak zahtevajo samo svoje pravice. Konečno bode mogoče vendar prišel dan, ko si bodo Nemci in Slovenci pošteno roke podali ter nemškim in slovenskim advokatom rekli: Ostanite v svojih pisarnah, delate že tam dosti škode, v politiki nimate vi nič iskati“. Štajerc, 20. 10. 1901; prim. tudi Pettauer Zeitung, 13.10.1901; Deutsche Wacht, 13. 10. 1901.

⁶³ Deutsche Wacht, 13. 10. 1901: Das Pettauer Programm. „Wenn wir ihm jedoch in der Gänze nicht zustimmen können, so liegt das einerseits in unserem deutschnationalen Programme, andererseits in Erwägungen der Taktik, deren Erörterung, ebenso wie das Programm der Marburger Vertrauensmännerversammlung nicht vor die Öffentlichkeit gehört.“

⁶⁴ Pettauer Zeitung, 10. 11. 1901.

Ptujski rotovž

“življenjskih zadev” (afeta Wolf-Seidl)⁶⁵, privede na Spodnjem Štajerskem do jasne razmejitve med pristaši viteza Georga in Nemške ljudske stranke. Ob Wolfovi odložitvi poslanskega mandata in izključitvi iz vsenemškega združenja se na Schönererjevo stran postavi le Marburger Zeitung⁶⁶, medtem ko večina spodnještajerskih Nemcev podpre njegovega tekmeca. Najbolj nedvoumno ga podpre celjska Deutsche Wacht, ki je že na začetku prepričana, da je Wolf predan bojevnik za nemško stvar⁶⁷, v

⁶⁵ Deutsche Wacht, 19.1.1902; Alois Seidl je obtožil Wolfa, da je med svojimi zborovanji na Češkem zapeljal njegovo sedanjo ženo, Sofijo roj. Tschan, hčero vsenemškega politika in Wolfovega prijatelja dr. Josefa Tschana. Afero, ki je razburkala avstrijsko javnost, je izkoristil Schönerer, da se je „znebil“ vedno popularnejšega tekmeca. Na splošno o tem: Weber, Karl Hermann Wolf, str. 218-225.

⁶⁶ Marburger Zeitung sicer obžaluje Wolfovo odložitev mandata in pozdravlja njegovo zmago na ponovljenih volitvah januarja 1902, toda zaradi domnevnih načelnih Wolfovih zmot se list povsem opredeli za Schönererja. Maja 1902 celo podrobno predstavi brošuro, ki jo je zoper Wolfa natisnil schönererijanski deželnozborski in državnozborski poslanec dr. Anton Schalk. Prim. Marburger Zeitung, 20. 5. 1902; o Schalkovi brošuri glej tudi Weber, Karl Hermann Wolf, str. 233-240.

⁶⁷ Deutsche Wacht, 1. 12. 1901.

teku spora pa se proti Schönererju opredeli tudi Pettauer Zeitung, čeprav sprva ni povsem prepričan, ali bo spor prispeval k poenotenju stališč nemških nacionalcev v Avstriji. Zdi se mu namreč, da je tudi Wolf velik sovražnik Nemške ljudske stranke⁶⁸.

Reakcije na razkol v vsenemškem taboru kažejo, da se spodnještajersko nemštvo popolnoma zaveda njegovih političnih razsežnosti. Jasno mu je, da gre pri konfliktu med Schönererjem in Wolfom za mnogo več kot zgolj za kršitev moralnih norm. Zaveda se, da tičijo v ozadju spora načelna politična razhajanja, ki so že nekaj časa seme razdora v nemškonacionalnem taboru. Z večinsko opredelitvijo za Wolfa, ki radikalizem odlično kombinira z "realno politiko", pa pokaže, da se ne strinja s "problematičnimi" političnimi stališči schönererijancev.

V že nekaj časa tlečem sporu okoli pravega značaja gibanja „proč od Rima“ (Los von Rom-Bewegung), ki ga od leta 1898 (ob podpori različnih organizacij iz nemškega rajha) propagirajo vse-nemci, je velika večina spodnještajerskih Nemcev na strani Karla Hermanna Wolfa. Skupaj z njim poudarja, da je akcija za prestopanje v protestantizem le politično sredstvo za ohranitev nemškega naroda, in nasprotuje Schönererjevi tezi, češ da gre tudi za religiozno vprašanje. Pri tem se očitno zaveda, da bi pri katoliškem prebivalstvu na Spodnjem Štajerskem takšno razumevanje gibanja "proč od Rima" naletelo na nerazumevanje in odpor⁶⁹.

Tudi pri konfliktu okoli smiselnosti vztrajanja na vseh točkah Linškega programa se spodnještajersko nemštvo nedvoumno opredeli zoper Schönererja - čeprav je Linški program zanj še vedno ideal, ki se mu na načelni ravni nikoli povsem ne odreče. Če pred razkolom v vsenemškem taboru tudi med pristaši Nemške ljudske stranke ni popolne enotnosti glede jezikovne razmejitve Češke, so spomladi 1902 vsi prepričani, da lahko v danem političnem položaju, ko ni mogoče računati na razglasitev nem-

⁶⁸ Pettauer Zeitung, 19. 1. 1902. Še po Wolfovi ponovni izvolitvi list zapiše: "K. H. Wolf war und ist wahrscheinlich noch heute ein scharfer Gegner der deutschen Volkspartei; ein Gegner der mit scharfer Klinge und nicht mit einem armdicken Prügel kämpft."

⁶⁹ Na splošno o tem Weber, Karl Hermann Wolf, str. 205-208.

ščine za državni jezik, le nacionalna razmejitev prispeva k zavarovanju ogroženega nemškega posestnega stanja na Češkem. Schönererjevo vztrajanje na postulatu nemščine kot državnega jezika se zdi večini spodnještajerskih Nemcev izrazito neproduktivno. Enako neproduktiven pa se jim zdi Schönererjev "vsenemški dogmatizem", ki vidi edino rešitev za avstrijske Nemce v brezpogojni priključitvi k nemškemu rajhu. Zdi se, da se ob vsej vsenemški retoriki, ki ni prisotna le v "organu vsenemške stranke" Marburger Zeitung, ampak tudi v Deutsche Wacht in Pettau-er Zeitung, večina spodnještajerskih Nemcev jasno zaveda, da v dani politični situaciji nemška združitev ni izvedljiva. Schönererjevi iredentistični izpadi v državnem zboru se jim zdijo vedno bolj moteči in celo škodljivi. Toda tako kot z vsenemci nočejo javno klicati "Heil den Hohenzollern", jim tudi geslo "Heil Habsburg" nikoli ne pride iz ust. Namesto obeh kličejo le "Heil dem deutschen Volke"⁷⁰.

Razkol v vsenemškem taboru, ki pripomore k razjasnitvi političnih razmer na Spodnjem Štajerskem (spodnještajerski schönererijanci postanejo bolj ali manj izolirana manjšina, ki se izven Maribora ne more prav razmahnuti), pa spodnještajersko nemštvo še bolj utrdi v prepričanju o nujnosti nemške enotnosti. Celo Marburger Zeitung, ki vse do izbruha prve svetovne vojne vztraja pri "politiki postulatov" (vsebovanih v Linškem programu) se zaveda, da mora biti na Spodnjem Štajerskem načelna (strankarska) politika podrejena nacionalni. Tudi njemu je jasno, da se lahko vedno bolj ogroženo nemško posestno stanje ohrani le s popolno solidarnostjo (spodnje)štajerskih Nemcev. Da v konkretnih političnih bojih na Spodnjem Štajerskem nemška solidarnost na koncu vedno prevlada, pa se pokaže že na začetku leta 1902, ko nemške svobodnjaške stranke v državnem zboru spet poskusijo rešiti celjsko gimnazijsko vprašanje.

Zahteva po ukinitvi (ali premestitvi) leta 1895 ustanovljenih nemško-slovenskih vzporednic na nižji gimnaziji v Celju, ki jih celjski Nemci razumevajo kot odločilen vzvod za dokončno, že nekaj časa skrbno načrtovano slovenizacijo "nemškega Celja",

⁷⁰ Deutsche Wacht, 30. 3. 1902; prim. tudi Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 197.

doseže svoj novi vrhunec na začetku leta 1902, ko proračunski odbor (6. 2. 1902) s tremi glasovi večine sprejme predlog poslanca grofa Karla Stürgkha o kompromisni rešitvi celjskega gimnazijskega vprašanja. Stürgkhova resolucija, ki predvideva sukcesivno razpustitev nemško-slovenskih vzporednic na nižji gimnaziji v Celju in (postopno) ustanovitev popolne slovenske nižje gimnazije v Mariboru, dobi polno podporo vsega spodnještajerskega nemštva. V Celju jo, razumljivo, pozdravijo s pravim navdušenjem⁷¹, toda tudi v Mariboru, ki naj bi postal sedež nove samostojne slovenske nižje gimnazije, ji ne nasprotujejo. Mariborski Nemci so se takoj pripravljeni "žrtvovati" za svoje ogrožene brate v Celju, saj se dobro zavedajo lastnih moči. Pri tem pa jih seveda ne vodijo zgolj plemeniti cilji, ampak tudi lastne koristi: z ustanovitvijo samostojne slovenske nižje gimnazije v Mariboru bi namreč prišlo do že večkrat zahtevane ločitve mariborske nemške gimnazije od nemško-slovenskih vzporednic⁷².

V napetem pričakovanju, kakšno usodo bo doživela Stürgkhova resolucija v državnem zboru, spodnještajerski nemški tisk ostro napada Slovence, ki odločno zavračajo vsakršen kompromis. Slovensko vztrajanje pri Celju mu pomeni le še en dokaz, da pri celi zadevi nikakor ne gre za upravičeno kulturno potrebo slovenskega naroda, ampak zgolj za načrtovan poskus "poslovenjenja" nemških srednji šol na Spodnjem Štajerskem⁷³ in popolne slovenizacije "nemškega Celja". Marca 1902 politična temperatura strmo narašča, vrelišče pa doseže, ko na glasovanju v državnem zboru (21. 3. 1902) Stürgkov predlog ne dobi večinske podpore⁷⁴.

Izid glasovanja zlasti v Celju odjekne kot bomba⁷⁵, vendar je tudi drugod po Spodnjem Štajerskem nemštvo precej razburjeno. Zavrnitev Stürgkhove resolucije pomeni povod za ostre napade na ministrskega predsednika Koerberja. Deutsche Wacht ga obdolži,

⁷¹ Deutsche Wacht, 9. 2. 1902.

⁷² Marburger Zeitung, 11. 2. 1902.

⁷³ Marburger Zeitung, 11. 2. 1902.

⁷⁴ Poslanci so ga zavrnili z 203 proti 170 glasov.

⁷⁵ Deutsche Wacht, 23. 3. 1902. Kmalu bi prišlo do krvavih demonstracij, saj so se vodilni slovenski voditelji zbrali pred Narodnim domom in izzivali Nemce; posredovati so morali varnostni organi.

da je v zadnjem letu igral enako vlogo, v kateri je bil prej mojster grof Taaffe (izigral je nacionalne interese enega naroda proti drugemu).⁷⁶ Na udar kritike celjskega lista pridejo tudi socialdemokrati in nemški „klerikalci“, ki so v proračunskem odboru podprli Stürgkhovo resolucijo, v državnem zboru pa so glasovali proti njej⁷⁷. Še ostreje pa celjska Deutsche Wacht napade italijanske poslance, ki so vsi glasovali proti Stürgkhovem predlogu⁷⁸. Deutsche Wacht tako objavi dopis občine Piran iz leta 1894, v katerem so piranski Italijani izrazili popolno solidarnost s celjskim nemštvom⁷⁹.

Na shodu, ki ga 28. 3. 1902 organizira celjsko Nemško društvo, so si zborovalci iz cele Spodnje Štajerske⁸⁰ edini, da pomeni izid glasovanja udarec v obraz vsem Nemcem v Avstriji⁸¹. V resoluciji, ki jo sprejmejo na koncu zborovanja, pozovejo poslance Nemške ljudske stranke in druge narodno zavedne nemške poslance, da prenehajo podpirati „Nemcem sovražno“ Koerberjevo vlado in preidejo v najostrejšo opozicijo⁸². Na zborovanju pa povsem ne-

⁷⁶ Deutsche Wacht, 23. 3. 1902. „Herr von Koerber hat in den letzten Tagen ein feines Spiel gespielt, jenes Spiel, in dem Graf Taaffe ein Meister war. Er spielte ein nationales Interesse gegen das andere aus.“

⁷⁷ Rezultati poimenskega glasovanja so objavljeni v Deutsche Wacht, 27. 3. 1902.

⁷⁸ Deutsche Wacht, 23. 3. 1902. Celjski nemški list zapiše, da je bila proti Stürgkhovi resoluciji „slovansko-klerikalna-laška liga“ (der slavisch-clerical-wälschen Liga).

⁷⁹ Deutsche Wacht, 23. 3. 1902.

⁸⁰ Deutsche Wacht, 30. 3. 1902; po podatkih v Deutsche Wacht naj bi jih bilo kar 500.

⁸¹ Tudi zaradi tega, ker je vlada v predlog proračuna uvrstila še nekaj „slovanskih“ postavk, npr. za češko gimnazijo v Opavi, češko tehniko v Brnu itd.

⁸² Deutsche Wacht, 30. 3. 1902. Resolucija se glasi: „Die heute versammelten deutschen Volksgenossen aus Cilli und dem steirischen Unterlande geben hie-mit ihren Entrüstung und Erbitterung über den unter der Regierung Koerber erfolgten Gewaltstreich der deutschfeindlichen Parteien zugunsten des Fortbestandes des slavischen Gymnasiums in der alten deutschen Stadt Cilli Ausdruck. Die Errichtung dieser Schule war niemals ein Culturbedürfnis des slovenischen Volkes, sondern ist nur dem Bedürfnisse slavophiler Volksverhetzer und der sie leitenden Absicht entsprungen, die Deutschen Cillis und Untersteiermarks in ihren nationalen Gefühlen unablässig zu verhöhnen, die deutschen Städte und Märkte auf das Niveau der Gemischtsprachigkeit herabzudrücken und zu slavisieren. Unsere Entrüstung ist umso berechtigter, als die Resolution Stürgkh das weitgehendste Entgegenkommen bekundete und seitens der deutschbewußten Parteien ein Uebermaß nationaler Selbstverläugnung beweis. Wir erblicken in der Haltung der deutschfeindlichen Parteien einen gänzlich ungerechtfertigten brutalen, hohnvollen Verstoß gegen das gesammte Deutschtum, ein aggressives feindseliges Vorgehen unter den Augen

dvoumno zavrnejo tudi morebitni kompromis s Slovenci, ki ga je v Slovenskem narodu⁸³ predlagal dr. Ivan Tavčar. Prepričani so namreč, da bi naknadna sklenitev kompromisa še bolj okrnila nemško posestno stanje na Spodnjem Štajerskem.

Če vidi pri presojanju vzrokov za neuspeh Stürgkhovega predloga velika večina spodnještajerskih Nemcev edinega krivca v ministrskem predsedniku Koerberju, pa Marburger Zeitung del krivde pripiše tudi Nemški ljudski stranki in njeni "realni" (po ministrskih foteljih hlepeči) politiki⁸⁴. Toda stališče mariborskega lista, ki nikakor ne more iz svoje "vsenemške kože", je očitno precej osamljeno. Politiko Nemške ljudske stranke, ki sredi aprila izstopi iz t. i. konference načelnikov strank „nemškega vzajemnega jamstva“ (Deutsche Gemeinbürgschaft)⁸⁵ in napove ostrejši kurs nasproti Koerberju, podpira velika večina spodnještajerskih Nemcev⁸⁶.

einer Regierung, welcher nach ernsten Tagen deutsche Ehrlichkeit und Tüchtigkeit die wertvollsten Dienste im Interesse des Staates geleistet haben. Die Ehre des ganzen deutschbewußten Volkes der Ostmark ist auf das Tiefste verletzt, jedes Herantreten an die Regierung unmöglich gemacht. Wir setzen in die politische Thatkraft und nationale Festigkeit der Deutschen Volkspartei, der wir angehören, unser volles Vertrauen und fordern von ihr und von allen deutschen Volksvertretern, daß nach dem Gewaltstreich vom 21. März unbengsamer nationaler Stolz walte. Die Konsequenzen für die Haltung in den Fragen von Cilli, Brünn, Troppau und Teschen ergeben sich daraus von selbst. Es ist selbstverständliche Pflicht aller deutschen Volksvertreter darauf zu bestehen, daß der verletzten Ehre des deutschen Volkes volle Genugthuung zutheil werde".

⁸³ Slovenski narod, 24. 3. 1902.

⁸⁴ Marburger Zeitung, 27. 3. 1902. Po mnenju lista naj bi bila namreč Nemška ljudska stranka - za razliko od vsenemcev - že od samega začetka zmotno prepričana, da se interesi nemškega naroda in Koerberjeve vlade prepletajo: „Radicaler wie conservativer Flügel des reichsrätlichen Verbandes der ‚Deutschen Volkspartei‘ waren gleichmäßig befangen im Irrwahne, daß man dem Ministerium Koerber jedes Steinchen sorgsam aus dem Wege räumen müßte, damit die Deutschen nicht stolpten. Es war förmlich zur fixen Idee der ‚Deutschen Volkspartei‘ geworden, daß mit Koerber Deutschtumes Glück und Ende verknüpft sei.“

⁸⁵ Marburger Zeitung, 17. 4. 1902; prim. tudi Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 192.

⁸⁶ Marburger Zeitung, 17. 4. 1902. Tudi Marburger Zeitung pozdravi izstop Nemške ljudske stranke iz konference načelnikov. List meni, da je bila konference načelnikov za Nemce škodljiva, saj je zaradi vpliva ustavoverne veleposesti in krščanskih socialcev zadušila vse težnje levega krila Nemške ljudske stranke. Zato upa, da se bo v Nemški ljudski stranki po izstopu iz "nemškega vzajemnega jamstva" pod vplivom vsenemcev spet okrepilo radikalno krilo.

Stranka je deležna polne podpore tudi potem, ko ne uresniči svoje napovedi, da bo preprečila sprejem državnega proračuna⁸⁷. Tako na začetku parlamentarnih počitnic celjska Deutsche Wacht upravičeno zapiše, da so za razliko od Nemcev na Češkem, Nemci v alpskih deželah, še zlasti pa na Spodnjem Štajerskem, v političnem smislu popolnoma enotni: "V alpskih deželah - to lahko mirno trdimo - se je združitev vseh svobodnjaško mislečih Nemcev v okviru ene stranke v veliki meri že izvršila. Nemška ljudska stranka se s svojo organizacijo razprostira preko vseh alpskih dežel, majhni ostanki starih liberalcev so se v njej popolnoma izgubili, stranke pa se je v takšni meri prijel nacionalni radikalizem, da radikalnemu udejstvovanju, nacionalnemu mišljenju ne postavlja ovir, ampak ga povsod tam, kjer je na mestu, veliko bolj podpira - redki nemški radikalc, ki postavljajo osebo, ime nekega strankarskega voditelja višje od programa in stvari, ostajajo tako brez vpliva."⁸⁸

V času, ko je državni zbor - po sprejemu državnega proračuna - na zasluženih počitnicah, se politična temperatura na Spodnjem Štajerskem ponovno normalizira. Čeprav jo za trenutek nekoliko dvigne predlog celjskega poslanca Moritza Stallnerja v štajerskem deželnem zboru (22. 7. 1902) o razpustitvi spodnještajerskih okrajnih zastopov⁸⁹, je vse do konca (sicer vročega) poletja normalna in stabilna. Na pragu jeseni, ko se začenja tudi spodnještajersko nemštvo pripravljati na novembrske deželnozborske volitve, pa se politično ozračje na Spodnjem Štajerskem ponovno začenja pregrevati.

Če zanemarimo štajercijanske kandidate v kmečkih volilnih okrajih, ki pred volitvami nastopajo s starim programom sloge

⁸⁷ Tako Pettauer Zeitung (22. 6. 1902) zapiše: „Es mag manches Kopfschütteln gegeben haben in den Kreisen der Deutschen Volkspartei, daß ihre Vertreter nach der Abstimmung über Cilli nicht sofort in die schärfste Opposition gingen. Allein es hätte bei der numerischen Übermacht der Gegner gar keinen anderen Effekt gehabt, als den, den vereinigten Feinden der Deutschen das Heft vollständig in die Hand zu geben oder die Konsequenzen der Unterbrechung der so mühsam aufrecht erhaltenen Arbeitsfähigkeit des Hauses auf sich zu nehmen.“

⁸⁸ Deutsche Wacht, 10. 7. 1902: Sammlung.

⁸⁹ Prim. Marburger Zeitung, 26. 7. 1902.

med nemškimi meščani in slovenskimi kmeti v korist gospodar-
skega blagostanja nerazdeljene Štajerske⁹⁰, kandidirajo Karl Pfrim-
er v mariborski, Moritz Stallner v celjski, dr. Gustav Kokoschinegg
v ptujski in Josef Lenko v slovenjegraški mestni kuriji na podlagi
programa Nemške ljudske stranke⁹¹. V skladu z razglasom štajer-
skega vodstva Nemške ljudske stranke z dne 11. 10. 1902, ki
spodnještajerske volilce opozarja, da njihov boj zoper "klerikalni
slavizem" ni le boj za samoohranitev, ampak hkrati kulturni boj,
"boj za zahodno civilizacijo proti vzhodnjaškemu barbarstvu"⁹²,
potekajo njihova volilna zborovanja v znaku napadov na sloven-
ske „prvake“, ki da poskušajo z brutalnimi metodami slovenizirati
spodnještajerska mesta in trge⁹³. Spodnještajerski nemški tisk, ki v
predvolilnem obdobju zliva gnojnico po slovenskih kandidatih, pa
volilce že kar histerično poziva, naj se - v izogib neljubih
presenečenj - v vsakem primeru udeležijo volitev⁹⁴. Pri tem seveda
na moč pretirava, saj so mestni volilni okraji oblikovani tako, da
Slovenci nimajo pravih možnosti za zmago. To jasno pokažejo re-
zultati volitev, na katerih nemški kandidati premočno zmagajo⁹⁵.

Sredi predvolilnega gibanja pa mora spodnještajersko nemštvo
svojo pozornost spet usmeriti na Dunaj, kjer začenja (16. 10. 1902)
z delom državni zbor. Izjava ministrskega predsednika Koerberja,
češ da bo vlada na vsak način poskušala rešiti jezikovno vprašanje

⁹⁰ Prim. Štajerc, 19. 10. 1902.

⁹¹ Deutsche Wacht, 16. 10. 1902.

⁹² Deutsche Wacht, 16. 10. 1902. "Der Kampf, den unsere Volksgenossen gegen den klerikalen Slavismus führen, er ist nicht nur ein Selbsterhaltungskampf deutschen Blutes, deutscher Sprache und deutscher Art, er ist im tiefsten Sinne des Wortes auch ein Kulturkampf, ein Kampf für die Zivilisation des Westens und gegen die Barbarei des Ostens."

⁹³ Marburger Zeitung (1. 11. 1902) predstavi težnje slovenskih voditeljev takole: „Der Plan dieser Führer geht dahin, nach und nach auch die untersteirische Märkte und Städte in ihre Gewalt zu bekommen und besonders auf Marburg richtet sich ihr heißes Sehnen, wohl wissend, daß wenn erst diese stolze Burg des Deutschtums gebrochen oder gar bezwungen ist, die übrigen kleineren Siedlungen leichter zum Opfer fallen."

⁹⁴ Marburger Zeitung, 1. 11. 1902. „Wer nicht mit uns wählt, wählt gegen uns, weil die fehlenden Stimmen einem Wahlwerber der Gegenpartei zugute kommen."

⁹⁵ Melik, Volitve na Slovenskem, str. 384-386; Deutsche Wacht, 7. 11. 1902.

na Češkem in Moravskem, naleti na Spodnjem Štajerskem na odobravanje. Tudi predlog temeljnih načel jezikovnega zakona, ki ga Koerber predstavi v svojem otvoritvenem govoru⁹⁶, je za večino spodnještajerskih Nemcev sprejemljiv. Toliko večjega odpora pa je deležno odklonilno stališče Čehov, ki spet začenjajo z obstrukcijo⁹⁷. Odločen češki „ne“ Koerberjevemu predlogu je za spodnještajerske Nemce nov dokaz, da „češki voditelji pravzaprav ne želijo sporazuma z Nemci na Češkem in Moravskem“, ampak da jim gre zgolj za nadvlado nad njimi⁹⁸.

Še pred začetkom zasedanja „sporazumske konference“, ki jo Koerber skliče na začetku januarja 1903, opozarja spodnještajerski nemški tisk predvsem na nevarnost, da bi lahko nemško-češki sporazum pomenil prejudic za kasnejše urejanje jezikovnih (nacionalnih) razmer tudi v drugih nacionalno mešanih področjih. Zlasti ga skrbi, ali bodo nemški pogajalci pristali na češko zahtevo po priznanju češčine za notranji uradovalni jezik, saj vidi v njej veliko nevarnost za Kranjsko in Spodnjo Štajersko: „Če uspe Čehom uloviti notranji uradovalni jezik, je vpeljava notranjega slovenskega uradovalnega jezika (der inneren windischen Amtssprache) na Kranjskem le vprašanje časa, potem bodo dobile oprijemljive oblike tudi tiste težnje, ki pod geslom: ‚Proč od Gradca‘ zasledujejo ločitev južne Štajerske od Gradca.“⁹⁹ Še bolj pa ga je strah zaostrovanja nacionalnih bojov na Spodnjem Štajerskem, kajti zaveda se, da bo nemško-češki sporazum povod za nove in nove slovenske zahteve¹⁰⁰.

⁹⁶ Sieghart, Die letzten Jahrzehnte, str. 59. Koerberjev predlog jezikovnega zakona je bil precej podoben osnutku jezikovnega zakona iz maja 1900.

⁹⁷ Deutsche Wacht, 19. 10. 1902.

⁹⁸ Deutsche Wacht, 19. 10. 1902. „Die tschechische Führer wollen einfach keine Verständigung mit den Deutschen in Böhmen und Mähren, sie wollen vielmehr die Unterdrückung, die Vergewaltigung der Deutschen in Böhmen und Mähren, sie wollen die tschechische Autonomie, den selbstherrlichen tschechischen Staat.“

⁹⁹ Deutsche Wacht, 4. 11. 1902.

¹⁰⁰ Deutsche Wacht, 7. 12. 1902. „Der windische Elan, der Schwung zum Angriff auf unsere Städte und Märkte schöpft seine Kräfte aus dem tschechischen Vorbilde.“

¹⁰¹ Deutsche Wacht, 11. 12. 1902. Na shodu zaupnikov Nemške ljudske stranke v Gradcu (7. 12. 1902) so sprejeli resolucijo: „Die Vertrauensmänner nehmen die

Toda takšni in podobni pomisleki niso razlog za zavračanje sporazuma. Nasprotno. Večina spodnještajerskih Nemcev je trdno prepričana, da lahko le „pravičen“ sporazum med Nemci in Čehi na Češkem in Moravskem prispeva k pomiritvi nacionalnih nasprotij, ki že leta hromijo delo državnega zbora. Večina se jih zaveda, da je nemško-češki dogovor nujen predpogoj za normalizacijo kaotičnih političnih razmer v državi, ki so le voda na mlin „arogantnim Madžarom“. Zato v pričakovanju sporazumske konference s polnim zaupanjem zre v nemške pogajalce - še zlasti potem, ko dobi od Nemške ljudske stranke zagotovilo, da morebitni nemško-češki sporazum v nobenem primeru ne bo postal model za urejevanje jezikovnih (nacionalnih) razmer na (Spodnjem) Štajerskem¹⁰¹. Edini, ki nasprotujejo nemško-češkemu dogovoru, so tako spet (mariborski) schönenererijanci. Še pred sporazumsko konferenco Marburger Zeitung nenehno opozarja na negativne posledice morebitnega nemško-češkega sporazuma za Spodnjo Štajersko¹⁰². Schönenererjevi spodnještajerski pristaši pa se 28. 12. 1902 udeležijo tudi „vsenemškega“ zborovanja v Gradcu, na katerem „vitez Georg“ ter poslanci Anton Schalk, Vinzenz Malik, Franz Stein in pesnik Aurelius Polzer z vseini topovi udarijo po Nemški ljudski stranki in njenem voditelju, „najnevarnejšemu sovražniku nemškega naroda“ Juliusu von Derschatti¹⁰³. Vendar graško zborovanje (po poročilu v Deutsche Wacht je izgledalo kot „božično slavlje kakšnega omizja“)¹⁰⁴ jasno pokaže, da je vpliv schönenererijancev na (Spodnjem) Štajerskem izrazito omejen.

Neuspeh sporazumske konference (3. - 20 januarja 1903), ki je po mnenju celjske Deutsche Wacht posledica prenapetih zahtev Čehov, nikakor ne omaja prepričanja večine spodnještajerskih Nemcev, da lahko pridejo Nemci do ustrezne moči in vpliva v

zum Zweck eines nationalen Waffenstillstandes in Böhmen ausgearbeiteten Vorschläge den deutschböhmisches Abgeordneten zur Kenntnis und erklären mit größtem Nachdrucke, daß die ausschließlich den böhmischen Verhältnissen angepaßten Vorschläge nie und nimmer auf die völlig anders gearteten Verhältnisse in Steiermark Anwendung finden dürfen."

¹⁰² Prim. Marburger Zeitung, 13. 12. 1902.

¹⁰³ Deutsche Wacht, 1. 1. 1903: Schönenerer in Graz.

¹⁰⁴ Ibidem.

državi le s pomočjo potrpežljive „realne“ politike¹⁰⁵. Zaradi tega še naprej absolutno podpirajo politiko Nemške ljudske stranke, ki je na Spodnjem Štajerskem vse boljše organizirana¹⁰⁶, in stvarno presojajo napore Koerberjeve vlade, da bi državo rešila iz kaotičnih razmer. Ko zaradi češke obstrukcije konec junija 1903 Koerber cesarju ponudi demisijo vlade, je celjska Deutsche Wacht prepričana, da bi sprememba na krmilu države pomenila „korak v neznano“. Po mnenju lista si je namreč Koerber - za razliko od prejšnjih vlad - v resnici prizadeval poiskati nov „avstrijski državni raison“, zato bi moral cesar dobro premisliti, ali bo demisijo sprejel ali ne¹⁰⁷. Na drugi strani pa schönereijanska, predvsem na Maribor z okolico omejena manjšina „realni“ politiki Nemške ljudske stranke še naprej odločno nasprotuje¹⁰⁸, hkrati pa vedno glasneje udriha po Koerberjevi vladi. Tako Marburger Zeitung na začetku maja 1903 z navdušenjem pozdravi sklep Nemškega društva za Maribor in okolico, ki od mariborskega poslanca Wolffhardta zahteva, da skupaj z drugimi (vse)nemškimi poslanci z vsemi sredstvi (po potrebi tudi z obstrukcijo) nastopi zoper Koerberjevo vladno, ki da daje nove in nove koncesije Slovanom, tudi Slovencem¹⁰⁹. V komentarju sklepa zapiše, da je radikalizem edina govorica, ki ima še kaj veljave v Avstriji¹¹⁰, od nemških poslancev pa zahteva, da z obstrukcijo preprečijo tudi podaljšanje nagodbe z Ogrsko. Le z obstrukcijo bodo Nemcem povrnili izgubljeni ugled pri vladi, hkrati pa bodo preprečili sporazum, ki pomeni za avstrijsko polovico države gospodarski propad.¹¹¹

¹⁰⁵ Deutsche Wacht, 8. 1. 1903. „Der wahre Zweck jeder realen Politik geht dahin, Macht und Einfluß im Staate zu erreichen.“

¹⁰⁶ Deutsche Wacht, 5. 4. 1903. Po sklepu zborovanja Nemške ljudske stranke v Pragi (6. 12. 1902) o vzpostavitvi podrobne strankine organizacije na Štajerskem, ustanovijo na Spodnjem Štajerskem do začetka aprila 1903 že 10 okrajnih odborov.

¹⁰⁷ Deutsche Wacht, 5. 7. 1903. Ko je na začetku julija vladna kriza razrešena, jo sprejme s pravim zadovoljstvom. Prim. tudi Deutsche Wacht, 9. 7. 1903.

¹⁰⁸ Marburger Zeitung, 31. 3. 1903; 16. 4. 1903.

¹⁰⁹ Marburger Zeitung, 7. 5. 1903. Vlada naj bi v zadnjem času na najvišja mesta pri sodiščih imenovala več slovenskih uradnikov.

¹¹⁰ Marburger Zeitung, 9. 5. 1903.

¹¹¹ Marburger Zeitung, 9. 5. 1903.

Zmanjšanju razlik med spodnještajerskimi Nemci ne prispeva niti uničujoča češka obstrukcija, ki vse do januarja 1905 onemogoča vsakršno resno delo državnega zbora, niti ponovna povezava nemških strank v državnem zboru junija 1903. V kaotičnih političnih razmerah so si spodnještajerski Nemci še najbolj enotni v zavračanju slovenskih zahtev, ki posegajo v nemško posestno stanje na Spodnjem Štajerskem¹¹². V teku obstrukcije pa izginjajo tudi razlike v presoji Koerberjeve vlade. Ker Koerber noče in noče „spoznati“, da so interesi države in nemškega naroda identični¹¹³, postajajo spodnještajerski Nemci vedno bolj enotni v prepričanju, da bi bilo za normalizacijo anarhičnih političnih razmer potrebno radikalno spremeniti politični sistem v državi. Namesto „vladanja proti Nemcem“, ki da so ga prakticirale vse vlade od Taaffeja dalje¹¹⁴, bi bilo treba končno dati Nemcem vodilno vlogo v državi. Tako Marburger Zeitung zapiše: „Nemci zahtevajo... namesto sedanjega sistema, ki ni ne topel ne hladen, ne tič ne miš,

¹¹² Marburger Zeitung, 6. 10. 1903. Toda v svojem nasprotovanju slovenskim pridobitvam ali samo zahtevam se spodnještajerski Nemci nikakor ne omejujejo zgolj na Spodnjo Štajersko. Ko se v začetku oktobra 1903 razve, da je justično ministrstvo ukazalo sodiščem na Tržaškem, naj s slovenskimi strankami vodijo obravnave v slovenskem jeziku, se Marburger Zeitung postavi takoj na italijansko stran: „Diesmal richtet sich die Slavenfreundlichkeit der Regierungskreise gegen die Italiener, aber auch den Deutschen in Oesterreich kann ein derartiges Vorgehen nicht gleichgültig sein, denn aus demselben hebt wieder klar und deutlich hervor, daß man noch immer nicht die Absicht hat, mit dem unseligen, den Bestand des Staates gefährdenden slavenfreundlichen Regime zu brechen.“ Ob tem pa dodaja: „Es ist absolut unzulässig, daß der nationale Besitzstand zugunsten eines Häufleins Slovenen, dem zu einer Nation noch das Wichtigste, nämlich die Sprache, fehlt, gefährdet und beeinträchtigt wird.“ Seveda ne gre za kakšne posebne simpatije do Italijanov, saj v istem mesecu nasprotuje italijanskim zahtevam po ustanovitvi italijanske univerze v Innsbrucku. Prim. Marburger Zeitung, 24. 10. 1903.

¹¹³ Marburger Zeitung, 29. 9. 1903. „Der österreichische Staat ist mit den Deutschen errichtet worden, er läßt sich auch nur unter der Mithilfe der Deutschen erhalten. An diese feststehende Tatsache wird man endlich in Oesterreich glauben müssen. Wenn die Regierung dem Staate eine slavische Signatur aufprägen will, dann wird sie aber auch von der Geschichte der Hauptschuld bezichtigt werden an dem Untergang eines historischen Reiches. Ohne das deutsche Volk kein Oesterreich, das muß man sich stets vor Augen halten.“

¹¹⁴ Marburger Zeitung, 21. 6. 1904. „Eine fünfundzwanzigjährige Regierungskunst in Oesterreich bestand darin, die Slaven auf Kosten der Deutschen für das Reich und Parlament zu gewinnen.“

Narodnina za celo leto K 3.—. — Pomembna števila valja 3 krajcarja. — Narodnina se tudi na pol leta plačuje in se mora poslati v naprej. Cena posnala je za 1 stran K 33.—, 1/2 strani K 16.—, 1/4 strani K 8.—, 1/8 strani K 4.—, 1/16 strani K 1.—. — Pri večkratnem posnalu je cena posebne cizana. — Za omenila (merale) uredništvo in upravitelje al odgovorno. — Uredništvo in upravitelje je v Ptuj v glasilništvu poslojca. — Štajerc izhaja vsaki drugi petek, datiran s danom naslednje nedelje. — Dopisi dobrodošli in se sprejemajo santonj. — Rokopisi se ne vračajo in se morajo najdlje do ponedeljka pred izdajo dočine števila v postati

Štev. 2.

V Ptuj v nedeljo dne 25. januarja 1903.

IV. letnik

Slovenski narodni voditelji.

Narod ali ljudstvo je skupina ljudij, ki govori eden in isti jezik. Zato imamo slovenski, nemški, hrvaški narod in druge.

Narodnjaki so tisti ljudje, ki iz srca ljubijo ljudstvo ali rod, k kateremu spadajo sami. Pravi narodnjaki ali rodoljubi bodo s vsaki močmi delali za srečo celega naroda, toraj tudi za kmeti!

Na svetu pa je veliko ljudstev in jedno ljudstvo je od drugega odvisno! Naroda, ki bi živel sam, za sebe, ne najde na čli bolji zemlji.

Zato ne bode pravi narodnjak šuntal svojih ljudi na sosednji narod, ker s hujkanjem bi obezma le škodoval! Vmakor, ki ljubi svoj rod, bode deloval na to, da živi s drugimi v lepi jednosti, kakaj le na podlagi spoštovanja in ljubezni je mogoče dočeti, da živijo sosedi mirno med seboj, da eden drugega podpirajo.

Tudi slovenski narod živi med drugimi narodi, a glej jih no, njegove voditelje! Ali ti zares skrbijo za spoštovanje, za ljubezen med sosedi? Žalibog, da ne.

Voditelji slovenskega naroda vedno vpijejo: „Bodimo narodni! Ljubimo naš narod!“, a tega pa ne storijo, da bi ljudstvu koristili, oni naravnost škodujejo ljudstvu, ker ga hujkajo zoper sosedne narode in to le zaradi tega, da lahko potem tebe slovenski kmet, še delj časa na razne načine, izkoriščajo.

Ako ne verjameš, pa se ozri malo okoli sebe! Povsod, kjer je kakšna važnejša častna služba, našel jo bodeš v rokah tistih, kateri so žalibog voditelji slovenskega roda. Tvoji poslanec so večinoma sami duhovniki in dohtarji in njih podrepaniki, v po-

sojilnicah in političnih društvi gospodarijo zopet le maščniki in odvetniki, v okrajnih odborih se poleg nekaj slepo ubogajočih kmetov šopirijo zopet le advokati in fajmoštri in na županški stolec sme se malone povsod sedeti samo le kak ponižen farovski podrepanik! Koliko boja je po nekod treba, če hočejo kmeti voliti razne odbore po svoji volji!

Da gledajo voditelji slovenskega roda in njihovi agitatorji le preradi na svojo korist, da je njim sreča ljudstva, toraj naroda, le deveta briga in da jim priprosti ljudje niso mili bratje in drage sestre, temveč le molzne krave in lastve (lojtre), po katerih se lahko spleza na visoka in častna mesta, to je pač že davno vsak uvidel, kateri je te voditelje slovenskega roda opazoval.

V dokaz si poglejmo narodnost teh voditeljev bolj natanko.

Za voditelje ljudstva v posvetnih zadevah hoče veljati veliki del duhovščine. Ker nima od nikogar te pravice — ne od Boga, pa tudi ne od cesarja — mora si pomagati s lažmi in s strašilom. Duhovniki toraj kličejo, bodite narodni, držite s nami, ne berite naprednih listov, ker je vera s narodnostjo vred v nevarnosti!

Ljudstvo sicer nekaj časa prav debelo gleda, potem pa navadno žalibog tem kričačem verjame. A ne verjelo bi svojim izkoriščevalcem, sko bi znalo, kako narodnjaki so duhovniški politiki.

Preiščimo sedaj narodno srce teh voditeljev slovenskega naroda!

Dokler so bili duhovniki odgovorni za ljudske šole, bile so iste popolnoma nemške. Tedaj so toraj dobro vedeli, da si mora premnogo naših otrok iskati hruba po tujih krajih in da je zato selo potrebno,

odločnejšo nemško politiko...¹¹⁵ In tudi Deutsche Wacht vse odločneje trdi: „Program gospoda von Koerberja ni naš. Naš program je nemška država Avstrija“¹¹⁶.

Toda rastoče nezadovoljstvo s Koerberjem nikakor ne odpravi velikih načelnih razlik med pristaši Nemške ljudske stranke in schönererijanci. Medtem ko se slednji vztrajno zavzemajo za uporabo radikalnih političnih sredstev (tudi obstrukcije) v boju proti Nemcem „neprijazni“ vladi in vedno glasneje napadajo „impotentno politiko“ Nemške ljudske stranke, ostaja večina spodnještajerskih Nemcev prepričana v pravilnost „realne“ politike Nemške ljudske stranke. Tako je brezrezervne podpore deležen celo strankin prvak Julius von Derschatta, ki na zasedanju delegacije (januarja 1904) predlaga sprejem deklaracije o najvišjih pravicah krone (über die Hoheitsrechte der Krone) glede skupne vojske¹¹⁷. Ko zaradi ostrih kritik na račun svojega govora odloži mesto strankinega načelnika (ob podpori štajerskega deželnega vodstva pa ga na začetku februarja spet prevzame)¹¹⁸, je večina spodnještajerskih Nemcev povsem na njegovi strani. Celjska Deutsche Wacht meni, da njegov predlog ni v nasprotju z interesi nemškega naroda, saj pravic krone nad skupno vojsko ni postavil pod vprašaj noben nemški program, tudi Linški ne. Seveda pa ga spet kritizirajo spodnještajerski schönererijanci, ki postajajo vedno bolj dejavni.

Sicer latentno nasprotje med spodnještajerskimi pristaši Nemške ljudske stranke in bolj ali manj na Maribor in okolico omejenimi schönererijanci se v letu 1904 opazno krepi. Občasni poskusi schönererijancev, da bi svoj vpliv razširili po celi Spodnji Štajerski, zlasti na celjskem področju niso deležni razumevanja. Ob schönererijanskem vmešavanju v volitve v celjski okrajni zastop (1904) se pokaže, da se tudi člani celjskega, schönererijansko usmerjenega Nemškonarodnega delavskega in pomočniškega društva (Zveze nemških delavcev Germania) dobro zavedajo potrebe po popolni nemški enotnosti, saj je - kot z zadovoljstvom

¹¹⁵ Marburger Zeitung, 26. 7. 1904.

¹¹⁶ Deutsche Wacht, 18. 9. 1904.

¹¹⁷ Prim. Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 193.

¹¹⁸ Deutsche Wacht, 11. 2. 1904.

ugotavlja Deutsche Wacht - sodeloval v agitaciji proti Nemški ljudski stranki le en njegov član. Pri vseh ostalih pa „pripadnost“ nemškemu mestu prevlada nad pripadnostjo vsenemški stranki: „Nas Celjane je spojila železna potreba, med nami živi zavest, da bomo izgubljeni v tistem trenutku, ko ne bomo več složni, ko se bomo spopadli med seboj in se razmesarili pred očmi sovražnika.“¹¹⁹ Tako lahko Deutsche Wacht v polemiki s schönenerijanskim listom Grazer Wochenblatt in njegovim urednikom Aureliusom Polzerjem, ki v svojih poročilih o nemškem posestnem stanju na Spodnjem Štajerskem vso krivdo za domnevno slab položaj Nemcev v spodnještajerskih mestih in trgih (zlasti na celjskem področju) vali na Nemško ljudsko stranko in njene pristaše¹²⁰, odločno pribije: „Nemški jezikovni otok Celje stoji danes s svojo lastno silo močnejše kot kdajkoli - in k temu nista Schönerer in njegova šola nič doprinesla.“¹²¹

Razdiralna schönenerijanska politika tudi drugod po Spodnjem Štajerskem nima veliko pristašev. Zlasti na Ptuju, kjer pod okriljem Nemške ljudske stranke politično življenje obvladuje stranka Štajerca (Štajerc-Partei), schönenerijanci nimajo pravih možnosti, saj nasprotujejo štajercijanstvu in izdajanju lista Štajerc v slovenskem jeziku¹²². Njihovo nemoč dokazuje leta 1902 ustanovljeno vsenemško delavsko društvo Drauwacht, ki ga oblasti zaradi nedelovanja že leta 1905 razpustijo¹²³. Tako predstavljajo schönenerijanci zavidanja vredno moč le Mariboru, saj tamkajšnje Nemško društvo za Maribor in okolico, leta 1899 ustanovljeno Nemškonarodno turnarsko društvo Jahn (Deutschvölkische Turnverein Jahn)¹²⁴ ter list Marburger Zeitung vse bolj obvladujejo lokalno politiko. Da se v mestu ob Dravi njihov vpliv celo krepi, jasno pokažejo nadomestne državnozborske volitve v mariborski

¹¹⁹ Deutsche Wacht, 29. 5. 1904.

¹²⁰ Deutsche Wacht, 16. 6. 1904; 7. 7. 1904.

¹²¹ Deutsche Wacht, 7. 7. 11904.

¹²² Deutsche Wacht, 27. 11. 1904. Ko Aurelius Polzer novembra 1904 na nekem Bismarckovem slavu v Hamburgu pristašem Nemške ljudske stranke na Spodnjem Štajerskem očita „izdajo“, ker izdajajo list Štajerc v slovenskem jeziku, je deležen ostrih kritik.

¹²³ Stkm. LA, Vereine und Genossenschaften, B67b, 53-13090/1901

¹²⁴ Prim. Winkler, Die deutschnationalen Bestrebungen, str. 228/229.

mestni kuriji po smrti poslanca dr. Eduarda Wolffhardta. Na njih namreč vsenemški kanididat Heinrich Wastian (seveda ob podpori Nemškega društva za Maribor in okolico ter Marburger Zeitung), ki na predvolilnih zborovanjih poudarja, da si bo v skladu z Linškim programom prizadeval za personalno unijo z Ogrsko in za reševanje perečih gospodarskih ter socialnih vprašanj¹²⁵, do nog potolče kandidata Nemške ljudske stranke, mariborskega podžupana in deželnozborskega poslanca Karla Pfrimerja, ki se zdi večini volilcev prezmeren¹²⁶. Tudi rezultati deželnozborskih volitev jeseni 1905, ko je na Pfrimerjevo mesto spet izvoljen Heinrich Wastian¹²⁷, kažejo, da ima zmerni kurs Nemške ljudske stranke v Mariboru vse manj pristašev. Še več. Politična samoza-vest mariborskih schönereijancev v letu 1905 tako naraste, da nasprotujejo brezpogojnemu sodelovanju s pristaši Nemške ljudske stranke. Tako Marburger Zeitung komentira zahtevo po nemški enotnosti, ki jo je 4. 12. 1905 na zborovanju Nemške ljudske stranke v Gradcu postavil dr. Ernst Mraulagg, z besedami: „Tudi mi smo za sklenjeno nemško enotnost - vendar le za takšno, ki stoji na tleh... vsenemškega radikalizma.“¹²⁸ Toda v času, ko začne politično prizorišče v monarhiji obvladovati vprašanje splošne in enake volilne pravice, dobi zahteva po popolni nemški enotnosti tudi v Mariboru novo moč.

¹²⁵ Prim. Marburger Zeitung, 15. 6. 1905.

¹²⁶ Na volitvah 5. julija 1905 je vsenemški kandidat Heinrich Wastian dobil 1061 glasov, kandidat Nemške ljudske stranke Karl Pfrimer 730, slovenski kandidat Josip Šinko 328 ter socialdemokrat Julius Hilari 265 glasov. Wastian je zmagal skoraj v vseh mestih in trgih volilnega okraja. V Mariboru je dobil 695 glasov (Pfrimer 535), v Slovenji Gradcu 51 (Pfrimer 7), na Muti 24 (Pfrimer 10), v Marenbergu 45 (Pfrimer 2), v Vuzenici 14 (Pfrimer 1), na Ptuj 119 (Pfrimer 76), v Lenartu 22 (Pfrimer 6) in v Ormožu 57 (Pfrimer 3). V Slovenski Bistrici je dobil Pfrimer 58 in Wastian le 5 glasov. V Ljutomeru je zmagal slovenski kandidat Šinko s 50 glasovi, Wastian pa jih je prejel nekaj več kot Pfrimer (32:29). Slovenski kandidat je zmagal tudi v središču, kjer je pobral vseh 128 glasov. Ker noben kandidat ni dobil potrebne večine, so bile 7. julija 1905 ožje volitve. Na njih je Wastian dobil 1198 glasov, Pfrimer, ki je dan pred ožjimi volitvami odstopil od kandidature, pa le 165 glasov. Prim. Franc Rozman, Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem, str. 284-285; Melik, Volitve na Slovenskem, str. 387.

¹²⁷ Melik, Volitve na Slovenskem, str. 384.

¹²⁸ Marburger Zeitung, 12. 12. 1905.

Državnozborna volilna reforma (1905-1907)

*Stara, nekoč nemška Avstrija,
dobi nov obraz - slovanskega.*

Boj za demokratizacijo volilnega sistema, ki se je začel kmalu po obnovi ustavnega življenja, je zaradi zapletenih nacionalnih problemov v Avstriji le počasi napredoval. Prva velika volilna reforma leta 1873, ki je uvedla direktne volitve v dunajski parlament, je še vedno ohranila s cenzusom omejeno volilno pravico in kurije, ki so dajale celotnemu sistemu anahronističen značaj. Z drugo veliko državnozborna volilno reformo leta 1896, ki je na svojevrsten način spojila splošno (moško) volilno pravico s starim sistemom kurij¹, je bil storjen prvi odločnejši korak k demokratizaciji volilnega (in političnega) sistema v Avstriji. Čeprav tudi ta reforma ni odpravila nacionalnih in socialnih krivic, se je z njenim sprejetjem intenziviral boj za uvedbo splošne in enake volilne pravice, ki ga je od začetka devetdesetih let vodilo delavsko gibanje². Zahteve po demokratičnem volilnem sistemu so bile od leta 1896 dalje v avstrijskem tisku stalno prisotne³, načelo splošne in enake volilne pravice pa je definitivno zmagalo šele ob koncu leta 1905, ko sta cesar in vlada zaradi vladne krize na Ogrskem (ex lex stanje), revolucije v Rusiji in socialdemokratskih množičnih akcij končno pristala na volilno reformo⁴.

Ko je ministrski predsednik baron Paul Gautsch von Frankenthurn 26. 9. 1905 odprl državni zbor, je bila agitacija za splošno

¹ Melik, Volitve na Slovenskem, str. 8.

² Vasilij Melik, Demokratizacija volilnega sistema (1907) in njeni učinki, ZČ letnik 33, 1979, št. 2, str. 221.

³ William A. Jenks, The Austrian Electoral Reform of 1907, New York 1950, str. 27.

⁴ Melik, Demokratizacija volilnega sistema (1907), str. 221; Jenks, The Austrian Electoral Reform, str. 27-32.

in enako volilno pravico v Avstriji že v polnem teku. Glasne zahteve po volilni reformi so ga prisilile, da se je problema dotaknil tudi v svojem nastopnem govoru in izjavil, da načelno reformi ne nasprotuje, da pa bi bila uvedba splošne in enake volilne pravice v mnogonacionalni Avstriji izredno zapletena⁵. Toda Gautscheva napoved, da bo vlada poskušala doseči pomiritev nacionalnih nasprotij v državi po poti sporazuma med Nemci in Čehi, sta pri večini članov državnega zbora povzročila razburjenje. Zato je neposredno po njegovem govoru več političnih skupin v parlamentu (Mladočehi, socialdemokrati, jugoslovanski poslanci, češki narodni socialisti, kasneje pa še poljski demokrati) zahtevalo takojšnjo pripravo zakona o splošni, enaki, direktni in tajni volilni pravici, za volilno reformo v takšni ali drugačni obliki pa se je zavzela tudi večina poslancev, ki so nastopili med adresno debato⁶. Različni predlogi, ki so od vlade zahtevali izvedbo volilne reforme, so prišli na glasovanje dne 6. 10. 1905, a niti en ni dobil potrebne dvotretjinske večine⁷. S tem se je vprašanje volilne reforme šele prav začenjalo, najbolje sprejeti predlog poslanca Alfreda Ebenhocha, ki se je zavzel za splošno, tajno, direktno, ne pa tudi enako volilno pravico⁸, pa je že nakazal smer bodočih bojev.

Jeseni 1905 je postalo tudi na Spodnjem Štajerskem vprašanje volilne reforme središčno politično vprašanje, ki mu spodnještajerski Nemci namenjajo izjemno veliko pozornost. V skladu s stališči Nemške ljudske stranke⁹ se načelno tudi sami zavzemajo za

⁵ Jenks, *The Austrian Electoral Reform*, str. 32.

⁶ Jenks, *The Austrian Electoral Reform* n. d., str. 32-33.

⁷ Jenks, *The Austrian Electoral Reform*, str. 37-39.

⁸ Jenks, *The Austrian Electoral Reform*, str. 39.

⁹ *Deutsche Wacht* tako že 1. 10. 1905 v obsežnem povzetku objavi govor voditelja Nemške ljudske stranke na Štajerskem Hofmanna von Wellenhoffa, ki je med adresno debato izjavil, da se tudi Nemška ljudska stranka načelno zavzema za nadaljnjo razširitev volilne pravice in za odpravo starih privilegijev (to ima zapisano tudi v svojem programu), da pa je volilna reforma v mnogonacionalni državi izredno zapletena zadeva, ki mora zagotoviti predvsem nacionalne pravice narodov. Zato tistih, ki s tehtnimi argumenti nasprotujejo takojšnji uvedbi splošne in enake volilne pravice, ne gre označevati za izdajalce naroda in zagovornike nesvobode. Nekaj dni kasneje (12. 10. 1905) pa je *Deutsche Wacht* objavila članek nemško-nacionalnega poslanca Heinricha Pradeja. Tudi on se je v imenu Nemške ljudske stranke načelno zavzel za demokratizacijo volilnega sistema, toda hkrati je zavrnil možnost razširitve volilne pravice na analfabete in morebitnih sprememb posestnega stanja v državi.

odpravo kurij in demokratizacijo „fevdalnega“ volilnega sistema (opat Leo Treuinfels je izvoljen s sedmimi, Poljak Wladimir Kořowski z dvaindvajsetimi glasovi, medtem ko je vsak poslanec pete kurije izvoljen z več tisoč glasovi), toda hkrati odločno nasprotujejo vsakršnemu oškodovanju že tako ogroženega nemškega posestnega stanja v Avstriji in še posebej na Spodnjem Štajerskem. Očitno se dobro zavedajo, da bi dosledna izpeljava načela splošne in enake volilne pravice v Avstriji pomenila zmagoslavje Slovanov in klerikalcev, na Spodnjem Štajerskem pa Slovencev¹⁰, zato se najbolj zavzemajo za vpeljavo t. i. pluralnega sistema (Pluralitätssystem) po belgijskem vzoru, ki ga v celjski Deutsche Wacht že konec oktobra 1905 predstavi deželnozborski poslanec Heinrich Oberleitner¹¹.

Osnovno načelo tega sistema, da imajo različne skupine volilcev različno število glasov, naj bi bilo po Oberleitnerjevem mnenju še posebej primerno za Avstrijo. Zato predlaga, da bi en glas dobil vsak avstrijski državljani, star 24 let, ki zna pisati in brati, dodaten glas ali dva pa bi dobili tisti:

- ki imajo višjo izobrazbo;
- ki imajo zemljiško posest;
- ki opravljajo samostojno obrt in plačajo najmanj 8 K direktnega davka letno;
- poročeni;
- in tisti, ki so starejši od 40 let.

Na ta način, pravi Oberleitner, bi imel vsak volilec možnost doseči maksimalno število treh glasov (tudi delavec, starejši od 40 let), vloga srednjega stanu pa bi se (v skladu z načeli Nemške ljudske stranke in Linškim programom) bistveno povečala.

Tudi Štajerc je prepričan, da bi bila najboljša „množinska volilna pravica“, kakor jo imajo v Belgiji. „Po tej volilni pravici podeli razven navadne pravice glasovanja, katero uživa brez izjeme vsak državljani, naobraženost in posest še drugi, oziroma tretji glas. Po tem takem naj bi imeli vsi polnoletni državljani, tudi vsi tisti, ki ne znajo pisati in brati in ki nimajo nikakega premoženja, pravico

¹⁰ Deutsche Wacht, 19. 10. 1905.

¹¹ Deutsche Wacht, 29. 10. 1905.

glasovanja. Kdor je bolj naobražen, toraj ima dobro šolsko naobrazbo, a nima nikakega premoženja, naj bi imel razven prve splošne pravice glasovanja še pravico v drugič, in ako je premožen še pravico v tretjič glasovati¹². Nekoliko drugače pa razmišlja učitelj na celjski meščanski šoli August Aistrich, katerega spis *Oesterreich, ein glücklicher Staat* iz leta 1903, *Deutsche Wacht* skoraj v celoti ponatisne¹³. Po njegovem mnenju je za ureditev neznosnih razmer v državi najprej potrebno doseči nacionalno pomiritev, pri tem pa je treba izhajati iz popolnoma drugače zastavljene davčne politike. Pri urejanju razmer v državi bi se bilo potrebno držati naslednjih osnovnih pravil:

- za državo je največjega pomena davčna moč naroda in ne število ljudi;
- politični vpliv nekega naroda v državi se določi na podlagi višine davčnih prispevkov;
- vsak narod sam in z lastnimi sredstvi skrbi za razvoj svoje nacionalnosti;
- narod, ki se z lastnimi silami ne more ohraniti, nima pravice eksistence.
- Kar pa se tiče volilnega sistema, Aistrich predlaga naslednje:
- izobrazbeni cenzus (končana ljudska šola);
- davčni cenzus (uvedba volilnega davka v višini 3 K letno, ki ga je treba plačevati najmanj 5 let);

¹² Štajerc, 26. 11. 1905. Zanimivo je, da je tri mesece kasneje (18. 2. 1906) predlagal Štajerc naslednjo volilno reformo: „Posamezne kurije naj bi ostale, kjer treba predručile. Vsak stan, kolikor jih je v državi, naj bi volil svojo število poslancev iz svoje sredine. Duhovnikom, uradnikom, učiteljem, trgovcem, obrtnikom, kmetom in delavcem naj bi se v posameznih kurijah odločilo primerno število poslancev, katere bi naj vsaka kurija za se volila. Postavno ojstro naj bi bila prepovedana vsaka agitacija in šuntarija iz ene kurije v drugo, kakor se to godi pri sedanjih volitvah v kmetski skupini. Pri kmetskih volitvah, bodisi državnih ali deželnih, občinskih itd. se godijo največje krivice, najnesramnejše se tu postopa. V prvi vrsti tu, žalibog, neopravičeno, nepostavno in sebično postopajo prvaški dohtarji in deželna duhovščina. Kaj, vraga, imajo tisti tukaj opraviti, mar kmetje nimajo svojih možgan, mar vsako kaplanče že razume in ve, kje kmeta črevelj žuli!...“

¹³ *Deutsche Wacht*, 1. 11. 1905, 5. 11. 1905, 12. 11. 1905; v komentarju Aistrichovega spisa je zapisano, da ga je avtor predložil tudi ministrskemu predsedniku Gautschu.

- volilne legitimacije z označitvijo nacionalnosti volilca (v času enega volilnega obdobja se onemogoči prestopanje iz ene nacionalnosti v drugo);
- tajne volitve.

S tem bi bilo, pravi Aistrich, število mandatov odvisno od davčne moči in ne od števila ljudi, kot je mogoče v enonacionalnih državah, s preprečitvijo volilne agitacije med nacionalnimi strankami pa bi se omilili tudi nacionalni boji v državi.

Temeljna načela volilne reforme, ki jih ministrski predsednik Gautsch predstavi v državnem zboru 28. 11. 1905 (odprava kurij in inteligenčnega cenzusa, razdelitev mandatov v deželah po pomembnosti in ne po številu ljudi, nacionalno zaokroženi volilni okraji, zaščita nacionalnih manjšin z dodelitvijo k nacionalnim volilnim okrajem, naseljenostni cenzus)¹⁴, so za spodnještajerske Nemce vsaj za silo sprejemljiva, čeprav Marburger Zeitung opozarja, da si bodo morali (glede na običajno prakso v Avstriji, da ministri govorijo eno, mislijo pa drugo) nemški svobodnjaški poslanci sprejemljivo volilno reformo šele izboriti: „Klobuk našega naroda leži v njihovih rokah; na njih je, ali bodo nacionalne smerice ministrske izjave usmerili tako, da bodo tekle vzporedno z nemškimi narodnimi interesi“¹⁵. V obeh nemških listih prevladuje stališče, da bi morala biti osnova za razdeljevanje mandatov po deželah davčna moč posameznega naroda. Hkrati pa oba poudarjata, da volilne pravice ne bi smeli dati tudi analfabetom: „Bila bi tragikomična avstrijska posebnost, če naj bi v naš čudežni, z nepravilnostmi prebogati parlament, vključili še poslance, ki ne bi mogli ne brati in ne pisati.“¹⁶

Vsi pomisleki pridejo do izraza na dobro obiskanem zborovanju Nemškega društva za Maribor in okolico 18. 1. 1906¹⁷. Na njem se mariborski vsenemški poslanec Heinrich Wastian povsem nedvoumno izreče za demokratizacijo absurdnega volilnega sistema, ki nekaterim omogoča, da volijo po trikrat (v mestni ali kmečki

¹⁴ Jenks, *The Austrian Electoral Reform*, str. 43-47.

¹⁵ Marburger Zeitung, 30. 11. 1905.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Marburger Zeitung, 20. 1. 1906.

kuriji, trgovsko-obrtnih zbornicah in v splošni kuriji), medtem ko tisoči in tisoči še vedno nimajo volilne pravice. Toda še z večjo odločnostjo nasprotuje vpeljavi enake volilne pravice, saj bi le-ta pomenila tudi „največjo krivico“ (summum ius, summam iniuria). Po Wastianovem mnenju mandatov ne bi smeli mehansko razdeliti glede na število prebivalcev, pač pa bi morali upoštevati velike kulturne in nacionalne razlike po posameznih deželah. Eden izmed glavnih kriterijev za razdeljevanje mandatov bi morala biti „davčna sposobnost“ posameznega naroda, saj vsak Nemec plača štirinajstkrat toliko davkov kot nenemški davkoplačevalec. Drug kriterij, ki bi ga pri reformi morali upoštevati, pa je kulturna razvitanost posameznega naroda. (Analfabeti ne bi smeli imeti volilne pravice). V primeru upoštevanja obeh navedenih kriterijev, bi po Wastianovem mnenju morale v državnem zboru „zahodne“ dežele povsem prevladati nad vzhodnimi, saj bi bila Galicija upravičena do največ 43 mandatov¹⁸.

Zahteve po delitvi mandatov na podlagi davčne in kulturne vrednosti narodov ter samostojnem položaju Galicije (za kar se v posebni izjavi 7. 2. 1906 zavzamejo vsenemški poslanci Schönerer, Schalk, Iro, Eisenkolb, Hauck, Hofer, Jäger, Berger, Kittel, Malik, Lindner, Stein, Wastian)¹⁹, se v Marburger Zeitung in Deutsche Wacht vztrajno ponavljajo vse do začetka februarja 1906²⁰, pred Gautschevo razgrnitvijo reformnega predloga (26. 2. 1906) pa se Deutsche Wacht loti še glasnih slovenskih zahtev po pravičnejši razdelitvi mandatov v slovenskih deželah²¹. Po njenem mnenju zahtevajo slovenski politiki neuresničljivo, pa tudi to, kar jim je pripravljen dati Gautsch, daleč presega meje nemške tolerance. Na Štajerskem so že dosegli šest mandatov in čeprav so jih zahtevali osem, je tudi to preveč. Če bi vlada pri razdeljevanju mandatov upoštevala lastne kriterije (poleg števila ljudi predvsem davčno moč in izobrazbeni nivo), potem bi Slovenci na Štajerskem lahko

¹⁸ Ibidem. Svoja stališča je Wastian predstavil volilcem tudi na zborovanju v Slovenski Bistrici (21. 1. 1906) in na Ptuj (23. 1. 1906). Prim. tudi Marburger Zeitung, 23. in 25. 1. 1906.

¹⁹ Marburger Zeitung, 10. 2. 1906.

²⁰ Npr. Deutsche Wacht, 25. 1. 1906; 8. 2. 1906.

²¹ Deutsche Wacht, 8. 2. 1906.

dobili največ pet poslanskih mest. Kljub vsemu pa je po mnenju Deutsche Wacht razveseljivo, da se vladin predlog v veliki meri naslanja na zahteve štajerskega odbora za volilno reformo s Hofmannom von Wellenhoffom na čelu in da je vlada dosledno upoštevala načelo ločitve mest od podeželja. (Tako bosta Maribor in Celje ohranila nemška mandata). Edini odprti vprašanji: 1. dodelitev prejšnjih kmečkih občin v nove volilne okraje in 2. razdelitev mesta Gradca na štiri volilne okraje, pa se lahko po mnenju lista rešita že z malo dobre volje²².

Po predstavitvi predloga volilne reforme v državnem zboru (23. 2. 1906) pa je spodnještajersko nemštvo na moč razočarano. Po mnenju Deutsche Wacht je reformni predlog za Nemce popolnoma nesprejemljiv, saj uveljavlja slovansko večino v Avstriji. Pomanjkljivosti Gautschevega predloga pa naj ne bi tičale le v absolutnem nesorazmerju med številom mandatov, temveč tudi v očitnih nepravilnostih, ki se kažejo v naslednjem:

- na Kranjskem 28. 000 Nemcev ni dobilo niti enega mandata;
- na Koroškem imajo Slovenci 1 zagotovljen mandat, v dveh volilnih okrajih pa se bodo morali Nemci proti združenim Slovencem in socialdemokratom za zmago precej truditi;
- na Štajerskem so dobili Slovenci 2 nova mandata, mariborski nemški mandat pa je ogrožen;
- Praga s 500. 000 prebivalci ima 14 mandatov, Dunaj s 1.700.000 pa le 28 mandatov;
- na splošno so dobili Čehi 12, Slovenci pa 8 mandatov preveč.

Deutsche Wacht meni, da Gautschev reformni predlog očitno favorizira Slované, še zlasti Slovence, ki so tako poplačani za svoje izdajalsko obnašanje v času carinske vojne s Srbijo²³. Marburger Zeitung, ki predlog označi za „rojstni dan slovanske Avstrije“²⁴, pa je še posebej kritičen do sestave 9. štajerskega (mariborskega) vo-

²² Ibidem.

²³ Deutsche Wacht, 25. 2. 1906; 1. 3. 1906.

²⁴ Marburger Zeitung, 24. 2. 1906. List meni, da so med vsemi nemškimi strankami lahko z razdelitvijo mandatov še najbolj zadovoljni krščanski socialci, ki da jim je šel Gautsch povsem na roko.

lilnega okraja, saj so Mariboru pridružili občine Stainz, Ivnik, Arvež, Deutschlandsberg, Schwanberg, Groß St. Florian, Voitsberg, Köflach, Pobrežje, Studenci in Razvanje, iz njega pa izpustili vrsto občin z nemško večino, ki so prej spadale v mariborsko mestno kurijo²⁵.

Mariborsko Obrtno društvo že na svojem 25. občnem zboru 2. 3. 1906 ostro zavrne predlagani obseg mariborskega volilnega okraja. Člani društva menijo, da bi glede na število prebivalcev moral 9. (mariborski) volilni okraj voliti dva poslanca, še bolj nezadovoljni pa so s sestavo volilnega okraja, ki se jim zdi najbolj nelogičen v celi monarhiji. Predlog namreč povezuje Maribor z industrijskimi kraji na vzhodnem Štajerskem (npr. Voitsbergom in Köflachom), s katerimi mesto ni organsko (gospodarsko) povezano, od njega pa so odtrgali spodnje- in srednještajerska mesta in trge, ki so že od nekdaj v najtesnejši zvezi z Mariborom²⁶.

Spodnještajersko nemštvo se povsem strinja z razglasom vodstva Nemške ljudske stranke za Štajersko z dne 2. 3. 1906, ki od nemških poslancev zahteva vztrajanje pri obrambi nacionalnih interesov, ki jih ogroža predlog volilne reforme. „Vodstvo Nemške ljudske stranke na Štajerskem se je izreklo za vpeljavo splošne, enake volilne pravice z ozirom na kulturne in nacionalne razlike v posameznih deželah in je pripravljeno razpravljati o vladnem predlogu. Vendar so poslanci naprošeni, da z vsemi močmi delujejo za pomnožitev nemških mandatov in ... poskrbijo, da bo v državnem zboru zagotovljeno tudi zastopstvo Nemcev s Kranjske... Glede na razdelitev volilnih okrajev, ki so bili predlagani za Štajersko, pa ima vodstvo stranke sestavo mestnega okraja Maribor za popolnoma zgrešeno. Od poslancev zahteva, naj izsilijo odgovarjajočo spremembo tega volilnega okraja in da se razdelitev volilnih okrajev na Štajerskem sploh podvrže reviziji...“²⁷ Z zadovoljstvom sprejme tudi resolucijo Nemškega narodnega sveta za

²⁵ Marburger Zeitung, 24. 2. 1906.

²⁶ Marburger Zeitung, 3. 3. 1906; zoper izločitev iz dotedanjega mariborskega mestnega volilnega okraja že 1. 3. 1906 ostro protestira tudi občinski odbor trga Vuzenice. (Prim. Marburger Zeitung, 13. 3. 1906).

²⁷ Deutsche Wacht, 8. 3. 1906; Marburger Zeitung, 6. 3. 1906.

Spodnjo Štajersko (Deutsche Volksrat für Untersteiermark) dne 4. 3. 1906, ki razglas Nemške ljudske stranke za Štajersko še nekoliko konkretizira. „Nemški narodni svet za Spodnjo Štajersko najodločneje svari pred z vladnim volilnim reformnim predlogom načrtovanim poslovanjenjem Avstrije in s tem pred uničenjem nemštva v tej državi. Nemške poslance zato poziva, da najostreje nastopijo proti volilnemu reformnemu predlogu vlade, še posebej pa proti sestavi devetega štajerskega volilnega okraja, mesta Maribor, in da v vsakem primeru delujejo za zavarovanje nemštva.“²⁸

Izjavo nemškega Volksrata s posebno resolucijo (7. 3. 1906) potrdi tudi ptujski občinski odbor²⁹, dan kasneje pa predlagani razdelitvi mandator nasprotuje še mariborski občinski odbor³⁰. V resoluciji odločno zahteva, da se ohrani „mestno-meščanski“ in „nemški“ značaj mariborskega volilnega okraja: „Če pa je nemogoče, da bi Maribor kot mesto tvoril samostojen volilni okraj, potem občinski svet zahteva vsaj izločitev občin v neposredni okolici, ki imajo čisto podeželski značaj, in izločitev mest, trgov in naselij, ki z Mariborom nikakor nimajo skupnih interesov. Zato pa naj se Mariboru priključijo tiste nemške občine, ki mestu organsko pripadajo.“³¹

Od tega časa dalje oba nemška lista v vsaki številki ostro napadeta vlado in njen „kompromisni“ predlog. Medtem ko je na udaru Marburger Zeitung zlasti sestava 9. štajerskega (mariborskega) volilnega okraja, ki zaradi priključitve nekaterih industrijskih krajev na vzhodnem štajerskem mariborske Nemce navdaja s strahom pred izgubo mandata v korist socialdemokracije³², pa v Deutsche Wacht, ki je lahko zadovoljna s sestavo 10. štajerskega (celjskega) volilnega okraja, prevladuje bolj načelna kritika volilnega predloga. Celjski list že v prvem obsežnejšem komentarju reformnega predloga zapiše, da Gautsch v svojem predlogu ni upošteval zgo-

²⁸ Tekst resolucije je objavljen v Deutsche Wacht, 5. 7. 1906.

²⁹ Marburger Zeitung, 10. 3. 1906.

³⁰ Marburger Zeitung, 8. 3. 1906.

³¹ Marburger Zeitung, 8. 3. 1906. V resoluciji je mariborski občinski odbor zahteval tudi uvedbo nemščine za državni jezik in ukinitev člena 14 državnih temeljnih zakonov, za Nemce na Kranjskem pa vsaj en poslanski mandat.

³² Marburger Zeitung, 13. 3. 1906.

dovinske vloge, kulturne vrednosti (kulturelle Wertigkeit) in davčne moči Nemcev v monarhiji in državo prepustil na milost in nemilost Slovanom. Še več. Slovani bodo lahko z nemškim denarjem (davki) Nemce, ki tudi do sedaj niso imeli ustrezne vloge v državi, še bolj pritiskali - in popolnoma jasno je, da na takšno reformo Nemci ne morejo pristati. Načelno, pravi list, so tudi Nemci za „odpravo kurij, za ukinitve volilnih predprav, za odstranitev cenzusa - na kratko, oni so za splošno, enako in direktno volilno pravico; vendar so proti slabljenju in oškodovanju nemškega položaja v državi s 33 novoustvarjenimi slovanskimi mandati“³³. To pa pomeni, da lahko pristanejo le na takšno volilno reformo (in razdelitev mandatov), ki bo temeljila na prejšnjem razmerju moči.

Tudi med prvim branjem vladnega predloga, ki ga 7. 3. 1906 v državnem zboru podrobneje predstavi notranji minister Bylandt³⁴, Deutsche Wacht ostro napada „pomanjkljivosti“ Gautschove volilne reforme in zahteva povečanje števila nemških in italijanskih mandatov, spremembe posameznih volilnih okrajev in v zvezi s prvo zahtevo tudi izločitev oz. poseben položaj „dežele nepismenih“, Galicije³⁵. Celjski list meni, da Nemci ne morejo pristati na reformo, ki ustvarja več kot trideset neupravičenih slovanskih mandatov, in zlasti odločno zavrača zahteve Poljakov in Čehov po novih mandatih v Galiciji in v sudetskih deželah. Dajanje novih mandatov Galiciji je povsem brez smisla, saj je Galicija dežela nepismenih, upravičene pa niso tudi češke zahteve, saj so Čehi že tako in tako dobili nekaj mandatov preveč. Zato, pravi list, mora vlada, če hoče obvarovati volilno reformo, prisluhniti predvsem zahtevam Nemcev in povišati število nemških mandatov³⁶.

Po glasovanju o predlogu po posebnem položaju Galicije 28. marca 1906, ko dobi predlog le absolutno, ne pa tudi dvotretjinske večine (154: 135 glasov), Deutsche Wacht resignirano

³³ Deutsche Wacht, 8. 3. 1906.

³⁴ Jenks, The Austrian Electoral Reform, str. 50; Domovina, 9. 3. 1906; prvo branje se je končalo 23. 3. 1906.

³⁵ Deutsche Wacht, 1. 4. 1906. Za poseben položaj Galicije se v posebni resoluciji 8. 3. 1906 izreče tudi mariborski občinski odbor. (Prim. Marburger Zeitung, 15. 3. 1906).

³⁶ Deutsche Wacht, 22. 3. 1906.

zapiše, da bi bil poseben položaj Galicije najlažja pot za izvedbo volilne reforme, ki ne bi bila več nevarna Nemcem (konec bi bilo s slovansko večino v parlamentu), obenem pa skritizira tudi napako gledanje Nemcev v rajhu, ki nasprotujejo samostojnosti Galicije, ne zavedajoč se, da je slovanska parlamentarna večina v Avstriji veliko nevarnejša za trojno zvezo, kot pa samostojna, sebi prepuščena in gospodarsko propadla Galicija³⁷. Na las podobna stališča zagovarja tudi Marburger Zeitung, ki po glasovanju o vsenemškem predlogu o posebnem položaju Galicije ostro napade člana Nemške ljudske stranke Heinricha Pradeja, ker je v državnem zboru glasoval zoper predlog³⁸.

V drugi polovici marca in na začetku aprila se vrstijo protestne resolucije zoper predlagano sestavo posameznih volilnih okrajev. Občinski odbor Radgone (Radkersburg) sprejme na seji 13. 3. 1906 sklep, v katerem se sicer strinja z vključitvijo mesta v 8. štajerski volilni okraj vzhodnoštajerskih mest in trgov, hkrati pa odločno protestira, da bi bile občine Dedonci, Potrna, Plitvički vrh, Žetince, Slovenska gorca in Zenkovci v 23. štajerskem volilnem okraju, v katerem so slovenske podeželske občine severno od Drave, saj so te občine gospodarsko najtesneje povezane z Radgono³⁹. Podobno resolucijo sprejme 6. 4. 1906 občinski odbor v Cmureku (Mureck), 14. 4. 1906 pa še Nemško ljudsko društvo za Radgono in okolico⁴⁰. Oba nemška lista pa v tem času večkrat opozarjata na krivico, ki da se je z Gautschevim predlogom zgodila nemštvu na Kranjskem. Tako Marburger Zeitung podpre poziv Nemškega društva v Ljubljani z dne 31. 3. 1906, ki od nemških strank pričakuje, da bodo Nemcem na Kranjskem zagotovile vsaj en mandat⁴¹.

³⁷ Deutsche Wacht, 1. 4. 1906; Marburger Zeitung, 31. 3. 1906.

³⁸ Marburger Zeitung, 31. 3. 1906.

³⁹ Marburger Zeitung, 17. 3. 1906.

⁴⁰ Marburger Zeitung, 17. 4. 1906.

⁴¹ Marburger Zeitung, 3. 4. 1906. Na zborovanju Nemškega društva v Ljubljani 31. 3. 1906 so sprejeli naslednjo resolucijo: „Die Versammlung gibt ihrem Befremden Ausdruck, daß im Wahlgesetzentwurf den Wünschen der Deutschen Krains keine Rechnung getragen wurde, und erwartet mit Bestimmtheit von den deutschen Parteien, daß den Deutschen Krains mindestens ein Mandat gewährt bleibe.“

Konec aprila 1906 poskušata oba nemška lista trezno presoditi nov Gautschev kompromisni predlog glede razdelitve mandatov. Oba sta prepričana, da se z ustvaritvijo 24 novih mandatov (10 poljskih, 1 češki, 1 italijanski, 12 nemških) razmerje moči med Slovani in Nemci ni v ničemer spremenilo. Ob 217 nemških, 241 slovanskih in 21 romanskih mandatih namreč še vedno ostaja v parlamentu 45 glasov večine nenemških poslancev, zato je tudi pričujoči kompromis nesprejemljiv⁴². Po mnenju Deutsche Wacht je govorjenje o nekakšnem „nemško-romanskem bloku“ v parlamentu zgolj pesek v oči Nemcem, saj bi se tudi v primeru nemško-romanskega sporazuma ohranila slovanska večina (za 3 glasove), poleg tega pa je jasno, da socialdemokratska stranka v nacionalnih zadevah vedno ne bo glasovala z Nemci⁴³. Marburger Zeitung pa je prepričan, da do nemško-romanskega sporazuma ne more priti zaradi tega, ker se morajo Nemci na svojih južnih mejah boriti z Italijani⁴⁴.

Oba nemška lista toplo pozdravita padec („protinemške“) Gautscheve vlade (2. 5. 1906) in imenovanje „rdečega princa“ Konrada von Hohenlohe-Schillingsfürsta za novega ministrskega predsednika. Medtem ko se Marburger Zeitung sprašuje, ali ni zamenjava na čelu vlade le uvod k novemu popuščanju Poljakom⁴⁵, je Deutsche Wacht prepričana, da ima novi ministrski predsednik pri iskanju kompromisa glede volilne reforme bistveno večje možnosti kot njegov predhodnik. Seveda bo tudi Hohenlohe, če bo hotel dobiti podporo za volilno reformo, najprej moral zadovoljiti zahteve Nemcev (v smislu pripomb, ki jih je vladi posredovala Nemška ljudska stranka), ki so svoje nestrinjanje z Gautschevim predlogom jasno izrazili. Ne glede na to, da je novi ministrski predsednik bistveno bolj naklonjen Nemcem kot Gautsch, je jasno, da bo lahko uspel z reformnimi prizadevanji le, če bo popolnoma upošteval interese Nemcev. Zato, pravi Deutsche Wacht, je treba počakati na nov kompromisni predlog vlade, ki bo pokazal, ali je Hohenlohe pripravljen upoštevati nemške zahteve⁴⁶.

⁴² Deutsche Wacht, 29. 4. 1906; Marburger Zeitung, 28. 4. 1906.

⁴³ Deutsche Wacht, 29. 4. 1906.

⁴⁴ Marburger Zeitung, 28. 4. 1906.

⁴⁵ Marburger Zeitung, 1. 5. 1906.

⁴⁶ Deutsche Wacht, 6. 5. 1906.

Tudi Hohenlohejev kompromisni predlog volilne reforme z dne 25. 5. 1906, ki predvideva povečanje števila poslanskih mandatorov za 40 (14 naj bi jih odpadlo na Galicijo, 9 na Spodnjo Avstrijo, 4 na Češko, 3 na Bukovino, po 2 na Moravsko, Šlezijo, Zgornjo Avstrijo in Tirolsko, po 1 pa na Salzburg in Trst)⁴⁷, se obema nemškima listoma ne zdi sprejemljiv, saj Nemci na Kranjskem še vedno niso dobili svojega mandata⁴⁸. Vendar Hohenlohejevega padca nekaj dni kasneje ne pozdravljata, tako kot sta pozdravila padec Gautscha⁴⁹. Veliko bolj deljeno pa presojata vlado novega ministrskega predsednika barona Maxa Wladimira Becka (2. 6. 1906)⁵⁰. Medtem ko jo celjska Deutsche Wacht pozdravi zaradi imenovanja dveh poslancev Nemške ljudske stranke (Derschatta in Pradeja) za ministra⁵¹, jo Marburger Zeitung ostro kritizira. Na udar kritike mariborskega lista prideta zlasti oba nemška ministra, ker da sta vstopila v „klerikalno vlado“⁵².

Med 15. in 22. junijem 1906 je vsa pozornost spodnještajerskega nemštva namenjena odboru za volilno reformo⁵³ in poteku

⁴⁷ Bericht des Wahlreformausschusses über die Gesetzentwürfe, betreffend die Abänderung des Grundgesetzes über die Reichsvertretung und betreffend die Wahl der Mitglieder des Abgeordnetenhauses des Reichsrates (2552 der Beilagen) samt Beilagen, str. 226-228 (7. seja odbora z dne 25. 5. 1906); Jenks, The Austrian Electoral Reform, str. 58.

⁴⁸ Marburger Zeitung, 29. 5. 1906.

⁴⁹ Sploh pa je to čas, ko je njuna pozornost usmerjena k nadomestnim državnoborskim volitvam v splošni kuriji za izpraznjeni Žičkarjev mandat, na katerih poskuša Štajerc-Partei prodreti s Franzom Wratschkom. Toda na volitvah premočno zmaga Anton Korošec. Prim. Deutsche Wacht, 17. 5. 1906; 27. 5. 1906; 31. 5. 1906; 3. 6. 1906; Marburger Zeitung, 24. 5. 1906; 26. 5. 1906; Branko Goropevšek, Nadomestne državnoborske volitve v splošni kuriji na Štajerskem 1906, v: Celjski zbornik 1992, str. 101-131.

⁵⁰ Johann C. Allmayer-Beck, Ministerpräsident baron Beck. Ein Staatsmann des alten Österreich, Dunaj 1956, str. 135-136; Julius von Derschatta je postal minister za železnice, Heinrich Prade pa nemški minister rojak.

⁵¹ Deutsche Wacht, 7. 6. 1906; 10. 6. 1906; celjski župan Julius Rakusch je dne 6. 6. 1906 v imenu mesta Celja poslal nemškemu ministru rojaku dr. Pradeju čestitko za vpoklic v kabinet in ga pozval, naj dosledno varuje nemške interese, zlasti pri vprašanju volilne reforme.

⁵² Marburger Zeitung, 2. 6. 1906. Zaradi članka Derschatta - Minister je bila ta številka Marburger Zeitung zaplenjena.

⁵³ Odbor za volilno reformo so izvolili 28. 3. 1906, štel pa je 49 članov. Predsednik odbora je postal član Nemške napredne stranke dr. Gustav Marchet, njegov

specialne debate o razdelitvi mandatov na Štajerskem. Ko se na 12. seji (15. 6. 1906) odbora za volilno reformo član nemške Katoliške ljudske stranke, poslanec Franz Hagenhofer, zavzame za povečanje števila mandatov na Štajerskem od 28 na 31 in za ohranitev stare ločitve med mestnimi in podeželskimi volilnimi okraji (od treh novoustvarjenih volilnih okrajev naj bi bila 2 podeželska - en slovenski in en nemški - ter 1 mestni)⁵⁴, se spodnještajersko nemštvo povsem strinja s stališči celjskega poslanca Josefa Pommerja in mariborskega poslanca Heinricha Wastiana, ki predlog odločno zavrneta. Oba spodnještajerska nemška poslanca v odboru za volilno reformo energično nastopita proti zvišanju števila slovenskih mandatov na Spodnjem Štajerskem in odločno zahtevata nemški (kočevski) mandat na Kranjskem⁵⁵, hkrati pa se zavzameta za - tudi od vlade priznано načelo - ločitve mest od podeželja (saj je na Spodnjem Štajerskem kmečko prebivalstvo slovensko, mesta in trgi pa so nemški)⁵⁶. Celjski poslanec Josef Pommer predlaga, da 10. volilnemu okraju (Celje) dodelijo trga Sevnico in Vuzenico, deželnemu glavnemu mestu Gradec pa dodajo še peti mandat in graške volilne okraje oblikujejo po naslednjih načelih:

- prvi volilni okraj naj obsega notranje mesto;
- drugi in tretji volilni okraj naj obsegata II. , III. in VI. graški okraj (levi breg Mure);

namestnik pa dr. Miroslav Ploj. Ko je bil 2. 6. 1906 Marchet poklican v Beckov kabinet, so za predsednika odbora (12. 6. 1906) izvolili Ploja. Prim. Bericht des Wahlreformausschusses, str. 239 (10. seja odbora z dne 12. 6. 1906); Jenks, The Austrian Electoral Reform, str. 55.

⁵⁴ Bericht des Wahlreformausschusses, str. 252-253 (12. seja odbora z dne 15. 6. 1906).

⁵⁵ Pommer je dejal: „Krain könne man nicht als ausschließlich slawischen Besitz gelten lassen, da die Deutschen dort von Anbeginn an gelebt und lange Zeit auch geherrscht haben.“ Wastian pa je poudaril: „Die Deutschen dürften sich nicht das Kleinste südlich der Drau abrauben lassen. Von diesem Gesichtspunkte ist besonders das krainische deutsche Mandat für sie eine Frage, die bei der Abstimmung geradezu entscheidend werden muß.“ Bericht des Wahlreformausschusses, str. 253-255 (12. seja odbora z dne 15. 6. 1906).

⁵⁶ Wastian je dejal: „Als Abgeordneter der Südsteiermark erklärt Redner die Scheidung von Stadt und Land als eine Notwendigkeit. Dort ist die Landbevölkerung slowenisch, die der Städte und Märkte zum weitaus überwiegenden Teile deutsch.“ Bericht des Wahlreformausschusses, str. 254-255 (12. seja odbora z dne 15. 6. 1906).

Risba celjske Nemške hiše (1905) pred začetkom gradnje

- četrti in peti volilni okraj pa naj obsegata IV. in V. graški okraj (desni breg Mure) in industrijske kraje Andritz, Eggenberg ter Gösting⁵⁷.

Mariborski poslanec Heinrich Wastian pa na koncu svojega govora predlaga naslednje konkretne spremembe pri razdelitvi volilnih okrajev na Štajerskem:

- nekaj v neposredni bližini nemškega volilnega okraja Radgona-Cmurek (Radkersburg-Mureck) ležečih občin se naj izloči iz 23. slovenskega volilnega okraja in priključi 19. nemškemu volilnemu okraju;
- da se zagotovi „čisto meščanski in nemški značaj“ 9. volilnega okraja (Maribor) naj se kraji Studenci, Pobrežje, Razvanje, Köflach in Voitsberg izločijo iz mariborskega volilnega okraja, namesto njih pa se naj vanj vključita Cmurek (Mureck) in Lučane (Leutschach)⁵⁸.

⁵⁷ Bericht des Wahlreformausschusses, str. 253-254 (12. seja odbora z dne 15. 6. 1906); Deutsche Wacht, 21. 6. 1906; Domovina, 18. 6. 1906; Marburger Zeitung, 16. 6. 1906.

⁵⁸ Bericht des Wahlreformausschusses, str. 254-255 (12. seja z dne 15. 6. 1906); Deutsche Wacht, 21. 6. 1906; Domovina, 25. 6. 1906; Marburger Zeitung, 16. 6. 1906.

Na odločno nasprotovanje spodnještajerskega nemštva in obeh nemških poslancev v odboru za volilno reformo naleti tudi predlog dr. Miroslava Ploja, ki na 13. seji (19. 6. 1906)) zahteva povečanje števila slovenskih mandatov od 6 na 7 in okrepitev celjskega mestnega volilnega okraja s spodnještajerskimi trgi (Središčem, Žalcem, Mozirjem, Gornjim Gradom, Ljubnim, Vranskim, Sevnico in Kozjem)⁵⁹. Na 14. seji odbora (20. junija) ga najprej zavrne celjski poslanec Pommer⁶⁰, za njim pa še mariborski poslanec Wastian, ki poskuša s statističnimi podatki o davčni moči posameznega naroda dokazati, da so zlasti na Štajerskem Nemci po obstoječem predlogu oškodovani⁶¹. Wastian podpre Pommerjevo zahtevo po petem mandatu v Gradcu, na koncu pa ponovi svoj stari predlog o spremembi sestave 19. in 23. ter 9. (mariborskega) volilnega okraja (iz njega naj bi izločili vsaj občini Köflach in Voitsberg in mu pridružili občini Cmurek/Mureck in Lučane/Leutschach iz 8. volilnega okraja)⁶². Izvajanja Pommerja in Wastiana podpre tudi vsenemški poslanec Vinzenz Malik, čeprav je prepričan, da nudi najlažjo rešitev vprašanja volilne reforme Linški program. Le-ta se namreč zavzema za razširitev volilne pravice na vse družbene sloje, toda po poprejšnji izločitvi Galicije in priključitvi Dalmacije k Ogrski⁶³.

Na 15. seji odbora za volilno reformo (22. 6. 1906) poslanci zavrnejo vse predloge, ki zahtevajo povečanje števila mandatov, s 26 proti 21 glasovi pa sprejmejo Wastianov predlog o sestavi 9.

⁵⁹ Bericht des Wahlreformausschusses, str. 261-263 (13. seja z dne 19. 6. 1906); Deutsche Wacht, 21. 6. 1906; Domovina, 18. 6. 1906; Marburger Zeitung, 16. 6. 1906.

⁶⁰ Pommer poudari, da mora ostati razmerje med nemškimi in slovenskimi mandati (220:20) nespremenjeno, celjski mestni mandat pa da ne sme postati bojni mandat. Na koncu svojega govora spet ponovi zahteve o priključitvi trgov Sevnica in Vuzenica v celjski volilni okraj, ustvaritvi novega (petega) mandata za Gradec in novi razdelitvi graških mandatov. Bericht des Wahlreformausschusses, str. 266-267 (14. seja odbora z dne 20. 6. 1906); Marburger Zeitung, 21. 6. 1906.

⁶¹ Bericht des Wahlreformausschusses, str. 267 (14. seja odbora z dne 20. 6. 1906).

⁶² Bericht des Wahlreformausschusses, str. 266-268 (14. seja odbora z dne 20. 6. 1906); Marburger Zeitung, 21. 6. 1906.

⁶³ Ibidem.

(mariborskega) volilnega okraja⁶⁴. Z izidom glasovanja je spodnještajersko nemštvo bolj ali manj zadovoljno, saj je poleg mariborskega Nemcem zagotovljen tudi celjski mandat. Zato pa toliko odločneje zahteva oblikovanje posebnega nemškega (kočevskega) mandata na Kranjskem (v skladu s spomenico kranjskega nemštva z dne 31. 3. 1906)⁶⁵ in zavrača slovenske kompromisne predloge o morebitni kompenzaciji na Štajerskem ali Koroškem⁶⁶. Ko na 21. seji odbora za volilno reformo (4. 7. 1906) potrdijo predlog razdelitve mandatov na Koroškem in zavrnejo predlog dr. Miroslava Ploja po oblikovanju dveh slovenskih mandatov⁶⁷, je spodnještajersko nemštvo na moč zadovoljno. Zadovoljno je tudi z odločnim nastopom poslanca Wastiana, ki na 22. seji odbora (5. 7. 1906) zahteva oblikovanje nemškega (kočevskega) mandata na Kranjskem brez vsakršne kompenzacije⁶⁸. Manj zadovoljno pa je s potekom 27. seje odbora za volilno reformo (12. 7. 1906), na kateri sicer s 23 proti 17 glasovi sprejmejo Wastianov predlog o ustvaritvi

⁶⁴ Bericht des Wahlreformaußschusses, str. 275 (15. seja z dne 22. 6. 1906); Marburger Zeitung, 23. 6. 1906; občini Köflach in Voitsberg so izločili iz mariborskega volilnega okraja, Cmurek/Mureck in Lučane/Leutschach pa so mu pridružili. Pobrežje in Razvanje so uvrstili v 10. celjski volilni okraj, ki so mu dodali tudi občini Vuzenico in Sevnico. Za Wastianov predlog so glasovali Italijani, krščanski socialci, Katoliška ljudska stranka, Nemška ljudska stranka, vsenemci, ustavoverna veleposest, Napredna stranka in socialdemokrati, proti pa le Slovani, medtem ko romunski poslanec Aurel Onciul ni bil navzoč. Prim. tudi Deutsche Wacht, 24. 6. 1906; Domovina, 25. 6. 1906; Marburger Zeitung, 23. 6. 1906.

⁶⁵ O zahtevah kranjskih Nemcev: Deutsche Wacht, 5. 4. 1906; Marburger Zeitung, 3. 4. 1906.

⁶⁶ O kompenzaciji na splošno: Melik, Demokratizacija volilnega sistema (1907), str. 223; Deutsche Wacht, 15. 7. 1906.

⁶⁷ Bericht des Wahlreformaußschusses, str. 322 (21. seja odbora z dne 4. 7. 1906); Marburger Zeitung, 5. 7. 1906. Poslanec Arthur Lemisch je Ploju odgovoril, da v družbenem življenju na Koroškem eksistirajo Slovenci le kot duhovniki, zato da bi „umetno skonstruirana“ slovenska mandata v 20 letih tako in tako padla v nemške roke. Slovenci da namreč glasujejo za nemške kandidate.

⁶⁸ Bericht des Wahlreformaußschusses, str. 325-326 (21. seja odbora z dne 4. 7. 1906). Wastian je med drugim dejal: „Das Deutschtum muß bis zur Adria seine parlamentarischen Hüter und Wächter haben. Jede Kompensation... muß mit Rücksicht auf die unbestreitbare Berechtigung des Verlangens nach einem deutschen Mandat verabscheut werden. Die Deutsche können sich nicht für eine jahrhundertlange Kulturarbeit und Opferwilligkeit in die Rolle der unwillig empfangenen Bettlers begeben.“

nemškega (kočevskega) mandata na Kranjskem, toda na zahtevo dr. Ivana Šušteršiča po reasumiranju (ponovnem glasovanju) o razdelitvi mandatov na Koroškem in Štajerskem s 26 proti 19 glasovi potrdijo predlog o sedmem slovenskem mandatu na Štajerskem⁶⁹.

Potrditev sedmega slovenskega mandata na (Spodnjem) Štajerskem povzroči med spodnještajerskim nemštvom velikansko razburjenje. Kot grofu Stürgkhu se večini spodnještajerskih Nemcev zdi sedmi slovenski mandat „dinamitna bomba“, ki da pomeni veliko nevarnost za celotno volilno reformo, hkrati pa so prepričani, da bo „oktroirani“ sedmi slovenski mandata precej prispeval k zaostritvi nacionalnih bojov na Spodnjem Štajerskem. Večina spodnještajerskih Nemcev vidi glavnega krivca za novo slovensko pridobitev v prvaku Slovenske ljudske stranke dr. Ivanu Šušteršiču, ki da je v teku pogajanj že pristal na kompenzacijo na Kranjskem, potem pa nenadoma (zaradi pritiska „javnega mnenja na Slovenskem“) zahteval kompenzacijo na Koroškem ali Štajerskem⁷⁰. Seveda pa so deležni ostrih napadov tudi nemški katoliški poslanec Franz Hagenhofer, pa oba nemška ministra Heinrich Prade in Julius von Derschatta, deloma celo celjski poslanec Josef Pommer, ki da se je že od samega začetka zavzemal za kompromis⁷¹.

⁶⁹ Na 27. seji odbora (12. 7. 1906) so s 23 proti 17 glasovi sprejeli predlog o ustvaritvi kočevskega mandata na Kranjskem. Nato je dr. Ivan Šušteršič zahteval reasumiranje, t. j. ponovno glasovanje o razdelitvi mandatov na Štajerskem in Koroškem; predlagal je bodisi oblikovanje novega slovenskega mandata na Koroškem bodisi sedmega slovenskega mandata na Spodnjem Štajerskem. Slovenski predlog zadevajoč Koroško so s 25: 19 glasov zavrnili (proti so glasovali vsi Nemci, Italijani in socialdemokrati), predlog o sedmem slovenskem mandatu na Spodnjem Štajerskem pa je odbor sprejel s 26: 19 glasovi; zanj so poleg Slovanov glasovali člani Katoliške ljudske stranke, krščanski socialci, Italijani in socialdemokrat Victor Adler. Bericht des Wahlreformausschusses, str. 342-343 (27. seja odbora z dne 12. 7. 1906); Marburger Zeitung, 14. 7. 1906.

⁷⁰ Po glasovanju je Wastian povedal, da mu je v teku pogajanj Šušteršič zagotovil, da bi bil zadovoljen tudi s kompenzacijo na Kranjskem. Poslanec Kaiser pa je pribil: „Dr. Šušteršič stehe immer bei der Regierung, und was er wolle, geschehe“, Bericht des Wahlreformausschusses, str. 345-346 (27. seja odbora z dne 12. 7. 1906); glej tudi Marburger Zeitung, 14. 7. 1906.

⁷¹ Ko so po reasumiranju na Slovenskem začeli napadati dr. Šušteršiča, da je prodal koroške Slovence, je dr. Albert Geßmann v pismu uredniku Slovenca Žitniku zatrdil, da sta Šušteršič in Ploj naredila za slovenski mandat na Koroškem vse, kar je bilo v njuni moči. Prim. Marburger Zeitung, 4. 9. 1906.

Nemško društvo za Maribor in okolico sprejme na zborovanju 13. 7. 1906 ostro resolucijo zoper „sramotno glasovanje“ v odboru za volilno reformo. V njej se zahvali vsem nemškim svobodnjaškim poslancem, predvsem mariborskemu poslancu Wastianu, za odločen boj v korist nemštva, hkrati pa grobo napade nemška ministra Pradeja in Derschatto⁷². Resolucija mariborskega občinskega odbora z dne 18. 7. 1906 pa od poslancev zahteva, da z vsemi silami preprečijo oblikovanje sedmega slovenskega mandata⁷³. Po mnenju Marburger Zeitung namreč pomeni sedmi slovenski mandat pomemben korak k slovenizaciji Spodnje Štajerske⁷⁴, celjska Deutsche Wacht pa je prepričana, da Nemci zaradi sedmega slovenskega mandata na Spodnjem Štajerskem nemškega kočevskega mandata na Kranjskem ne morejo smatrati za pridobitev - še toliko bolj, ker so Kočevjarji le najbolj izpostavljena straža avstrijskega nemštva, so le „izgubljeni otroci“ nemške vojne moči, samo kljubovalna trdnjava znotraj sovražnikovega ozemlja, medtem ko je na Spodnjem Štajerskem nemštvo veliko močnejše⁷⁵.

Tudi potem, ko na 33. seji odbora za volilno reformo (21. 7. 1906) poslanci sprejmejo predlog mariborskega poslanca Wastiana o novem (nemškem) mestnem mandatu na Srednjem Štajerskem (Lipnica/Leibnitz-Ptuj)⁷⁶, spodnještajersko nemštvo ni preveč zadovoljno. Tako Marburger Zeitung kot Deutsche Wacht označita novi nemški mestni mandat za pridobitev⁷⁷, saj bo sedaj spodnještajersko nemštvo v državnem zboru poleg dveh poslancev iz nemških jezikovnih otokov zastopano še z enim nemškim poslancem iz nemško-slovenske jezikovne meje. Toda zlasti celjski list meni, da se je spričo novega mandata in spreme-

⁷² Marburger Zeitung, 14. 7. 1906; prim. tudi Marburger Zeitung, 17. 7. 1906.

⁷³ Marburger Zeitung, 19. 7. 1906.

⁷⁴ Marburger Zeitung, 19. 7. 1906.

⁷⁵ Deutsche Wacht, 26. 7. 1906.

⁷⁶ Bericht des Wahlreformaußschusses, str. (33. seja odbora z dne 21. 7. 1906); volilni okraj Lipnica-Ptuj je obsegal občine: Stainz, Ivnik/Eibiswald, Cmurek/Mureck, Gornja Radgona, Arvež/Arnfels, Lučane/LEutschach, Lipnica/Leibnitz, Strass, Ernovž/Erenhausen, Deutschlandsberg, Groß St. Florian, Schwanberg, Wildon, St. Georgen an der Stiefing, Ptuj, Breg pri Ptuj, Št. Lenart, Pobrežje in Razvanje. Prim. Melik, Volitve na Slovenskem, str. 396.

⁷⁷ Marburger Zeitung, 24. 7. 1906; Deutsche Wacht, 26. 7. 1906.

njene sestave mariborskega in celjskega volilnega okraja⁷⁸ pojavila nevarnost za celjski nemški mandat, ki da je postal pravi „bojni mandat“⁷⁹.

Po dokončnih sklepih odbora za volilno reformo glede razdelitve mandatov v slovenskih deželah *Deutsche Wacht* resignirano zapiše, da bo s takšno reformo nemški narod prepuščen na milost in nemilost Slovanom, in dodaja: „Stara, nekoč nemška Avstrija, bo dobila nov obraz - slovanskega!“⁸⁰ Po njenem mnenju se bodo razmere v državi po sprejemu reforme bistveno spremenile, saj Nemci niso dobili ustreznega zastopstva v državi. (Še najbolj srečni pa so lahko po mnenju lista Slovenci, saj dobijo poslanca že na vsakih 40.000 volilcev, medtem ko Čehi na 70.000 in Rutenci na vsakih 100.000 volilcev)⁸¹. Po sprejetju volilne reforme v državnem zboru (1. 12. 1906) *Deutsche Wacht* ugotavlja, da je reforma dokončno pokopala nemške upe o ponovni pridobitvi vodilne vloge v državi⁸². Še več. Celjski list je prepričan, da je volilna reforma izkopala Nemcem grob v državi⁸³.

⁷⁸ Mariborski volilni okraj je obsegal le občino Maribor, v celjski volilni okraj pa so spadale občine: Ormož, Sevnica, Laško, Brežice, Ljutomer, Slovenska Bistrica, Slovenj Gradec, Šoštanj, Marenberg, Muta, Vuzenica, Zgornja Vižinga, Gortina, Sobota, Rogatec, Zdravilišče Rogaška Slatina, Studenci, Lovrenc na Pohorju, Celje, Vojnik, Konjice in Vitanje. Prim. Melik, Volitve na Slovenskem, str. 396.

⁷⁹ *Deutsche Wacht*, 26. 7. 1906.

⁸⁰ Ibidem.

⁸¹ *Deutsche Wacht*, 29. 7. 1906.

⁸² *Deutsche Wacht*, 8. 11. 1906.

⁸³ *Deutsche Wacht*, 3. 1. 1907.

Boj za štajersko Podravje (1907-1914)

*Ali naj iščejo Slovenci pomoči pri Culukafrih?
Ne! - Nemec nam je najbližji in na Nemca
se moramo opirati...*

Volilna agitacija pred prvimi državnozborskimi volitvami na podlagi splošne in enake volilne pravice (napovedanimi za 14. maj 1907)¹ se je na Spodnjem Štajerskem začela še pred cesarjevo sankcijo volilnega zakona (26. 1. 1907)². Spodnještajerski Nemci, ki so svojo predvolilno propagando usmerili predvsem proti slovenskim "klerikalcem" ter internacionalni "judovski" social-demokraciji, so se dobro zavedali, da pomenijo "tisoči novih in nepoznanih, neizurjenih in nezanesljivih volilcev"³ precejšnjo nevarnost za nemško posestno stanje, zato so v predvolilnem obdobju opozarjali na nujnost najstrožje strankarske discipline in - v skladu s sklepi shoda nemških svobodnjaških strank v Leobnu 13. 1. 1907⁴ - popolne nemške enotnosti. Toda kljub pozivom le-te ni in ni hotelo biti.

Še najbolj enotno in organizirano se je na volitve pripravila 27. januarja 1907 ustanovljena štajercijanska Napredna zveza, ki je postavila svoje (števne) kandidature (v petih kmečkih volilnih okrajih)⁵ šele potem, ko so bili znani vsi slovenski kandidati. Tudi

¹ V vseh deželah, razen v Galiciji in Dalmaciji, so bile volitve 14. maja 1907.

² Jenks, The Austrian Electoral Reform, str. 64.

³ Ivan Rihtarič, "Štajerc" in njegov odnos do volitev v državni zbor 1906 in 1907, v: ČZN n. v., 1996, št. 1, str. 42.

⁴ Na shodu, ki so se ga udeležili tudi predstavniki spodnještajerskih in kranjskih Nemcev, so se dogovorili za enoten nastop vseh nemških svobodnjaških strank na volitvah in njihovo združitev po volitvah. Deutsche Wacht, 17. 1. 1907: Der deutsche Volkstag in Leoben.

⁵ Štajercijanska Napredna zveza je postavila naslednje kandidate: ptujskega župana Josefa Orniga v volilnem okraju Ptuj-Ormož; Franza Senekowitscha,

v mariborskem volilnem okraju so - na iniciativo Nemškega društva za Maribor in okolico - kandidaturo prejšnjega mariborskega poslanca Heinricha Wastiana podprla vsa mariborska politična društva, zadruge in združna zveza, društvo hišnih posestnikov in občinski odbor z županom Johannom Schmidererjem na čelu⁶, čeprav del nemških volilcev iz Maribora ni bil zadovoljen z vsenemškim kandidatom. Neposredno pred začetkom volilnega boja je namreč v Mariboru začel izhajati list Marburger Nachrichten, ki se je za razliko od vsenemškega Marburger Zeitung razglašal za organa Nemške ljudske stranke⁷. V celjskem volilnem okraju, kjer sta že januarja 1907 najavila kandidaturo celjski učitelj August Aistrich in kandidat Wolfove radikalne stranke Paul Pogatschnigg iz Trsta, so volilci (na zborovanju v Celju 5. 2. 1907) soglasno potrdili kandidaturo dr. Richarda Marckhla, oba samozvana kandidata pa odločno zavrnil⁸. V volilnem okraju Lipnica/Leibnitz-Ptuj, kjer se je v množici različnih kandidatov vnel glavni spopad med kandidatom Nemške ljudske stranke Josefom Radlom in vsenemškim kandidatom Vinzenzom Malikom, pa so se spodnještajerski nemški volilci (na volilnem zborovanju na Ptuju 20. 2. 1907) odločili za slednjega. Svojo odločitev so utemeljili v posebni resoluciji, ki je poudarila: "V težkih časih, ki jim gledamo nasproti, potrebujemo takšen radikalizem, ki se ne bo upognil pred nobeno vlado in nobenim narodu sovražnim vplivom. Ker gospod Malik prisega na takšen radikalizem, podpiramo njegovo kandidaturo."⁹

posestnika iz Leitersberga v volilnem okraju Maribor levi breg-Lenart-Ljutomer in Gornja Radgona; Ludvika Kresnika, kmeta iz Črešnjevca v volilnem okraju Maribor desni breg-Slovenska Bistrica-Konjice; Josipa Vodopiuca, posestnika in oskrbnika graščine Šenek pri Polzeli v volilnem okraju Celje-Vranksko; Andreja Drogeniga, vinogradnika v Kačjem dolu pri Podplatu, v volilnem okraju Rogatec-Šmarje-Kozje; hkrati je Napredna zveza podprla kandidaturo barona Alfreda Moscona, veleposestnika v Pišecah, v volilnem okraju Brežice-Sevnica-Laško. Štajerc, 21. 4. 1907.

⁶ Marburger Zeitung, 16. 2. 1907.

⁷ Prim. Marburger Zeitung, 1. 12. 1906; glej tudi Friedrich Pock, Von der deutschen Presse in Untersteier, v: Südsteiermark. Ein Gedenkbuch von Franz Hausmann, Graz 1925, str. 187.

⁸ Deutsche Wacht, 20. 2. 1907; oba sta svojo kandidaturo že kmalu preklicala.

⁹ Marburger Zeitung, 21. 2. 1907.

Kandidati Napredne zveze so v predvolilnem boju nastopali s (starim) štajercijanskim programom sloge "med slovenskim prebivalstvom na deželi in nemškim prebivalstvom po trgih in mestih", ki da je utemeljena na skupnem gospodarskem interesu. Kmečke volilce so prepričevali, da so vseh njihovih težav krivi slovenski (klerikalni) prvaki, ki da skrbijo predvsem za lastne koristi, in v predvolilnem boju nastopali z geslom: "Kmet voli kmeta!"¹⁰ Vsi trije kandidati v mestnih volilnih okrajih pa so na prvo mesto postavili obrambo ogroženega nemškega posestnega stanja, ki da ga ogroža slovenska veleizdajalska politika. Med konkretnimi zahtevami so se vsi trije zavzeli za drugačno davčno in socialno politiko in zlasti za dosego pravičnejše nagodbe z Ogrsko, ki da že desetletja izkorišča Avstrijo. Tako je dr. Richard Marckhl na volilnem zborovanju v Celju 5. 2. 1907 poudaril, da se bo zavzemal za "prerod in poglobitev nacionalnega mišljenja, ... negovanje nacionalne enotnosti, boj proti nazadnjaštvu, internacionalizmu... in semitizmu, brezobziren boj proti vplivu prvaške klike in njenih visokih podpornikov, sodelovanje pri vseh kulturnih, socialnih in gospodarskih delih in boj za osvoboditev izpod ogrskega jarma..."¹¹ Heinrich Wastian, ki je poskušal nastopati tudi kot zastopnik delavcev, se je na svojem največjem volilnem zborovanju v Mariboru (11. 4. 1907) zlasti zavzel za radikalno (vse)nemško politiko, ki naj z vsemi sredstvi obrani nemško posestno stanje na Spodnjem Štajerskem in v Avstriji¹². Vinzenz Malik pa se je na zborovanju na Ptuj zavzel za uresničitev glavnih zahtev Linškega programa (zlasti za poseben položaj Galicije in personalno unijo z Ogrsko)¹³, hkrati pa zavrnil očitke, češ da je (kot schönereijanec) nasprotnik štajercijanskega gibanja.

¹⁰ Štajerc, 21. 4. 1907.

¹¹ Deutsche Wacht, 7. 2. 1907; glej tudi Deutsche Wacht, 21. 3. 1907.

¹² Marburger Zeitung, 13. 4. 1907; Rozman, Socialistično delavsko gibanje, str. 279.

¹³ Ko je na zborovanju urednik Štajerca Karl Linhart podvomil v pravilnost schönereijanske "politike negacije", mu je Vinzenz Malik odgovoril, da zahteve Vsenemcev po ukinitvi člena 14, posebnem položaju Galicije in personalni uniji z Ogrsko nikakor ne gre šteti za negativne. Prim. Marburger Zeitung, 21. 2. 1907.

Čeprav se je spodnještajersko nemštvo na volitve dobro pripravilo, so bili rezultati volitev daleč od pričakovanih¹⁴. Še najbolj zadovoljni so bili v štajercijanski Napredni zvezi, saj so njeni (števn) kandidati v vseh volilnih okrajih prejeli presenetljivo veliko število volilnih glasov¹⁵. Tako je Štajerc po volitvah zapisal: "To pot še nismo prodrli. Ali zadovoljni smo lahko, kajti mi gremo naprej! Kar je bilo oddanih glasov proti klerikalstvu, to je plod našega dela!... Temna noč je sicer še močna v naših deželah, ali dani se že"¹⁶. Zmage dr. Richarda Marckhla v celjskem volilnem okraju so se na moč razveselili zlasti v Celju, medtem ko so jo drugod (zaradi sestave volilnega okraja) sprejeli kot nekaj samo-umevnega¹⁷. Pičla zmaga Vinzenza Malika v volilnem okraju Lipnica-Ptuj je zlasti ptujske Nemce navdala s strahom pred izgubo mandata na ožjih volitvah¹⁸. V Mariboru, kjer je vsenemškega kandidata Wastiana že v prvem krogu premagal socialdemokratski kandidat Hans Resel¹⁹, pa so bili Nemci na moč razočarani. Tako je

¹⁴ O rezultatih državnozborskih volitev na Štajerskem prim. Ulrike Melliwa, *Die steirischen Abgeordneten im österreichischen Reichsrat 1907-1918*, rkp. dis., Graz 1964, str. 15-16.

¹⁵ V okraju Ptuj-Ormož je zmagal dr. Ploj s 5390 glasovi, štajercijanski kandidat Josef Ornig pa je prejel 1317 glasov. V volilnem okraju Maribor-Slovenska Bistrica-Konjice je bil izvoljen klerikalni kandidat Franc Pišek s 4314 glasov, štajercijanski kandidat Ludvik Kresnik pa je dobil 2077 glasov. V okraju Maribor-Lenart-Gornja Radgona-Ljutomer je zmagal klerikalni kandidat Janez Roškar, štajercijanski kandidat Franz Senekowitsch pa je dobil 1706 glasov. V volilnem okraju Rogatec-Šmarje-Kozje je zmagal dr. Anton Korošec, štajercijanski kandidat Andrej Drofenig pa je dobil 606 glasov. V volilnem okraju Celje-Vransko, kjer je zmagal slovenski liberalni kandidat Franc Roblek, pa je prejel štajercijanski kandidat Josip Vodopiutz le 345 glasov. Štajerc, 19. 5. 1907.

¹⁶ Štajerc, 19. 5. 1907.

¹⁷ Zmagal je dr. Richard Marckhl z 2681 (57,2%) glasovi proti slovenskemu liberalnemu kandidatu Ivanu Rebeku (1179 ali 25,1% glasov) in socialdemokratskemu kandidatu Karlu Sonnleitnerju (833 ali 17,7% glasov). *Deutsche Wacht*, 14. 5. 1907; 16. 5. 1907; Melik, *Volitve na Slovenskem*, str. 396; Anne Heidrich, *Der völkische Kampf im steirischen Unterland vor dem Weltkrieg. Mit besonderer Berücksichtigung der deutschen Presse*, München 1944, str. 56.

¹⁸ Vinzenz Malik je dobil 1401 glas, zastopnik nemških krščanskih socialcev Kremser 1253, socialdemokratski kandidat Josef Jodlbauer pa 824 glasov. Zato so bile 23. maja 1907 ožje volitve. Prim. Rozman, *Socialistično delavsko gibanje*, str. 277.

¹⁹ Johann Resel je dobil 2075 glasov, Wastian 1805, nemški klerikalec Lackenbacher 184 in predstavnik Slovencev Tratnik 54 glasov. Resel, ki je bil izvoljen

list Marburger Zeitung, ki je krivdo za nemški poraz zvalil na Slovence²⁰, dva dni po volitvah resignirano ugotavljal: "Na celem Spodnjem Štajerskem je bil izvoljen le en nemški poslanec - poslanec celjskega volilnega okraja, in še ta le spričo srečne sestave volilnega okraja. Maribor je izgubil svoje zastopstvo, ptujsko-lipniški volilni okraj je pred nevarnostjo, da pade v roke klerikalnemu analfabetu, srednje- in zgornještajerske podeželske občine so volile klerikalno, mestni in trški okraji so padli v roke socialdemokratom, in sicer z nepojmljivimi večinami... Cela Spodnja Štajerska je v razvalinah in prav tako tudi cela nemška Avstrija. Vse je le rdeče in črno..."²¹ In tudi ko je teden dni kasneje (23. 5. 1907) na ožjih volitvah v volilnem okraju Lipnica-Ptuj vsenemški kandidat Vinzenz Malik premagal nemškega krščanskega socialca Kremserja²², se razpoloženje spodnještajerskega nemštva ni bistveno izboljšalo.

Zaradi bolečega poraza v Mariboru, katastrofalnih volilnih rezultatov na Štajerskem, pa velikih izgub nemških svobodnjaških strank v drugih avstrijskih deželah²³, se je v spodnještajerskem

tudi v 4. graškem volilnem okraju, je raje sprejel mariborski mandat. Na novih volitvah v Gradcu je bil izvoljen socialdemokratski kandidat Karl Höger. Marburger Zeitung, 16. 5. 1907; prim. tudi Melik, Volitve na Slovenskem, str. 287, 396; Melliwa, Die steirischen Abgeordneten, str. 17.

²⁰ Marburger Zeitung (16. 5. 1907), ki je po volitvah Resla označil za zastopnika prvakov in prijatelja "kutarjev", je poudaril, da je slovenska inteligenca v Mariboru poslušala besede dr. Rosine, ki je pred volitvami dejal, da je najboljše sredstvo škodovati nemškemu Mariboru to, da vsi Slovenci glasujejo za Resla. (Prim. tudi Rozman, Socialistično delavsko gibanje, str. 279). Tudi Štajerc (19. 5. 1907) je krivdo za Wastianov poraz pripisal Slovincem: "Dosedanji zaslužni poslanec Wastian je pri volitvi propadel... Krivi so temu le prvaški voditelji, ki so sicer na videz postavili lastnega kandidata, v resnici pa so glasovali za socialista. Vedno kričijo ti ljudje proti socialistom, češ da so ti brezverni in breznarodni, ali končno se le združijo z njimi, samo da sp. štajerski kmet nima zastopnika."

²¹ Marburger Zeitung, 16. 5. 1907.

²² Malik je s pomočjo socialdemokratskih glasov dobil 2333 glasov, Kremser pa 1740. Pri tem je zanimivo, da so socialni demokrati na Ptuj, v Pobrežju in Razvanju kršili strankarsko disciplino in glasovali za Kremserja. Prim. Rozman, Socialistično delavsko gibanje, str. 277; Melliwa, Die steirischen Abgeordneten, str. 17.

²³ "Aus der Steiermark ziehen nur fünf deutschgesinnte Abgeordnete ins neue Haus - ein Spiegelbild aus anderen Kronländern, in denen die nationale Vertretung unseres Volkes ebenfalls zu Scherben geschlagen wurde". Marburger Zeitung, 15. 5. 1907.

nemškem tisku znova okrepila zahteva po popolni nemški enotnosti in drobnem, na nemške obrambne organizacije oprtem nacionalnem delu²⁴. Zahteva po nacionalni enotnosti je bila povsem v skladu s predvolilnimi zahtevami vseh nemških svobodnjaških strank, ki so po volitvah napovedovale ustanovitev enotne nemške stranke ali vsaj skupnega državnozborskega kluba. Toda podobno kot se nemške stranke nikakor niso uspele poenotiti za skupno delovanje v državnem zboru²⁵, tudi spodnještajerski Nemci vse do prve svetovne vojne niso uspeli preseči razlik pri presojanju posameznih političnih vprašanj - čeprav jih je zaostrovanje

²⁴ Marburger Zeitung je po volitvah (16. 5. 1907) zapisal: "Jetzt gehe nun jeder Marburger an die völkische und politische Kleinarbeit".

²⁵ Neposredno po volitvah je prišlo (4. 6. 1907) do posvetovanja predstavnikov Nemške napredne stranke, Nemške ljudske stranke, Nemške agrarne stranke in Wolfove Radikalne stranke. Na njem bi naj ustanovili enotni nemški parlamentarni klub. Seveda do ustanovitve ni prišlo, saj so med strankami obstajale precejšnje razlike v presojanju posameznih političnih, gospodarskih in nacionalnih vprašanj, prav tako pa so imele nasprotujoče si poglede na antisemitizem. Namesto enotnega nemškega kluba sta Nemška ljudska stranka in Nemška agrarna stranka oblikovali Nemškonacionalno zvezo (Deutschnationaler Verband), ki ji je pristopil tudi celjski poslanec dr. Richard Marckhl. Deset dni kasneje (14. 6. 1907) je omenjena zveza skupaj z Wolfovo Radikalno stranko in Nemško napredno stranko oblikovalo Združenje nemških strank (Vereinigung deutscher Parteien), na čelu katerega je bil odbor deveterice. Toda Wolfovi radikali so zaradi Wahrmondove afere 4. junija 1908 izstopili iz zveze. Dne 4. 12. 1908 so se Nemška ljudska stranka, Nemška agrarna stranka, Nemška napredna stranka in Nemška radikalna stranka povezale v Nationalverband der deutschfreiheitlichen Abgeordneten des österreichischen Reichsrates, na čelu katerega je bil 16-članski odbor s predstavniki vseh strank. V Nationalverbandu so vseskozi obstajala nasprotja med posameznimi strankami. Radikalci so bili proti podpiranju vlade, agrarce so zanimala predvsem gospodarska vprašanja, opazna pa so bila tudi nasprotja med poslanci iz alpskih in sudetskih dežel. Do tesnejše povezave nemških svobodnjaških strank je prišlo šele na začetku leta 1910, ko je ministrski predsednik baron dr. Richard Bienerth iz vlade odpustil nemškega ministra rojaka dr. Gustava Schreinerja. Dne 26. 2. 1910 so se nemški svobodnjaški poslanci združili v enotno Nemško nacionalno zvezo (Deutscher Nationalverband). Nemška ljudska stranka in Nemška napredna stranka sta se razpustili in direktno vstopili v novo zvezo, Wolfova Radikalna stranka in Nemška agrarna stranka pa sta znotraj nove zveze še vedno ohranili svojo samostojnost. V tej obliki je zveza obstajala do leta 1917. Prim. Brigitte Deschka, Dr. Gustav Groß, rkp. dis., Dunaj 1966, str. 165-169; Weber, Karl Hermann Wolf, str. 293-295; Harrington-Müller, Der Fortschrittsklub im Abgeordnetenhaus, str. 54- 56.

nacionalnega spopada po sprejemu državnozborske volilne reforme (npr. ptujski dogodki leta 1908) sililo, da pustijo ob strani vse ideološko-strankarske razlike.

Pri preseganju politične razdeljenosti spodnještajerskega nemštva v letih pred prvo svetovno vojno so igrali nadvse pomembno vlogo spodnještajerski nemški narodni svet (Deutscher Volksrat für die Untersteiermark) in obe nemški "obrambni" organizaciji, Deutscher Schulverein in Südmark. O ustanovitvi nemškega Volksrata, ki naj bi kot nadstrankarska organizacija usklajeval politično dejavnost Nemcev na Spodnjem Štajerskem, so se nemški zaupniki dogovorili že na zborovanju 10. 5. 1905 v Mariboru, ko so natančno definirali njegove cilje: "Nemški narodni svet naj bi bil močna zaslomba, pod katero naj bi Nemci spodnje dežele v bodoče našli zavetje in zaščito. Bil naj bi neprestano budna centrala obrambe in napada, ki bi povezovala nemška mesta, trge in kraje in ki bi takoj in energično zmogla postaviti se po robu vsakemu napadu neizprosni sovražnikov našega ljudstva..."²⁶ Do njegove formalne ustanovitve je prišlo 4. 2. 1906 v Mariboru²⁷, torej v času, ko je boj za državnozborsko volilno reformo okrepil zahtevo po nemški enotnosti, kmalu zatem pa je zgradil podrobno organizacijo na terenu, ki je pokrivala celotno Spodnjo Štajersko²⁸.

Volksrat, ki naj bi bil nadomestilo za manko idealne strankarske enotnosti²⁹, hkrati pa instrument preseganja lokalne nacionalne politike posameznih nemških občin, je v letih pred prvo svetovno vojno razvil nadvse živahno dejavnost. Njegov delovni program je vseboval nadzorstvo nad vsem prometom z zemljišči in stavbami, spremljanje in podpiranje nemške trgovine in obrti, skrb za nastavljanje nemških uradnikov in zaposlovanje vseh ostalih

²⁶ Marburger Zeitung, 11. 5. 1905.

²⁷ Marburger Zeitung, 6. 2. 1906.

²⁸ Volksrat so na terenu sestavljali t. i. "delovni okraji", in sicer: Maribor-mesto, Maribor-okolica, Celje-mesto, mesta in trgi celjskega državnozborskega volilnega okraja, Ptuj-mesto, Radgona in Cmurek, Ljutomer in Lenart, Brežice, Slovenj Gradec z Marenbergom in Dravsko dolino.

²⁹ "Nur ein Volksrat kann die Unmöglichkeit der idealen Parteieinigkeitsersetzen". Karl Linhart, Der Abwehrkrieg des unterländischen Deutschtums, Pettau 1910, str. 63.

nemških prosilcev, spremljanje političnega in gospodarskega dela Slovencev ter organizacijo obrambe proti njim, podpiranje in ustanavljanje podružnic nemških društev (zlasti šulferajna in Südmarke), pripravo na ljudsko štetje leta 1910 in skrb za enotno nastopanje Nemcev pri volitvah³⁰.

Za razliko od nemškega Volksrata za Česko, ki mu nikakor ni uspelo preseči nasprotij med posameznimi nemškimi strankami, je spodnještajerski nemški narodni svet (v tesni zvezi z nemškimi državno- in deželnozborskimi poslanci) bistveno prispeval k poenotenju stališč spodnještajerskega nemštva - zlasti v odnosu do vseh pomembnejših političnih vprašanj časa³¹. Tako med spodnještajerskimi Nemci ni bilo bistvenih razlik pri presojanju deželnozborske volilne reforme (1908)³², Wahrmundove afere (1908)³³, vprašanja ustanovitve italijanske³⁴ in slovenske pravne fakultete oz. univerze, predlagane občinske volilne reforme (1913-1914)³⁵ in - kot bomo videli kasneje - še zlasti jugoslovanskega vprašanja. Volksrat pa je imel s svojo posredovalno vlogo precej uspeha tudi pri koordinaciji dejavnosti nemških obrambnih organizacij.

Čeprav se je spodnještajersko nemštvo že od nekdanj dobro zavedalo vloge nemških obrambnih organizacij³⁶, sta postali za

³⁰ Franjo Baš, Maribor v avstrijski ustavni dobi, v: Franjo Baš, Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije, str. 198-199.

³¹ To je zgodovinarju Paulu Molischu povedal prvi načelnik Volksrata dr. Gustav Delpin iz Ormoža, ki se je po razpadu monarhije preselil v Leoben. Prim. Molisch, Geschichte der deutschnationalen Bewegung, str. 221.

³² Na protestnem zborovanju v Nemškem domu na Ptuj 13. 9. 1908 sprejmejo spodnještajerski Nemci resolucijo proti nameravani deželnozborski volilni reformi: "Na ljudskem zborovanju na Ptuj zbrani Nemci iz cele Štajerske se izrekajo zoper volilno reformo in zoper osnutek volilne reforme kot je znan iz časopisja ter zahtevajo od nemških svobodnjaških poslancev, da pristanejo le na takšno volilno reformo, ki bo imela za posledico okrepitev nemških svobodnjaških strank v deželnem zboru". Deutsche Wacht, 16. 9. 1907. Der Tag von Pettau.

³³ Prim. Deutsche Wacht, 19. 3. 1908; 29. 3. 1908; Štajerc, 24. 5. 1908.

³⁴ Prim. Melliwa, Die steirischen Abgeordneten, str. 172 sl.

³⁵ Janez Cvirn, Celjsko nemštvo in poskus demokratizacije občinskega volilnega sistema na Spodnjem Štajerskem, v: ZČ letnik 44, 1990, št. 1, str. 113-117.

³⁶ "Der Anschluß an die nationalen Schutzvereine ist gerade für den Grenzbewohner von besonderem Werte, nicht nur, daß er durch sie die Liebe und das

obrambo in krepitev nemškega posestnega stanja na Spodnjem Štajerskem društvu Deutscher Schulverein in Südmark ključnega pomena prav v letih pred izbruhom prve svetovne vojne. Julija 1880 na Dunaju ustanovljeni Deutscher Schulverein, ki si je sprva prizadeval "v krajih z jezikovno mešanim prebivalstvom, posebno na nemških jezikovnih mejah in v nemških jezikovnih otokih, podpirati prizadevanja za pridobitev in ohranitev nemških šol"³⁷, se je ob koncu prejšnjega stoletja spremenil v organizacijo "ekstremnega nemškega nacionalizma", ki se nikakor ni zadovoljevala le z "obrambo" nemškega posestnega stanja na šolskem področju. Čeprav je na Spodnjem Štajerskem šulferajn že v osemdesetih letih prejšnjega stoletja pozabil na lastno devizo: "Nur in den eigenen Kraft ruht das Schicksal der Nation"³⁸, je zlasti v desetletju pred prvo svetovno vojno večino za Štajersko izdanih sredstev³⁹ namenil ustanavljanju svojih društvenih šol (in otroških vrtcev) v pretežno slovenskih krajih. Do leta 1912 je za vse svoje društvene šole pridobil pravico javnosti⁴⁰, hkrati pa je dosegel precej uspehov pri spreminjanju utrakvističnih šol v šole z nemškim učnim jezikom⁴¹. Načrtno skrb za ponemčevanje mladine je Schulverein kazal tudi z organizacijo vajenskih domov, z izboljševanjem in izpopolnjevanjem šolske opreme (zlasti telovadnic), z ustanavljanjem otroških vrtcev, s podporo trgovskim, obrtniškim in glasbenim tečajem, z

Vertrauen zu seinem Volke festigt, lernt er durch sie auch die verschiedenen Wege und Mittel kennen, auf denen er seinem Volke nützen und seiner bedrängten Lage abhelfen kann. Die wirtschaftliche Kräftigung des von der Not heimgesuchten Volksgenossen bringt auch dessen nationale Kräftigung, das Erwachen und die Stärkung nationalen Gemeinsinnes mit sich". Marburger Zeitung, 1. 8. 1903.

³⁷ Drobesh, Der Deutsche Schulverein, str. 198.

³⁸ August von Wotawa, Der Deutsche Schulverein 1880-1905. Eine Gedenkschrift, Wien 1905, str. 12.

³⁹ V letih 1880-1904 je šulferajn izdal za Štajersko 828.543 K (v deželi jih je zbral le 702.717 K), v letih 1905-1909 pa 509.727 K (v deželi jih je zbral 343.639 K). Večino za Štajersko izdanih sredstev je bilo namenjeno obrambi in krepitvi nemškega posestnega stanja na Spodnjem Štajerskem. Marburger Zeitung, 19. 5. 1910; Heidrich, Der völkische Kampf, str. 35.

⁴⁰ Drobesh, Der Deutsche Schulverein, str. 206.

⁴¹ Pred izbruhom prve svetovne vojne je bilo na Spodnjem Štajerskem 228 slovenskih, 44 utrakvističnih in 51 nemških ljudskih šol.

organizacijo božičnic, s štipendiranjem učencev in nagrajevanjem učiteljstva⁴². Pri tem pa je svojo dejavnost vse bolj osredotočal na mariborsko okolico, da bi utrdil mariborski nemški jezikovni otok⁴³. Z denarnimi podporami in političnim pritiskom na krajevne šolske svete je med drugim dosegel ustanovitev večjega števila nemških šol na mestnem obrobju: v Pekrah, Studencih, Radvanju, Razvanju, na Teznem, Pobrežju, v Krčevini in Kamnici⁴⁴. Tako se je do izbruha prve svetovne vojne razširilo nemško šolsko območje mariborskega mesta v nova predmestja, kar je prispevalo k ponemčevanju tamkajšnjega delavstva⁴⁵.

Še večjo vlogo kot šulferajn je pri obrambi in krepitvi nemškega posestnega stanja na Spodnjem Štajerskem igralo novembra 1889 v Gradcu ustanovljeno društvo Südmark⁴⁶, ki si je po statutih prizadevalo predvsem za obrambo nemškega posestnega stanja na gospodarskem področju. Tudi Südmarka je sprva svoje gospodarsko podporne akcije usmerjala v ogrožene nemške jezikovne otoke na Spodnjem Štajerskem⁴⁷, od občnega zbora v Wiener Neustadtu leta 1906⁴⁸ pa se je povsem skoncentrirala na koloniza-

⁴² Franjo Baš, Maribor v avstrijski ustavni dobi, v: Franjo Baš, Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije, str. 196.

⁴³ "Im einzelnen richteten sich die Hauptkräfte auf den Ausbau des deutschen Schulwesens in Marburg und Umgebung, das man dadurch, wie auch durch alle übrige deutsch-völkische Arbeit, allmählich ganz an den geschlossenen deutschen Volksboden anzugliedern suchte". Heidrich, Der völkische Kampf, str. 36; prim. tudi Drobesh, Der Deutsche Schulverein, str. 206.

⁴⁴ Franjo Baš, Maribor v avstrijski ustavni dobi, v: Franjo Baš, Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije, str. 196.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Na splošno o društvu Südmark glej: Eduard G. Staudinger, Die Südmark. Aspekte der Programmatik und Struktur eines deutschen Schutzvereins in der Steiermark bis 1914, v: Geschichte der Deutschen im Bereich des heutigen Slowenien 1848-1918, izd. Helmut Rumpel in Arnold Suppan, Verlag für Geschichte und Politik Wien, R. Oldenbourg Verlag München 1988, str. 130-154; Friedrich Pock, Kulturarbeit der 'Südmark' im steirischen Unterlande, v: Südsteiermark. Ein Gedenkbuch von Franz Hausmann, Graz 1925, str. 160-163.

⁴⁷ Do preloma stoletja je Südmarka zlasti skrbela za krepitev nemških jezikovnih otokov v Celju, Brežicah in Marenbergu. Prim. Franjo Baš, Maribor v avstrijski ustavni dobi, v: Franjo Baš, Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije, str. 197.

⁴⁸ Na občnem zboru v Wiener Neustadtu leta 1906 so se odločili, da bodo za nakupe namenili letno 30. 000 K. Na občnem zboru v Mariboru leto dni kasneje pa so sklenili, da bodo za kolonizacijo namenili večino sredstev. Friedrich Pock, Grenzwacht im Südosten, Graz-Wien-Leipzig 1940, str. str. 31-32.

cijo obmejnega pasu v Slovenskih Goricah in deloma v Dravski dolini, da bi povezala Maribor s sklenjenim nemškim ozemljem.

Do izbruha prve svetovne vojne je Südmarkino kolonizacijsko delo hitro napredovalo, osredotočalo pa se je predvsem na Šentilj v Slovenskih Goricah z okolico, zlasti na občine, ki so bile ovira za nameravano vzpostavitev "nemškega mostišča" do Maribora⁴⁹. Od skupaj 75 do julija 1914 priseljenih nemških družin (s 443 člani) so kar 64 družin (s 368 člani) naselili v okolici Šentilja, ostale nemške družine (iz Ogrske) pa so dobile posest v petih občinah v Dravski dolini⁵⁰, kjer je bila kolonizacija usmerjena povezavi Marenberga s sklenjenim nemškim jezikovnim ozemljem na Srednjem Štajerskem.

Kolonizacijska dejavnost Südmarke (1907-1914)⁵¹

leto	število družin	število oseb	število občin	kolonizirana površina v oralih
1907	4	31	2	133
1908	16	120	5	493
1909	26	181	12	705
1910	32	219	16	832
1911	39	261	21	920
1912	48	308	29	1160
1913	60	369	37	1287
1914	75	443	46	1889

Ofenzivo obeh nemških "obrambnih" organizacij je vedno bolj dopolnjevala dejavnost ptujske Štajerc-Partei, ki se je prav tako osredotočala na štajersko Podravje. Stranka, ki so jo sprva tvorili le

⁴⁹ Prim. Franjo Baš, Maribor v avstrijski ustavni dobi, v: Franjo Baš, Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije, str. 197.

⁵⁰ Priseljenci so prihajali iz Württenberga, Saške, iz nemških krajev na severnem Češkem (v dogovoru z nemškim Volksratom za Češko), pa tudi iz Štajerske, Koroške ter zahodne in vzhodne Ogrske. Dve tretjini priseljencev (50 od 75 družin) je bilo protestantov. Prim. Heidrich, Der völkische Kampf, str. 46; Friedrich Pock, Kulturarbeit der 'Südmark', str. 161-162.

⁵¹ Heidrich, Der völkische Kampf, str. 47.

pristaši leta 1900 ustanovljenega lista Štajerc⁵², je že v prvih letih svojega obstoja dosegla toliko uspehov⁵³, da je z njimi kmalu prepričala vse tiste spodnještajerske Nemce, ki so na začetku dvomili v pravilnost štajercijanske taktike. Od leta 1902 je bila Štajerc-Partei deležna polne podpore večine spodnještajerskih Nemcev (nasprotovali so ji le redki schönereerijanci), potem ko se je konec januarja 1907 tudi formalno organizirala kot Napredna zveza⁵⁴, pa je postala politični faktor, s katerim so morali Slovenci resno računati.

S svojim programom, ki je poudarjal potrebo sloge med nemškimi meščani in slovenskimi kmeti v nerazdeljeni Štajerski, zahteval večjo vlogo nemščine na šolskem področju ter zlasti bičal veleizdajalsko (jugo)slovansko politiko slovenskih (klerikalnih) prvakov⁵⁵, si je štajercijanska Napredna zveza v letih pred prvo

⁵² O ustanovitvi lista Štajerc so se junija 1900 dogovorili ptujski župan Josip Ormig, odvetnik dr. Edwin Ambroschitsch, trgovca Viktor Schulfink in Leopold Slawitsch, tiskar in posestnik Vilhelm Blanke ter komisar Josef Skubitz. Prva številka Štajerca (do leta 1907 je bil štirinajstdnevnik) je izšla 1. julija 1900 v nakladi 12.000 izvodov. Za izdajatelja in odgovornega urednika so imenovali pisarniškega uslužbenca Fr. Schreia. Glavni razlogi za ustanovitev lista Štajerc naj bi bili: "sovrastvo proti Nemcu, zloraba vere in gospodarsko tolovajstvo, ki je tičalo v ustanovitvi klerikalnih 'konzumov'. Štajerc, 6. 1. 1907.

⁵³ Od leta 1900 do začetka leta 1907 je Štajerc-Partei zmagala na 15 od 85 občinskih volitev na Spodnjem Štajerskem. Leta 1903 je zmagala na volitvah v okrajni zastop Slovenska Bistrica in Brežice, leta 1904 v okrajni zastop na Ptuj in leta 1905 v okrajni zastop Rogatec. Heidrich, *Der völkische Kampf*, str. 62 sl.

⁵⁴ Na ustanovnem zboru štajercijanske Napredne zveze 27. 1. 1907 na Ptuj je urednik lista Štajerc Karl Linhart navedel naslednje razloge za formalno organizacijo Štajercijancev: "Zdaj je tudi pravi trenutek, da pričnemo iz novega boja! Prvaška stranka je razdrobljena, dr. Tavčarjeva stranka na Kranjskem umira, kranjski 'liberalizem', ki se je pečal v zadnjem času le s sovrastvom proti Nemcem, ne bode več dolgo dihal. In tudi Spindlerjeva 'nova stranka' nima bodočnosti, ker se bode spremenilo njeno nasprotje do klerikalizma kmalu v boj zoper nemške sosede. Ali nevarna je tudi ta nova stranka, ker vleče politiko na gospodarsko polje in hoče ubiti sleherni pojav tistega nemškega vpliva, ki je koristen in potreben." Štajerc, 3. 2. 1907.

⁵⁵ Na ustanovnem zboru Napredne zveze 27. 1. 1907 so štajercijanski zaupniki soglasno sprejeli naslednji program: "1. Stranka naglašja brezpogojno potrebo prijateljskega razmerja med slovenskim prebivalstvom na deželi in nemškim prebivalstvom po trgih ter mestih in se sklicuje v tem oziru na skupni gospodarski interes. - 2. Stranka se bojuje odločno proti temu, da se zavleče malenkostne politične zadeve v gospodarsko življenje. Stranka smatra zavlečenje političnih nasprotij mnenj na polje gospodarskega dela za nemoralno sredstvo političnih malkontentov. - 3. Brez da bi se priznavali h kateremkoli

svetovno vojno uspela pridobiti precej pristašev na Spodnjem štajerskem in deloma tudi na Koroškem. Njeni pozivi k nacionalni strpnosti⁵⁶ in skupnemu gospodarskemu delu⁵⁷, pa njena kritika slovenske (klerikalne) politike, ki naj bi bila z geslom: "Proč od Gradca!" v pravem nasprotju z avtentičnimi interesi slovenskega kmeta, so naleteli na ugoden odmev med delom kmečkega prebivalstva v ptujskem (zlasti v Halozah), mariborskem in slovenjebistriškem okraju, precej manj pa na Celjskem in v Posavju. Tudi njena izrazita protiklerikalna usmerjenost je v času po razbitju slovenske sloge (1906)⁵⁸, ko je politična iniciativa vse bolj prehaja-

germanizacijskemu namenu, zahtevamo sistematično vpeljavo šol z nemškim učnim jezikom in vpeljavo nemškega poduka v šolah s slovenskim učnim jezikom. - 4. V smislu točke 1 in 2 te izjave pelje stranka brezobzirni boj proti bojkotiranju Nemcem prijaznih ter nemških trgovcev in obrtnikov. Pripravljena je porabiti vsa zakonita sredstva, da nasprotuje uspešno nezakonitemu gibanju bojkota. Pri tem porabi naša stranka boj proti v časnikih razglašenemu, na shodih naglašenemu osebnemu bojkotu kakor tudi boja proti podjetjem, ki imajo namene bojkota (kakor 'konzumi' itd.). - 5. Stranka protestira napram očitaniu, da zasleduje brezverske, protikršćanske tendence. Ona priznava veliko kulturno moč in nepremagljivo vrednost verske vzgoje in verskega vglobljenja - ali ona izjavi, da je zmešnjava verskih in političnih pojmov npravno nizko profaniranje krščanstva; peljala bode brezobzirni boj proti 'farjem', ki ponižujejo stan pravih duhovnov, ki omadežujejo hišo Božjo, prižnico in spovednico. - 6. Vse te točke veljajo za boj naše stranke in so temeljni principi, na katerih se sezidava naša agitacija." Štajerc, 10. 2. 1907.

⁵⁶ "Neosnovano in škodljivo je sovraštvo proti Nemcu. Ali naj se mlado drevesce naslanja na slamo? Ali naj iščejo Slovenci pomoči pri Culukafrih? Ne, - Nemec nam je najbližji in na Nemca se moramo opirati, ako hočemo pridobiti malo večji košček kruha. Zato: uresničite nemške šole, učite se nemščine, - živimo z Nemci v prijateljstvu in zmaga bode naša!" Štajerc, 14. 4. 1907.

⁵⁷ "Hudodelstvo je, ako se vlačí politika na gospodarsko polje. V politiki poznamo naprednjake in nazadnjake, narodnjake in socialiste, ali v gospodarstvu poznamo le kmete s kmetijskimi interesi, obrtnike in delavce z obrtniškimi ter delavskimi interesi. Kadar vpíje moj otrok: oče, daj mi kruha, - takrat mu ne morem zamašiti lačna usta z besedo: 'Hej Slovani' ali 'Naprej zastave slave...' Štajerc, 14. 14. 1907.

⁵⁸ Štajerc je slovensko slogo opisal takole: "Bil je to 'mir' na pokopališču, 'edinost' v ječi... Mlado duhovništvo je vzelo vajete slovenske politike v roke in kdor si je predrznil črhñiti le besedico nasprotnega mišljenja, pokazati le iskrico svobodomiselnosti, je bil preklet... Najhujši terorizem, najbrezobzimejšé nasilje so imenovali 'slogo' in 'vzajemnost' in 'edinost'. Ne da bi manjkalo mož, ki so mislili z lastnimi možgani, - ali obsojeni so bili ti posamniki na molk, izginili so v morju nazadnjaštva, pobili in onemogočili so jih rimski klerikalci, kakor so ubili Mahñičevi hlapci mladega pesnika Gregorčiča..." Štajerc, 6. 1. 1907 (Priloga k 1. številki).

Ptujski župan in deželnozborski poslanec Josef Ornig

la v roke Koroščne Slovenske kmečke zveze, pomenila privlačno moč za del slovenskega kmečkega prebivalstva⁵⁹. Toda zdi se, da je glavni razlog za relativen uspeh štajercijanstva tičal predvsem v

⁵⁹ Tudi slovenski liberalci so bili prepričani, da je eden izmed glavnih razlogov za uspeh štajercijanstva prav klerikalizem. Tako je Slovenski narod 3. 7. 1906 zapisal: "Ali mislite, da je naš štajerski slovenski kmet res tak navdušen pristaš cerkvene politične komande? Kaj še! Ali ne vidite, kako se razširja strupeni nemškutarski 'Štajerc'?... Naš kmet, posebno premožni kmet, je zaveden Slovenec, v narodnem oziru bolj zaveden nego kranjski kmet, in vendar sega po 'Štajercu', ker ta list in njegova stranka ne stoji pod klerikalnim vplivom in ker brezobzimo kritikuje tudi cerkvene kroge, ki ljudstvo samo izkoriščajo za svoje ultramontanske namene!"

poudarjenem avstrijskem patriotizmu in odločnem nasprotovanju jugoslovanski politiki obeh slovenskih meščanskih strank⁶⁰, ki se je očitno tudi marsikateremu preprostu slovenskemu kmetu zdela popolnoma nerazumljiva.

Toda ne nemški Volksrat ne Štajerc-Partei in ne obe nemški obrambni organizaciji s svojo dejavnostjo v letih pred prvo svetovno vojno niso delovali zgolj združevalno, ampak so hkrati tudi cepili nemške sile. Nemški narodni svet si je namreč (vsaj do leta 1913, ko je bil njegov načelnik dr. Gustav Delpin iz Ormoža)⁶¹ prizadeval doseči nemško enotnost izključno na podlagi "vsenemškega radikalizma", kar je seveda poglobljalo razdor z zagovorniki realne politike Nemške ljudske stranke in zmernejših svobodnjaških strank, ki so se leta 1910 združile v Nemško nacionalno zvezo. Zaradi tega je zlasti na deželno- in državnozborskih volitvah prihajalo do "bratskega" boja med različnimi bolj ali manj "nepotvorjenimi" nemškimi kandidati. Na deželnozborskih volitvah leta 1909 se je tako v celjski mestni kuriji v boj proti uradnemu kandidatu celjskega Nemškega društva Hansu Woschnaggu pogl "vsenemški kandidat" August Aistrich, pri čemer se je celo skliceval na sklep nemškega Volksrata, češ da je treba na volitvah podpirati radikalnejše kandidate⁶². Aistrich je poskušal v celjskem

⁶⁰ Karl Linhart je na ustanovnem zborovanju Napredne zveze na Ptuj 27. 1. 1907 poudaril: "Nevarnejša od iredente na Primorskem in južnem Tirolskem ter brezobzirnejša v izvolitvi sredstev koraka panslavistična misel naprej. Pospešujejo jo vedno se ponavljajoča nasprotja med malimi jugoslovanskimi državci na Balkanu in avstrijskemu državnemu sestavu. Njen cilj je uničenje nemškega vpliva, po katerem so si priučili jugoslovanski narodi prvo otroško govorjenje v življenju. Nositelja panslavistične ideje na Štajerskem in Koroškem pa je danes - ako prezremo umirajoči dr. Tavčarjev liberalizem na Kranjskem in novo 'narodno-napredno' Spindlerjevo politično skupino na Štajerskem - iskati v političnem izrazu slovenske duhovščine, v klerikalni stranki." Štajerc, 10. 2. 1907.

⁶¹ Na seji načelstva Volksrata 15. 11. 1913 v Mariboru je dr. Gustav Delpin iz zdravstvenih razlogov odložil funkcijo načelnika. Za novega načelnika so izvolili dr. Otta Ambroschitscha iz Celja. Prim. Deutsche Wacht, 19. 11. 1913.

⁶² Prim. Deutsche Wacht, 22. 5. 1909; 26. 5. 1909; Aistrich je v predvolilnem boju Hansu Woschnaggu očital, da je bil v mladosti član Sokola, zato ga je Woschnagg tožil. Toda na obravnavi pred celjskim sodiščem julija 1909 se je pokazalo, da je v mladosti res plačeval članarino društvu Sokol v Mozirju. Prim. tudi Deutsche Wacht, 24. 7. 1909.

volilnem okraju kandidirati tudi na državnozborskih volitvah leta 1911, toda proti uradnemu kandidatu dr. Richardu Marckhlu ni imel nobenih možnosti⁶³. Še ostrejši boj pri državnozborskih volitvah leta 1911 pa je izbruhnil v volilnem okraju Lipnica/Leibnitz-Ptuj, kjer je proti vsenemškemu kandidatu Vinzenzu Maliku kandidiral član Nacionalne zveze Karl Rauter. Pri teh volitvah se je uspelo Nemcem poenotiti le v Mariboru, kjer so - po slabih izkušnjah iz leta 1907 - soglasno izvolili vsenemškega kandidata Heinricha Wastiana⁶⁴.

Tudi štajercijanstvo ni zgolj krepilo nemške enotnosti, saj se na precejšnjem delu Spodnje Štajerske ni in ni uspelo uveljaviti. Dobesedno razdiralno pa je na nemško slogo delovala politika obeh nemških obrambnih organizacij, ki sta pri gradnji nemškega mostišča do Maribora vse bolj pozabljali, da nemštvo ne živi le v štajerskem Podravju. Jabolko spora je kmalu postala kolonizacijska dejavnost Südmarke, ki se zlasti Nemcem v Celju ni zdela smiselna. Že na 18. občnem zboru Südmarke v Mariboru leta 1907 so predstavniki Celja in Ptuja nasprotovali čistemu obmejnemu delu⁶⁵. Pred 19. občnim zborom Südmarke v Beljaku septembra 1908, ko je celjska krajevna skupina v posebni resoluciji zahtevala radikalno omejitev kolonizacijske dejavnosti in povečanje podpore ogroženim jezikovnim otokom v notranjosti dežele⁶⁶, pa so se spodnještajerski Nemci na moč sprli. Medtem ko so zahtevo

⁶³ Na volitvah je Marckhl prejel 2927 glasov, slovenski kandidat Ivan Rebek 1036 in socialdemokratski kandidat Albert Horwatek 852 glasov. August Aistrich je prejel le 1 glas (lastnega), schönereijanski kandidat Rudolf Schiefer pa 20 glasov. Prim. *Deutsche Wacht*, 14. 6. 1911.

⁶⁴ Wastian je bil izvoljen tudi v 2. graškem volilnem okraju, toda odločil se je za mariborski mandat. Na ponovnih volitvah so v Gradcu izvolili Franza Helda. Prim. Melliwa, *Die steirischen Abgeordneten*, str. 21, 23.

⁶⁵ Friedrich Pock, *Grenzwacht im Südosten*, Graz-Wien-Leipzig 1940, str. 33.

⁶⁶ Celjska krajevna skupina Südmarke je pred občnim zborom sprejela naslednjo resolucijo: "In der Erwägung, daß der Besitzstand der Deutschen in Steiermark nur gewährleistet werden kann, wenn die deutschen Städte und Märkte des steirischen Unterlandes ihren deutschen Charakter bewahren; in Erwägung, daß die deutschen Orte des steirischen Unterlandes nur dann deutsch erhalten werden können, wenn ein Übergang des Realbesitzes in slovenische Hände verhindert wird, wenn die ansässigen deutschen Gewerbetreibenden in ihrem erschwerten Kampfe Unterstützung finden, wenn für neuen Zuzug deutscher Handels- und Gewerbetreibender Sorge getragen wird, und wenn mit allen

Celjanov na zborovanju v Celju (30. 8. 1908) podprle tudi Südmarkine krajevne skupine iz Konjic, Brežic, Vojnika-Dobrne-Vitanja, Sevnice, Laškega, Slovenj Gradca in Rogaške Slatine⁶⁷ (pritegnili pa so ji tudi Nemci na Ptuj in glavni tajnik društva Heegger), se je zlasti mariborskim Nemcem zdela celjska resolucija zgolj povratak k stari, že propadli taktiki⁶⁸. Marburger Zeitung je iz številke v številko poudarjal, da se lahko nemški jezikovni otoki obdržijo le, če se obdajo z vencem nemških ali Nemcem prijaznih podeželskih občin⁶⁹, celjska Deutsche Wacht pa je vztrajala pri koncentraciji obrambnega dela v ogroženih jezikovnih otokih. Šele potem, ko so na občnem zboru v Beljaku 1908 delegati sprejeli kompromisno rešitev, ki je upoštevala tako želje po nadaljevanju kolonizacije⁷⁰ kot zahteve Celjanov⁷¹, se je polemika med

Mitteln für den Nachwuchs eines deutschen Beamtenstandes im bedrohten Gebiete gesorgt wird; endlich in der Erwägung, daß durch die von der Sprachengrenze ausgehende Besiedlungstätigkeit des Vereines Südmark, welche sich dermalen auf die Dorfgemeinde beschränkt, die Mittel des Vereines unverhältnismässig in Anspruch genommen werden, wird die Hauptleitung aufgefordert, ihre Tätigkeit eingedenk des Leitspruches:

Den Brüdern im bedrohten Land

Warmfühlendes Herz, hilfreiche Hand

in Steiermark hauptsächlich den schwer bedrohten deutschen Orten des Unterlandes zuzuwenden und im allgemeinen die bisherige Besiedlungstätigkeit so weit einzuschränken, daß dabei die notwendige und keinen Aufschub erleidende Fürsorge für die bedrohten Orte des Kampfgebietes nicht vernachlässigt wird".

⁶⁷ Deutsche Wacht, 2. 9. 1908; omenjene krajevne skupine so se na zborovanju v Celju povezale v Südmarkgau "Südsteiermark".

⁶⁸ Marburger Zeitung, 1. 9. 1908.

⁶⁹ Tako je Marburger Zeitung (1. 9. 1908) v polemiki s celjsko Deutsche Wacht zapisal: "Kakšen pa bi bil položaj Maribora, če ne bi posedovali lepega venca nemških in Nemcem prijaznih okoliških občin..., če pogumni nemški bojovníki s pomočjo obrambnih društev v Studencih, Pobrežju, Radvanju, Kamnici, Razvanju, Leitersbergu, Krčovini, Pekrah... in tudi v dolini Pesnice ne bi ustvarili nemškega kulturnega pasu okoli drugega največjega mesta v deželi."

⁷⁰ Zanj si je zlasti prizadeval Karl Fraiss, ki je na občnem zboru izjavil: "Die äusseren Umstände sind für die deutsche Besiedlung der Sprachgrenze so günstig, daß es geradezu eine schwere völkische Sünde wäre, noch länger mit halben Mitteln auf halben Wege zaudernd stehen zu bleiben." Prim. Friedrich Pock, Grenzwacht im Südosten, str. 32.

⁷¹ S kompromisnim sklepom so sredstva za kolonizacijo omejili na 150.000 K, od tega so 50.000 K namenili podpori nemškemu obrtništvu po spodještajerskih

CELJE

Poslopja v slovenski, nemški in državni lasti v Celju (1913)

obema nemškima listoma za silo pomirila. Različni pogledi na tak-
tiko obrambnega dela, ki so bili posledica različnega položaja

mestih in trgih. Celjske zahteve pa so dobile potrditev tudi v sklepu o ustanov-
itvi posebnega posojilnega fonda, ki naj bi bil izključno namenjen kreditiranju
tovarišev "na južnem bojnem področju". Prim. Deutsche Wacht, 12. 9. 1908.

nemštva v posameznih spodnještajerskih področjih, pa tudi v naslednjih letih niso povsem izginili. V Mariboru so še naprej prisegali na kolonizacijo obmejnega področja med Muro in Dravo. Tako je Marburger Zeitung na začetku leta 1910 zapisal: "Zdaj si moramo prizadevati, da bi zajezili in preprečili izseljevanje iz slovenskega juga, da bodo na jezikovno mešanem področju med Muro in Dravo prevladali Nemci in da bomo v glavnih oporiščih, v trgih in večjih vaseh z ustanavljanjem nemških šol in obsežnim naseljevanjem na eni strani ohranili nemško, kar je nemškega, na drugi strani pa ustvarili nemško večino, kjer je to možno. In to je na območju med Muro (jezikovna meja) in Dravo (Maribor) še možno, kajti tukaj slovansko ljudstvo še ni do te mere naščuvano, kot v spodnjem delu Štajerske, in je še mnogo Slovencev pri občevarju z Nemci na jezikovni meji in v mestu Maribor Nemcem prijaznih."⁷² Za razliko od Maribora pa so v Celju vedno bolj prisegali na klasično obrambo nemškega posestnega stanja - povsod tam, kjer je ogroženo. Tako so pred glavnim občnim zborom Südmarke v Linzu leta 1910 celjski Nemci ponovno zahtevali omejitev kolonizacijskega dela in koncentracijo društvene dejavnosti na krepitev nemških jezikovnih otokov⁷³. Sklep občnega zbora, da se za celotno kolonizacijsko dejavnost društva nameni največ 250.000 K, pa je le deloma zadovoljil Nemce v Celju. Zato so svojo staro zahtevo ponovili na občnem zboru leta 1911 v Celju - in z njo na "domačem terenu" tudi uspeli. Sklep, naj društvo omeji kolonizacijsko dejavnost na ohranjanje že pridobljene posesti in nameni glavno pozornost ogroženim jezikovnim otokom na Štajer-

⁷² Marburger Zeitung 1. 2. 1910.

⁷³ Neposredno pred občnim zborom v Linzu je Deutsche Wacht v dveh člankih podrobneje osvetlila svoje poglede na kolonizacijo Šentilja in okolice in poudarila, da načelno ne nasprotuje kolonizacijskemu delu na jezikovni meji, vendar je glede na stanje ogroženosti spodnještajerskega nemštva veliko bolj pomembno varovanje in širitev nemške "realne posesti" v jezikovnih otokih, pri čemer pride v poštev tudi naseljevanje obrtnikov in trgovcev. Nemški jezikovni otoki so namreč most med Baltikom in Jadranom, zaradi tega bi morala biti glavna ost Südmarke naperjena k njihovi krepitvi. Na občnem zboru v Linzu so sklenili, da se za kolonizacijo nasploh (ne samo za Šentilj) odobri največ 250.000 K. Prim. Deutsche Wacht, 20. 4. 1910; 4. 5. 1910.

skem, Koroškem in drugih področjih nacionalno mešanih področjih, pa je naletel na nezadovoljstvo v Mariboru. Kmalu po celjskem občnem zboru je Karl Fraiss ustanovil vzporedno društvo Heimstatt⁷⁴, ki je nadaljevalo s kolonizacijo. Toda kolonizacijska dejavnost je počasi prihajala v ozadje. Večini Nemcev je kmalu postalo jasno, da končni izid nacionalnih bojov na Spodnjem Štajerskem nikakor ne bo odvisen le od lokalnih razmer. V ospredje je stopalo jugoslovansko vprašanje.

⁷⁴ Friedrich Pock, *Grenzwacht im Südosten*, str. 49.

Jugoslovansko vprašanje (1908-1914)

Najavilo se je južnoslovansko vprašanje.

*Za nas Nemce je v prvi vrsti
slovensko vprašanje.*

Čeprav so spodnještajerski Nemci že od šestdesetih let prejšnjega stoletja nenehno razkrivali „veleizdajalsko“ (jugo)slovansko slovensko politiko, so se povsem osredotočili na (jugo)slovansko vprašanje šele po aneksiji Bosne in Hercegovine leta 1908, zlasti pa po balkanskih vojnah 1912-13, ko so zahteve po trialistični preobrazbi monarhiji postajale vse bolj glasne.

Za spodnještajerske Nemce je sicer jugoslovansko gibanje že od nekdanj zgolj del širšega panslovanskega gibanja, ki da si želi spremeniti Avstrijo v slovansko državo. Toda za razliko od starih, bolj ali manj meglenih panslavističnih sanjarij, vidi direktno nevarnost za nemško posestno stanje na Spodnjem Štajerskem (in v Avstriji) v novem, bolj organiziranem neoslovanskem gibanju¹. Na eni strani je prepričano, da sta oživljeno neoslovansko in zlasti jugoslovansko gibanje na Slovenskem glavni vzrok za zaostrovanje nacionalnih bojov na Spodnjem Štajerskem², na drugi strani pa

¹ Po neoslovanski konferenci v Pragi opozarja celjska Deutsche Wacht (5. 9. 1908), da neoslovanskega gibanja - za razliko od starega „političnega panslavizma“ - ne gre obravnavati le kot sanjarjenje. Realno nevarnost za Nemce vidi zlasti v ideji ustanovitve slovanske banke, ki da je direktno naperjena zoper gospodarske pozicije nemštva v Avstriji. (Na splošno o tem glej: Irena Gantar Godina, Neoslavizem in Slovenci, Ljubljana 1994.)

² Lep primer takšnega gledanja je resolucija celjskega občinskega odbora z dne 2.10.1908, ki v ljubljanskih in celjskih septembrskih dogodkih ne vidi ničesar drugega kot posledico načrtne in dobro pripravljene politike v službi velikoju-goslovanske iredente: „Der Gemeinderat der deutschen Stadt Cilli gibt seiner Entrüstung darüber Ausdruck, daß die deutschen Bewohner der Stadt Laibach dem verbrecherischen Treiben des slovenischen Pöbels schutz- und rechtlos preisgegeben sind, und bedauert es auf das tiefste, daß die Staatsgewalt durch ihre Schwäche diesem verbrecherischen Treiben Vorschub geleistet hat. Der

se očitno dobro zaveda, da pomeni jugoslovansko gibanje veliko okrepitev slovenske moči nasproti Nemcem. Zato poudarja, da je zanj jugoslovansko vprašanje v prvi vrsti slovensko vprašanje³. Seveda pa se pri opozarjanju na nevarnost „južnega panslavizma“ spodnještajersko nemštvo sklicuje tudi na širše interese Nemcev v Avstriji. Po njegovem mnenju namreč zahteve Jugoslovancev po ustanovitvi samostojne državne tvorbe, ki bi obsegala tudi slovenske dežele, ne ogrožajo le nemškega posestnega stanja na Spodnjem Štajerskem, Koroškem in Kranjskem, ampak tudi nemško gospostvo na Jadranu, hkrati pa predstavljajo veliko nevarnost za razpad monarhije.

Po aneksiji Bosne in Hercegovine (5. 10. 1908), ko pride Avstrija „v nekako navzkrižje s pritlikavimi državami ovčjih tatov na Balkanu“⁴, se v nemškem časopisu⁵ in zlasti v listu Štajerc stopnjuje gonja zoper protidržavne nakane slovenskih prvakov, ki da želijo „štajersko raztrgati, da bi mi Štajerci z našimi davki dolgove

Gemeinderat der Stadt Cilli verwahrt sich auf das entschiedenste gegen die Abhaltung panslawistischer Hetzfeste in den deutschen Städten... Es muß aber nachdrücklich darauf verwiesen werden, daß die Volksbewegung, welche die Austilgung des Laibacher Deutschtums bezweckt, von den Machthabern des slovenischen Volkes von langer Hand planmäßig vorbereitet ist und ohne Zusammenhang mit irgend welchem untersteirischen Ereignisse nur im Dienste der großsüdslawischen Bestrebungen steht. Die hohe Regierung wird aufgefordert, den Deutschen der Stadt Laibach volle Gleichberechtigung angedeihen zu lassen und ihnen die Sicherheit des Eigentums und den ungeschmälernten Genuß ihrer nationalen Rechte zu gewährleisten.“ ZAC, MOC 1850-1918, fasc.124, št. 11224; Deutsche Wacht, 3.10.1908.

³ „Es ist also klar: Weder Kultur, noch Industrie, noch wirtschaftliche Kraft im allgemeinen, noch Zahl oder Stärke berechtigen die Slowenen zu irgend einer Bedeutung. Einzig die um so **unerbittlicher aufgetauchte südslawische Frage, einzig der zum ersten Schläge ausholende südliche Panslawismus hat aus den Slowenen eine kleine Macht gemacht... Die südslawische Frage hat sich gemeldet. Für das Deutschtum ist sie in erster Linie eine slowenische Frage.**“ Karl Linhart, Der Abwehrkrieg, str. 8.

⁴ Štajerc, 6. 12. 1908.

⁵ Na splošno o tem: Arnold Suppan, Zur Frage eines österreichisch-ungarischen Imperialismus in Südosteuropa: Regierungspolitik und öffentliche Meinung um die Annexion Bosniens und der Herzegovina, v: Die Donaumonarchie und die südslawische Frage von 1848 bis 1918. Texte des ersten österreichisch-jugoslawischen Historikertreffens, Gösing 1976, Hrg. Von Adam Wandruszka, Richard G. Plaschka und Anna M. Drabek, Wien 1978, str. 103-129.

vedno zadolženih Kranjcev plačevali, ki hočejo Avstrijo izdati, ki nas hočejo združiti s Srbi in cigani“⁶. Neposredno po aneksiji se zlasti Deutsche Wacht trudi dokazati, kako so vodilni slovenski politiki, predvsem slovenski liberalci z Ivanom Hribarjem na čelu, v tesni zvezi z Beogradom in Cetinjem. Z analizo člankov v Slovenskem narodu in drugih časopisih, ki gredo celo tako daleč, da gledajo v srbskih težnjah po delu Bosne in Hercegovine upravičeno zahtevo, dokazuje veleizdajalsko usmerjenost celotne slovenske politike⁷. Z dokazovanjem protidržavne usmerjenosti slovenskih prvakov pa se še posebej vztrajno ukvarja ptujski Štajerc, ki je izrazito protisrbsko usmerjen⁸.

Spodnještajerski Nemci odločno nasprotujejo resoluciji kranjskega deželnega zbora z dne 16. 1. 1909, ki aneksijo pozdravlja „v trdni nadeji, da je s tem zvršen prvi korak k združenju vseh južnih Slovanov naše monarhije v državnopravno samostojen organizem pod žezlom habsburške dinastije.“⁹ Deutsche Wacht sicer meni, da je aneksija Bosne in Hercegovine monarhijo pahnila v smer trializma, toda hkrati je prepričana, da lahko Hrvati svoj državnopravni program uresničijo le s pomočjo in pristankom avstrijskih Nemcev. Nanj pa morejo računati le v primeru, če se bodo v svojih zahtevah omejili na združitev z Bosno in Hercegovino ter Dalmacijo. Vsaka razširitev tega programa proti severu bo namreč naletela na odločno nasprotovanje Nemcev¹⁰.

Ob avstroogrsko-turškem sporazumu glede odškodnine za anektirano področje Deutsche Wacht ugotavlja, da se je mednarodna situacija bistveno izboljšala in da je ves svet zadovoljen, le

⁶ Štajerc, 20. 9. 1908. „Prvakom se ne gre za drugo nego za to, da bi razrgali zeleno Štajersko in vstvarili s Kranjci ter balkanskimi cigani svojo panslaviistično državo.“

⁷ Deutsche Wacht, 31. 10. 1908.

⁸ „Najbolj proti Avstriji šopiriti se je pa pričela mala, karikaturi podobna Srbija. Zgodovina te države je znana od kraljevskega zapravljevalca Milana čez nesrečnega umorjenega Aleksandra pa do revolverskega Petra in njegovega klavitezu podobnega sina Jurčka.“ Prim. Štajerc, 21. 2. 1909.

⁹ Obravnave deželnega zbora kranjskega v Ljubljani, 47. zvezek, Ljubljana 1910, str. 267; Dragotin Lončar, Politično življenje Slovencev, Ljubljana 1921, str. 80; Deutsche Wacht, 23.1.1909.

¹⁰ Deutsche Wacht, 23.1.1909.

posamezni razdiralni elementi v Angliji, Rusiji in Srbiji še vedno nočejo priznati aneksije¹¹. Med veliko politično krizo v februarju in marcu 1909, ko grozi vojna s Srbijo, pa list od vlade zahteva, naj nasproti Srbiji vodi politiko moči (nobenih pogajanj ali mednarodnih konferenc), saj lahko monarhija le na ta način obdrži svoje pozicije na Balkanu in v Evropi¹². Zato ostro napade resolucijo občinskega odbora Kokarje z dne 1. 3. 1909, ki od zunanjega ministra zahteva, da se Avstro-Ogrska v nobenem primeru ne spusti v vojno s Srbijo¹³. Celjski poslanec dr. Richard Marckhl pa na seji državnega zbora 17. 3. 1909 še z večjo gorečnostjo zavrača hinavsko politiko Ivana Hribarja, ki svari vladu pred vojno s Srbijo, sam pa je na čelu panslavističnega gibanja, ki je naperjeno proti državi in avstrijskim Nemcem¹⁴.

Konec marca 1909 začenja *Deutsche Wacht* objavljati obsežen podlistek z naslovom *Die Radikalen Slovenen und Serbien*¹⁵, ki poskuša s citati iz Slovenskega naroda dokazati v politiki slovenskih liberalcev globoko zakoreninjene panslavistične namene. Anonimni avtor spisa *Austriacus*, ki sredi aprila izda svoj umotvor tudi v samostojni brošuri z naslovom *Von Laibach bis Belgrad*¹⁶, že v uvodu ugotavlja, da je bolj ali manj odkrita panslovanska in prosrbska usmerjenost slovenske radikalne (liberalne) stranke najbolj razvidna iz pisanja Slovenskega naroda, lista, ki da ima že od nekdaj določen državi sovražen naboj. Med okupacijo Bosne in Hercegovine se je zavzemal za Bosance, desetletja in desetletja se je navduševal nad Rusijo (ne glede na carski despotizem in nezdrave socialne razmere) in jo podpiral tudi med vojno z Japonsko, po vojni pa je začel s propagiranjem jugoslovanske ideje. Že sredi leta 1905 je Slovenski narod začel objavljati originalna poročila iz Srbije (balkanska pisma), v katerih je Milan Plut na moč

¹¹ *Deutsche Wacht*, 16. 1. 1909.

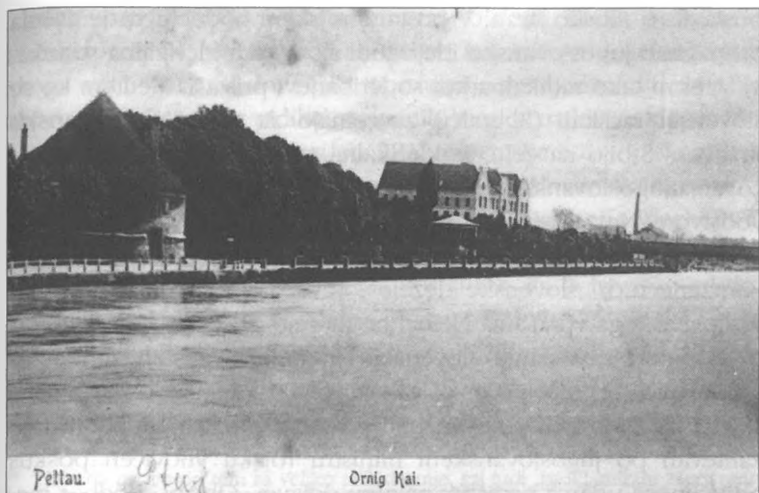
¹² Npr. *Deutsche Wacht*, 20. 3. 1909.

¹³ *Deutsche Wacht*, 6. 3. 1909.

¹⁴ *Deutsche Wacht*, 24. 3. 1909.

¹⁵ *Deutsche Wacht*, 27. 3. 1909; 31. 3. 1909; 3. 4. 1909.

¹⁶ *Austriacus*, *Von Laibach bis Belgrad*. *Serbische Umtriebe in Südösterreich*, Cilli 1909; prim. tudi *Deutsche Wacht*, 17. 4. 1909; *Narodni dnevnik*, 9. 4. 1909; brošura je po pisanju *Narodnega dnevnika* izšla v 15.000 izvodih.

Ornigovo nabrežje na Ptuj

hvalil novi srbski režim in poskušal pri bralcih vzbuditi simpatije za Srbijo in Karadjordjeviče. V času carinske vojne s Srbijo je list v številnih člankih izjavljal, da so simpatije vseh Slovencev in ostalih slovanskih narodov monarhije na strani Srbije, in izražal upanje, da bo Srbija iz tega boja prišla kot zmagovalec. Istočasno je list podrobno poročal o dejavnosti kluba Slovenski jug (o njem je bilo govora tudi na zagrebškem veleizdajalskem procesu) in celo predlagal, naj se v Ljubljani odpre srbski konzulat, v Beogradu pa urad ljubljanske trgovske zbornice. Po mnenju pisca so se sadovi jugoslovanske propagande pokazali že leta 1906 v obliki agitacije za t. i. gospodarsko emancipacijo Slovencev (na ljubljanskem vse-slovenskem trgovskem shodu 20. 10. 1906 je Danilo Majaron navrgel parolo: Svoji k svojim), gospodarski bojkot pa se je povečal zlasti po septembrskih dogodkih 1908. Pri tem je zanimivo, da tudi oblasti niso poskušale preprečiti agitacije za bojkot nemških trgovcev in obrtnikov ter denarnih zavodov. Spogledovanje slovenskih liberalcev s Srbijo se je z nezmanjšano močjo nadaljevalo tudi po aneksiji Bosne in Hercegovine, ko se je Slovenski narod povsem

postavil na srbsko stran. V postaneksijskem obdobju pa je začela propagirati jugoslovansko idejo tudi slovenska klerikalna stranka, ki sicer ni tako radikalna kot so Hribarjevi pristaši. Medtem ko se slovenski radikali (liberalci) zavzemajo za velikojugoslovansko državo s Srbijo na čelu, je klerikalna stranka zagovornica povezovanja jugoslovanskih dežel v monarhiji pod katoliško-hrvatskim vodstvom. Na žalost pa se, pravi pisec, tudi iz izjav dr. Kreka zrcalijo slovenske sanje, naj bodo v bodočo trialistično upravno telo združene tudi „slovenske dežele“. Seveda na takšno rešitev jugoslovanskega vprašanja Nemci ne morejo pristati.

Popolno zavračanje slovenskih in jugoslovanskih zahtev se zrcali tudi iz resolucije celjskega občinskega odbora z dne 17. 12. 1909, ki vidi v slovanski obstrukciji v državnem zboru in v zahtevah po jugoslovanskem ministru rojaku vnovičen poskus odločilnega udarca nemštvu na jugu države: „Občinski odbor mesta Celja kar najostreje obsoja obstrukcijo slovanskih strank, naperjeno proti normalnemu delovanju poslanske zbornice. Glede na to, da s to obstrukcijo ni ogrožena samo ustavna svoboda, temveč naj bi bile izsiljene tudi zahteve, ki bi pretresle državo in ogrozile pravice nemškega naroda, glede na to, da bi še posebej z zahtevo južnih Slovanov po jugoslovanskem ministru rojaku to privedlo do pomembnega udarca proti Nemcem v južnih deželah, občinski odbor mesta Celja od nemških poslancev zahteva, da postulatom Slovanske zveze izreče odločen ne in vztraja v boju za normalno delovanje parlamenta. To je še posebej potrebno zaradi končne ureditve trgovskih in prometnih zvez s tujino, ki so v preupravičeno podporo tako domači industriji kot tudi trgovini in obrti.“¹⁷

Opozarjanje na jugoslovansko nevarnost in zahteve po odločni in enotni nemški politiki dajejo tudi v letu 1910 ton pisanju spodnještajerskega nemškega časopisja in lista Štajerc. Celjska Deutsche Wacht opozarja, da trialistični program nikakor niso zgolj sanje dr. Kreka, saj da so tudi med Nemci špekulanti (klerikalci z dr. Alberom Gessmannom na čelu in krščanski socialci), ki podpirajo zahteve po rešitvi jugoslovanskega vprašanja, vključno

¹⁷ Deutsche Wacht, 18. 12. 1909.

z zahtevo po jugoslovanskem ministru rojaku¹⁸. Korak k trializmu vidi celo v slovenski zahtevi po delitvi štajerskega deželnega šolskega sveta¹⁹ in tudi slovensko obstrukcijo v štajerskem deželnem zboru presoja zgolj z vidika „nevarnih vseslovanskih naklepov“²⁰.

Po zatišju v letu 1911 se leta 1912 v nemškem časopisju znova pojavi več člankov, ki zoper naraščajočo jugoslovansko nevarnost predlagajo povezavo Nemcev in Madžarov²¹. Deutsche Wacht 2. 3. 1912 komentira izvajanje slovenskega poslanca Otokarja Rybača v Wiener Wochenschriftu, ki izhaja iz stališča, da je hrvaško-srbska koalicija na Hrvaškem še vedno enotna in da lahko ogrska vlada zatre jugoslovansko gibanje le z represijo. Vendar da se s tem jugoslovanski problem ne bo rešil, zato Avstrija ne bi smela stati ob strani, kajti konsolidacija razmer na jugu države je tudi v njenem

¹⁸ Seveda pa gre pri tem za veliko pretiravanje, saj tudi „proklamirani zagovorniki“ trializma, niso niti pomišljali, da bi v bodočo „jugoslovansko državo“ prišle tudi slovenske dežele. „Če že pride do trializma“, je 16. junija 1909 v državnem zboru z velikim poudarkom izjavil govornik krščanskih socialcev Wilhelm Miklas, „potem to na noben način ne sme biti mišljeno tako...da bi bile k trialistični velikohrvatski državi prištete tudi Kranjska, Primorska, južna Štajerska itd. Nasledek tega bi bil, da bi se resničnim nosilcem državne misli, ki na njih sloni moč cesarstva, to so alpske in sudetske dežele, zaprla pot k morju.“ (Prim. Janko Pleterski, Trializem pri Slovencih in jugoslovansko zedinjenje, v: Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, Maribor 1981, str. 216.) Izjema je trialistična karta (Triaskarte der Habsburger Monarchie), ki jo je leta 1909 izdal Heinrich Hanau. V komentarju h karti je avtor med drugim zapisal: „Die Trias müßte sich in einen großen südlichen Slavenreich - nennen wir es z. B. Königreich Illyrien - einem überwiegend magyarischen Reich und einem überwiegend deutschen Reich präsentieren. - Das Königreich Illyrien müßte aus Bosnien und der Herzegowina, aus Dalmatien, aus Kroatien und Slavonien, aus Krain mit Hinzufügung der südlich der stromabwärts von Villach gemeinten Drau gelegene Teile von Kärnten und Steiermark, aus Görz und Gradisca, aus Triest und Gebiet und aus Istrien bestehen, und das Königreich Ungarn müßte für den Verlust von Kroatien und Slavonien, Galizien mit Hinzufügung des polnischen Teils von Schlesien und die Bukowina erhalten“. Prim. tudi: Dragotin Lončar, Politično življenje Slovencev, Ljubljana 1921, str. 83.

¹⁹ Npr. Deutsche Wacht, 22. 1. 1910; 26. 1. 1910; 5. 2. 1910; 6. 4. 1910; 9. 4. 1910. ²⁰ Deutsche Wacht, 23. 2. 1910; Narodni dnevnik, 17. 2. 1910.

²¹ Po „ločitveni evforiji“ z začetka stoletja, ko so si bile vse nemške svobodnjaške stranke enotne glede dosege personalne unije z Ogrsko, se z zapletanjem jugoslovanskega vprašanja tudi na Spodnjem štajerskem okrepi prepričanje, da morajo Nemci sodelovati z Madžari, da je v danem političnem položaju dualizem najboljša državnopravna oblika. Na splošno o tem glej: Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 308-310.

interesu. Deutsche Wacht meni, da je Rybařevo razmišljanje, naj bi se Nemci povezali z Jugoslovani zoper Madžare, popolnoma napačno. Stvar je namreč treba postaviti drugače. Ogrska nima apetitov do Trsta in avstrijskega Primorja, enako kot tudi Nemci nimajo teženj po germanizaciji področij od Koroške do Jadrana (sic!). Zahtevajo le tisto, kar jim pripada: da jim ostane odprta pot do Jadrana. Ravno nasprotno pa so zahteve jugoslovanskega gibanja, ki je tako direktno naperjeno zoper Nemce in Madžare. Zato bi bilo za Nemce enako samomoru, če bi podprli Slované proti Madžarom. Po mnenju Deutsche Wacht jugoslovansko gibanje, ki želi ustvariti državo na področju vse do štajerskih Alp, nika-kor ni interna zadeva Ogrske, temveč v prvi vrsti eksistenčno vprašanje Avstrije. Zaradi tega je potrebno v izhodišče razmišljanj postaviti interesno skupnost Nemcev in Madžarov, ki morajo pri tem vprašanju nujno sodelovati²².

Ob izbruhu prve balkanske vojne (8. 10. 1912) Deutsche Wacht ostro napade avstrijsko socialdemokratsko stranko in njeno parolo: Balkan balkanskim narodom ter zahteve po nevmešavanju v vojno. List meni, da je takšno stališče socialdemokracije direktno naperjeno proti interesom Avstrije na Balkanu. Seveda je Avstriji več ali manj vseeno, če Srbija osvoji nekaj ubogih vasi na jugu. Vendar po mnenju lista obstaja realna nevarnost zasedbe Sandžaka, ki lahko pripelje do srbsko-črnogorske obkolitve Avstrije. S tem pa bi se na široko odprla vrata ruskemu vplivu na Balkanu²³.

Še z večjo ostrino spodnještajersko nemštvo napade resolucijo, sprejeto na shodu predstavnikov Vseslovenske ljudske stranke in Hrvatske stranke prava v Ljubljani (20. 10. 1912)²⁴, saj meni, da le-

²² Deutsche Wacht, 2. 3. 1912.

²³ Deutsche Wacht, 19. 10. 1912.

²⁴ Resolucija se glasi: „Izjavljamo, da tvorimo Hrvati in Slovenci eno narodno celoto. Vsled tega hočemo pristaši Stranke prava in Vseslovenske ljudske stranke skupno delovati v duhu in pravcu programa Stranke prava za jedinstvo, pravice in svobodni razvoj hrvatsko-slovenskega naroda v okviru habsburške monarhije. V svesti smo si, da so hrvatsko-slovenske dežele odločilnega pomena za pozicijo monarhije kot velevalsti in kot se zavedamo svoje dolžnosti napram monarhiji, tako odločno zahtevamo in pričakujemo, da se zave tudi monarhija svojih dolžnosti napram našemu narodu.“ Citirano po: Janko Pleterski, Zveza Vseslovenske ljudske stranke in Hrvatske stranke prava v l. 1911-1913, v: Štu-

ta kaže na globoko zakoreninjeno panslavistično gibanje med Jugoslovani v monarhiji. Celjska Deutsche Wacht opozarja, da je nekdanja romantika mladoliberalnih sanjačev že postala oficijelni program vseh, tudi najbolj konservativnih strank in da se v notranjepolitičnem oziru panslavizem kaže v obliki trializma. Trialistični koncept naj bi po mnenju nekaterih predstavljal le etapo na poti k združitvi celotnega slovanskega sveta od Neve do Zlatega roga in od Triglava do Bajkalskega jezera. Če pride do njegove uresničitve, opozarja list, „potem se bodo Slovani, ki si danes delijo bolnika ob Bosporju, povsem mirne duše spravili nad bolnika ob Donavi.“ Seveda pa po mnenju Deutsche Wacht ne gre računati na ustanovitev neke vseslovanske tvorbe, saj je v samem panslovanškem gibanju preveč notranjih nasprotij, med severne in južne Slované pa je zabiti močan klin, ki se ga ne da na lahek način uničiti. Tega se zavedajo tudi najbolj vročestrvni slovanski politiki, zato po mnenju lista sodi politični panslavizem v sfero utopij. S trializmom pa je stvar drugačna. Trializem je kmalu prešel s teoretičnih izhodišč na področje prakse, zahteva po trialistični preureditvi monarhije pa seveda ni ničesar drugega kot „popolni, politično-praktični jugoslovanski panslavizem“. Da je trializem resnično jugoslovanski panslavizem, je pokazalo tudi zborovanje v Ljubljani, kjer so se pogovarjali o državni združitvi vseh Jugoslovanov²⁵, o novi državni tvorbi, ki naj bi obsegala tudi del Koroške in Štajerske. Zato Deutsche Wacht na koncu meni, da je ljubljansko zborovanje očitno veleizdajalsko, ne glede na stare melodije o zatiranju Slovanov v dvojni monarhiji, in ostro kritizira vlado, ki je takšno zborovanje sploh dopustila²⁶.

Od tega časa se v spodnještajerskem nemškem tisku (a tudi v Štajercu) članki s podobno vsebino kar vrstijo, celjska Deutsche

dije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, Maribor 1981, str. 150; prim. tudi: Dragotin Lončar, *Politično življenje Slovencev*, Ljubljana 1921, str. 84; Robert A. Kann, *Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie*, Wien 1964, I., str. 307.

²⁵ Očitno je celjska Deutsche Wacht zavestno potvorila vsebino omenjene resolucije.

²⁶ Na splošno o tem: Janko Pleterski, *Zveza Vseslovenske ljudske stranke in Hrvatske stranke prava v l. 1911-1913*, v: *Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju*, Maribor 1981; glej tudi Deutsche Wacht, 26. 10. 1912.

Wacht pa še posebej natančno spremlja pisanje slovenskega časopisja in izkoristi vsako priložnost, da lahko prikaže protidržavno razpoloženje Slovencev. V komentarju Šušteršičevega govora v delegacijah v začetku novembra 1912, ko vodja Vseslovenske ljudske stranke od Avstro-Ogrske zahteva priznanje srbskih zahtev po albanskem morju in ustanovitev jugoslovanske državne tvorbe v okviru monarhije, ki naj deluje kot protiutež velikosrbske države²⁷, Deutsche Wacht pravi, da vodijo Jugoslovani nenačelno in hinavsko politiko, ki terja samostojno državo le zase, medtem ko interese drugih narodov, zlasti Albancev, prepušča na milost in nemilost Srbom²⁸. List se čudi, kako je lahko Šušteršič kot eksponent katolicizma zagovornik ekspanzionistične politike pravoslavne Srbije, ne glede na vidno krepitev nasprotij med katoličani in pravoslavci²⁹. Ob vsem tem Deutsche Wacht ugotavlja, da dogodki zadnjih let pred Avstrijo vse bolj postavljajo vprašanje, ali bo nastopila kot velesila, saj je odnos Srbije do monarhije že prekoračil meje tolerance. Zaradi arogantne izjave srbskega ministrskega predsednika, da se je Srbija o položaju luk pripravljena pogovarjati šele po končani vojni, in napada na hišo avstrijskega konzula Prohaske, bi monarhija morala reagirati. Seveda pa po mnenju Deutsche Wacht leži nevarnost v tem, da se avstrijski Jugoslovani solidarizirajo s Srbijo. Deželni zbor v Sarajevu se je javno izrekel za Srbijo, iz istega razloga sta bila razpuščena občinska odbora v Splitu in Šibeniku. Tudi na Reki in v Zagrebu je prišlo do prosrbskih demonstracij, enak pa je sklep ljubljanskega občinskega odbora o finančni podpori srbskemu Rdečemu križu. Očitno je, da so avstrijski Jugoslovani sovražno razpoloženi do lastne države in v primeru vojne s Srbijo, tiste enote, v katerih so Jugoslovani, gotovo ne bi hotele nastopati proti „bratom Srbom“. Zato, pravi Deutsche Wacht, stoji na strani domovine, ki so jo Jugoslovani definitivno zapustili, le še nemški narod, ki pa nima nobenih koristi od svoje platonske zvestobe³⁰.

²⁷ Prim. Feliks J. Bister, Anton Korošec, državnozborski poslanec na Dunaju. Življenje in delo 1872-1918, Ljubljana 1992, str. 113.

²⁸ Deutsche Wacht, 13. 11. 1912.

²⁹ Deutsche Wacht, 16. 11. 1912.

³⁰ Deutsche Wacht, 20. 11. 1912.

*V Mariboru rojeni nemški pesnik Otokar Kernstock
in njegova rojstna hiša*

Dne 23. 11. 1912 objavi Deutsche Wacht daljši članek poslanca Franza Perka z naslovom: Adria und Deutschtum, ki vidi edino orožje proti jugoslovanskim konceptom v politiki sile in v načrtnejši gradnji nemškega mostu do Jadrana. Perko v uvodu ugotavlja, da „srbski kraljevski morilci“ s podporo avstrijskih Jugoslovancev že dolgo časa sanjajo o Veliki Srbiji in o prodoru na Jadran, pri čemer ne dajejo nobenih pravic Albancem, za katere Nemcem ne more biti vseeno. Nato analizira svetovno imperialistično politiko in pravi, da je nemški rajh v zadnjih štiridesetih letih v tekmovanju z Angleži v boju za kolonije in svetovni trg resnično bistveno napredoval, vendar bi ga izguba Jadrana ponovno potisnila za nekaj korakov nazaj. Tej nevarnosti se morata Nemčija in Avstro-Ogrska odločno upreti, zato Nemci nikoli ne smejo privoliti v imperialistično preureditev monarhije, t. j. v ustanovitev jugoslovanske države v okviru katere bi bile tudi jadranske luke. Varovanje nemških interesov samo s silo pa seveda ni dovolj. Njej ob strani mora teči kolonizacija ob južni železnici. Trst bo namreč postal slovanski, če Nemci ne bodo premaknili jezikovne meje vse

do Jadrana. To velikansko nalogo pa lahko realizira le skupna nemška politika, in sicer tako, da se Nemci iz Ogrske, Rusije in Galicije preselijo na južno in vzhodno jezikovno mejo v srednji Evropi. Po Perkovem mnenju so to že stari in znani cilji Nemcev, ki se bodo lahko realizirali le v svetovni vojni, do katere bo gotovo moralo priti že v bližnji prihodnosti. V njej se bo odločalo o gospodstvu v Evropi in tudi na Jadranu. Zato se morajo po njegovem mnenju Nemci oborožiti ne le z orožjem, temveč tudi moralno in kulturno-politično, da ne bodo ponovno presenečeni.

Med zaostrovanjem srbsko-avstroogrškega konflikta ob koncu leta 1912 in na začetku leta 1913, posveča spodnještajerski nemški tisk ponovno največ pozornosti opozarjanju na protinemško in protimadžarsko usmerjenost jugoslovanskega gibanja; prepričan je, da se preko Srbije vmešava v notranje zadeve monarhije tudi Rusija³¹. Na eni strani je Rusija zainteresirana za Galicijo in tam si pomaga s plačanimi agitatorji in neomejenimi količinami rubljev, pri podpiranju srbske protiavtstrijske politike pa lahko računa na nekaj milijonov Jugoslovancev v Avstro-Ogrski, ki so odkrito prosrbsko usmerjeni. Dokaz za to spodnještajerski Nemci ne vidijo le v različnih protiavtstrijskih demonstracijah, temveč tudi v obstrukciji Slovanov v državnem zboru, ki v težki politični situaciji onemogoča delo parlamenta. Zato po njihovem mnenju ni nobene dvoma več, da Nemci stoje sredi panslavistične plime, ki je nevarnejša od prepiranja o položaju Albanije in južnojadranskih luk³². Jugoslovanska nevarnost je namreč po mnenju spodnještajerskih Nemcev realnost, proti kateri se je potrebno boriti z vsemi sredstvi in na vseh nivojih.

Spodnještajersko nemštvo sprejme z vidnim odobravanjem resolucijo spodnještajerskega nemškega narodnega sveta z dne 1. 12. 1912 (formuliral jo je urednik dr. Otto Ambroschitsch iz Celja), ki vidi v jugoslovanskem gibanju nevarnost ne le za Nemce, temveč tudi za državo: „Nemški narodni svet za Spodnjo Štajersko je na svojem letnem zborovanju 1. decembra 1912 v Mariboru moral opozoriti na veliko nevarnost južnoslovanskega gibanja za nem-

³¹ Deutsche Wacht, 23. 11. 1912.

³² Ibidem.

ško posestno stanje na jugu Avstrije. Zato je pozval vse nemške sonarodnjake, da se skupaj borijo proti temu naskoku. Južno-slovansko gibanje pa pomeni zaradi svojega sovraštva do Nemcev tudi veliko nevarnost za državo. Zato od vseh nemških poslancev zahtevamo, da pri vladi delujejo tako, da si bo prizadevala za ohranitev sedanje državne oblike in se z vsemi močmi postavila po robu prodiranju jugoslovanstva.³³ Tudi resolucija, ki jo sprejmejo istega dne (1. 12. 1912) na velikem zborovanju štajercijanske Napredne zveze na Ptuj, odločno obsoja „državi sovražno hujskarijo posameznih elementov“³⁴ in poudarja zvestobo državi in dinastiji: „Danes dne 1. decembra 1912 v Ptuj zborujoče, od ‚Štajerčeve‘ stranke vprizorjeno in od več kot 500 oseb obiskano manifestacijsko zborovanje... zahvaljuje se merodajnim voditeljem naše države za vzdržanje miru, ki leži v interesu vseh narodov. Ali shod ne more težke skrbi zamolčati, da bodejo balkanske zmešnjave vsled nenasitnosti in roparskega poželenja gotovih elementov na Balkanu gospodarsko bodočnost in politično veljavo Avstrije v resno nevarnost spravile. Shod smatra mir kot najdragocenejši zaklad, - ali mir, katerega pritlikavi sosedi ne smejo kot strahopetnost tolmačiti, - mir, ki bode naši ponosni monarhiji njene pravice nedotaknjene pustil. Na tem stališču zagotovi to zborovanje svojo nespremenljivo zvestobo in ljubezen do cesarja in domovine, katero hočemo v miru kakor tudi v vojni držati. Shod pa obsoja najostreje brezvestno srbo- in rusofilsko hujskarijo, ki meji na veleizdajo in ki jo razširjajo panslavistični agenti med širokimi sloji slovenskega ljudstva. Shod protestira proti tej hujskariji in izjavlja ter naglaša, da stoji slovensko ljudstvo zvesto pri cesarju in domovini. Shod izraža voditelju slov. ljudske stranke dr. Šušteršiču in njegovim štajerskim ter koroškim pomagačem vsled njih nepatriotičnega ravnanja svoje zaničevanje. - Naj živi naš cesar in naša domovina, naj živi armada in mornarica!“³⁵

V času premirja se spodnještajersko nemško časopisje vedno glasneje sprašuje, kako dolgo še bo vlada tolerirala protidržavno

³³ Deutsche Wacht, 4. 12. 1912.

³⁴ Štajerc, 8. 12. 1912.

³⁵ Štajerc, 8. 12. 1912. Zborovalci so poslali telegram cesarju in predsedniku vlade Stürgkhu.

in naravnost izdajalsko politiko Čehov in Jugoslovanov, ki da so jo vzpodbudile srbske in bolgarske vojaške zmage³⁶. Tudi Štajerc je prepričan, da se je panslavizem, „ki se pri nas skriva pod imenom ‚jugoslovanstva‘ ali ‚trializma‘“, po prvi balkanski vojni tako okrepil, da pomeni resno nevarnost za obstoj države: „Slovenski voditelji hočejo odtrgati velik del Štajerske, velik del Koroške in združiti vse to s Hrvatsko, Slavonijo, Kranjsko, Primorsko v eno državno skupino. To bi bil prvi korak za razkosanje Avstrije. Pozneje bi se namreč ta ‚trialistični‘ sestav združil s Srbijo; - habsburške kronovine bi razpadle kakor biseri iz zlate krone...“³⁷ Zato spodnještajerski nemški tisk nenehno poziva merodajne politične faktorje v državi, da z vsemi sredstvi nastopijo zoper veleizdajalsko slovensko politiko³⁸. Na udar kritike pride zlasti Slovenska ljudska stranka z dr. Ivanom Šušteršičem na čelu, ki se zdi spodnještajerskemu nemštvu veliko nevarnejši nasprotnik od liberalcev³⁹.

Tako kot spodnještajersko nemštvo zavrača kakršnokoli trialistično preureditev Avstro-Ogrske, nasprotuje tudi drugim predlogom sprememb obstoječega dualističnega ustroja države. Med različnimi reformnimi predlogi med drugim ostro zavrne vsenemškega poslanca Karla Ira in njegov koncept preureditve Avstro-Ogrske v nekakšen petdržavni sistem, ki bi obsegal Nemško Avstrijo, Ogrsko, Galicijo in Bukovino, Jugoslavijo in Češko.⁴⁰ Po mnenju Deutsche Wacht je Irova ideja o nemški Avstriji kot trdnjavi nemštva, ki bi lahko v miru in prijateljstvu živela s svojimi sedanji-

³⁶ „Bei den Südslawen wie bei den Tschechen haben die Siege der Serben und Bulgaren nichts anders als hochverräterische Gesinnung ausgelöst“. Deutsche Wacht, 8.1.1913.

³⁷ Štajerc, 13. 4. 1913.

³⁸ Tako je Štajerc 18. 5. 1913 zapisal: „Zmage balkanskih zaveznikov nad umirajočo Turčijo občutili so slovenski voditelji radikalne, liberalne in klerikalne smeri kot zmage nad Avstrijo. Igrača, prava igrača je, to trditev dokazati! Treba je le prelistati slovensko časopisje zadnjega pol leta, treba je le prečitati govore slovenskih voditeljev v zadnjih par mesecih, - in avstrijsko misleče srce ima dovolj, več kot dovolj!“

³⁹ Tako Štajerc 10. 11. 1912 zapiše: „Klerikalci so se kar čez noč spremenili svoje ‚prepričanje‘ in govorijo zdaj za Srbe ravno tako kakor so preje proti Srbom govorili“.

⁴⁰ Karl Iro, Großösterreich-Trialismus-Deutschösterreich, v: Die Wage, 22. 2. 1913; prim. tudi Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 312, op. 16.

mi sovražniki, le navadno fantaziranje, njegovo zavračanje germanizacije, ki da se v praksi ni potrdila, ter izjava, da se lahko Nemci približajo vsenemškim ciljem „le po poti nacionalne avtonomije“, pa nov dokaz zgrešene schönererijanske razdiralne politike⁴¹.

Od balkanskih vojn nemško časopisje (in Štajerc) vedno znova opozarja, da so Nemci proti kakršnimkoli spremembam obstoječe državno-pravne uredite, saj da se interesi Nemcev in monarhije povsem prekrivajo⁴². Hkrati pa se predvsem trudi dokazati, da je jugoslovansko vprašanje za Nemce bolj pomembno kot dosega češko-nemške nagodbe, ki postane zopet aktualna sredi leta 1912⁴³. Ko se v številnih člankih, ki razkrivajo „jugoslovansko zaroto“, nemški tisk vedno bolj sprašuje tudi o možnih oblikah rešitve jugoslovanskega vprašanja, prihaja do prepričanja, da je rešitev možna le ob sodelovanju Nemcev in Madžarov. Tako celjska Deutsche Wacht 18. 6. 1913 na dolgo predstavi govor koroškega poslanca Josefa Doberniga, ki v državnem zboru poudari, da se jugoslovansko vprašanje nikakor ne more rešiti na tleh parlamenta, temveč le z dogovorom med Nemci in Madžari. Predpogoj za takšen dogovor pa je po njegovem mnenju priznanje Madžarov, da znotraj Ogrske žive tudi drugi narodi (Nemci, Romuni, Srbi, Hrvati), ki so bili dotedaj zatirani. Za Nemce, pravi Dobernig, je dualizem bistveno slabši od pravega centralizma, vendar neprimerno boljši kot trializem (ali celo federalizem), ki ga zahtevajo ekstremni Jugoslovani. Trialistična ureditev države bi pomenila propad nemške manjšine na jugu, izgubo poti do Jadrana in Trsta, ki je za državo neprecenljivega pomena, zato se s trializmom Nemci nikakor ne morejo strinjati. Dejstvo pa je, zaključuje Dobernigg, da je rešitev jugoslovanskega problema možna le s pristankom Nemcev, ki morajo biti popolnoma složni.

⁴¹ Deutsche Wacht, 5. 3. 1913.

⁴² Tako je celjski poslanec dr. Richard Marckhl na zborovanju celjskega Nemškega društva 27. 3. 1913 med drugim poudaril: „Der Dualismus sei unter den gegebenen Verhältnissen die einzige Staatsform, in der die Interessen des Deutschtums möglichs gewahrt werden können und in der die Donaumonarchie sich ihre Machtstellung und ihren Einfluß auf die Gesamtentwicklung in Europa am besten sichern könnte. Auch hier laufen die Interessen der Deutschen mit denen der Monarchie parallel.“ Deutsche Wacht, 29. 3. 1913.

⁴³ Höbelt, Kornblume und Kaiseradler, str. 281.

Dr. Otto Ambroschitsch

V letih 1913-1914 so si spodnještajerski Nemci popolnoma edini, da je sporazum med Nemci in Madžari potreben tako zaradi notranje- in zunanjepolitičnih problemov, kot tudi zaradi zapletenega gospodarskega položaja⁴⁴. Bistveno bolj skeptični pa so do alternativne ideje nemško-jugoslovanskega sporazuma, ki se poleti 1913 porodi v nemško nacionalnih krogih, in ki jo poslanec Dobernig formulira takole: v okviru dualistične ureditve, z najtesnejšim sodelovanjem Nemcev in Madžarov, bi Jugoslovanom priznali pravice v njihovih zgodovinskih mejah. Če pa bi le-ti zah-

⁴⁴ Deutsche Wacht, 21. 6. 1913.

tevali Koroško, Štajersko, Gorico in Trst, in Nemcem ne bi priznali gospodstva na Jadranu, potem bodo Nemci odločno proti rešitvi jugoslovanskega vprašanja⁴⁵.

Deutsche Wacht že ob predstavitvi tega načrta meni, da Jugoslovani nikoli ne bodo pristali nanj, in da je za obvarovanje nemškega posestnega stanja potrebno voditi le boj na vseh frontah. V tem kontekstu list presoja tudi avstro-ogrsko zunanjo politiko. Protiruska politika zunanjega ministra grofa Leopolda Berchtolda je po njenem mnenju popolnoma napačna, saj je v interesu reda na Balkanu, za katerega je monarhija še posebej zainteresirana, potrebno doseči sporazum tudi z Rusijo⁴⁶. Po mnenju Deutsche Wacht pa je še bolj žalostno dejstvo, da v Nemčiji na jugoslovansko vprašanje gledajo le z očmi trgovca, čeprav to vprašanje zadeva politično eksistenco Avstro-Ogrske.⁴⁷ Tako kot se jugoslovanskega vprašanja ne da zreducirati na formulo: „Man hat sich mit den Leuten da unten besserzustellen“, je tudi težko postavljati vprašanje vojne s Srbijo, saj se takoj postavlja novo vprašanje, kaj storiti z okupirano Srbijo. Zato je nujno, da pokaže Nemčija več interesa za probleme na Balkanu in da pride do tesnejših diplomatskih zvez med njo in Avstro-Ogrsko⁴⁸.

Spodnještajersko nemštvo je v letu pred izbruhom prve svetovne vojne trdno prepričano, da je najboljša obramba zoper jugoslovansko gibanje skrb za varovanje in krepitev nemškega posestnega stanja na Koroškem, Štajerskem, na Kranjskem in v Trstu⁴⁹. V boju zoper „veleizdajalske“ Jugoslovane se lahko nemštvo na jugu obdrži le s stalnim bojem v parlamentu in z velikopoteznim delom nemških obrambnih organizacij⁵⁰. V težkem obrambnem boju pa je nujno vzajemno jamstvo vseh Nemcev v monarhiji (Deutsche Geimeinbürgschaft), še posebej tistih v alpskih deželah.

⁴⁵ Deutsche Wacht, 2. 7. 1913.

⁴⁶ Deutsche Wacht, 19. 7. 1913.

⁴⁷ O nemški „balkanski“ politiki glej: Andrej Mitrovič, Prodor na Balkan i Srbija 1908-1918. Srbija u planovima Austro-Ugarske i Nemačke 1908-1918, Beograd 1981.

⁴⁸ Deutsche Wacht, 20. 9. 1913.

⁴⁹ Deutsche Wacht, 24. 1. 1914.

⁵⁰ Deutsche Wacht, 29. 4. 1914.

Zato spodnještajerski Nemci pozdravijo ustanovitev Nemškonarodnega združenja (Deutschvölkische Vereinigung)⁵¹, v katerega se marca 1914 združi 19 poslancev iz alpskih dežel, ki vidijo največjo nevarnost za Nemce prav v jugoslovanskem vprašanju⁵². Spomladi 1914 spodnještajerski in koroški Nemci na več zborovanjih skupaj opozarjajo vlado pred protidržavnimi nakanimi slovenskih politikov. Tako urednik Štajerca Karl Linhart na zborovanju Kmečke zveze v Sinči vasi na Koroškem 20. aprila 1914 odločno svari pred trializmom. Na njegov predlog sprejmejo zborovalci resolucijo, ki odločno zavrne trialistične koncepte slovenske politike: „Zbor svari... c. kr. državno vlado, naj ne podpira vedno očitneje nastopivše panslavistično hrepenenje po jugu, ki hoče uresničiti samostojno jugoslovansko državo in jo združiti pozneje s Srbijo in Črno goro; ne samo na Koroškem, marveč v vseh planinskih pokrajinah ter ob Adriji so interesi Nemcev in Nemcem prijaznih Slovencev ednaki z onimi dinastije in države...“⁵³ Vztrajanje pri obrambi nemškega posestnega stanja pa je razvidno tudi iz resolucije, ki jo na predlog dr. Otta Ambroschitscha sprejme nemški ljudski dan v Celovcu dne 21. 5. 1914: „Nemci notranje in južne Avstrije vidimo porok za uspeh našega

⁵¹ Völkisch=nacionalno pristen v etničnem smislu.

⁵² Že leta 1912 se je v okviru Nemške nacionalne zveze oblikovalo neformalno združenje poslancev iz alpskih dežel, ki se je maja 1912 organiziralo kot Mladonemško združenje (Jungdeutsche Vereinigung). Marca 1914, ko sta mu pristopila tudi koroški poslanec Dobernigg in celjski poslanec Marckhl, se je združenje preimenovalo v Nemškonarodno združenje (Deutschvölkische Vereinigung). Ustanovitev novega političnega združenja so na predlog dr. Otta Ambroschitscha s posebno resolucijo pozdravili tudi na zborovanju celjskega Nemškega društva: „Die Hauptversammlung des Deutschen Vereines in Cilli nimmt den Bericht des Herrn Reichsratsabgeordneten Richard Marckhl von der Gründung der Deutschvölkischen Vereinigung mit großer Befriedigung zur Kenntnis und erblickt in der neugegründeten Parteigruppe eine hochwichtige Vereinigung zur Bekämpfung des südslawischen Ansturmes. Da dieser nur durch einmütiges planmäßiges Vorgehen aller Vertreter der beteiligten Gebiete wirksam bekämpft werden kann, erwarten wir auch vertrauensvoll von dem neuen parlamentarischen Verbände, daß er im Einvernehmen mit den politischen Organisationen der bedrohten Gebiete dem trialistischen Ansturm mit allem Nachdrucke entgentreten werde.“ Deutsche Wacht, 14. 3. 1914; 18. 3. 1914.

⁵³ Štajerc, 3. 5. 1914.

boja samo v trdnem varovanju skupnosti vseh nemških sonarodnjakov in smo trdno odločeni, da ga bomo z neupogljivo silo vodili do konca, da bomo branili stara nemška tla v alpskih deželah in nemškemu ljudstvu zagotovili prosto pot do Jadrana.“⁵⁴

Spodnještajersko nemštvo je prepričano, da bi bila jugoslovanska državna tvorba zgolj „slovanska despotija in zatiranje vsega, kar je nemško“⁵⁵. In ko prispe na Spodnje Štajersko novica o atentatu na prestolonaslednika Franca Ferdinanda, zahtevajo spodnještajerski Nemci od vlade najodločnejše ukrepanje⁵⁶. V resoluciji, ki jo sprejmejo na zborovanju štajercijanske Napredne zveze na Ptuj (5. 7. 1914), prisotni zahtevajo najstrožje kaznovanje Srbije: „Vsako slabotno odjenjanje je tukaj greh na lastni državi!...“⁵⁷ Toda spodnještajerski Nemci izbruha prve svetovne vojne ne komentirajo le s srbskim rovarjenjem proti Avstro-Ogrski, temveč vidijo vzroke za spopad v dolgotrajnejšem procesu, ki bo moral prinesiti odločitev, komu gre gospodstvo v Evropi: Slovanom ali Germanom? Seveda so prepričani, da so to vprašanje aktualizirali Slovani (s svojo panslavistično dejavnostjo) in ne Germani!⁵⁸

⁵⁴ Deutsche Wacht, 24. 6. 1914.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Seveda ne gre samo za ukrepe proti Srbiji, ampak tudi proti Slovencem, saj Marburger Zeitung delno krivdo za atentat pripiše tudi slovenskim politikom dr. Ivanu Šušteršiču, dr. Antonu Korošču in dr. Karlu Verstovšku. Prim. Melliwa, Die steirischen Abgeordneten, str. 65.

⁵⁷ „Danes dne 5. julija v Vereinshausu v Ptuj zborujoči shod 'Štajerčeve' stranke izraža svojo grozo nad strašnim zločinom v Sarajevi, ki je pomoril Njegovo cesarsko visokost prestolonaslednika nadvojvodo Franca Ferdinanda ter njegovo soprogo le zaradi njune vroče ljubezni do velike avstrijske domovine. Shod vidi v tem zločinu blazni izbruh velesrbskega fanatizma in stoji na stališču, da je vsa Srbija za ta čin odgovorna. Naj bi torej duh umorjenega vodilne kroge naše monarhije prešinil, naj bi jih pustil razumeti, da se na jugu z umorom in revolucijo na temeljih stare Avstrije ruje! Vsako slabotno odjenjanje je tukaj greh na lastni državi!...“ Štajerc, 12. 7. 1914.

⁵⁸ Deutsche Wacht, 5. 8. 1914.

PRIOLOGA I: Naklada časopisja na Štajerskem v letih 1886-1894
in 1901-1911 (po kvartalnih)

1886	I	II	III	IV
Grazer Zeitung	1000	1000	900	800
Grazer Morgenpost				
• tedenska izdaja	4500	4500	4200	4000
• nedeljska izdaja	5000	5000	4500	4400
Grazer Tagespost				
• jutranja tedenska izdaja	11500	11000	11150	11250
• nedeljska izdaja	12300	11900	11950	12150
• večerna izdaja	11250	11800	10850	11000
Grazer Volksblatt				
• tedenska izdaja	1252	1262	1262	1260
• nedeljska izdaja	1292	1322	1322	1320
Katholischer Warheitsfreund	920	920	920	920
Sonntagsbote	11380	11450	11500	11500
Dorfbote	1600	1600	1600	1600
Steirische Bauernzeitung	2100	2100	2150	2150
Steiermärk. Gewerbeblatt	900	700	700	700
Die Arbeit	3000	3000	-	-
Obersteirerblatt	800	800	800	800
Steirische Alpenpost	550	-	600	600
Bauernwille	1000	1000	1000	1000
Marburger Zeitung				
• tedenska izdaja	550	550	625	600
• nedeljska izdaja	600	575	730	680
Südsteirische Post	570	580	580	640
Slovenski gospodar	2100	2100	2080	2200
Deutsche Wacht				
• tedenska izdaja	850	800	800	800
• nedeljska izdaja	900	1200	900	900

Vir: Stkm. LA, Statt. Prä. 9/23-1886.

V Gradcu so izhajali naslednji časopisi: Grazer Zeitung, Grazer Tagespost, Grazer Morgenpost, Grazer Volksblatt, Katholischer Warheitsfreund, Sonntagsbote, Dorfbote, Steiermärkische Gewerbeblatt, Grazer Wochenblatt, Grazer Tagblatt, Die Arbeit, Arbeiterwille, Montagszeitung. V Ausseeju je izhajal list Steirische Alpenpost, v Leobnu lista Obersteirische Volkszeitung in Obersteirer Zeitung, v Brucku na Muri list Obersteirerblatt, v Lipnici/Leibnitz pa list Bauernwille. V Mariboru so izhajali: Marburger Zeitung, Marburger Nachrichten, Marburger Unabhängige Zeitung, Marburger Presse, Untersteirische Volkszeitung, Alpenländische Verkherzeitung, Südösterreichische Stimmen, Straža, Slovenski gospodar, Naš dom, Südsteirische Post, Südsteirische Presse, Štajerski kmet. V Celju so izhajali: Deutsche Wacht, Untersteirische Volksstimmen, Domovina, Narodni list, Narodni dnevnik. Na Ptujju pa so izhajali: Štajerc, Pettaufer Zeitung, Pettaufer Anzeiger, Deutsches Wochenblatt für Untersteiermark in Südösterreichische Korespondenz.

1887	I	II	III	IV
Grazer Zeitung	800	850	850	850
Grazer Morgenpost				
• tedenska izdaja	4050	4250	4100	4800
• nedeljska izdaja	4450	4600	4500	4700
Grazer Tagespost				
• jutranja tedenska izdaja	11750	11600	11150	12100
• nedeljska izdaja	12600	12600	12630	13000
• večerna izdaja	11450	11400	11300	11800
Grazer Volksblatt				
tedenska izdaja	1242	1252	1252	1252
nedeljska izdaja	1292	1352	1352	1352
Katholischer Warheitsfreund	950	950	950	950
Sonntagsbote	12300	12300	12300	12300
Dorfbote	1550	1550	1500	1500
Steirische Bauernzeitung	2250	2250	2250	2250
Steiermärk. Gewerbeblatt	800	850	850	750
Obersteirerblatt	620	660	650	650
Steirische Alpenpost	630	650	650	650
Bauernwille	1000	1000	1000	1000
Marburger Zeitung				
• tedenska izdaja	680	680	680	680
• nedeljska izdaja	860	865	870	750
Südsteirische Post	560	558	560	570
Slovenski gospodar	1930	1928	1920	1920
Deutsche Wacht				
• tedenska izdaja	800	800	750	790
• nedeljska izdaja	820	900	800	800

Vir: Stkm. LA, Statt. Prä. 9/23-1886.

1888	I	II	III	IV
Grazer Zeitung	800	800	800	800
Grazer Morgenpost				
• tedenska izdaja	4100	4000	3960	3970
• nedeljska izdaja	4500	4500	4250	4250
Grazer Tagespost				
• jutranja tedenska izdaja	12500	12400	12500	12600
• nedeljska izdaja	13600	13600	13550	13900
• večerna izdaja	12350	12200	12250	12400
Grazer Volksblatt				
• tedenska izdaja	1290	1290	1290	1290
• nedeljska izdaja	1360	1360	1360	1360
Katholischer Warheitsfreund	950	950	950	900
Sonntagsbote	13800	12220	12200	12600
Dorfbote	1450	1450	1450	1450
Steiermärk. Gewerbeblatt	700	750	750	700
Obersteirerblatt	800	800	950	1050
Steirische Alpenpost	650	-	-	-
Bauernwille	-	2000	-	-
Obersteirer Zeitung	-	1200	800	580
Marburger Zeitung				
• tedenska izdaja	680	670	690	690
• nedeljska izdaja	850	850	850	850
Südsteirische Post	560	600	600	600
Slovenski gospodar	2100	1750	1750	1750
Deutsche Wacht	765	730	750	750

Vir: Stkm. LA, Stat. Prä. 9/23-1886.

1889	I	II	III	IV
Grazer Zeitung	800	800	-	-
Grazer Morgenpost			-	-
• tedenska izdaja	3900	3850	-	-
• nedeljska izdaja	4200	4200	-	-
Grazer Tagespost			-	-
• jutranja tedenska izdaja	13000	12800	-	-
• nedeljska izdaja	14200	13900	-	-
• večerna izdaja	12800	12600	-	-
Grazer Volksblatt			-	-
• tedenska izdaja	1316	1316	-	-
• nedeljska izdaja	1386	1386	-	-
Katholischer Warheitsfreund	950	800	-	-
Sonntagsbote	13200	12750	-	-
Dorfbote	1450	1400	-	-
Steiermärk. Gewerbeblatt	700	700	-	-
Grazer Wochenblatt	900	900	-	-
Obersteirerblatt	1000	1000	-	-
Steirische Alpenpost	-	-	-	-
Bauernwille	600	2000	-	-
Obersteirer Zeitung	600	620	-	-
Marburger Zeitung			-	-
• tedenska izdaja	680	690	700	700
• nedeljska izdaja	800	800	820	800
Südsteirische Post	560	565	570	560
Slovenski gospodar	1800	1780	1750	1760
Deutsche Wacht	750	750	750	750

Vir: Stkm. LA, Statt. Prä. 9/949-1889.

1890	I	II	III	IV
Grazer Zeitung	750	800	750	750
Grazer Morgenpost				
• tedenska izdaja	3950	3800	3750	3630
• nedeljska izdaja	4200	4050	4750	3450
Grazer Tagespost				
• jutranja tedenska izdaja	13200	13200	13300	13500
• nedeljska izdaja	14200	14200	14400	14700
• večerna izdaja	13000	13000	13000	13800
Grazer Volksblatt				
• tedenska izdaja	1210	1290	1290	1260
• nedeljska izdaja	1320	1330	1340	1300
Katholischer Warheitsfreund	800	800	700	800
Sonntagsbote	13200	12650	12600	12600
Dorfbote	1350	1350	1400	1450
Steiermärk. Gewerbeblatt	700	700	700	800
Obersteirerblatt	900	900	800	800
Grazer Wochenblatt	900	900	900	900
Arbeiterwille	2000	2000	-	-
Steirische Alpenpost	750	750	-	-
Bauernwille	-	-	-	-
Obersteirer Zeitung				
• tedenska izdaja	600	700	700	680
• nedeljska izdaja	700	800	800	800
Marburger Zeitung				
• tedenska izdaja	700	700	700	700
• nedeljska izdaja	800	800	800	800
Südsteirische Post	580	580	580	580
Slovenski gospodar	1770	1700	1690	1650
Deutsche Wacht	700	700	700	600

Vir: Stkm. LA, Statt. Präs. 9/949-1889.

1891	I	II	III	IV
Grazer Zeitung	800	800	800	800
Grazer Morgenpost				
• tedenska izdaja	3850	3900	4000	3700
• nedeljska izdaja	4150	4150	4250	4000
Grazer Tagespost				
• jutranja tedenska izdaja	13600	13800	13000	12950
• nedeljska izdaja	14900	15000	14000	14100
• večerna izdaja	6450	13600	12800	12650
Grazer Volksblatt				
• tedenska izdaja	1260	1350	1320	1320
• nedeljska izdaja	1300	1400	1350	1370
Katholischer Warheitsfreund	800	800	800	800
Sonntagsbote	12600	12700	13400	12400
Dorfbote	1450	1450	1500	-
Steiermärk. Gewerbeblatt	800	700	750	1500
Grazer Wochenblatt	750	750	750	750
Grazer Tagblatt				
• jutranja tedenska izdaja	-	-	3600	3600
• nedeljska izdaja	-	-	4000	4000
• večerna izdaja	-	-	3600	3600
Arbeiterwille	2000	2250	2100	2100
Obersteirerblatt	760	820	900	900
Steirische Alpenpost	800	850	850	850
Bauernwille	1800	1800	1800	1800
Obersteirer Zeitung				
• tedenska izdaja	750	700	700	680
• nedeljska izdaja	820	800	800	780
Marburger Zeitung				
• tedenska izdaja	700	700	700	700
• nedeljska izdaja	800	800	800	800
Südsteirische Post	580	580	580	-
Slovenski gospodar	1650	1650	1650	1750
Deutsche Wacht	550	700	700	700
Domovina	-	800	1000	1000

Vir: Stkm. LA, Statt. Präs. 9/949-1889.

1892	I	II	III	IV
Grazer Zeitung	800	750	750	750
Grazer Morgenpost				
• tedenska izdaja	3650	3700	3300	3200
• nedeljska izdaja	3900	4000	3550	3450
Grazer Tagespost				
• jutranja tedenska izdaja	12900	13000	12650	12700
• nedeljska izdaja	14100	14000	13900	14000
• večerna izdaja	12600	12400	12200	12400
Grazer Volksblatt				
• tedenska izdaja	1320	1320	1320	1320
• nedeljska izdaja	1370	1370	1370	1370
Katholischer Warheitsfreund	800	800	800	800
Sonntagsbote	13600	13600	13700	13700
Dorfbote	1450	1450	1450	1450
Steiermärk. Gewerbeblatt	750	750	900	900
Grazer Wochenblatt	750	700	700	700
Grazer Tagblatt				
• jutranja tedenska izdaja	5500	5200	5500	6000
• nedeljska izdaja	6000	6000	6000	6500
• večerna izdaja	5400	4800	5300	6000
Arbeiterwille	2300	2300	2400	2500
Obersteirerblatt	900	920	900	900
Steirische Alpenpost	850	930	950	950
Bauernwille	1800	-	-	-
Obersteirer Zeitung				
• tedenska izdaja	650	750	750	780
• nedeljska izdaja	750	850	850	880
Marburger Zeitung				
• tedenska izdaja	830	700	700	700
• nedeljska izdaja	870	800	800	800
Südsteirische Post	690	580	580	580
Slovenski gospodar	1800	1650	1650	1650
Deutsche Wacht	700	700	700	700
Domovina	1200	1300	1300	1500

Vir: Stkm. LA, Statt. Präs. 9/135- 1892.

1893	I	II	III	IV
Grazer Zeitung	750	700	650	650
Grazer Morgenpost				
• tedenska izdaja	3150	3150	3150	3150
• nedeljska izdaja	3450	3350	3350	3350
Grazer Tagespost				
• jutranja tedenska izdaja	12690	12800	12800	13170
• nedeljska izdaja	14200	14300	14000	13170
• večerna izdaja	12300	12300	12400	12820
Grazer Volksblatt				
• tedenska izdaja	1320	1260	1320	1468
• nedeljska izdaja	1370	1360	1360	1520
Katholischer Warheitsfreund	800	800	800	800
Sonntagsbote	14500	14500	14500	14700
Dorfbote	1400	1400	1400	1400
Steiermärk. Gewerbeblatt	900	950	950	950
Grazer Wochenblatt	700	670	670	670
Grazer Tagblatt				
• jutranja tedenska izdaja	6000	6000	6000	6000
• nedeljska izdaja	7000	7000	7000	6500
• večerna izdaja	5800	5000	6000	5700
Arbeiterwille	2500	2600	2600	2600
Obersteirerblatt	900	850	850	900
Steirische Alpenpost	950	950	980	980
Obersteirer Zeitung				
• tedenska izdaja	800	820	800	820
• nedeljska izdaja	900	920	900	930
Marburger Zeitung				
• tedenska izdaja	700	700	700	700
• nedeljska izdaja	800	800	800	800
Südsteirische Post	580	580	600	600
Slovenski gospodar	1600	1600	1600	1600
Deutsche Wacht	700	700	700	700
Domovina	1500	1750	1800	1800

Vir: Stkm. I.A, Statt. Prä. 9/135- 1892.

1894	I	II	III	IV
Grazer Zeitung	650	-	650	-
Grazer Morgenpost				
• tedenska izdaja	2100	-	3500	-
• nedeljska izdaja	3300	-	3900	-
Grazer Tagespost				
• jutranja tedenska izdaja	13330	-	13300	-
• nedeljska izdaja	15000	-	14700	-
• večerna izdaja	13020	-	12800	-
Grazer Volksblatt				
• tedenska izdaja	1320	-	1350	-
• nedeljska izdaja	1360	-	1456	-
Katholischer Warheitsfreund	800	-	800	-
Sonntagsbote	15500	-	15850	-
Dorfbote	1400	-	1350	-
Steiermärk. Gewerbeblatt	1000	-	950	-
Grazer Wochenblatt	670	-	630	-
Grazer Tagblatt				
• jutranja tedenska izdaja	5000	-	4600	-
• nedeljska izdaja	5600	-	5200	-
• večerna izdaja	4850	-	4550	-
Arbeiterwille	2500	-	2500	-
Obersteirerblatt	900	-	900	-
Steirische Alpenpost	980	-	1040	-
Obersteirer Zeitung				
• tedenska izdaja	850	-	800	-
• nedeljska izdaja	950	-	900	-
Marburger Zeitung				
• tedenska izdaja	700	-	600	-
• nedeljska izdaja	800	-	700	-
Südsteirische Post	600	-	680	-
Slovenski gospodar	1600	-	1800	-
Deutsche Wacht	700	-	700	-
Domovina	1850	-	1900	-
Štajerski kmet	-	-	1000	-
Pettauer Zeitung	-	-	500	-

Vir: Stkm. LA, Statt. Präs. 9/135- 1892.

1901	I	II	III	IV
Grazer Zeitung	540	540	540	540
Grazer Morgenpost				
• tedenska izdaja	2300	2250	2250	2250
• nedeljska izdaja	2450	2380	2380	2380
Grazer Tagespost				
• jutranja tedenska izdaja	19600	20000	19100	20185
• nedeljska izdaja	23300	24000	22600	23000
• večerna izdaja	19200	19000	22600	23000
Grazer Volksblatt				
• tedenska izdaja	1880	2100	2500	3000
• nedeljska izdaja	2700	3100	3950	6800
Katholischer Warheitsfreund	1000	1000	1000	1000
Sonntagsbote	21200	21200	21400	22000
Dorfbote	1350	1400	1350	1350
Steiermärk. Gewerbeblatt	750	800	750	750
Grazer Wochenblatt	600	650	660	600
Grazer Tagblatt				
• jutranja tedenska izdaja	7200	7300	7200	7450
• sredina izdaja	9900	9900	9000	9900
• nedeljska izdaja	7600	7700	7500	7900
• večerna izdaja	7000	7200	7150	7380
Arbeiterwille	5600	5500	5700	5700
Obersteirerblatt	800	800	800	800
Montagszeitung	5000	4700	4300	4300
Steirische Alpenpost	1400	1400	1360	1400
Obersteirische Volkszeitung	1700	1700	1700	1700
Marburger Zeitung	850	900	900	950
Marburger Unabhängige Zeitung	-	800	800	-
Südsteirische Presse	600	600	600	600
Slovenski gospodar	2500	2500	2000	1800
Deutsche Wacht	670	680	650	800
Domovina	2100	2125	2100	2050
Pettauer Zeitung	350	350	200	200
Deutsche Wochenblatt für Untersteiermark (Ptuj)	-	-	-	300
Štajerc	10000	10000	9000	9000

Vir: Stkm. LA, Stat. Präs. 9/1145-1901.

1902	I	II	III	IV
Grazer Zeitung	540	540	540	540
Grazer Morgenpost				
• tedenska izdaja	2250	2250	2250	2250
• nedeljska izdaja	2380	2380	2380	2380
Grazer Tagespost				
• jutranja tedenska izdaja	20100	19900	19750	20250
• nedeljska izdaja	23400	23400	23800	24200
• večerna izdaja	19600	19400	19250	19800
Grazer Volksblatt				
• tedenska izdaja	3000	3500	3350	3100
• nedeljska izdaja	6500	7000	7100	7200
• večerna izdaja	4000	3500	3300	3100
Katholischer Warheitsfreund	900	900	900	900
Sonntagsbote	21500	22000	21000	20600
Dorfbote	1350	1350	1350	1350
Steiermärk. Gewerbeblatt	900	750	750	700
Grazer Wochenblatt	660	600	620	620
Grazer Tagblatt				
• jutranja tedenska izdaja	7450	7450	7200	7450
• sredina izdaja	9900	9900	9500	9900
• nedeljska izdaja	7900	7800	7600	7800
• večerna izdaja	7380	7360	7000	7360
Arbeiterwille				
• tedenska izdaja	5000	4900	4900	4600
• nedeljska izdaja	6000	5700	5500	5200
Obersteirerblatt	800	800	800	830
Montagszeitung	4600	4600	4500	4500
Steirische Alpenpost	1400	1400	1500	1450
Obersteirische Volkszeitung	1800	1800	1800	1800
Marburger Zeitung	950	1500	1500	1500
Südsteirische Presse	600	750	750	750
Slovenski gospodar	1800	5600	5600	5600
Naš dom	-	12000	12000	10000
Deutsche Wacht	600	680	680	750
Domovina	2100	2000	2100	2000
Pettauer Zeitung	350	350	300	300
Deutsche Wochenblatt für Untersteiermark (Ptuj)	320	-	-	-
Štajerc	10000	10000	8500	8500

Vir: Stkm. LA, Stat. Präs. 9/1145-1901.

1903	I	II	III	IV
Grazer Zeitung	540	540	540	540
Grazer Morgenpost				
• tedenska izdaja	2200	2200	2200	2200
• nedeljska izdaja	2380	2380	2380	2380
Grazer Tagespost				
• jutranja tedenska izdaja	20800	22000	20900	21200
• nedeljska izdaja	24800	24600	24500	25500
• večerna izdaja	20250	20500	20200	20600
Grazer Volksblatt				
• tedenska izdaja	3000	3100	3300	3200
• nedeljska izdaja	7300	7300	7500	7500
• večerna izdaja	3000	3100	3100	3000
Katholischer Warheitsfreund	900	900	900	900
Sonntagsbote	20400	20300	20300	20800
Dorfbote	1350	1350	1350	1350
Steiermärk. Gewerbeblatt	800	750	650	850
Grazer Wochenblatt	620	620	600	600
Grazer Tagblatt				
• jutranja tedenska izdaja	7500	7600	7600	7630
• sredina izdaja	9900	9900	9900	9950
• nedeljska izdaja	7800	7900	7900	7940
• večerna izdaja	7400	7450	7450	7480
Arbeiterwille				
• tedenska izdaja	4500	4500	4600	5000
• nedeljska izdaja	5200	5300	5700	6100
Obersteirerblatt	830	850	850	860
Montagszeitung	4500	4400	4350	4500
Steirische Alpenpost	1450	1400	1400	1450
Obersteirische Volkszeitung	1900	1900	1900	1900
Marburger Zeitung				
Südsteirische Presse	750	750	750	750
Slovenski gospodar	5000	5000	5000	5000
Naš dom	10000	10000	10000	8000
Deutsche Wacht	750	750	650	650
Domovina	2000	2100	2075	2075
Pettauer Zeitung	350	350	350	350
Štajerc	10000	10000	10000	12000

Vir: Stkm. LA, Stat. Präs. 9/1145-1901.

1904	I	II	III	IV
Grazer Zeitung	540	500	500	500
• Grazer Morgenpost				
• tedenska izdaja	2100	2000	2000	2000
• nedeljska izdaja	2250	2200	2200	2200
Grazer Tagespost				
• jutranja tedenska izdaja	22200	22100	22500	22800
• nedeljska izdaja	26000	26000	26800	27000
• večerna izdaja	21700	21600	22100	22300
Grazer Volksblatt				
• tedenska izdaja	4000	3450	3650	3650
• nedeljska izdaja	8300	3700	8200	8200
• večerna izdaja	3450	3450	3600	3600
Katholischer Warheitsfreund	900	900	900	900
Sonntagsbote	20000	20200	20200	20200
Dorfbote	1370	1325	1325	1325
Steiermärk. Gewerbeblatt	600	650	600	650
Grazer Wochenblatt	550	550	550	550
Grazer Tagblatt				
• jutranja tedenska izdaja	7650	7740	7670	7600
• sredina izdaja	9950	10000	9950	9900
• nedeljska izdaja	7980	8000	7800	7760
• večerna izdaja	7500	7680	7640	7600
Arbeiterwille				
• tedenska izdaja	5300	5800	6300	6400
• nedeljska izdaja	6500	7400	8200	8400
Obersteirerblatt	860	860	910	1000
Montagszeitung	5000	6000	5000	5000
Steirische Alpenpost	1400	1450	1450	1450
Obersteirische Volkszeitung	1900	1900	1900	1900
Marburger Zeitung	1800	1800	1800	1800
Südsteirische Presse	750	750	750	750
Slovenski gospodar	5000	5000	5000	5000
Naš dom	8000	8000	8000	8000
Deutsche Wacht	700	650	650	650
Domovina	2085	2085	2065	2100
Pettauer Zeitung	350	350	350	350
Štajerc	12000	12000	12000	12000

Vir: Stkm. LA, Statt. Präs. 9/900-1904.

1905	I	II	III	IV
Grazer Zeitung	400	400	-	400
Grazer Tagespost				
• jutranja tedenska izdaja	23100	23800	-	23300
• nedeljska izdaja	27100	27100	-	26700
• večerna izdaja	22800	22800	-	22800
Grazer Volksblatt				
• tedenska izdaja	4000	4000	-	4000
• nedeljska izdaja	9000	9000	-	9000
• četrtkova izdaja	6000	6000	-	4300
• večerna izdaja	4000	4000	-	4000
Katholischer Warheitsfreund	900	900	-	900
Sonntagsbote	20500	20800	-	20300
Dorfbote	1325	1325	-	1325
Steiermärk. Gewerbeblatt	650	900	-	650
Grazer Wochenblatt	530	530	-	560
Grazer Tagblatt				
• jutranja tedenska izdaja	7600	7600	-	7650
• sredina izdaja	9900	9900	-	9900
• nedeljska izdaja	7800	7800	-	7900
• večerna izdaja	7560	7560	-	7590
Arbeiterwille				
• tedenska izdaja	7400	8400	-	11000
• nedeljska izdaja	9200	10400	-	15500
Obersteirerblatt	1005	930	-	1030
Montagszeitung	4500	5000	-	5000
Steirische Alpenpost	1450	1450	-	1450
Obersteirische Volkszeitung	2000	2000	-	2000
Marburger Zeitung	1808	1800	-	1800
Südsteirische Presse	750	500	-	500
Marburger Nachrichten	1000	1000	-	1000
Slovenski gospodar	5000	5000	-	5000
Naš dom	8000	8000	-	8000
Deutsche Wacht	650	650	-	650
Domovina	2150	2160	-	2160
Pettauer Anzeiger	1000	1000	-	-
Stajerc	12000	12000	-	12000

Vir: Stkm. LA, Statt. Prä. 9/900-1904.

1906	I	II	III	IV
Grazer Zeitung	400	400	400	400
Grazer Tagespost				
• jutranja tedenska izdaja	23300	23640	22800	23300
• nedeljska izdaja	26600	26800	25700	26400
• večerna izdaja	22800	22790	22507	23000
Grazer Volksblatt				
• tedenska izdaja	4100	4100	4200	4200
• nedeljska izdaja	8300	8200	8200	9000
• četrtkova izdaja	4600	4600	4650	4600
• večerna izdaja	4100	4100	4200	4200
Katholischer Warheitsfreund	750	750	750	750
Sonntagsbote	21000	21000	20400	21000
Dorfbote	1325	1325	1275	1257
Steiermärk. Gewerbeblatt	650	900	650	700
Grazer Wochenblatt	530	530	530	500
Grazer Tagblatt				
• jutranja tedenska izdaja	7720	7750	8000	8000
• petkova izdaja	9800	9800	9900	9980
• nedeljska izdaja	8000	8100	8280	8340
• večerna izdaja	7650	7720	7940	7940
Arbeiterwille				
• tedenska izdaja	10400	11500	9900	10100
• nedeljska izdaja	15800	15300	15400	15700
Obersteirerblatt	1050	960	950	1000
Montagszeitung	4000	4200	5000	4800
Steirische Alpenpost	1450	1450	1450	1550
Obersteirische Volkszeitung	2000	2000	2000	2000
Marburger Zeitung	1800	1800	1800	1800
Südösterreichische Stimmen	600	1500	1500	1500
Marburger Presse	-	-	-	1000
Slovenski gospodar	5000	5000	5000	5000
Naš dom	8000	8000	8000	8000
Deutsche Wacht	650	800	800	800
Domovina	2150	2100	2000	2050
Pettauer Anzeiger	500	500	500	600
Štajerc	12000	10000	14000	14000

Vir: Stkm. LA, Statt. Präs. E 92c/377-1906.

1907	I	II	III	IV
Grazer Zeitung	400	400	400	400
Grazer Tagespost				
• jutranja tedenska izdaja	23500	23500	23900	23500
• nedeljska izdaja	26200	26260	26300	26300
• večerna izdaja	23000	23400	23900	23200
Grazer Volksblatt				
• tedenska izdaja	4300	4400	4450	4400
• nedeljska izdaja	5000	8000	7800	7800
• četrtkova izdaja	4700	4900	4850	5500
• večerna izdaja	4300	4400	4450	4400
Katholischer Warheitsfreund	750	750	750	750
Sonntagsbote	20500	20500	19700	19700
Dorfbote	1275	1275	1275	1275
Steiermärk. Gewerbeblatt	850	850	850	850
Grazer Wochenblatt	530	530	530	530
Grazer Tagblatt				
• jutranja tedenska izdaja	8000	8100	8150	8150
• petkova izdaja	9980	9900	9900	9900
• nedeljska izdaja	8200	8200	8250	8250
• večerna izdaja	7960	7960	7960	7960
Arbeiterwille				
• tedenska izdaja	10600	11500	11200	11900
• nedeljska izdaja	16800	18300	17800	18400
Obersteirerblatt	1000	1000	1060	1050
Montagszeitung	5000	5000	5000	4750
Steirische Alpenpost	1600	1650	1650	1650
Obersteirische Volkszeitung	2000	2000	2000	2000
Marburger Zeitung	1800	2400	2400	2400
Südösterreichische Stimmen	1500	800	800	-
Marburger Presse	1000	700	700	-
Slovenski gospodar	5000	8600	8600	8600
Naš dom	8000	1500	1500	1500
Deutsche Wacht	800	800	800	700
Domovina	1880	1700	1680	1800
Narodni list 5000	5000	3800	3800	
Pettauer Anzeiger	500	500	500	500
Štajerc*	14000	14000	14000	14000

Vir: Stkm. LA, Statt. Präs. E 92c/377-1906.

* Poročilo okrajnega glavarstva Ptuj navaja, da je bila v prvem kvartalu 1907 naklada Štajerca med 10.000 in 14.000, v drugem, tretjem in četrtem kvartalu pa med 12.000 in 15.000. V zbirniku namestništva je navedena naklada 14.000 izvodov.

1908	I	II	III	IV
Grazer Zeitung	400	400	400	400
Grazer Tagespost				
• jutranja tedenska izdaja	23900	23900	23600	23800
• nedeljska izdaja	26500	26600	26300	26500
• večerna izdaja	23500	23650	23400	23600
Grazer Volksblatt				
• tedenska izdaja	4600	4800	5500	5000
• nedeljska izdaja	8000	8200	8000	8500
• četrtkova izdaja	5000	5300	6000	5800
• večerna izdaja	4600	4800	5500	5000
Katholischer Warheitsfreund	750	600	750	600
Sonntagsbote	19700	21000	19000	19000
Dorfbote	1275	1275	1275	1275
Steiermärk. Gewerbeblatt	800	800	900	-
Grazer Wochenblatt	530	600	600	600
Grazer Tagblatt				
• jutranja tedenska izdaja	8100	8100	8100	8000
• petkova izdaja	9600	9400	9400	9300
• nedeljska izdaja	8250	8200	8200	8300
• večerna izdaja	7960	7300	7950	7750
Arbeiterwille				
• tedenska izdaja	13500	13100	13000	16000
• nedeljska izdaja	20000	19400	20000	22000
Obersteirerblatt	1030	990	930	1030
Montagszeitung	5000	5500	5500	5500
Steirische Alpenpost	1700	1750	1700	1800
Obersteirische Volkszeitung	1600	1600	1600	1600
Marburger Zeitung	2400	2400	2400	2500
Slovenski gospodar	9000	9000	9000	9000
Naš dom	6000	6000	6000	6000
Deutsche Wacht	700	720	700	800
Domovina	1500	1500	1450	1500
Narodni list	3500	2570	2650	2800
Pettauer Anzeiger	500	500	500	-
Štajerc	14000	12500	10000	7500
Südösterr.Korespondenz	-	100	-	-

Vir: Stkm. LA, Statt. Präs. E 92c/377-1906.

1909	I	II	III	IV
Grazer Zeitung	400	400	400	400
Grazer Tagespost				
• jutranja tedenska izdaja	24900	25200	24800	25200
• nedeljska izdaja	27500	28000	27200	27600
• večerna izdaja	24600	25000	24600	25000
Grazer Volksblatt				
• tedenska izdaja	5200	5400	5300	5200
• nedeljska izdaja	8600	8600	8500	8300
• četrtkova izdaja	5700	6000	5700	5600
• večerna izdaja	5100	5200	5200	5100
Katholischer Warheitsfreund	650	650	650	650
Sonntagsbote	19000	19300	18500	18800
Dorfbote	1150	1150	1150	1150
Steiermärk. Gewerbeblatt	900	800	700	650
Grazer Wochenblatt	600	600	600	600
Grazer Tagblatt				
• jutranja tedenska izdaja	8100	8100	8100	8350
• petkova izdaja	9300	9300	-	-
• nedeljska izdaja	8300	8300	8350	8500
• večerna izdaja	7800	7800	7800	8000
Arbeiterwille				
• tedenska izdaja	15800	15800	13800	16300
• nedeljska izdaja	22400	22700	22500	23400
Obersteirerblatt	1040	1040	1060	1050
Montagszeitung	5500	5200	5500	5000
Steirische Alpenpost	1900	1800	1800	1800
Obersteirische Volkszeitung	1500	1500	1600	1600
Marburger Zeitung	2500	2500	2500	3000
Untersteir. Volkszeitung	-	-	-	1000
Alpenländ. Verkherszeitung	-	-	-	1000
Straža	1300	1300	1300	1400
Slovenski gospodar	9500	9500	9500	9500
Naš dom	6000	6000	6000	6000
Deutsche Wacht	720	740	700	720
Narodni list	2650	2800	2750	2700
Narodni dnevnik	1500	1400	1400	1400
Štajerc	10000	15000	7200	7500

Vir: Stkm. LA, Statt. Präs. E 92c/629-1909.

1910	I	II	III	IV
Grazer Zeitung	400	400	400	400
Grazer Tagespost				
• jutranja tedenska izdaja	25600	26500	25700	25950
• nedeljska izdaja	28600	28700	28000	28500
• večerna izdaja	25400	25900	25600	25800
Grazer Volksblatt				
• tedenska izdaja	5200	5200	5250	5350
• nedeljska izdaja	8800	8400	8500	8600
• četrtkova izdaja	5600	6400	5600	6700
• večerna izdaja	5100	5100	5250	5300
Katholischer Warheitsfreund	700	750	750	750
Sonntagsbote	19000	19000	19000	19000
Dorfbote	1100	1100	1100	1100
Steiermärk. Gewerbeblatt	600	800	800	700
Grazer Wochenblatt	600	500	650	650
Grazer Tagblatt				
• jutranja tedenska izdaja	8300	8350	8400	10470
• nedeljska izdaja	8400	8500	8600	10670
• večerna izdaja	8150	8200	8300	10420
Arbeiterwille				
• tedenska izdaja	16000	16300	15100	16800
• nedeljska izdaja	23000	23100	22100	24200
Obersteirerblatt	950	1050	1040	1040
Montagszeitung	5200	5200	5800	5300
Steirische Alpenpost	1800	1900	1950	2000
Obersteirische Volkszeitung	2000	2000	2500	2500
Marburger Zeitung	3000	3000	3000	3000
Untersteir. Volkszeitung	500	700	700	700
Alpenländ. Verkherzeitung	1000	1000	1000	1000
Straža	1400	1400	1400	1400
Slovenski gospodar	9500	9500	9500	9500
Naš dom	6000	6000	6000	6000
Deutsche Wacht	720	760	750	800
Narodni list	2850	4500	2800	2500
Narodni dnevnik	1400	1400	1400	1300
Südsteir. Volksstimmen	-	-	-	900
Štajerc	15000	15000	15000	15000

Vir: Stkm. LA, Statt. Präs. E 92c/629-1909.

1911	I	II	III	IV
Grazer Zeitung	400	400	400	400
Grazer Tagespost				
• jutranja tedenska izdaja	26480	27400	26400	26650
• nedeljska izdaja	28900	27000	28600	28800
• večerna izdaja	26280	27000	26200	26400
Grazer Volksblatt				
• tedenska izdaja	5350	5300	5300	5200
• nedeljska izdaja	8500	8300	8300	8200
• četrtkova izdaja	5700	6500	5600	6500
• večerna izdaja	5350	5250	5300	5200
Katholischer Warheitsfreund	650	650	650	600
Sonntagsbote	19000	19000	19000	18500
Dorfbote	1100	1050	1050	1050
Steiermärk. Gewerbeblatt	700	750	750	750
Grazer Wochenblatt	650	650	650	650
Grazer Tagblatt				
• jutranja tedenska izdaja	8700	8700	8700	8700
• nedeljska izdaja	9700	9700	9700	9700
• večerna izdaja	8600	8550	8500	8600
Arbeiterwille				
• tedenska izdaja	16300	17500	16000	16900
• nedeljska izdaja	23500	23000	25000	24600
ponedeljska več. izdaja	-	17500	16000	15800
Obersteirerblatt				
• tedenska izdaja	1060	950	1000	960
• nedeljska izdaja	-	1050	1060	1030
Montagszeitung	5500	5300	5300	5500
Steirische Alpenpost	2000	2100	2150	2200
Obersteirische Volkszeitung	2500	2500	2500	2500
Marburger Zeitung	3000	3000	3000	3000
Untersteir. Volkszeitung	700	700	700	700
Straža	1400	1400	1400	1400
Slovenski gospodar	9500	9000	9000	9000
Naš dom	6000	6000	6000	6000
Deutsche Wacht	800	800	800	800
Untersteir. Volksstimmen	700	700	700	700
Štajerc	15000	15000	15000	15000

Vir: Stkm. LA, Statt. Präs. E 92c/629-1909.

PRIOGA II.: Biografije nekaterih spodnještajerskih nemških politikov

OTTO AMBROSCHITSCH (Vipava, 31. 7. 1868 - Ljubljana, 14. 5. 1919), doktor prava, žurnalist in politik. Po končani gimnaziji v Celju je študiral pravo na dunajski univerzi, nato pa se je posvetil novinarstvu. Od septembra 1893 do konca leta 1894 je bil urednik lista Obersteirer Blatt v Brucku na Muri, od 1. januarja 1895 do začetka leta 1896 urednik lista Kärntner Nachrichten v Beljaku, od marca 1896 do novembra 1902 urednik celjske Deutsche Wacht, od decembra 1902 do oktobra 1904 pa urednik Deutsches Blatta v Brnu. Po opravljenem doktoratu na univerzi v Gradcu (1905) se je na začetku leta 1906 vrnil v Celje in prevzel mesto predstojnika mestnega urada. Aktivno se je vključil v politično življenje v Celju in na Spodnjem Štajerskem. V letih 1913-1918 je bil načelnik nemškega Volksrata za Spodnjo Štajersko, od leta 1906 načelnik celjske krajevne skupine društva Südmark, nekaj časa pa tudi načelnik celjskega Nemškega društva in zaupnik Wolfove Radikalne stranke na Celjskem. Med prvo svetovno vojno je aktivno sodeloval pri političnem preganjanju Slovencev, zato so ga na začetku maja 1919 poslali v prisilno delavnico v Ljubljano, kjer je zaradi bolezni že čez nekaj dni umrl. (Cillier Zeitung, 18. 5. 1919).

KARL AUERER (Bozen, 23. 9. 1844 - Seis am Schlern, 5. 10. 1920), doktor filozofije, zgodovinar, politik. Po študiju na univerzi v Innsbrucku je v letih 1868-1878 poučeval na gimnazijah v Roveretu, Trstu in Opavi, leta 1880 pa je kupil graščino Zgornja Sevnica in se preselil na Spodnje Štajersko. Na deželnozborskih volitvah 1884 so ga v ptujski mestni kuriji izvolili v štajerski deželni zbor, leto kasneje pa je zmagal še na državnozborskih volitvah v mariborski mestni kuriji. V državnem zboru se je pridružil Nemškemu klubu, po razkolu kluba 1887. pa Nemškonacionalnem združenju. Ob koncu leta 1888 je odložil deželno- in državnozborski mandat in se umaknil iz političnega življenja. Preselil se je na Dunaj in se posvetil študiju (predvsem tirolske) zgodovine. Bil je aktiven v

društvu Deutscher Schulverein in Antropološki družbi. Napisal je vrsto zgodovinskih člankov, ki jih je objavljajal v reviji Adler. (ÖBL, I. Band, str. 38).

MAX BESOZZI (Celje, 1. 9. 1847 - Gradec, 16. 2. 1914), novinar, politik. Po maturi na celjski gimnaziji je študiral pravo v Gradcu, vendar študija ni dokončal, ker se je preveč posvetil časnikarstvu. V letih 1878-1885 je bil urednik Cillier Zeitung (oz. Deutsche Wacht), v naslednjem letu pa se je ukvarjal s časnikarstvom v Chebu, Münchnu in Frankfurtu. Konec leta 1886 je postal urednik nemškega nacionalnega lista Presse v Gradcu, v letih 1887-1891 pa je urejeval Marburger Zeitung. Leta 1891 je prevzel uredništvo Grazer Tagblatta in ga urejal vse do svoje smrti. (Deutsche Wacht, 18. 2. 1914).

FRIEDRICH BRANDSTETTER (? - Dunaj, 1900), politik. Nekaj časa je bil učitelj na kadetski šoli v Mariboru, po poroki z grofico Oršičevo, lastnico graščine Radvanje, pa se je ukvarjal z vodenjem posestva. Na nadomestnih deželnozborskih volitvah konec leta 1867 je bil izvoljen za deželnozborskega poslanca v mariborski mestni kuriji, na deželnozborskih volitvah leta 1870 in 1871 pa v mariborski kmečki kuriji. Na prvih direktnih državnozborskih volitvah leta 1873 je bil izvoljen za državnozborskega poslanca. Zaradi goljufivega ponarejanja podpisov na menicah (v vrednosti 289.962 gld) so ga novembra 1875 aretirali, dne 29. 9. 1876 pa so ga na celjskem okrožnem sodišču obsodili na 5 let težke ječe. Po prestani kazni se je preselil na Dunaj in živel v veliki revščini. Leta 1900 je napravil samomor. Novice so njegov konec opisale s kratko vestjo: "Žalosten konec. Te dni se je na Dunaju obesil mož, ki je nekoč na Sp. Štajerskem igral veliko vlogo. To je Friderik Brandstätter, nekdanj državni in deželni poslanec, ki je Slovence ljuto preganjal. Leta 1875 je bil obsojen radi ponarejanja menice na pet let težke ječe. Zadnji čas je živel v največji bedi in si radi nje končal življenje." (Novice, 30. 3. 1900; prim. tudi Josip Vošnjak, Spomini, Ljubljana 1982, str. 331, z napačnim datumom (1905) smrti.)

BARTHOLOMÄUS VON CARNERI (Trentino, 3. 11. 1821 - Maribor, 18. 5. 1909), pesnik, filozof, politik. Zaradi težkega kirurškega posega po rojstvu (pri porodu je bil zraščen s sestro dvojčico) je bil celo življenje pohabljen. Od leta 1826 je živel pri svojem stricu na Dunaju. Po končani gimnaziji je začel na dunajski univerzi študirati pravo, toda zaradi bolezni je študij prekinil in se leta 1841 preselil v Arco na Južnem Tirolskem. Tam je začel pisati pesmi in že leta 1847 je izdal svojo prvo pesniško zbirko Gedichte. V revolucionarnem letu 1848 se je preselil v Gradec in se za hip posvetil politiki. (Objavil je brošuro Die politische Ideale. Ein Vortrag, Wien 1848, in več patriotskih pesmi). Marca 1851 se je v Gradcu poročil z grofico Louise von Schärffenberg in se kmalu zatem preselil v Maribor. Leta 1857 je od svoje sestre Therese kupil graščino Viltuš, kjer je živel do leta 1883, ko je graščino prodal. Preselil se je v Gradec, po poroki njegove hčere z vitezom Richardom Bassom von Gödel-Lannoyem (1888), pa se je spet preselil v Maribor, kjer je pri hčeri in zetu živel do svoje smrti. S politiko se je začel resneje ukvarjati po obnovi ustavnega življenja. Leta 1861 je bil izvoljen v štajerski deželni zbor, v letih 1870-1891 pa je bil tudi državnozborski poslanec. V predstavniških telesih (razen pri velikih političnih vprašanjih) ni silil v ospredje, zato pa je zlasti v šestdesetih letih napisal vrsto političnih brošur (in zbirko političnih sonetov Pflug und Schwert, Wien 1862), ki so imele precejšen vpliv na politično orientacijo spodnještajerskega nemškega (ustavovernega) tabora. Omenimo naj: Das moderne Faustrecht. Ein Aufruf, Wien 1860; Neu-Österreich. Ein Wort über ächten und falschen Konstitutionalismus, Wien 1861; Die freie Gemeinde. Ein Beitrag zur wichtigsten Frage unserer Landtage, Wien 1861; Demokratie, Nationalität und Napoleonismus. Drei Worte an die deutsche Nation, Wien 1862; Franz Deak's Rede vom österreichischen Standpunkt beleuchtet, Wien 1863; Zum Fürstentag. Ein Aufruf an die deutschen Völker, Graz 1863; Julius Fröbel und die deutsche Trias. Ein Beitrag zur Bundesreform, 1864; Österreich und die Encyclica, Wien 1865; Österreich nach der Schlacht bei Königgrätz. Ein freies Wort den Deutschen in Österreich gewidmet, Wien 1866; Der Hirtenbrief des Fürstbischofs Dr.

Zwerger. Kritisch beleuchtet, Wien 1868. Od konca šestdesetih let se je posvetil izključno filozofiji. Po letu 1871 je izdal vrsto filozofskih del, v katerih se je ukvarjal predvsem z vprašanji etike. (Sittlichkeit und Darwinismus. Drei Bücher Ethik, Wien/Leipzig 1871; Gefühl, Bewußtsein, Wille. Eine psychologische Studie, Wien 1876; Der Mensch als Selbstzweck. Eine positive Kraft des Unbewussten, Wien 1877; Grundlegung der Ethik, Stuttgart 1881; Entwicklung und Glückseligkeit. Ethische Essays, Stuttgart 1886; Der moderne Mensch. Versuch über Lebensführung, Bonn 1891; Empfindung und Bewußtsein. Monistische Bedenken, Bonn 1893). Na Carnerija so močno vplivali Spinoza, Hegel, deloma Kant, Feuerbach, Wundt, Vischer, Bücher in angleški moralisti, zlasti pa Darwinov evolucionizem, ki ga je poskušal "uporabiti" na področju etike. Kot politik in filozof je užival velik ugled. Leta 1898 so v Mariboru po njem poimenovali ulico, 23. 10. 1901 pa ga je mariborski občinski odbor - ob njegovi osemdesetletnici - imenoval za častnega meščana. Bil je častni doktor filozofije na dunajski uni-
verziteti ter častni član številnih društev (med drugim tudi dunajskega novinarskega društva Concordia). (Marburger Zeitung, 20. 5. 1909; Marburger Adreß-Kalender 1910, str. 31-34; Adolf Harpf, Carneri's Bedeutung als Schriftsteller, v: Marburger Zeitung, 24. 10. 1886; 27. 10. 1886; Johann Zenz, Bartholomäus von Carneri als Politiker, rkp. dis., Wien 1948; ÖBL, I. Band, str. 137; prim. tudi Josip Vošnjak, Spomini, Ljubljana 1982, str. 203.)

FERDINAND DUCHATSCH (Maribor, 1. 2. 1835 - Feldhof pri Gradcu, 13. 12. 1887), doktor prava, politik. Po gimnaziji v Mariboru in končani pravni fakulteti na Dunaju se je vrnil v rodno mesto, kjer je odprl odvetniško pisarno. Bil je član mariborskega občinskega odbora in mariborskega okrajnega zastopa. V letih 1876-1880 je bil državnozborski, v letih 1878-1880 pa tudi deželnozborski poslanec. Leta 1880 je oba poslanska mandata odložil. Leta 1883 so ga izvolili za mariborskega župana, vendar je leta 1886 župansko funkcijo zaradi bolezni odložil. Bil je odlikovan z redom Franca Jožefa. Umrl je v umobolnici Földhof pri Gradcu. (Marburger Zeitung, 14. 12. 1887).

RICHARD FOREGGER (Celje, 11. 2. 1842 - Dunaj, 21.7. 1916), doktor prava, politik. Rodil se je v družini celjskega odvetnika dr. Mathiasa Foreggerja (1780-1850). Po končani gimnaziji v Celju je študiral pravo na Dunaju, kmalu po opravljenem doktoratu pa je na Dunaju odprl odvetniško pisarno. Leta 1873 je bil izvoljen za državnega poslanca in v državnem zboru zastopal volilce celjske mestne kurije vse do leta 1897. V letih 1873-1879 je bil član Naprednega kluba, v letih 1879-1881 Štajerske napredne stranke, v letih 1881-1885 kluba Združene leve, v letih 1885-1887 Nemškega kluba, v letih 1887-1891 Nemškonacionalnega združenja, od leta 1891 pa je v državnem zboru deloval kot neodvisni poslanec ("divjak") v smislu enotnega nastopanja nemških liberalnih strank. Bil je velik nasprotnik antisemitizma in vsenemškega prvaka Georga von Schönererja. Leta 1887 je ustanovil Društvo nemških Štajercev na Dunaju in ostal njegov načelnik polnih 22 let. Za zasluge pri varovanju interesov spodnještajerskega in celjskega nemštva mu je celjski občinski odbor na seji 19. 2. 1897 podelil naziv častnega občana mesta Celja. (Deutsche Wacht, 22. 7. 1916)

EDUARD GLANTSCHNIGG (Celovec, 27. 1. 1840 - Gradec, 15. 8. 1907), doktor prava, politik. Po končani osnovni šoli v Postojni in Ljubljani ter gimnaziji v Ljubljani (1849-1857) je na dunajski univerzi študiral pravo, ob izbruhu vojne 1859. pa je kot prostovoljec vstopil v vojsko. V aktivni vojaški službi je ostal do srede 1861 (služboval je v raznih krajih na Češkem in v severni Italiji), julija 1861 pa so ga zaradi zdravstvenih težav iz vojske odpustili. Jeseni 1861. je na graški univerzi nadaljeval s študijem prava in študij končal leta 1866. Vmes se je poskušal udeležiti vojne za Schleswig-Holstein in pridružiti ekspediciji, ki se je poleti 1866. odpravljala na pomoč cesarju Maximilijanu v Mehiko. Od jeseni 1866. do 1873. je opravil sedem let odvetniške prakse v Ljubljani, leta 1873 pa je odprl lastno odvetniško pisarno v Celju. V Celju se je začel ukvarjati s političnim delom. Bil je član Ustavnega in kasneje Nemškega društva. Leta 1882 je dal pobudo za ustanovitev Spodnještajerskega naprednega društva. Ko so društvo naslednje

leto ustanovili, je postal njegov načelnik. S pomočjo društva je poskušal v praksi uresničiti ideje "štajercijanstva", ki jih je teoretično utemeljeval v številnih člankih v Cillier Zeitung (Deutsche Wacht) in listu Kmetski prijatelj (1882-1884). Že od vsega začetka je bil eden izmed najbolj vnetih pristašev Georga von Schönererja na Spodnjem Štajerskem. Leta 1885 je sodeloval pri ustanovitvi društva nemških nacionalcev na Štajerskem (Verein der Deutschnationalen in Steiermark), ki je sledilo Linškemu programu v vseh njegovih zahtevah. Ko je leta 1886 Schönerer ustanovil društvo Schulverein für Deutsche s poudarjeno antisemitsko usmerjenostjo, se mu je Glantschnigg takoj pridružil; sodeloval je pri ustanovitvi več krajevnih skupin društva na celjskem področju. Z njegovim posredovanjem je Schulverein für Deutsche leta 1887 finančno podprl ustanovitev nemškega otroškega vrtca v Celju ter z večjimi ali manjšimi zneski podpiral tudi obrtno nadaljevalno in glasbeno šolo. Jeseni 1889 se je Glantschnigg preselil v Maribor, kjer je deloval vse do svoje smrti kot odvetnik in eden izmed vodilnih propagatorjev schönenerijanskega gibanja. (Margarete Weinhandel, Un deine Wälder rauschen fort, 2. Auflage, Leykam Graz 1943, zlasti poglavja: Mein Vater, Vom Kampf unserer Väter; glej tudi Deutsche Wacht, 18. 8.1907).

RUDOLF baron HACKELBERG - LANDAU (Dunaj, 8. 9. 1827 - Prebold, 2. 6. 1903), politik. Po končanem študiju prava na dunajski univerzi (1848) je vstopil v avstrijsko vojsko. V vojaški službi je ostal do leta 1854, potem pa se je posvetil vodenju graščine Prebold. Od leta 1867 do svoje smrti je bil deželno - in državnozborški poslanec (s kratko prekinitvijo v letih 1869-1870, ko je odložil mandat). V obeh predstavniških telesih je bil član ustavoverne veleposesti. V državnem zboru se je ukvarjal predvsem z vojaškimi vprašanji. Leta 1878 se je zavzel za zmanjšanje izdatkov za vojsko in za revizijo vojaške zakonodaje. Do leta 1882 je bil tudi preboldski župan. (Marburger Zeitung, 4. 6. 1903).

ADOLF HARPF (Gradec, 18. 3. 1857 - Gradec, 5. 1. 1927), doktor filozofije, publicist. Leta 1884 je v Heidelbergu izdal knjigo

Ethik des Protagoras und deren zweifache Moralbegründung. Leta 1885 je bil urednik Deutsche Wacht, leta 1886 pa Marburger Zeitung. Leta 1888 je v Leobnu odprl knjigarno in začel izdajati Obersteirer Zeitung. Po letu 1895 je veliko potoval po vzhodu in objavil več potopisov ter pesniških zbirk. V svojih kasnejših delih se je ukvarjal zlasti z "rasnim vprašanjem". V Ostari, "prvem in edinem časopisu za raziskavo in nego herojskega rasnega in človeškega prava", ki ga je od leta 1906 na Dunaju izdajal Josef Adolf Lanz von Libenfels, je Harpf objavil vrsto rasističnih člankov, v katerih je polemiziral z "moderno internacionalno pijanostjo" in pacifističnimi idejami. Opirajoč se na Moltkeja je v vojni videl element od boga vzpostavljenega svetovnega reda. Bil je prepričan, da bi se brez vojne "svet polenil in izgubil v materializmu". (ÖBL, II. Band, str. 190; glej tudi Brigitte Hamann, Hitlers Wien. Lehrjahre eines Diktators, München 1996, str. 312, 549, z napačno navedbo, da gre za avtorja iz nemškega rajha.)

NORBERT JAHN (? , 1870 - Graz, 1940), publicist, politik. V letih 1901-1919 je bil urednik lista Marburger Zeitung, ki ga je urejal v vsenemškem duhu. Januarja 1919 se je preselil v Gradec, kjer je postal urednik politične redakcije pri Grazer Tagblattu. Zaradi svoje nacistične usmerjenosti so ga v tridesetih letih v Avstriji politično preganjali. Ob 70. rojstnem dnevu na začetku leta 1940 so mu poslali telegrame z najboljšimi željami Adolf Hitler, minister Göbbels in rajhovski tiskovni vodja dr. Dietrich. Umrl je v 70. letu starosti. (Marburger Zeitung, 21. 12. 1940; glej tudi Marburger Zeitung, 21. 4. 1941).

FERDINAND KADA (? - Ormož, 19. 2. 1905), politik. Od leta 1875 je bil član ormoškega občinskega odbora, dolgo časa pa tudi ormoški župan in načelnik okrajnega zastopa. V letih 1878-1884 je bil deželnozborski poslanec. Pri deželnozborskih volitvah 1878 v ptujski mestni kuriji so zanj glasovali tudi Slovenci. Bil je med ustanovitelji ormoške občinske hranilnice (1879) in njen dolgoletni načelnik. Ker ni imel družine, je svoje veliko premoženje zapustil občini Ormož. Umrl je v 75 letu starosti. (Deutsche Wacht, 23. 2. 1905)

GUSTAV KOKOSCHINEGG (Vitanje, 21. 7. 1837 - Gradec, 16. 2. 1928), doktor prava, politik. Zgodnje otroštvo je preživel v Vitanju, kjer je bil njegov oče (sicer rojen Vitanjčan) upravnik Steinauerjeve gosposčine Vitanje. Ko je leta 1842 oče postal upravnik Brandisove gosposčine Maribor-grad, se je družina preselila v Maribor. Jeseni 1842 je v Mariboru začel obiskovati glavno šolo, leta 1846 pa se je vpisal na mariborsko gimnazijo. Po maturi v letu 1854 je odšel študirat pravo na Dunaj. Študij je dokončal leta 1858 na pravni fakulteti v Gradcu. Po opravljenih rigorozih se je na začetku leta 1859 zaposlil kot praktikant pri okrajnem sodišču v Gradcu, s 3. 6. 1859 pa je postal prisednik pri deželnem sodišču v Gradcu. Od 26. 11. 1860 do konca julija 1862 je bil prisednik na okrajnem sodišču v Mariboru, s 1. 8. 1862 pa se je zaposlil kot koncipient v odvetniški pisarni dr. Ludwiga Thomanna v Gradcu. Konec leta 1868 je v Gradcu odprl lastno odvetniško pisarno, ki jo je vodil vse do leta 1903. Leta 1867 se je oženil z Josefino Girtsmayer, hčero Johanna Girtsmayerja iz Maribora - in tako postal svak kasnejšega mariborskega deželnezborskega poslanca dr. Josefa Schmidererja. V letih 1869-97 je bil član graškega občinskega odbora. Leta 1890 je bil izvoljen za deželnega poslanca v ptujski mestni kuriji. Deželnozborski poslanec je bil vse do konca leta 1908, na deželnozborskih volitvah 1909 pa ni hotel več kandidirati. V deželnem zboru se je ukvarjal predvsem s šolskimi vprašanji. V letih 1890-1902 je bil član štajerskega deželnega šolskega sveta, v letih 1897-1902 pa tudi član štajerskega deželnega odbora. Po odstopu mariborskega državnozborskega poslanca dr. Karla Aussererja (1888) so mu mariborski Nemci ponudili državnozborski mandat. Po zmagi na nadomestnih državnozborskih volitvah v mariborski mestni kuriji marca 1889 se je v državnem zboru pridružil Nemškonacionalnemu združenju. Po zmagi na rednih volitvah marca 1891 pa je postal član Nemške nacionalne stranke. Na naslednjih državnozborskih volitvah (1897) ni hotel več kandidirati. (Marburger Zeitung, 19. 1. 1928; Dr. Gustav Kokoschinegg, *Erinnerungen aus meinem Leben*, Graz 1914).

KARL LINHART (Ljubljana, 20. 5. 1882 - Ptuj, 3. 6. 1918), publicist, politik. (Glej: SBL, Ljubljana 1925-1932, str. 672; Deutsche Wacht, 8. 6. 1918; Marburger Zeitung, 6. 6. 1918; Štajerc, 9. 6. 1918)

MATHIAS LOHNINGER (Dunaj, 15. 3. 1819 - Mislinja, 8. 11. 1882), podjetnik, politik. Kot lastnik fužine v Mislinji je bil leta 1861 izvoljen za deželnozborskega poslanca v slovenjegraški kmečki kuriji. Pri naslednjih deželnozborskih volitvah leta 1867 je propadel proti slovenskemu kandidatu Raku. V letih 1879-1882 je bil tudi državnozborski poslanec. (Marburger Zeitung, 10. 11. 1882).

MATHIAS LÖSCHNIGG (Maribor, 1. 3. 1812 - Maribor, 18. 6. 1884), podjetnik, politik. Kot njegov oče, lastnik mesarije v koroškem predmestju, se je tudi sam izučil za mesarja. Od leta 1848 do leta 1867 je bil član mariborskega občinskega odbora. Na prvih deželnozborskih volitvah po obnovi ustavnega življenja leta 1861 je bil izvoljen za deželnega poslanca v mariborski kmečki kuriji, leta 1867 pa candidature ni hotel več sprejeti. Februarja 1867. je (zaradi družinske tragedije) odložil tudi svoj mandat občinskega odbornika, leta 1872 pa se je povsem umaknil iz javnega življenja in se posvetil kmetijstvu. (Marburger Zeitung, 20. 6. 1884)

LUDWIG MAHNERT (? - Innsbruck, 18. 7. 1943), pastor, publicist, politik. Po rodu iz Westfalije je prišel leta 1901 za vikarja v Marenberg, leta 1903 pa so ga izvolili za pastora v Mariboru. Vse do leta 1919, ko je moral (po krajšem zaporu) zapustiti Maribor, je bil glavni propagator "pročodrimskega gibanja" (Los von Rom-Bewegung) na Spodnjem Štajerskem. Ukvarjal se je tudi z literarno dejavnostjo. V romanu Bist du am Boden liegst je prikazal obdobje protireformacije, v romanu Die Hungerglocke pa je opisal nacionalne boje in pročodrimsko gibanje na Spodnjem Štajerskem. Po izselitvi v Avstrijo je bil nekaj časa pastor v Müzzzuschlagu, potem pa (skoraj do smrti) pastor v Innsbrucku. Umrl je v 76 letu starosti. (Marburger Zeitung, 19. 7. 1943).

VINZENZ MALIK (Jihlava, 2. 12. 1854 - Dunaj, 29. 1. 1924), politik. Po relativno uspešni vojaški karieri se je kot stotnik umaknil iz vojske, da bi si ohranil politično neodvisnost. Naselil se je v Lipnici in se ukvarjal s kmetijstvom. Leta 1901 je bil izvoljen v državni zbor in ostal državnozborski poslanec vse do razpada monarhije. (Na državnozborskih volitvah 1907 in 1911 je bil - obakrat tesno - izvoljen v lipniško-ptujskem volilnem okraju). Od vsega začetka je bil član Schönererjeve vsenemške stranke. (Ulrike Melliwa, Die steirischen Abgeordneten im österreichischen Reichsrat 1907-1918, rkp. dis., Graz 1964, str. 37).

RICHARD MARCKHL (? 10. 5. 1861 - Dunaj, 27. 4. 1945), doktor prava, politik. Otroštvo je preživel na Ptuj, po končani gimnaziji v Mariboru pa je študiral pravo v Gradcu. Po končanem študiju je bil praktikant na sodišču v Mariboru, potem pa je nekaj časa delal v Slovenski Bistrici in na okrožnem sodišču v Celju. Leta 1905 je postal svetnik deželnega sodišča v Celovcu. Na prvih državnozborskih volitvah na podlagi splošne in enake volilne pravice leta 1907 je kandidiral v celjskem (mestnem) volilnem okraju in na volitvah tudi zmagal. V državnem zboru se je pridružil junija 1907 ustanovljenemu Nemškonacionalnemu združenju. Tudi na državnozborskih volitvah leta 1911 je bil izvoljen v državni zbor in v njem ostal vse do razpada dvojne monarhije. Kot državnozborski poslanec je zlasti napadal "veleizdajalsko" (jugo)slovansko politiko slovenskih strank in si prizadeval za obrambo nemškega posestnega stanja na Spodnjem Štajerskem. Bil je častni meščan občin Celje, Marenberg, Šoštanj, Slovenska Bistrica in Sobota. Po razpadu Avstro-Ogrske je bil kot državni sekretar za upravne zadeve član začasne vlade prve avstrijske republike. Po normalizaciji političnih razmer se je umaknil iz političnega življenja in se vrnil v pravosodje. Pred upokojitvijo je bil nekaj časa predsednik senata najvišjega sodnega dvora na Dunaju. (Ulrike Melliwa, Die steirischen Abgeordneten im österreichischen Reichsrat 1907-1918, rkp. dis., Graz 1964, str. 36-37).

WENZEL MARECK (? - Znojmo, 16. 4. 1897), gimnazijski profesor, politik. V letih 1853-1883 je služboval na celjski gimnaziji. Od leta 1867 do svojega odhoda iz Celja leta 1883 je bil član občinskega odbora, od leta 1870 pa tudi občinski šolski inšpektor. Na spodnještajerskih ustavnih dnevih leta 1869 je nastopal zoper slovenske zahteve po zedinjeni Sloveniji in zagovarjal velikonemške ideje. Na njegovo pobudo so leta 1871 ustanovili celjsko Nemško društvo. Njegov načelnik je bil do leta 1877, ko je prevzel funkcijo načelnika reorganiziranega Ustavnega društva. Zaradi zaslug, ki si jih je nabral v času tridesetletnega poučevanja na celjski gimnaziji in s sedemnajstletnim članstvom v občinskem odboru, ga je celjski občinski odbor na seji 20. 3.1883 imenoval za častnega meščana Celja. Po upokojitvi v istem letu je odšel v Gradec, od tam pa se je preselil v Znojmo, kjer je tudi umrl. (Deutsche Wacht, 18. 4. 1897).

FRITZ MAY (Dunaj, 1869 - Celje, februar 1928), evangeličanski senior. V letih 1893-1896 je bil pomožni pridigar v Budimpešti, v letih 1896-1900 je deloval v Gradcu, aprila 1900 pa je postal vikar v Celju. (Leta 1901, ko je celjska evangeličanska občina postala samostojna, je bil imenovan za pastorja in potem še za seniorja). Bil je glavni propagator gibanja "proč od Rima" v Celju. Na čelu celjske evangeličanske občine je bil do leta 1925, ko ga je zamenjal njegov sin dr. Gerhard May (1898 - 1980), ki so ga leta 1944 izvolili za evangeličanskega škofa. (Rudolf Pertassek, Cilli. Die alte steirische Stadt an der Sann, Graz 1996, str. 221).

JOHANN MÖRTL (?, 1821 - Gradec, 9.1.1895), doktor prava, politik. Z odlokom z dne 30. 4.1855 je bil postavljen za odvetnika v Celju in je od takrat deloval v komunalnem življenju v Celju na različnih področjih. S tem si je pridobil zaupanje meščanov, ki so ga že leta 1861 izvolili za župana. Župansko funkcijo je leta 1862 zaradi preobremenjenosti odložil. Podobno je storil tudi aprila 1868, potem ko je bil v letu 1867 izvoljen za prvega celjskega župana po potrditvi celjskega statuta. Leta 1861 je bil izvoljen v celjski kmečki kuriji tudi za deželnega poslanca, pri čemer je na

volilnih zborovanjih nastopal kot slovenski kandidat. Kasneje, v deželnem in državnem zboru, pa je slovenskim zahtevam po enakopravnosti slovenskega jezika v šolah, uradih in v javnem življenju nasprotoval. Iz štajerskega deželnega zbora je bil izvoljen tudi v državni zbor in v njem tesno sodeloval z Moritzem von Kaiserfeldtom. Leta 1863 je v deželnem zboru nastopil kot govornik v debati o prodaji občinskega premoženja, o občinski zakonodaji in instrukciji za deželni zbor ter različnih proračunih za deželne ustanove. Predlog za "osvoboditev advokatur", ki ga je predložil na seji državnega zbora 12. 2. 1862, je bil v juridičnih krogih v državi toplo sprejet. Leta 1864 je odložil svoj deželnozborni mandat in se v politiki ni več udeleževal. Februarja 1871 se je preselil v Gradec, kjer je bil zaposlen v odboru odvetniške zbornice. Junija 1890 se je upokojil in do smrti živel v samoti (ker ni imel družine) in pozabljen. (Deutsche Wacht, 13. 1. 1895).

ALEKSANDER NAGY (9. 2. 1834 - Maribor, 9. 7. 1909), podjetnik, politik. (Glej: SBL, Ljubljana 1933-1952, str. 188; Marburger Adreß-Kalender 1910).

JOSEF NECKERMANN (Celje, 29. 11. 1829 - Celje, 20. 6. 1893), zdravnik in politik. V Celju je končal glavno šolo in gimnazijo, po končanem modroslovju pa je odšel študirat medicino na Dunaj. Študij je končal v letu 1856 in takoj začel z zdravniško prakso v rodnem mestu. Sredi leta 1858 se je preselil v Vrbovec pri Mozirju in tu služboval do konca leta 1859; nato se je vrnil v Celje, kjer je opravljal službo mestnega zdravnika in predstojnika mestne (Gize-line) bolnišnice vse do svoje smrti. Leta 1861 je bil izvoljen v občinski odbor in v naslednjih treh mandatih opravljal funkcijo občinskega svetovalca. Leta 1870 pa je postal celjski župan in ostal na tej funkciji (ter z njo povezani funkciji predstojnika mestnega šolskega sveta) do svoje smrti. Bil je član vseh celjskih nemških društev, tako političnih kot tudi nepolitičnih, srečamo pa ga tudi med ustanovnimi člani leta 1889 ustanovljenega društva Südmark. V času njegovega županovanja se je Celje z okolico razvilo v pomembno industrijsko, obrtno-trgovsko in turistično središče. Na

njegovo pobudo so leta 1871 ustanovili celjsko Olepševalno društvo, ki je pomembno prispevalo k razvoju turizma v Celju in okolici. Dve leti kasneje je po njegovi zaslugi država v Celju ustanovila državno cinkarno, ki je pomenila pomembno prekretnico za gospodarski razvoj mesta. Leta 1867 je bil Neckermann izvoljen tudi v štajerski deželni zbor in v njem zastopal volilce celjske mestne kurije vse do svoje smrti, razen v letih 1870-1871, ko je bil za poslanca izvoljen Franz Tomschitsch. V deželnem zboru je bil nekaj časa namestnik načelnika nemške ustavoverne stranke, svojo dejavnost pa je usmerjal predvsem v gospodarska vprašanja. Tako se je leta 1872 zavzel, da bi nameravana železniška proga od Knittelfelda do Zaprešiča, ki naj bi olajšala prometne povezave med Nemčijo in Balkanom, potekala skozi Savinjsko dolino. Zahtevo je ponovil leta 1874, ko je skupaj s celjskim državnozborskim poslancem dr. Foreggerjem izdelal posebno spomenico in jo predložil vladi. Vseskozi si je prizadeval tudi za regulacijo Savinje, kar je bilo življenskega pomena za Celje in Savinjsko dolino, leta 1889 pa je bil tudi poročevalec o predlogu finančnega odbora za ustanovitev deželne hiralnice v Vojniku, ki je bil po njegovem prizadevanju končno sprejet. Januarja 1886 je v deželnem zboru opozoril na vedno močnejše poskuse slovenizacije celjske gimnazije in zahteval od vlade, da jih onemogoči. Oktobra 1889 je vložil interpelacijo v zvezi z ustanovitvijo Južnoštajerske hranilnice v Celju in zahteval, da se "politični okraj Celje mesto" izloči iz celjskega okrajnega zastopa. Kot govornik je v deželnem zboru zadnjič nastopil 17. septembra 1892, ko je kot načelnik finančnega odbora poročal o sistematizaciji mest na direkciji deželne bolnišnice v Gradcu. Za svoje zasluge je leta 1874 prejel viteški križec Franc Jožefovega reda, leta 1883 naslov cesarskega svetnika, leta 1892 pa mu je celjski občinski odbor podelil naziv častnega občana mesta Celje. (Moritz Rüpschl, Bürgermeister Neckermann; v: Südsteiermark. Ein Gedenkenbuch von Franz Hausmann, Graz 1925, str. 257-266; Deutsche Wacht, 22. 6. 1893).

JOSEF ORNIG (Hrastovec, 7. 6. 1859 - Gradec, 11. 3. 1925), gospodarstvenik in politik. (Glej: SBL, Ljubljana 1933-1952, str. 230).

JULIUS PFRIMER (Rottenburg/Württemberg, 1833 - Maribor, 5. 1. 1895), podjetnik, politik. Leta 1854 se je naselil v Celovcu in tam leta 1857 ustanovil veletrgovino z vinom. Leta 1860 je skupaj s svojim bratom Rupertom ustanovil poslovalnico tudi v Mariboru, kamor se je preselil leta 1866. Od leta 1871 je bil član štajerske trgovsko-obrtne zbornice in od leta 1878 deželnozborski poslanec. Od leta 1889 je bil direktor mariborske Mestne hranilnice. Več let je bil član okrajnega šolskega zastopa in načelnik kuratorija sadjerske in vinarske šole. V deželnem zboru se je ukvarjal predvsem s finančnimi in gospodarskimi vprašanji. (Marburger Kurzweil-Kalender 1896, str. 27-29; Marburger Zeitung, 6. 1. 1895).

KARL PFRIMER (Rottenburg/ Württemberg, 1847 - Maribor, 15. 12. 1929), podjetnik, politik. Po končani gimnaziji v rojstnem Rottenburgu se je leta 1867 zaposlil kot kalkulanta v podjetju Johanna Gögla, ki se je ukvarjalo z veletrgovino s kavo in sladkorjem. V letu 1869 je službeno prepotoval Malo Azijo in Egipt. Leta 1872 je sprejel avstrijsko državljanstvo, dve leti kasneje pa se je zaposlil v veletrgovini z vinom, ki sta jo v Mariboru imela njegov oče Rupert in stric Julius. Ob koncu osemdesetih let je bil izvoljen v občinski odbor. Od leta 1900 do 1905 je bil načelnik finančne sekcije mariborskega občinskega odbora. Leta 1902 je bil v mariborski mestni kuriji izvoljen za deželnega poslanca. Potem ko je na nadomestnih državnozborskih volitvah leta 1905 propadel proti vsenemškemu kandidatu Heinrichu Wastianu, je odložil svoj deželnozborski mandat in ostale javne funkcije. (Cillier Zeitung, 21. 2. 1929; Marburger Zeitung, 17. 2. 1929).

JOSEF POMMER (Mürzzuschlag, 7. 2. 1845 - Dunaj, 27. 11. 1918), doktor filozofije, glasbenik in politik. Rodil se je v družini deželnega sodnega svetnika Franza Pommerja, ki je med drugim služboval tudi v Ljubljani in na koncu še kot okrajni sodnik v Celju, kjer je tudi umrl. Ljudsko šolo je obiskoval kot privatist v Gradcu, kjer je opravil tudi prvi razred gimnazije. Gimnazijo je obiskoval v Ljubljani (1857), Celju (1858-1862) in Mariboru (1862-1864), jeseni 1864 pa je odšel študirat filozofijo na Dunaj. Študij je

končal leta 1870, leto kasneje pa je opravil državni izpit za gimnazijskega profesorja iz filozofske propedeutike, matematike in fizike. Jeseni 1871 se je zaposlil kot poskusni kandidat na mariahilfski realni višji gimnaziji na Dunaju. Redni profesor na tej gimnaziji je postal šele leta 1874, potem ko je že dva meseca delal na gimnaziji v Linzu. Napisal je več filozofskih razprav, glavno polje njegovega delovanja pa je bila nemška ljudska pesem, ki ji je posvetil vse svoje moči. Že leta 1881 je izdal v korist Deutscher Schulverein, pri katerega ustanovitvi je sodeloval, knjižico nemških ljudskih pesmi (*Liederbuch für die Deutschen in Oesterreich*), v kateri je zbral vse nemške ljudske pesmi v Avstriji. V zadnjem letnem poročilu Schönererjevega Schulverein für Deutsche je skupaj z A. Göllerichom napisal razpravo *Die Pflege des deutschen Volksliedes eine Ehrenpflicht der Deutschnationalen*. Leta 1889-1890 pa je v Leipzigu izdal knjižico z naslovom *Steirerlieder für vierstimmigen Männerchor*. Leta 1888 je prevzel pevski zbor društva nemških Štajercev na Dunaju (društvo je leta 1887 ustanovil dr. Richard Foregger), leta 1889 pa je sam ustanovil Nemško ljudsko pevsko društvo na Dunaju, ki je kasneje postalo znano širom po državi. V osemdesetih letih je bil pristaš Schönererja - leta 1889 je sodeloval s K. H. Wolfom pri urejanju časopisa *Deutsches Volksblatt* -, kasneje pa se je schönererijanskemu gibanju odtujil. Leta 1895 je bil izvoljen v dunajski mestni svet in leta 1896 v njem dosegel, da je dunajska občina prispevala 1000 gld za izgradnjo nemškega dijaškega doma. To je bil eden izmed razlogov, da ga je celjsko Nemško društvo leta 1897 potrdilo za državnozborskega kandidata v celjski mestni kuriji. V državnem zboru je bil član Nemške ljudske stranke, vendar v nasprotju z zahtevami dela celjskega nemštva ne preveč radikalen. (*Deutsche Wacht*, 25. 2. 1897, 30. 11. 1918).

JULIUS RAKUSCH (Celje, 8. 4. 1852 - Celje, 24. 12. 1910), podjetnik, politik. Leta 1870 se je zaposlil v očetovi trgovini z železno, ki jo je leta 1876 prevzel skupaj z bratom Josefom. Po bratovi smrti je postal edini lastnik trgovine. S svojim kapitalom je pomagal številnim nemškim podjetnikom in bil soustanovitelj Westnove tovarne emajlirane posode, Lorberjeve strojne tovarne v

Žalcu, tovarne emajlirane posode Peter Wester v Bratislavi ter Lenkovega I. celjskega mestnega mlina. Od leta 1879 je bil član občinskega odbora, v letih 1893-1903 celjski podžupan, v letih 1903-1906 pa celjski župan. Leta 1908 mu je občinski odbor podelil naziv častnega občana mesta Celja, zaradi širokogrudnosti pri denarnih podporah pa je bil tudi častni član številnih celjskih društev. Bil je zagovornik radikalne protislovenske politike. (Deutsche Wacht, 24. 12. 1910).

FERDINAND baron RAST - HILARIUS (Dunaj, 7. 3. 1808 - Fala, 20. 3. 1889), pesnik in politik. S 14. leti je vstopil v vojaško akademijo v Dunajskem Novem mestu. Leta 1827 jo je končal in kot častnik služboval po različnih krajih monarhije. Kasneje je iz vojske izstopil in se posvetil upravljanju svoje graščine Fala. Od obnove ustavnega življenja je bil aktiven v javnem življenju Maribora. Bil je član odbora Mestne hranilnice, dolgoletni načelnik Društva za podporo revnih učencev, do leta 1878 pa tudi član mariborskega občinskega odbora in mestnega šolskega sveta. V štajerskem nemškem časopisju je objavljал pesmi pod psevdonimom Hilarius. (Marburger Zeitung, 24. 3. 1889).

JOHANN SCHMIDERER (Maribor, 23. 6. 1848 - Maribor, 6. 11. 1925), doktor prava, politik. Po gimnaziji v Mariboru je študiral pravo, nato pa je končal visoko kmetijsko šolo (Hochschule für Bodenkultur) v Hoheimu. Po koncu študija se je posvetil upravljanju svoje posesti. Leta 1884 so ga izvolili v mariborski okrajni zastop. Tri leta kasneje je postal njegov načelnik in to funkcijo opravljal vse do leta 1918. Leta 1886 je bil izvoljen v mariborski občinski odbor in še v istem letu postal mariborski podžupan. Aprila 1902. je na čelu mariborske občine nasledil dolgoletnega mariborskega župana Alexandra Nagyja in to funkcijo opravljal do prevrata. Zaradi nespornih zaslug za razvoj mesta so mu decembra 1912 podelili naziv častnega meščana Maribora. (Med drugim je v dolgotrajnih pogajanjih z državnimi oblastmi dosegel, da je država zgradila most čez Dravo). Bil je načelnik mestnega šolskega sveta, načelnik odbora obrtno-nadaljevalne šole in načelnik mestnega

ubožnega sveta. Več desetletij je bil načelnik mariborske krajeвне skupine Rdečega križa ter mariborske sekcije Nemškega in avstrijskega planinskega društva. (Cillier Zeitung, 12. 11. 1925; Marburger Zeitung, 8. 11. 1925).

JOSEF SCHMIDERER (Maribor, ? - Gradec, 16. 3. 1927), doktor prava, politik. Bil je dolgoletni član mariborskega občinskega odbora in mariborskega okrajnega zastopa. Na nadomestnih deželnozborskih volitvah leta 1881 je bil v mariborski mestni kuriji izvoljen za deželnega poslanca. Deželnozborski poslanec je bil do leta 1902 (od tega je bil 18 let član štajerskega deželnega odbora), v letih 1880-1885 pa je bil tudi državnozborski poslanec. V obeh predstavniških telesih je veliko storil za koristi Maribora (med drugim je dosegel ustanovitev okrožnega sodišča), za kar so mu podelili naziv častnega meščana Maribora. Umrli je v 82 letu starosti. (Marburger Zeitung, 18. 3. 1927).

KONRAD SEIDL (? , 1824 - Kamnica, 23. 12. 1884), politik. Po uspešni vojaški karieri se je kot upokojeni stotnik naselil v Kamnici. Bil je dolgoletni župan Kamnice, tajnik mariborskega okrajnega zastopa, v letih 1869-1878 pa tudi deželnozborski in v letih 1870-1879 državnozborski poslanec. V deželnem in državnem zboru se je ukvarjal predvsem z gospodarskimi vprašanji in nasprotoval preliberalni gospodarski politiki, hkrati pa opozarjal na (jugo)slovansko komponento v slovenski politiki. Bil je nosilec velike srebrne medalje za hrabrost, vitez papeškega silvestrskega reda (Ritter des päpstlichen Sylvesterordens) ter častni meščan Slovenske Bistrice. (Marburger Zeitung, 24. 12. 1884).

GUSTAV STIGER (? , 1847 - Celje, 31. 12. 1902), trgovec, politik. Leta 1879 je bil izvoljen v celjski občinski odbor in v njem deloval do svoje smrti. Leta 1888 je postal podžupan, po Neckermannovi smrti 1893. pa celjski župan. V občinskem odboru si je zlasti prizadeval za gospodarski in turistični razvoj mesta. Z vsemi sredstvi je poskušal preprečiti ustanovitev slovensko-nemških vzporednic na nižji gimnaziji v Celju. Leta 1902 mu je občinski odbor podelil naziv častnega meščana. (Deutsche Wacht, 1. 1. 1903, 4. 1. 1903).

ANDREAS TAPPEINER (Maribor, 30. 11. 1810 - Maribor, 29. 2. 1868), podjetnik, politik. Po glavni šoli in gimnaziji v Mariboru se je pri mojstru Kohlmannu v Slovenski Bistrici izučil medicarske obrti, nato pa se je kot pomočnik tri leta izpopolnjeval na Dunaju. Leta 1831 se je vrnil v Maribor in delal v očetovi pivovarni. Tri leta kasneje mu je oče kupil Tscheligijevo pivovarno v Mariboru. Leta 1841 je pivovarno prodal in kupil tovarno stekla v Sv. Lovrencu na Pohorju. Leta 1853 je tovarno prodal in se preselil v Maribor. Na prvih deželnozborskih volitvah 1861 je bil izvoljen za deželnozborskega poslanca, po občinskih volitvah marca 1861 pa je postal tudi mariborski župan. V času njegovega županovanja je mariborska občina začela z izgradnjo kanalizacije in tlakovanjem ulic, ustanovila Mestno hranilnico (1862) in kupila več zemljiških parcel. Na deželnozborskih volitvah 1867. je bil izvoljen v mariborski mestni kuriji, toda zaradi bolezni je še v istem letu odložil svoj deželnozborski mandat in župansko funkcijo. Kmalu zatem je umrl. (Marburger Zeitung, 20. 9. 1904).

HEINRICH WASTIAN (Gradec, 4. 11. 1873 - Gradec, 1. 9. 1931), publicist, politik. Po gimnaziji v Gradcu in Mariboru se je 1892. vpisal na graško univerzo (študiral je nemški jezik in zgodovino) in se začel ukvarjati s publicistično dejavnostjo. (Objavljal je pod psevdonimom Heini von Steier). Leta 1894 je študij nadaljeval na univerzi v Münchnu. Tudi tam je veliko pisal. V času celjskega gimnazijskega vprašanja je kot govorec nastopil na solidarnostnih zborovanjih v Münchnu in Nürnbergu in se zavzel za pomoč "najjužnejšemu nemškemu mestu v monarhiji". Leta 1896 je napisal knjigo Kampf um Cilli. Istega leta je izšla njegova študija Ungarns Tausendjährlung im deutschen Lichte. Od leta 1898 je bil tajnik društva Südmark, dolgo časa pa je bil tudi član nadzornega sveta društva Deutscher Schulverein. Leta 1905 so ga izvolili v mariborskem mestnem volilnem okraju za državnozborskega poslanca, jeseni istega leta pa še za deželnozborskega poslanca. Na državnozborskih volitvah 1907 ga je premagal socialdemokratski kandidat Hans Resel. V državni zbor se je vrnil leta 1909, ko je zmagal na nadomestnih volitvah v Gradcu. Na državnozborskih

volitvah 1911 je zmagal v mariborskem in 2. graškem volilnem okraju, toda sprejel je mariborski mandat. V državnem zboru si je vseskozi prizadeval za krepitev nemškega posestnega stanja na Spodnjem Štajerskem. Zato so mu občine Maribor, Ptuj, Ormož, Slovenska Bistrica, Lenart in Neumarkt podelile naziv častnega meščana. Na začetku junija 1914 je odložil državnozborski mandat in funkcijo mariborskega podžupana. Leta 1919 je postal član avstrijske komisije za meje, kjer se je ukvarjal predvsem z določitvijo meje na Štajerskem (proti Kraljevini SHS). Od leta 1924 do svoje smrti je bil predsednik Invalidske odškodninske komisije. (Ulrike Melliwa, *Die steirischen Abgeordneten im österreichischen Reichsrat 1907-1918*, rkp. dis., Graz 1964, str. 58-59).

FRANZ WIESTHALER (Maribor, 25. 12. 1825 - Maribor, 22. 10. 1890), publicist, politik. (Glej: Franc Rozman, *Socialistično delavsko gibanje na slovenskem Štajerskem*, Maribor 1979, str. 84-89).

EMANUEL WOKAUN (Celje, 5. 1. 1850 - Celje, 12. 7. 1896), doktor prava, politik. V Celju je končal glavno šolo in gimnazijo in odšel študirat pravo v Gradec. Po uspešno opravljenem doktoratu se je februarja 1877 zaposlil kot prisednik na vojaškem sodišču, nato pa kot pristav na celjskem okrožnem sodišču. Po smrti celjskega župana in deželnega poslanca dr. Neckermanna je bil novembra 1893 izvoljen za deželnega poslanca v celjski mestni kuriji, in sicer na podlagi t. i. celjskega programa. Že leta 1894 je bil izvoljen odbor za peticije, leto kasneje pa še v finančni odbor deželnega zbora. Interese celjskega nemštva je še posebej zavzeto zastopal med zadnjo fazo bojov za celjsko gimnazijo, kasneje pa je bil med pobudniki ustanovitve nemškega dijaškega doma v Celju. (*Deutsche Wacht*, 26. 7. 1896).

KARL HERMANN WOLF (Cheb, 27. 1. 1862 - Dunaj, 2. 6. 1941), novinar, politik. Gimnazijo je končal v Libercu in na univerzi v Pragi študiral filozofijo. Že na začetku študija je pristopil k burševskemu društvu Chibellinia in kmalu postal vodilna osebnost v praškem burševskem gibanju. Ko so ga leta 1884 ga obtožili

zaradi razžalitve njegovega veličanstva je pred procesom pobegnil v Leipzig, kjer se je navzel "čistih vsenemških idealov". Po vrnitvi v domovino se je začel ukvarjati z novinarstvom. Bil je eden izmed začetnikov nemškega nacionalnega novinarstva v monarhiji. Leta 1886 je prevzel uredništvo celjske Deutsche Wacht, ki pa jo je urejeval le nekaj mesecev. Po odhodu iz Celja je prevzel uredništvo lista Deutsche Volkszeitung v Libercu, leta 1888 pa je skupaj s Sedlakom, Gerstgrasserjem in Patzeltom začel izdajati prvi nemški nacionalni list na Dunaju Deutsche Volksblatt. Leta 1889 je začel s Sedlakom izdajati list Ostdeutsche Rundschau. V tem obdobju je začel Wolf s podrobnim nacionalnim delom in število njegovih pristašev je hitro naraščalo. Leta 1895 je postal predsednik Nemškega nacionalnega društva za Avstrijo, leta 1897 je bil izvoljen v državni zbor in leto kasneje še v češki deželni zbor. V avstrijsko politično dogajanje je stopil skozi velika vrata med Badenijevo krizo, ko se je jezikovnim naredbam in Badeniju zoperstavil ne samo z govori in spisi, temveč tudi z orožjem v roki. (V dvoboju je ranil ministrskega predsednika Badenija, kar mu je prineslo izjemno popularnost). Do leta 1901 je tesno sodeloval s Schönererjem, v začetku leta 1902 pa je izstopil iz vsenemškega združenja in ustanovil nemško radikalno stranko, ki je prenehala z vsenemškim iredentizmom in se zavzemala za vodenje realne nemške politike. Po razpadu dvojne monarhije je živel na Dunaju (preživil se je kot tobačni trafikant) in postopoma opustil svojo politično dejavnost. Bolan in na pol slep je leta 1937 - na Hitlerjevo povabilo - sodeloval na nürnberškem strankinem dnevu NSDAP kot častni gost. Po anchlussu 1938 mu je Hitler dodelil častno pokojnino ("Ehrensold des Führers"), čast pa mu je izkazal tudi ob smrti. Bil je zet celjskega odvetnika dr. Johanna Stepischnegga. (Deutsche Wacht, 20. 1. 1912; Clemens Weber, Karl Hermann Wolf (1862-1941), rkp. dis., Wien 1975).

EDUARD WOLFFHARDT (St. Pölten, 7. 11. 1851 - Dunaj, 31. 3. 1905), doktor prava, politik. Gimnazijo je obiskoval v Mariboru in Gradcu, na Dunaju pa je študiral pravo. Po doktoratu in praksi je na Dunaju odprl odvetniško pisarno. Marca 1897. je bil izvoljen

za državnozbornskega poslanca v mariborski mestni kuriji. V državnem zboru je bil član kluba Nemške ljudske stranke. Na državnozbornskih volitvah leta 1901 je bil znova izvoljen v mariborski mestni kuriji. Posebej aktiven je bil v vodstvu Deutscher Schulvereina, bil pa je tudi član načelstva Nemške ljudske stranke. Dne 31. 3. 1905 je napravil samomor z revolverjem. Vzrok za samomor je bila "težka nevrastenična bolezen", hkrati pa (kot je zapisal v pismu svojemu prijatelju dr. Karlu Außererju) hude finančne težave, v kate-
tere je zašel z nekim svojim podjetjem. Pokopali so ga v Mariboru. (Marburger Zeitung, 1. 4. 1905; Deutsche Wacht, 2. 4. 1905).

ZUSAMMENFASSUNG

DAS FESTUNGSDREIECK

Die politische Orientierung der Deutschen in der Untersteiermark (1861-1914)

Wenn man in der Untersteiermark bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts und noch länger über Deutsche und Slowenen sprach, dann verstand man unter Slowenen (mit Ausnahme des Abstaller Feldes) immer die Land- und unter Deutschen die Stadt- bzw. Marktbevölkerung. Natürlich handelt es sich dabei nicht um "urdeutsche Städte", denen es gelungen sei, ihren "deutschen Charakter" bis zum Beginn der modernen nationalen Bewegungen zu wahren, wie es die deutsche politische Publizistik und Geschichtsschreibung gern hervorhoben. Der "deutsche Charakter" der untersteirischen Städte und Märkte war in erster Linie eine Folge der traditionellen Sprachenverhältnisse. Die deutsche Umgangssprache in den Städten war nämlich das äußere Wahrzeichen, durch welches sich das Bürgertum gegen die in der Umgebung lebende bäuerliche Bevölkerung abzuheben versuchte. Natürlich beherrschten die untersteirischen "deutschen" Bürger mindestens zur Not auch Slowenisch.

Trotz der Verkündung verschiedener innovativer überregionaler Ideologien, zu welchen zweifelsohne auch die nationale gehörte, war in der Zeit vor der Märzrevolution 1848 die vorherrschende Identität der überwiegenden Bevölkerungsteils in der Untersteiermark noch immer ausgesprochen lokal und regional orientiert. Der Übergang von den älteren Identifikationsformeln, die mit Stadt und Land verbunden waren, zur Identifikation mit einer eigenen sprachlichen und später mit einer "nationalen" Gruppe im modernen Sinne, erhielt eine entscheidende Anregung erst nach Ausbruch der Märzrevolution 1848.

Das untersteirische deutsche Bürgertum begleitet - ähnlich wie die Slowenen - den Revolutionsumsturz mit gemischten Gefühlen und geteilten Meinungen. Doch die große Mehrheit ist davon überzeugt, daß das reine "nationale Prinzip", wie es die nationalen Bewegungen in ganz Mitteleuropa durchzusetzen versuchen, einen Zusammenbruch des Staates herbeiführen könnte. In diesem Zusammenhang widerspricht es dem Programm des Vereinigten Slowenien nicht vom deutschen hegemonistischen Standpunkt aus, sondern weist es mit denselben Argumenten zurück wie etwa Forderungen nach einer Vereinigung Italiens oder Polens. Dem untersteirischen deutschen Bürgertum scheint, daß das moderne nationale Prinzip nicht über Nacht die alte, in ganz Europa gültige und auf festen historisch-politischen Grundlagen beruhende Ordnung ersetzen könne und ist darum in der Frage der deutschen Vereinigung - von seltenen Ausnahmen abgesehen - ausgesprochen österreichisch ausgerichtet. Wenn es sich noch vor den Wahlen zum Frankfurter Parlament für ein solches Deutschland einsetzt, in dem Österreich seine führende Rolle beibehält, bezieht es bereits vor den Reichsratswahlen eine klare proösterreichische Position. Dieser Standpunkt gewinnt die Oberhand im "Verein zur Vermittlung der slavischen und deutschen Nationalität", der sich in seinem Programm für ein starkes und einheitliches Österreich einsetzt, in dem alle Völker völlige Gleichberechtigung genießen. Während der Revolution von 1848 ist die nationale Frage also noch kein akutes Problem, das die Einwohner der untersteirischen Städte und Märkte entzweien könnte. Auch zur Zeit des Neoabsolutismus, in der der Gendarm die einzige Person ist, die ihr Selbstbewußtsein auf der Straße manifestieren kann, spielt die nationale Frage keine größere Rolle. In umfassenden Polizeiberichten über das politische Klima unter der Bevölkerung wird die nationale Problematik fast nicht erwähnt, wohl aber die allgemeine Unzufriedenheit der Bevölkerung mit dem Absolutismus und dem Polizeiregime. Erst durch die Wiederaufnahme des Verfassungslebens gelangen liberale Ansichten endgültig zum Durchbruch.

Das deutsche Bürgertum in der Untersteiermark ist davon überzeugt, daß der Konstitutionalismus die Voraussetzung zur

Lösung aller Fragen im fortschrittlichen Sinne sei. Aus diesem Grunde unterstützt es am Anfang ganz offen die Regierung Schmerling (in dieser Hinsicht hält es an der Devise fest: "Kein Deutschland ohne Österreich, kein Österreich ohne Deutschland"), bei der Beurteilung verschiedener Möglichkeiten der weiteren Verfassungsentwicklung und der Lösung der innenpolitischen Krise bekundet es die meisten Sympathien gegenüber der Ausrichtung der steirischen Autonomisten mit Moritz von Kaiserfeld an der Spitze, die sich für die Anerkennung einer möglichst weitgefaßten Autonomie für Ungarn einsetzen.

Das Verhältnis des untersteirischen verfassungstreuen Lagers zur Regierung Schmerling beginnt sich erst im Jahre 1864 zu ändern, als klar wird, daß die permanente politische Krise in der Monarchie einer Lösung bedarf. Während der dritten Reichsratssession unterstützen die Mitglieder der Verfassungstreuen Partei in der Untersteiermark immer deutlicher die kritischen Töne jener Abgeordneten, welche die Verabschiedung eines Gesetzes über die Verantwortung der Minister fordern, ferner die Abschaffung des Paragraphen 13 der Februarverfassung, die Revision des Wirtschaftsvertrags zwischen Österreich und der Deutschen Zollunion sowie die Lösung der ungarischen Frage.

Nach der Sistierung der Verfassung (1865) verlangen die Mitglieder der Verfassungstreuen Partei in der Untersteiermark die sofortige Wiederaufnahme des Verfassungslebens und setzen sich verschiedenen föderalistischen Plänen zur Monarchieumgestaltung entschieden entgegen (auch das slowenische Marburger Programm vom September 1865 wird abgelehnt). Neben der Forderung nach Wiederaufnahme des Verfassungslebens setzen sich die meisten Deutschen in der Untersteiermark - erstarkt vor allem nach der Niederlage im Krieg im Jahre 1866 - auch für einen Ausgleich mit Ungarn ein.

Im Jahre 1867 identifizieren sich die untersteirischen Verfassungstreuen mit dem parlamentarischen Kampf der deutschen Verfassungstreuen Partei, die darum bemüht ist, als Gegenleistung für ihre Zustimmung zum Dualismus, möglichst viele liberale Freiheiten und Rechte zu erlangen. In diesem Kampf ist das Engage-

ment des deutschen verfassungstreuen Lagers in der Untersteiermark sehr groß, bald nach der Annahme der Dezemberverfassung beginnt es sich auch politisch zu organisieren. Bereits im Februar 1868 entsteht in Marburg (Maribor) der Politischvolkswirtschaftliche Verein "Fortschritt", der bis zur Mitte der siebziger Jahre eine äußerst bedeutende Rolle im politischen Leben Marburgs und der gesamten Untersteiermark spielt. Nach seinem Vorbild wird im August 1868 ein Verfassungsverein in Cilli (Celje) gegründet, es folgen in den Jahren 1869-1870 Verfassungsvereine in Tüffer (Laško), Pettau (Ptuj), Rann (Brežice), Mahrenberg (Radlje), Gonoitz (Konjice) und Windisch Feistritz (Slovenska Bistrica). Alle diese Vereine entwickeln eine relativ rege Tätigkeit, veranstalten monatliche Versammlungen, verabschieden Resolutionen, von ihnen gehen Petitionen für den Reichsrat aus, sie betreiben Wahl-agitation, ihre Mitglieder wirken den Vereinsbestimmungen gemäß auch in Gemeindeausschüssen und anderen Repräsentationsgremien.

Die Petitionen der untersteirischen Gemeindeausschüsse und verfassungstreuen Vereine zeigen, daß das untersteirische Deutschtum zu allen aktuellen Zeitproblemen Stellung zu nehmen versucht, wobei es den allgemeinen Tendenzen in der Verfassungstreuen Partei folgt.

Bis zum Ausbruch der Krise im Jahre 1873 liegt im Mittelpunkt des Interesses der Mitglieder der untersteirischen Verfassungstreuen Partei das Problem der Durchsetzung der Dezemberverfassung, wobei sie sich, so wie das deutsche verfassungstreue Lager überhaupt, die Frage stellen: die Verfassung oder das Konkordat? Zugleich weisen sie alle Versuche zur Änderung der bestehenden Verfassungsordnung im Sinne einer föderalistischen Umgestaltung der Monarchie entschieden zurück. Das Eintreten für ein zentralistisches, starkes und einheitliches Österreich kommt in der Ablehnung des Buches von Adolph Fischhof "Österreich und die Bürgschaften seines Bestandes" zum Ausdruck, ferner in der Zurückweisung der Forderungen der Tschechen nach Anerkennung des tschechischen historischen Staatsrechts und vor allem in scharfen Reaktionen auf das Programm des Vereinigten Slowe-

nien, das in den Jahren 1868-1871 von der slowenischen Tabor-Bewegung wieder affirmiert wird.

Die Zeit der "liberalen Offensive" bringt auch eine Änderung in den Beziehungen zwischen der deutschen (verfassungstreuen) Partei und der slowenischen Partei mit sich. Während die nationale Problematik zur Zeit der Regierung Schmerling ganz im Hintergrund steht, werden nach 1868 andere politische Fragen zur Gänze von nationalen Problemen überschattet, obwohl ihnen das deutsche verfassungstreue Lager den Primat aberkennt. Um die Empfindlichkeit der deutsch-slowenischen Beziehungen zu verdecken, tritt es als die Partei der freien und fortschrittlichen Deutschen und Slowenen auf, die in erster Linie gegen klerikale Dunkelkämpfer kämpfen, auf die klar definierten slowenischen nationalen Forderungen antwortet es aber mit dem Hinweis auf die (ehemalige) nationale Eintracht und mit der Berufung auf ein regionales steirisches Bewußtsein, das in dieser Zeit noch immer ziemlich stark ausgeprägt ist.

In den Petitionen der Gemeindeausschüsse und Bezirksvertretungen sowie bei den Verfassungstagen, welche die deutsche Verfassungstreue Partei im Jahre 1869 gegen die slowenischen Tabori veranstaltet, hebt sie hervor, daß durch einen Zusammenschluß der Untersteiermark mit Krain vor allem das verarmte Krain profitieren würde, die untersteirische Bevölkerung müßte dann jedoch wesentlich höhere Steuern als bisher entrichten. Auf die slowenischen Forderungen nach Gleichberechtigung der slowenischen Sprache antwortet sie, sie widerstrebe ihr keineswegs, hebt jedoch den Vorteil der Beherrschung der deutschen Sprache für die slowenische Bevölkerung hervor. Insbesondere weist sie auch auf die (süd)slawische Komponente in der slowenischen Politik hin und auf den verdeckten Wunsch der slowenischen Führer nach einer Herauslösung aus dem Rahmen der Habsburgermonarchie und Gründung eines großen (süd)slawischen Königreichs.

In einer Zeit, in der die deutsche Frage zwar noch immer offen ist, erstarken in der Monarchie allmählich deutschnationale Ideen, die ihren Widerhall auch in der Untersteiermark finden. Eine außerordentlich bedeutende Rolle bei der Stärkung der deut-

schnationalen Tendenzen unter den untersteirischen Deutschen spielt Graz, wo bereits im Jahre 1869 der Verein der Deutschnationalen gegründet wird, der entschieden für die Wahrung der deutschen Interessen in dem zum ehemaligen Deutschen Bund gehörigen Teil Österreichs eintritt. Unter seinem Einfluß wird Mitte Juli 1870 in Marburg auch ein Verein der Deutschnationalen gegründet, nach Ausbruch des deutsch-französischen Kriegs erstarkt der nationale Geist auch im alten verfassungstreuen Lager.

Am 14. und 15. Januar 1871 veranstaltet der Marburger Verein der Deutschnationalen einen Parteitag der Deutschnationalen Österreichs, auf dem über die einheitliche Parteiorganisation, über die Frage der Sonderstellung Galiziens und über das Verhältnis Österreichs zu Deutschland diskutiert wird. Es nehmen daran die führenden deutschnationalen Politiker aus Wien, Prag, Linz, Graz, Klagenfurt und anderen, vor allem (unter)steirischen Städten teil, die nach lebhaften Debatten zu allen erwähnten Fragen besondere Resolutionen verabschieden, die unter dem Namen das "Marburger Programm" bekannt sind. Darin fordert man die Sonderstellung Galiziens und den Ausschluß Dalmatiens aus Zisleithanien. Ebenso begrüßt man die Vereinigung Deutschlands, obwohl sie auf Kosten der Deutschen in Österreich zustande kam. Die Woge des deutschen Nationalismus, der durch den deutsch-französischen Krieg und die Gründung des Deutschen Reichs hervorgerufen wurde, nimmt bereits Ende des Jahres 1871 wieder ab.

Nach dem Zusammenbruch der Wiener Börse im Jahre 1873 verfällt das verfassungstreue Lager in der Untersteiermark in einer spürbare Lethargie. Die Mehrzahl der untersteirischen verfassungstreuen und anderen Vereine stellt ihre Aktivitäten ein, nicht einmal bedeutende und aktuelle Probleme wecken das einst rege politische Leben aus seinem Winterschlaf. Einen festeren Standpunkt bezieht das untersteirische deutsche Verfassungslager nur zur außenpolitischen Ausrichtung der Regierung. So unterzeichnen alle untersteirischen deutschen Abgeordneten die sogenannte Interpellation der "Hundertzwölf", in der deutschen Presse (Marburger Zeitung, Cillier Zeitung) erscheinen Artikel, deren Autoren sich der Besetzung Bosniens und der Herzegowina entschieden

entgegenstellen, die verfassungstreuen Abgeordneten warnen im Reichsrat und in der Delegation vor einer "extensiven Ausdehnung" des Staates und vor gewaltigen Ausgaben für das Militär.

In der zweiten Hälfte der siebziger Jahre gilt das Interesse des deutschen Bürgertums in der Steiermark vor allem den wirtschaftlichen und sozialen Problemen. Bezüglich der Lösungsvorschläge zur Sanierung der katastrophalen Wirtschaftslage im Staat und der damit verbundenen sozialen Probleme wendet sich das untersteirische Verfassungslager zunehmend von den Prinzipien des klassischen Manchester-Liberalismus ab und fordert vom Staat, die heimische Industrie und Landwirtschaft durch Schutzzölle zu schützen. In der Verbesserung der wirtschaftlichen Verhältnisse sieht es auch die Voraussetzung für eine Linderung der sozialen Not. Für die Lösung der sozialen Probleme besitzt es jedoch kein echtes Verständnis. Die Vorschläge, die durch die Arbeiterbewegung verbreitet werden, sind für das untersteirische Verfassungslager unannehmbar. Nur auf zwei Gebieten decken sich die Interessen der Arbeiterschaft und des verfassungstreuen Lagers: im Kampf gegen die katholische Kirche und gegen den militärischen Komplex, der große Geldmittel verschlingt und ein Hindernis für die Demokratisierung und wirtschaftliche Entwicklung des Landes darstellt.

Obwohl im untersteirischen verfassungstreuen Lager am Anfang der siebziger Jahre deutschnationale Ideen erstarken, ist die vorherrschende ideologisch-politische Orientierung des Deutschtums bis zum Ende der siebziger Jahre noch immer eine liberale. Erst Taaffes Politik der "Verständigung und Eintracht" beschleunigt die bereits im vorangegangenen Jahrhundert begonnene innere Differenzierung im deutschen liberalen Lager. Die Annahme von Josip Vošnjaks Resolutionen über die Gleichberechtigung der slowenischen Sprache in Volks- und Mittelschulen im April 1880 durch den Reichsrat, stetige slowenische Forderungen nach Gleichberechtigung der slowenischen Sprache in Ämtern und Schulen sowie die Rückschläge, welche das Deutschtum in Böhmen und Krain hinnehmen muß, all das hat massive Angriffe auf die Regierung zur Folge. Letztere vergrößere nach der Auffassung der

untersteirischen Deutschen durch ihre "Versöhnungspolitik" nur die Habsucht der Slawen (vor allem Slowenen). Zugleich wendet sich das deutsche verfassungstreue Lager in der Steiermark in zunehmendem Maße von den klassischen liberalen Prinzipien ab und beginnt alle politischen Fragen durch die Brille der deutschnationalen Interessen zu betrachten.

Die neue Orientierung des untersteirischen Deutschtums kommt bei der Gründung der Vereinigten Linken am Ende des Jahres 1881 deutlich zum Ausdruck, als das untersteirische Deutschtum mit ungeteiltem Bedauern zur Kenntnis nehmen muß, daß die neue Partei nicht auf der Grundlage des Deutschtums und des Fortschritts gegründet wurde, sondern eine Art Kompromiß darstellte, mit dessen Hilfe die Opposition die Regierung Taaffe zu stürzen versucht. Die Enttäuschung schlägt jedoch bald in offene Unzufriedenheit um. Seit dem Anfang des Jahres 1882 mehren sich in der untersteirischen Presse Angriffe auf die Vereinigte Linke, die deutsche Presse agitiert eifrig für die Gründung eines Deutschen Klubs, der freisinnige deutsche Abgeordnete ausschließlich auf nationaler Basis vereinigen und sich außer für eine folgerichtige deutschnationale Politik auch für die Lösung der angehäuften sozialen Probleme einsetzen sollte, mit denen sich die Vereinigte Linke als Partei des Großkapitals nicht auseinandersetzen will. Seit dem Ende des Jahres 1882 begeistert sich die deutsche Presse in der Untersteiermark zunehmend für die Ideen des Linzer Programms. In Artikeln, die sich mit der nationalen und sozialen Problematik auseinandersetzen, ist seit 1882 ein starker Einfluß Georgs von Schönerer präsent. Auf der anderen Seite ist es evident, daß das untersteirische Deutschtum (von wenigen Ausnahmen abgesehen) weder mit Schönerers Antisemitismus noch mit seinem Liebäugeln mit dem Deutschen Reich einverstanden ist.

Wegen der Unzufriedenheit mit der "anationalen" Politik der Vereinigten Linken und angesichts der aktiven slowenischen Politik erstarkt im untersteirischen Deutschtum bereits Anfang der achtziger Jahre die Idee von einer selbständigen, von Wien unabhängigen nationalen Politik (Los von Wien!), die einzig in der Lage wäre, der fortschreitenden Slowenisierung Einhalt zu gebieten. So

gründen die untersteirischen Deutschen im Mai 1883 in Cilli den Untersteirischen Fortschrittsverein, der den deutschen Besitzstand durch eine intensivere politische Aktion im slowenischen ländlichen Gebiet verteidigen will. Der Verein, der die einzige Möglichkeit für die Erhaltung des deutschen Besitzstandes in einer Einschränkung des Einflusses der "Führer" auf die einfache bäuerliche Bevölkerung sieht, versucht sein Ziel zu erreichen durch die Betonung des steirischen Regionalbewußtseins und der traditionellen Eintracht zwischen (slowenischen) Bauern und (deutschen) Bürgern, eine Taktik, zu der das untersteirische Deutschtum bereits in den sechziger und siebziger Jahren gegriffen hatte. Doch der Versuch des Vereins, durch eine intensivere Politik im slowenischen ländlichen Gebiet die Aktivität der slowenischen Partei zu paralysieren, scheitert in der Mitte der achtziger Jahre.

Die Forderungen nach einer radikaleren nationalen Politik und der deutschen Solidarität, die in den beiden deutschen Blättern bereits seit dem Anfang der achtziger Jahre präsent sind, werden vor allem in der Zeit vor den Reichsratswahlen des Jahres 1885 verstärkt. Wenn es nach den Wahlen zu einer Spaltung der Vereinigten Linken kommt und daraufhin der Deutsch-Österreichische und der Deutsche Klub gegründet werden, ergreifen die untersteirischen Deutschen sofort für den Deutschen Klub, dem an einer entschiedenen Wahrung der deutschen Interessen in allen Gebieten des Gesellschaftslebens gelegen ist, sich aber zugleich gegen Slawismus, Ultramontanismus, absoluten (doktrinären) Liberalismus und gegen Korruption aller Art wendet. Dem Deutschen Klub treten auch die beiden untersteirischen deutschen Abgeordneten Dr. Richard Foregger und Dr. Karl Außerer bei, die sich im Reichsrat für eine Personalunion mit Ungarn einsetzen, ferner für eine Sonderstellung Galiziens, für enge (wirtschaftliche) Beziehungen zu Bismarcks Deutschland und für soziale Reformen zugunsten der Bauern- und Handwerkerschicht. Selbstverständlich sind beide Abgeordneten - so wie der Großteil der untersteirischen Deutschen - davon überzeugt, daß es erst dann zu Reformen kommt, wenn den Deutschen die führende Rolle zuerkannt wird.

Trotz der Forderungen nach einer grundlegenden staatsrechtlichen Reform Österreichs, die den kulturell am höchsten entwickelten Deutschen eine führende Rolle im Staat sichern sollte, steht das untersteirische Deutschtum fest auf österreichischem Boden. Die Deutschen in der Untersteiermark wollen "gute" Deutsche sein, zugleich aber auch treue Österreicher bleiben. Obwohl sie auch selbst mit Bismarcks Deutschem Reich kokettieren, setzen sie sich Schönerers gesamtdeutschem Irredentismus entgegen. Noch entschiedener weisen sie seinen (rassischen) Antisemitismus zurück, der bald zum Stein des Anstoßes im Deutschen Klub wird.

Eine "Hochburg" Schönerers in der Untersteiermark bleibt nur der Bauernverein für Marburg und Umgebung, der jedoch im politischen Leben der Untersteiermark keine große Rolle spielt. Unter dem deutschen Bürgertum in der Untersteiermark kann sich "Ritter Georg" mit seinen Ideen nicht durchsetzen. Noch mehr: Als er im September 1886 in Marburg an einer Wanderversammlung des Grazer Vereins der Deutschnationalen teilnimmt, wird sein Auftritt beinahe einstimmig abgelehnt. Verurteilt wird auch seine destruktive Politik, die im Februar eine Spaltung im Deutschen Klub herbeiführt. Schönerer und seine untersteirischen Anhänger (in erster Linie Dr. Eduard Glantschnigg) werden von dem Cillier Abgeordneten Dr. Richard Foregger entschieden zurückgewiesen, der am 13. Februar 1887, also in der Zeit der entscheidenden und unlösbaren Krise im Deutschen Klub, eine kleine Broschüre mit dem Titel "Antwort auf die Flugschrift Politische Zwitter" herausgibt.

Nach der Spaltung im Deutschen Klub folgen die untersteirischen Deutschen der Politik der im Mai 1887 gegründeten Deutschnationalen Vereinigung, die bemüht ist um eine Lösung der angehäuften wirtschaftlichen und sozialen Probleme sowie um eine prinzipielle nationale Politik, die den Deutschen eine führende Rolle in der Monarchie sichern soll. Das untersteirische Deutschtum hebt vor allem die Notwendigkeit einer solidarischen deutschnationalen Politik hervor, welche die deutschen nationalen Interessen nicht den Interessen des Staates unterordnet. Darum weist es die "laue" Politik des Deutsch-Österreichischen Klubs (bzw. der 1888 gegründeten Vereinigten deutschen Linken)

entschieden zurück, widersetzt sich auch der Politik Georgs von Schönerers - jedoch weniger wegen des Antisemitismus als vielmehr wegen des alldutschen Irredentismus. Die Radikalisierung des untersteirischen Deutschtums am Ende der achtziger Jahre ist in zunehmendem Maße ein Produkt der Erfolge der slowenischen Politik, vor allem im Raum Cilli. Die Cillier Deutschen, die sich nach dem slowenischen Sieg bei der Wahl in die Cillier Bezirksvertretung und in die Gemeinde Cilli-Umgebung im Jahre 1889 in einer festen slowenischen Umklammerung finden, fühlen sich angesichts des allgemeinen Vormarsches der Slowenen in der Stadt immer stärker bedroht und rufen laut um Hilfe. Ihr Aufruf zu "voller deutscher Einheit", der zur Zeit des deutsch-tschechischen Ausgleichs (1890) und vor den Reichsratswahlen (1891) besonders laut ausfällt, wird nicht einheitlich befolgt. Zu einer "Vereinheitlichung" kommt es erst im Jahre 1893, als die untersteirischen Deutschen auf einer Versammlung in Cilli das sogenannte "Cillier Programm" annehmen, in dem sie für eine führende Rolle der Deutschen in der Monarchie und für eine umfassende deutsche Solidarität eintreten.

Die Forderung nach einer "deutschen Geimeinbürgschaft" erhält allgemeine Unterstützung in der Zeit des Kampfes gegen die geplante Einführung der slowenischen Parallelklassen auf dem Cillier Gymnasium, in der die Cillier Deutschen einen ersten Schritt zur vollständigen Slowenisierung des deutschen Cilli erblicken. Die untersteirischen Deutschen sind sich einig, daß die Vereinigte deutsche Linke als Teil der Regierungskoalition die Einführung der deutsch-slowenischen Parallelklassen auf dem Unter-Gymnasium in Cilli verhindern müsse. Wenn aber die Partei entgegen ihrer Erwartung vor der "unberechtigten" Forderung der Slowenen kapituliert, sind die untersteirischen Deutschen fest davon überzeugt, daß die Deutschen in Österreich ihre Positionen nur durch eine entschieden nationale Politik behalten können.

Die Einführung der deutsch-slowenischen Parallelklassen auf dem Unter-Gymnasium in Cilli (1895) und vor allem die Verkündung der Badenischen Sprachenverordnungen im Jahre 1897 stellen einen entscheidenden Schritt zur Radikalisierung des unter-

steirischen Deutschtums dar, das sich mit der radikalen Politik der Führung der Deutschen Volkspartei in der Untersteiermark völlig identifiziert. Die untersteirischen Deutschen sind davon überzeugt, daß die Deutschen die Aufhebung der Badenischen Sprachenverordnungen, der Lex Falkenhayn und die Herstellung der deutschen Herrschaft im Staat nur mit radikalen politischen Mitteln erwirken könnten. Aus diesem Grunde fordern sie die deutschen Parteien auf, die Obstruktion bis zur Erreichung des Zieles fortzusetzen. Die Auffassungen deutscher Politiker, die so wie etwa Dr. Otto Steinwender eine Aufhebung der Obstruktion in Wirtschaftsangelegenheiten befürworten, werden in der Untersteiermark durchgängig abgelehnt. Georg von Schönerer und Karl Hermann Wolf, die auf eine radikale deutsche Politik schwören, erfreuen sich dagegen zunehmender Beliebtheit. In der Krise nach der Verabschiedung der Badenischen Sprachenverordnungen, wo viele davon überzeugt sind, daß Österreich wegen ungelöster nationaler Probleme definitiv zusammenbrechen werde, erstarken für kurze Zeit auch etwas radikalere irredentistische Standpunkte. Dennoch scheint es, daß auch gegen Ende der neunziger Jahre der überwiegende Teil der untersteirischen Deutschen den Rahmen eines "demonstrativen Alldeutschtums" nicht überschreitet.

Obwohl die untersteirische deutsche Presse vor den Reichsratswahlen 1901 behauptet, daß die Regierung nur durch äußerst radikale Mittel paralytisch werden könne, entscheidet sich das untersteirische Deutschtum bald nach den Wahlen für die "Realpolitik" der Deutschen Volkspartei, die Körbers System zur Stärkung der deutschen Positionen auszunützen versucht. Die Rückkehr zur realen Politik ist eine Folge der immer schärferen Auseinandersetzung zwischen dem alldeutschen Lager und der Deutschen Volkspartei in Böhmen, vor allem aber der Spaltung im alldeutschen Lager, die auch in der Untersteiermark ein starkes Echo findet. In beiden Auseinandersetzungen stellt sich ein Großteil der untersteirischen Deutschen Partei gegen die destruktive Politik Georgs von Schönerer, die in der Untersteiermark immer weniger Anhänger findet.

Wenn im Jahrzehnt vor dem Ersten Weltkrieg die politische Orientierung des untersteirischen Deutschtums mehr oder weniger einheitlich ist (ein Großteil unterstützt die Politik der Volkspartei bzw. des Deutschen Nationalverbandes, die Anhänger Schönerers üben keinen nennenswerten Einfluß aus), so werden die Unterschiede in der Beurteilung der richtigen Taktik im Kampf gegen die Slowenen immer deutlicher. Das ist eine Folge der Tatsache, daß die deutschen Schutzvereine (Deutscher Schulverein, Südmark), weiters die im Jahre 1900 gegründete Štajerc-Partei und der im Jahre 1906 gegründete Deutscher Volksrat für die Untersteiermark ihre Aktivitäten in zunehmendem Maße auf das steirische Draugebiet konzentrieren und sich aus dem Cillier und dem Save-Gebiet zurückziehen (so widersetzen sich etwa die von den Slowenen völlig eingekreisten Cillier Deutschen entschieden der Südmark-Kolonisation in den Windisch Büheln und fordern stattdessen eine breitere Unterstützung für die bedrohten deutschen Sprachinseln). Eine stärkere Einheit manifestiert das untersteirische Deutschtum im Kampf gegen die jugoslawische Idee, die nach der Annexion Bosniens und der Herzegowina 1908 im Vordergrund der slowenischen Politik steht. Dabei ist es interessant, daß sie das wirksamste Mittel im Kampf gegen die trialistischen Konzepte der slowenischen Politik im Beharren auf dem Dualismus und in der Erreichung eines Ausgleichs zwischen Deutschen und Ungarn erblicken.

Prevedel Niko Hudelja

Slikovno gradivo je iz zbik Osrednje knjižnice Celje, Univerzitetne knjižnice Maribor, Pokrajinskega muzeja Ptuj, Zgodovinskega arhiva Celje in privatne zbirke dr. Walterja Lukana.

Janez Cvirn

TRDNJAVSKI TRIKOTNIK

Politična orientacija Nemcev na Spodnjem Štajerskem
(1861-1914)

Urednik Andrej Brvar

Opremila Damjana Brumec

Založila Založba Obzorja Maribor, 1997

Za založbo odgovarja Pavla Peče

Natisnila Tiskarna JOŽE MOŠKRIČ d. d., Ljubljana

ISBN 961-230-012-7

Po mnenju Ministrstva za kulturo št. 415-9/96 z dne 27. 1. 97 se za knjigo
plačuje davek od prometa proizvodov po stopnji 5 %.